HISTORISK ARKIV.

Et Maanedsskrift

for populære Skildringer af historiske Personer og Begivenheder

Ny Række.

Udgivet af

F. C. Granzow og S. B. Thrige.

Tolvte Bind.

Kjøbenhavn.
P. G. Philipsens Forlag.
1884.

KJØBENHAVN. I. COHENS BOGTRYKKERI.

INDHOLD.

Det attende Aarhundredes Bondeemancipation i Frankrig og Tyskland.

Indledning.

De under Reformationsperioden i det sextende Aarhundrede gjorte Forsøg paa at hæve Bondestanden op af den Elendighed, hvori den hentæredes, vare totalt mislykkede *). Hverken selve Reformatorerne eller deres Venner, de protestantiske Fyrster, havde Blik eller Interesse for det menige Folks utrolige Nød, og hele denne store Menneskeklasse, der havde truet og slaaet, da det ikke nyttede den at bede, blev kun smeddet i endnu haardere Jærn og maatte med bøjet Ryg vente bedre Tider.

Det er da først i det attende Aarhundrede, at Landbefolkningens Sag tages op paa ny. Til radikale Reformer skrider man ikke før henved Aarhundredets Slutning, da de franske Filosofers og Sociologers Skrifter ere strømmede ud over Evropa og have sat den ganske Verdensdel under en reformatorisk Oversvømmelse; alligevel vilde man tage fejl ved at tro, at alle Fyrsterne havde siddet indtil da

*) Som en enestaaende Undtagelse kan nævnes, at i Zürich afskaffedes Livegenskabet 1525.

som døve Afguder paa deres Troner, blot ladende sig tilbede af Mængden, ubekymrede og uvidende om dens Kvaler. I Virkeligheden træffer man lige fra Middelalderens Slutning, om end kun spredt og med alt for store Mellemrum, historiske Fakta, der vise, at disse Konger, som stadig fravriste de store Herrer mere og mere af deres Magt, koncentrerende alt, hele Staten, i sig, ogsaa undertiden komme til Bevidsthed om, at ikke alene Adel, men ogsaa Tronen forpligter, at der dybest nede i den mægtige Bygning, paa hvis Tinde de selv staa, er en talløs Skare bønfaldende, som det er paa Tide at høre, en Hjord af martrede, som deres Leder, deres Ven og Fader nu maa trøste og give Lindring.

Men ganske vist er det først, da de regerendes faderlige Tendenser mødes af og forene sig med Tænkernes, Skribenternes Ønsker og Raad om gjennemgribende Forbedringer, at der tages fat for Alvor. Det er her som saa ofte Frankrig, der har Æren af at være gaaet i Forvejen. Disse Galler, hvem allerede Cæsar karakteriserede som altid »tænkende paa nyt«, fostrede fra forrige Aarhundredes Begyndelse en hel Generation af Mænd, som saae, at der var Mangler og Fejl ved alt muligt mellem Himmel og Jord, og viede deres Liv til at grunde over og skrive om, hvad man kunde gjøre for at bøde herpaa. Et Kor af stærkt klingende Røster lod sig høre, raabende paa, at Verden skulde gjøres bedre, og Evropa lyttede til; Frankrig har jo stedse haft de andre Landes Øre, hver Gang det slog til Lyd. Fyrsterne havde omhyggelig efterlignet Ludvig den fjortendes Moder, hans Pragt og hans Absolutisme; nu læste de med ikke ringere Iver de Skrifter, som mylrede frem under hans Efterfølgere, og hvoraf et, François Quesnays meget opsigtvækkende Tableau économique, endog tryktes med Ludvig den femtendes egen Haand*).

*) Q. var Mme. Pompadours Livlæge, og denne Kvindes konge-

Jorden, siger Quesnay, er Rigdommens eneste Kilde. Kun de Arbejder ere virkelig produktive, som øge Mængden af det for Mennesket brugelige Raastof (produit net). — Industrien bevirker kun en Formforandring af Stoffet, der medgaar til Forarbejdelsen. Handelen bringer kun den allerede tilstedeværende Rigdom fra en Haand over i en anden. Hvad Kjøbmændene vinde herved, maaske ved et Monopol, det kommer Nationen til at betale; man maa ønske at se slig Bekostning forringet saa meget som muligt. Derfor ere alle disse Forretninger, saa vel som de videnskabelige Kald, saa nyttige de end kunne være, dog kun sterile, fordi de kun kunne lønnes af Grundejernes og Landarbejdernes Overskud. Fuldstændig Omsætningsfrihed, saaledes som denne allerede fremgaar af Naturretten, er ogsaa af den Grund anbefalelsesværdig, at den lader den »produit net« af Landbruget, hvorpaa al Rigdom, al Civilisation hviler, være saa stor som muligt. Statsindtægten, der jo kun kan fremgaa af Raaproduktionens »produit net«, skal hæves heraf ad den korteste Vej, altsaa ved én eneste Grundskat, »impôt unique«. Alle indirekte Skatter forkastes som hemmende Omsætningen og Kommunikationen.

Den af Quesnay ledede, saakaldte fysiokratiske Skole smeltede snart i sine Bestræbelser for en væsentlig Del sammen med Gournays økonomistiske, der formulerede sin Tendens i det bekjendte »Laissez faire, laissez passer«. En hel økonomisk-reformatorisk Litteratur skyder frem, i Løbet af nogle faa Aar er Evropa oversaaet med dens Blade. Vi se af Josef II.'s og hans Broder Leopolds Korrespondance, som Arneth har udgivet, hvor dybt

---

lige Elsker trykte selv de første Exemplarer af hans Hovedværk. Jvfr. Louis Blanc: Histoire de la révolution I., pag. 523.

et Indtryk Neckers*) Skrifter, særlig hans bekjendte »Compte rendu«, gjorde paa Storhertugen af Toskana. Folk som Gournay, Montesquieu, Mably berørte en Mængde Punkter af Betydning for Landboforholdene, og maaske var Marquis'en af Mirabeaus 1755 udgivne »L'ami des hommes« samt hans »Lettre sur les corvées« (1762) fremfor alle andre Skrifter dem, der kaldte den offentlige Mening under Vaaben for Bøndernes Sag. Kun en lille Kreds havde lært at kjende d'Argensons fortrinlige »Considérations sur le gouvernement de la France«, hvori Forfatteren klart og indtrængende viser, at den Foragt og Uretfærdighed, hvormed Jordens Dyrkere behandles, er Hovedgrunden til Landets elendige Tilstand; først naar Bonden er fri og Ejer af Jorden, vil han med Lyst og Dygtighed drive denne; »den største Ulykke, som kan hændes en Mark, er ikke at dyrkes af sin Ejermand«. Nu kom Mirabeau med de samme Anskuelser; men han forstod og turde raabe op, saa hver og én maatte høre. I »L'ami des hommes« udvikler han de store Ejendommes Fordærvelighed; »et Kantons Territorium kan ikke være for meget delt; det er denne Fordeling, denne Forskjel mellem mit og dit, som fremmer alt Liv i en Stat«. I Brevet om Hoveriet paavises, at denne Byrde trykker Bønderne til Jorden, berøver dem al Lyst til at arbejde, da de jo ere udsatte for, hvad Øjeblik det skal være, at maatte forlade deres eget for at slide i de offentlige Veje eller hvad andet, man nu kan sætte dem til.

Der findes ogsaa paa hin Tid uden for Frankrig Folk, som nedskrive og publicere deres Planer til en Forbedring af den økonomiske Tilstand, og som faa nogen Indflydelse. J. A. Schlettweins Skrifter, der paavirkede Josef II., vare vel ikke stort andet end dygtige Bearbejdelser af Fy-

---

*) N. hylder ikke i samme Grad som de egentlige Fysiokrater Laissez-faire-Principet.

siokraterne; mere originalt og af større praktisk Betydning var Oeders »Bedenken über die Frage, wie dem Bauernstand Freiheit zu geben« (1769).

Hvor der er saa mange, der tale, og tale godt, er der naturligvis ogsaa mange, som lytte til og begejstres. Saaledes dannes og udvikles da denne Skare af Statsmænd og Fyrster, som paatrykke hele sidste Halvdel af det attende Aarhundrede dets Præg af en Reformperiode i eminent Forstand, en saadan, hvor det gjælder at omdanne alt og alle, og hvor dette er det eneste, man mener det Umagen værd at have Interesse for. Man har mærket, at der er Nød til Stede for oven og for neden, i alle Lag; man tvivler intet Øjeblik om, at naar man rusker og river dygtig i den gamle Bygning, vendende op og ned paa saa meget som muligt, vil alt i ganske kort Tid blive godt. Disse Reformatorer ere blevne meget beundrede, og ingen vil vel heller nægte dem Lysten til at gjøre godt, til at skabe velstaaende og lykkelige Mennesker om og under sig. Alligevel minde adskillige af dem lovlig meget om Drengen, der faar Lov at rumstere i Haven og saa rusker alle de gamle Planter op, anbringer Jordbær i Kartoffelbedet og graver Grøfter rundt om Rosentræerne, fordi det er saa morsomt at hælde Vand i dem og lave smaa Øer, ogsaa vel fordi det kan være sundt for Træerne at faa al den megen Væde. Man vilde sikkert gjøre Mænd som Struensee, Pombal og Josef II. for megen Ære ved at antage, at en dyb og inderlig Menneskekjærlighed var Hoveddrivfjeren i samtlige deres reformatoriske Handlinger, dertil bære disse alt for ofte og umiskjendelig den bornerte, hjærtekolde Doktrinarismes Præg. Disse Mænd havde som unge hørt fremsætte en Række med bestikkende Sindrighed konstruerede Systemer, og da Ungdommen ikke tørster stærkere efter noget end netop efter Systemer, ikke begejstres lettere og til større Fanatisme end ad Forstandens, Logikens Vej, havde de svoret sig selv at føre ud i Livet og,

til hvad Pris det saa skulde være, fastslaa hine Ideer, deres Lærere havde fyldt dem med.

Nødvendigvis kom da disse Forstandsfanatikere til ofte at gjøre sig skyldige i hjærteløse eller i hvert Fald brutalt doktrinære, næsten groteske Handlinger. Hvad man end kan have mod Jesuiterne, maa man fordømme Pombals og Arandas Fremfærd imod dem*); men hvad særlig vort Æmne angaar, er det saa ikke uendelig karakteristisk, at Pombal befalede at udrydde Vinbjærgene i Portugal for derved at tvinge Befolkningen til Agerdyrkning?

Baron de Riesch fortæller i sine »Observations faites pendant un voyage en Italie« (1781), at i 1764 blev der Hungersnød i Neapel, fordi man tillod den ubegrænsede Udførsel af Kornet og lod Folket lide Nød. Siden den Tid solgte man ikke mere Korn; man opdyngede det i Magasinerne og lod det raadne i Steden for at overveje, hvilke Forholdsregler man burde tage for at undgaa en ny Hungersnød. Det ene Øjeblik var man fanatisk Frihandelsmand, det næste var det kun Beskyttelse, der kunde redde Verden.

Det Forsøg, Schlettwein med Markgreven af Badens Tilladelse gjorde paa at lave tre af dennes Landsbyer til Mønsterbyer, ideale Opholdssteder for Mennesker og Dyr, faldt ud i den bare Parodi**). Og den lærde Professors Ven, Kejser Josef II., maatte jo kort før sin Død tilbagekalde en hel Mængde af de Reformer, han havde ment at lyksaliggjøre sit Folk med; Broderen tilintetgjorde efter

*) Disse Ministre opfandt Sammensværgelser og beskyldte saa Jesuiterne for Delagtighed i dem. Ved Uddrivelsen gik man haardt, ja grusomt frem mod Patrene, der bare deres Skæbne med mild Resignation. Du Hamel: Histoire constitutionelle de la monarchie espagnole II., p. 233.

**) Oesterreichische Geschichte für das Volk XIV., Kaiser Josef II. u Leopold II. Von Dr. Alb. Jäger, p. 38.

sin Tronbestigelse et Par til — saa upraktiske vare de i Tanken, saa brutalt og til almindelig Misfornøjelse havde man stræbt at gjennemføre dem.

Men lige meget: til syvende og sidst er Menneskehedens Historie næsten helt igjennem Fortællingen om en Raven i Blinde, gjennem et tæt Mørke, der kun en Gang imellem splittes af lysende Lynglimt, som lade os skimte, hvor Vejen er, og hvor langt, hvor ydmygende langt man er kommet bort fra den. Ikke én er der, som ikke falder og maa falde paa denne trange Vandring; lad os saa bare være glade ved, at der alligevel stadig er mange, som ikke trætte lade sig synke ned i den bløde Grøft ved Vejens Side, men vandre trøstig videre, glemmende Stødene, de fik, i Haabet om dog en Gang at naa Maalet. Og lad det give os Mod, at der er Perioder, hvor hine Lynglimt næsten idelig krydse hverandre fra alle Himmelhjørner, som et sprudende Fyrværkeri, med dagklar Glans, stærkt straalende og længe dvælende.

En saadan Periode var det attende Aarhundrede.

I.

Frankrig.

1.

Det var i Aaret 1689, at La Bruyère i sine »Caractères« nedskrev den bekjendte Skildring af de franske Bønder:

»Man ser en Slags vilde Dyr, Hanner og Hunner, trindt om paa Landet, sorte, gustne og helt forbrændte af Solen, bøjede over Jorden, som de grave og rode i med ubøjelig Haardnakkethed. De have ligesom en artikuleret Stemme, og naar de rejse sig paa deres Fødder, vise de et menneskeligt Aasyn; det er i Virkeligheden ogsaa Men-

nesker. Om Natten trække de sig tilbage i Huler, hvor de leve af sort Brød, Vand og Rødder. De spare de andre Mennesker Møjen med at saa, arbejde og høste for at leve, og de fortjene saaledes ikke at mangle det Brød, de have saaet.« — De mangle det imidlertid de fem og tyve følgende Aar; Taine*) beregner, at i 1715 var der død henved en Tredjedel af dem, sex Millioner, af Elendighed og Sult. La Bruyères Ord stemme altsaa med Virkeligheden et godt Stykke ind i det attende Aarhundrede, ja de ere snarest for svage, for milde.

I 1739 skriver d'Argenson i sin Dagbog: »Hungersnøden har foraarsaget tre Opstande i Provinserne, i Ruffec, Caen og Chinon. Man har myrdet Kvinder, der gik paa Vejen med Brød . . . Da Kongen spurgte Biskoppen af Chartres om hans Folks Tilstand, svarede denne, at Sulten og Dødeligheden iblandt det var saa stor, at Menneskene spiste Græs som Faar og døde som Fluer.«

I 1740 sendte Clermonts ædle Biskop, Massillon, han, hvis frygtløse Ord rystede selve Ludvig XIV., et Brev til Førsteministeren, Kardinal Fleury, hvori han anraabte om Hjælp for sin Provins, Auvergne. »Monseigneur,« hedder det heri, »jeg beder ydmyg Eders Excellence ikke at tage det ilde op, at jeg en Gang henvender mig til Eders faderlige Hjærte med Bøn for denne Provinses stakkels Beboere, . . . det er almindelig bekjendt, at Auvergne, en Provins næsten uden Handel og Omsætning, alligevel er af alle Rigets Provinser den forholdsvis mest overlæssede med Skatter**) . . . de udgjøre sex Millioner, en Sum, Kongen

*) Les Origines de la France contemporaine. I. L'ancien régime, p. 429 ff.

**) Bonnemère, der har Brevet in extenso i sin „Histoire des paysans depuis la fin du moyen âge jusqu' à nos jours" II., p. 163 ff., erklærer dette for en Overdrivelse; Turgot sagde nøjagtig det samme om Limousin. Elendigheden var ens overalt.

ikke vilde kunne trække ud af alle Auvergnes Jorder, om han var deres eneste Ejermand. Derfor leve da ogsaa vore Bønder i en skrækkelig Elendighed, uden Seng, uden Møbler; største Delen af dem mangler endog Halvdelen af Aaret det Byg- eller Havrebrød, som udgjør deres eneste Næring, og som de ere nødte til at rive sig og deres Børn ud af Munden for at betale deres Skatter.«

Altsaa i 1740 skulde Auvergne ud med sex Millioner, og Massillon fandt dette en overvældende og uretfærdig stor Sum; i 1789 beløb samme Provinses Skatter sig til over tolv Millioner!*) Ganske vist, Befolkningen var i Mellemtiden tiltagen, men Misforholdet er desuagtet frygteligt.

Hertugen af Orleans lagde en Dag et Stykke Bregnebrød paa Bordet foran Ludvig den femtende med de Ord: »Deres Majestæt, se hvad det er, Deres Undersaatter maa leve af!« — Der var Lejligheder, hvor denne Konge erfór, at ikke en Gang slig ussel Næring kunde hans Folk altid overkomme. Man har i hvert Fald en Anekdote, som, om den end er lavet, lader sig høre, da den ligesom resumerer alle Skildringerne af Proletariatets Nød og Jammer paa hin Tid; den lyder saaledes:

En Gang var Ludvig XV. paa Jagten kommen fra sit Følge og ind i et Krat, hvor han mødte en Mand, der stønnede under Vægten af en Ligkiste. »Hvem er det, du dèr bærer paa?« spurgte Kongen. »Min Kone.« »Hvad er hun død af?« »Af Sult.«

Af Sult — i disse tvende Ord ligger Dommen over Ludvig XVI.'s nærmeste Forgængere og deres Ministre; thi først under ham er det, man for Alvor bestræber sig for at skabe en Virkelighed, der ikke svarer til hine Billeder. Før jeg gaar nærmere ind paa disse Bestræbelser, vil jeg

*) Bonnemère II., p. 166.

vise, hvorledes det var kommet saa vidt i Frankrig, at en stor Menneskeklasse levede som vilde Dyr.

Hovedgrunden til Misèren er Skatternes Masse og uretfærdige Fordeling. Først de direkte: den almindelige Skat (la taille), Biskatterne (les accessoires), Kopskatten, Tyvendedelen (les vingtièmes), en Pengetaxt, der sattes i Steden for Hoveriet. I Champagne betalte den Skatteyder, der ejede Hus og Jord til en Værdi af 240 Livres, af hver 100 Livres Indtægt 54 Livres 15 Sous. I Isle-de-France betalte Bonden i reel, personlig og industriel Skat 35 Liv. 14 Sous, i Biskatter 17 Liv. 17 Sous, i Kopskat 21 Liv. 8 Sous, i Tyvendedelsskat 24 Liv. 4 Sous, alt i alt 99 Liv. 3 Sous, hvortil man maa føje omtrent 5 Liv. som Erstatning for Hoveriet, i alt 104 Liv. af en Ejendom til 240 Liv., mer end de fem Tolvtedele af hans Indtægter*). I Languedoc betalte en adelig Domæne af 120 Favne 90 Liv., medens 400 Favne af Bøndernes Jord skulde yde 1400 Liv.. I Sologne udgjorde den almindelige Skat af Bønderjorder, der gave et Udbytte af ca. 19,584 Liv. 10 Sous, Aar 1744 ikke mindre end 6,886 Liv. 13 Sous, Kopskatten 2,019 Liv.; den almindelige Skat oversteg altsaa Tredjedelen af Jordens Produkt, og Kopskatten var næsten en Tredjedel af hin**). Mangen stor Gaard i Picardiet, som indbragte Ejeren 3600 Liv., betalte Kongen 1800 Liv. og 1311 Liv. i Tiende, et middelstort Mejeri i Nærheden af Nevers gav Skatkammeret 138 Liv., Kirken 121 og Ejeren 114. Som Resumé vil man finde, at af 100 Francs Nettoindtægt tog den direkte Skat fra den skattepligtige 53 Frs., altsaa mer end Halvdelen. Det var paa lidt nær fem Gange saa meget som nu til Dags***).

Men i det saaledes al Ejendom udpintes af Skatkam-

*) Taine, l. c. p. 459.
**) Doniol: Histoire des classes rurales en France p. 443.
***) Taine, l. c. livre V., chap. II. passim.

meret, lod dette ikke den skattepligtige uden Ejendom gaa Ram forbi. I Mangel af Ejendommen slog det ned paa Manden. Med Undtagelse af Tyvendedelen ramte alle de oven nævnte Skatter ogsaa Daglejere og andre ejendomsløse Folk. I Toulousain betalte den mindste Daglejer, der kun havde sine Arme at leve af og kunde tjene ti Sous om Dagen, otte-ni-ti Liv. i Kopskat. Daglejerne, Arbejdsmændene paa Landet kunde ikke betale alle deres Skatter, og den Gaardejer, som anvendte dem, var da nødt til at tage en Del heraf paa sin Kappe; i modsat Fald vilde de ikke arbejde mere, da de intet havde at spise*).

Det var, som Taine siger, en fuldstændig Faareklipningsmaskine, her var etableret, og hvad der gjorde den endnu utaaleligere, var, at de skattepligtige skulde klippe og flaa hverandre indbyrdes. I hvert Sogn var der nogle Mænd, tre, fire, undertiden sex eller syv, som under Navn af Kollektører skulde fordele og inddrive Skatterne. Man begriber let, hvor meget Had. berettiget og uden Grund, disse Mennesker maatte falde i hos deres Omgivelser. Da det desuden bare gjaldt at skaffe Pengene, ligegyldig paa hvad Maade, bleve naturligvis de flittige og ordentlige Bønder, som lagde lidt op, flaaede paa de dovnes og ligegyldiges Bekostning. Man brød sig derfor til sidst slet ikke om at have noget tilovers, — det vilde jo kun være en Benefice for Skatteinddriverne, eller man undgik i det mindste omhyggelig ethvert Skin af Velstand, skjulte den Smule. man havde i Baghaanden. Da Hr. de Choiseul-Gouffier vilde paa egen Bekostning lade sine Bønders Huse teglhænge, takkede de ham og bade ham lade være. fordi, sagde de, naar vi have Tegltag i Steden for Straa. bliver Skatten forhøjet**).

---

*) Taine, l. c. passim.
**) Taine, p. 467.

Rousseau fortæller om et Besøg, han gjorde paa en Forpagtergaard i Dauphiné:

Først efter at Bonden helt havde forvisset sig om, at hans Gjæst ikke vilde forraade ham, tilstod han ham, at han var nødt til at skjule sin Vin paa Grund af Vinskatten (les aides), sit Brød paa Grund af den almindelige Skat, fordi han vilde være en fortabt Mand, dersom man fik nogen Anelse om, at han ikke var Sultdøden nær.

Vi ere her komne til at berøre de indirekte Skatter. Disse var ikke mindre trykkende end de direkte. Det var Skatten paa Vin, les aides, og Skatten paa Salt, la gabelle. Urimelige Afgifter trykkede Vingaardsmanden saa dybt ned, at efter Arthur Young, den bekjendte engelske rejsendes, Vidnesbyrd var Vingaardsmand og ruineret ækvivalente Udtryk. Af Salt skulde hver Person over syv Aar kjøbe syv Pund om Aaret, og dette Salt maatte kun bruges i visse, bestemte Øjemed; anvendte f. Ex. en Bonde noget deraf til at nedsalte en Gris, og dette opdagedes, blev Flæsket konfiskeret, og en høj Bøde maatte udredes*).

Men det var ikke alene Skatterne, som vare vanvittig overdrevne og ødelæggende. Bønderne sukkede under flere

---

*) Taine, l. c. passim. — Mme. de Sévigné fortæller følgende Historie om „la gabelle“: Bønderne havde en saadan Rædsel for denne Skat, at de mange Steder troede, den var et virkeligt, levende Uhyre. En Gang udbredte sig i en bretagnisk Landsby det Rygte, at „la gabelle“ var hos Præsten: den sad paa Væggen, aandende hæst, viftende med sin lange Hale; af og til kukkede den som en Gjøg! De brave Bønder besluttede at udrydde dette Monstrum, før det aad dem, og de droge da væbnede op mod Præstegaarden. Præsten kommer frem: „Hvad vil I?“ — „Det er Gabellen, vi vil slaa ihjel, vi véd godt, at den er hos Jer.“ — Præsten, forstaaende: „Nej, Børnlille, det er ikke Gabellen, det er den højhellige Aflad!“ — Bønderne kaste Vaabnene og knæle ned i Tilbedelse! — Selvfølgelig var den mystiske Gjenstand et Vækkerur med en Gjøg.

Byrder. De skulde vedligeholde Landevejene, de vare forpligtede til at transportere Tropperne, deres Materiale og deres Bagage. Dette, at de kunde rives bort fra deres egen Gjerning for at gjøre Hoveri ved Vejenes Anlæggelse og Istandsættelse, var naturligvis et af de Misbrug, som tidligst og lettest maatte falde de styrende i Øjne, og vi se da ogsaa, at Colbert anstrænger sig for at faa dette Hoveri erstattet med en almindelig Skat; han havde imidlertid intet Held med sig, men skabte bare en ny Byrde for de undertrykte, i det man indkrævede Skatten og, til Dels under Paaskud af, at denne var sat for lav, alligevel lod Bønderne gjøre Arbejdet.

Lodtrækningen til Militærstanden vakte megen Misfornøjelse blandt Bønderne. »Hver Trækning,« siger Turgot 1771, »gav Anledning til de største Uordener og til en Slags Borgerkrig mellem Bønderne, i det nogle flygtede ud i Skovene, og andre forfulgte dem væbnede for at opsnappe Flygtningene. Mordene og Kriminalprocesserne mangfoldiggjordes, og Affolkning var Følgen heraf.«

Man nøjedes ikke med at gjøre Bønderne til Faar, der bleve klippede; for en Afvexlings Skyld skabte man Ulve af dem, der sønderreve hverandre indbyrdes.

2.

Naar alle lide, er det tungt og knugende at holde Livet ud; men man har i det mindste ikke nødig at hade hverandre. Derimod, naar en Del er helt eller saa godt som fri for Byrder og Plager, er Pinen dobbelt stærk, Naget dybere ædende hos dem, som ere de belæssede. Helvede er først ret Helvede for den, som véd, at der er en Himmel; den rige led dobbelt, fordi han saae Lazarus i Abrahams Skjød. I Frankrig gnave i det attende Aarhundrede Bøndernes Lænker saa meget haardere, fordi det

netop kun er Bønderne, der have dem paa. Ganske vist har man en Del overdrevet de Fritagelser for Skat, Adel og Gejstlighed nød. De betalte rigtignok ikke la taille for de Jorder, de exploiterede direkte; men de betalte den gjennem deres Forpagtere, naar de havde saadanne. Saa se vi dem imidlertid bruge den List at udgive deres Forpagtere for Forvaltere og ved denne lille Navneombytten slippe for Skatten. Paa lignende Maade sno de sig fra Kopskatten; Tyvendedelsskatten betales derimod i et nogenlunde rigtigt Forhold af alle Stænder*).

Overhovedet er det her Praxis, adskillig mere end Principer og Theorier, der gjør Tilstanden saa utaalelig. Intendanter og andre Embedsmænd lukke Øjnene til for de Misbrug, der, naar de en enkelt Gang blive dokumenterede for Regeringen, paatales og straffes. Vi have ikke faa Vidnesbyrd om, at flere Konger og Ministre baade i denne og andre Retninger have villet Landbefolkningens Vel. Allerede inden Henrik IV. de facto var Frankrigs Konge, havde han udstedt et Edikt for at forbyde Krigsfolkene at kræve Penge, Naturalafgifter eller Hoveri af Bønderne uden direkte Ordre fra ham; senere stræbte han paa mange Maader at forbedre deres Stilling; han formindskede, undertiden eftergav dem Skatter, holdt Skatteopkræverne i Ørene, tilbagekaldte de Adelspatenter, der i de sidste tredive Aar vare solgte til forfængelige Borgere — alene i Normandiet talte man tre Tusend Ophøjelser i Adelsstanden —; det var ogsaa ham, det skyldtes, at Bønderne maatte bære kulørte Dragter, om de havde Lyst, graa Hatte, Kapper i Regn- og Snevejr — alt dette havde tilforn været blandt Herrernes Privilegier. Ganske vist, denne Konge havde ogsaa ved sin Side en Minister som Sully, en Mand med Hjærte

*) Léonce de Lavergne: Les assemblées provinciales, pag. 25. — Taine l. c. livre V., chap. II., 6.

i Brystet og, hvad der næsten er bedre, Øjne paa hver Finger*).

Til Trods for Richelieus ofte citerede Ytring, at Regeringen ikke maa lade Folket have det alt for godt, da det i saa Fald ikke kan holdes i Tømme — Ord, der næppe skulle forstaas alt for bogstavelig —, vil man ved nøjere Undersøgelse finde, at denne Minister i økonomisk Retning »intet har befalet, som ikke udspringer af den mest levende Respekt for Individualiteten og den herpaa beroende moralske Værdi« (Doniol). Han beskytter Bønderne mod Soldaterne og mod de store Herrer, og naar hans kloge Politik ikke bar synderlig Frugt, maa Grunden søges i, at det middelalderlige System var for fastgroet til at kunne omkalfatres ved andet end meget radikale Forholdsregler.

Jeg har allerede berørt Colberts Forsøg paa at afskaffe Hoveriarbejdet ved Vejene; det er bekjendt nok, at dette ikke var det eneste Punkt, hvor den store Statsmand viste sin Omsorg for de fattige og forpinte. Han befriede Landkommunerne for deres Gjæld, fik en Masse Adelspatenter, der fritoge deres Besiddere for at svare »la taille«, annullerede, forfulgte med Iver de Embedsmænd, der begik Uretfærdigheder i Fordelingen af Skatterne; men han levede ikke længe nok til at kunne føre sine fortræffelige Intentioner igjennem, og fremfor alt lykkedes det ham ikke at holde Ludvig XIV. fra disse Krige, der, selv naar de vare sejrrige, styrtede Landet i en slig Elendighed, at, som Voltaire udtrykte sig, man døde af Sult til Akkompagnement af »Te Deum«**):

I den store Ludvigs sidste Regeringsaar, efter Colberts Død, er Tilstanden paa Landet forfærdeligere end nogen Sinde. Hungersnød bliver Regelen; store Strækninger ligge

*) Doniol: l. c. chap. X. — Bonnemère: Histoire des paysans I., pag. 529.
**) Doniol liv. III.; Bonnemère liv. IV.

udyrkede hen. Og det er ikke alene Bønderne, der lide herved; helt ind til Paris, op i Seigneur'ernes Paladser, mærkes det, at der er Nød paa Færde. Jorden, som ikke dyrkes, giver ingen Grøde, og saa kunne Afgifterne heller ikke blive betalte; Herrernes Indtægter formindskes, de maa gjøre Gjæld for at kunne blive ved med det pragtkrævende Liv i Hovedstaden. Overalt Forstemning; i alle Samfundslag en ulmende Følelse af, at Maskinen er ved at gaa i Staa. brøstfældig paa hver en Kant.

Sagen er, at i det Ludvig den fjortende sætter Spirene paa Enevældekongedømmets stolte Bygning, hejser den Fane, som forkynder Verden, at nu er Paladset fuldt færdigt, har han med det samme givet Grundstenen et Stød, saa den er gleden til Side: endnu staar Huset, men paa Vip; som hine Bygninger, Termiterne have gjennemgravet, har det sin Skal hel og blank, men en Orkan, ja bare et velrettet Stød kan faa al denne Herlighed til at synke i Støv. Ved at lægge Vejen til Embeder og Anseelse uomgængelig og absolut gjennem sit Forværelse, ved at betragte hver den, der ikke hilser ham ved Lever'en, som ikke existerende, har Kongen trukket alle de Adelsmænd, der ikke ere Særlinge og Misantroper, til Paris*), og disse Herrer have da maattet overlade Bestyrelsen af deres Godser til underordnede, som bestyre dem slet, til almindelig og især til Bøndernes Misfornøjelse. Og samtidig er lidt efter lidt Adelen bleven løst fra saa godt som alle de Hverv, den tilforn beklædte, og hvorved den blev et Mellemled mellem Konge og Folk. Det er ikke længer den, der forsamler Militsen, hæver Skatterne, publicerer Kongens Mandater, uddeler hans Understøttelser. Alle disse og flere Forretninger besørges nu af Funktionærer, som dels udnævnes af Provinsens Intendant,

*) „Sire," sagde Hr. de Vardes til Ludvig XIV., „naar man er langt fra Deres Majestæt, er man ikke alene ulykkelig, men ogsaa latterlig." Taine pag. 85.

dels vælges af Bønderne selv. Disse Folk staa under Centralregeringens Kontrol; hele Frankrig regeres af tredive Intendanter og et Par Embedsmænd i Paris. Godsejeren er nu ikke andet end en privilegeret Beboer, det patriarkalske Forhold mellem ham og Bønderne er opløst; men selvfølgelig bliver han netop herved først rigtig en Gjenstand for Had og Misundelse. I Tyskland, hvor der endnu paa hin Tid hersker Livegenskab, hvor Bonden kan jages fra sin Gaard, eller, om han selv flygter, forfølges og straffes, dèr træffe vi faa eller ingen Spor til Misfornøjelse hos disse Mennesker, der ingen Menneskerettigheder besidde: de hvile i Afhængighedsforholdet som Børn i Forældrenes Arme, vel vidende, at skulle de lystre Herren, skal han ogsaa sørge for deres Livs Ophold, skaffe deres Børn opdragne, hjælpe dem, naar de falde i Armod*).

Der er altsaa ikke længer i Frankrig synderlig Gavn eller Glæde ved at eje disse uhyre Domæner, som ingen Indtægter give, fordi de ikke dyrkes; den eneste Maade, hvorpaa man kan skaffe sig Fordel af dem, er ved at overlade dem til Folk, som, i det de nu selv blive Ejere, ville udbytte dem med den største Iver. Lige fra Ludvig XIV.'s Død ser man da Jorden blive tilbudt og afstaaet til Bønderne under alle mulige Former, dels ligefrem købe de den, dels faa de den i Fæste mod en meget lav Afgift. Kun disse sparsommelige og tarvelige Mennesker kunne jo trykke deres Levevis ned til det Niveau af Selvfornægtelse, som de centnertunge Byrder holde de agerdyrkende i. Den Smule, Bønderne have kunnet bedrage Skatkammeret for, bliver da ogsaa anvendt saa godt, at henimod 1760 er, i Følge Økonomisternes Skrifter, allerede en Fjerdedel af Frankrigs Jord i deres Hænder; Arthur Young, der gjennemrejste Landet umiddelbart før Revolutionens Udbrud, mente, at »de

*) Tocqueville: L'ancien régime et la révolution, liv II. passim.

smaa Ejendomme« nu udgjorde en Tredjedel af Kongedømmet. Han forbavsedes herover og udbrød: Jeg havde ingen Anelse om en saadan Tingenes Tilstand! — den var i Virkeligheden ogsaa enestaaende i Evropa. Samtidig maatte Englænderen beundre den Utrættelighed, hvormed disse Smaaejendomsbesiddere, der hverken havde Strømper eller Sko, hjulpne af deres Koner og Børn, slede og strede for at drage det mest mulige ud af denne Jord, som nu var deres egen, men paa saa drøje Betingelser. Endnu mere oprørende syntes ham da de store Herrers Ligegyldighed for deres Domæner og deres undergivne, og han ønskede at være Frankrigs Lovgiver bare en eneste Dag for at give alt dette en anden Gænge *).

---

*) Taine p. 453. — Doniol liv. III, 2, chap XV. — A. Young: Voyages en France p. les années 1787, 88, 89 og 90 o. s. v. passim. — Tocqueville, l. c. liv II, chap I. — E. de Laveleye (Om Ejendomsretten, oversat af Al. Petersen, pag. 122 ff.) tillægger den Omstændighed, at de kommunistiske Bondefællesskaber i Frankrig først udstykkedes i Midten af forrige Aarhundrede, stor Betydning m. H. t. de smaa Ejendommes Fremkomst, i det han mener, at om Udstykningen var sket tidligere, vilde Adelen lagt Bønderjorderne til sine Godser; nu var den for afmægtig hertil. Vi have dog oven for set, at der var andre, langt virksommere Aarsager til, at de smaa Ejendomme mylrede frem.

(Forts.)

Joakim Reinhard.

Præsten Jakob Worm *).

(Et Livs- og Tidsbillede).

(Slutning).

III.

Tre Dage efter at Kingo var bleven Biskop i Fyn, altsaa d. 28de Februar 1677, blev Jakob Worm udnævnt til Sognepræst ved den saakaldte Nørresogns eller Graabrødre-Kirke i Viborg, hvilken i vort Aarhundrede er bleven nedreven, samt til Asmild og Tapdrup, hvis hidtilværende Sognepræst Anders Achthon endnu ikke var død, men vistnok allerede da var saa svagelig, at han har ment, det var bedst, at han »oplod« Kaldet, som det den Gang var Skik og Brug; den Mand, der da, med kongelig Sanktion fik Kaldet, var Jakob Worm, som modtog den kirkelige Ordination d. 30te Maj; men allerede d. 25de var hans Formand afgaaet ved Døden, og kort efter indtraadte han i Ægteskab med Hr. Anders's eneste Datter Abel Achthon, en ung næppe tyveaarig Pige. Allerede i lang Tid havde Worm vel følt sig knyttet til Viborg, hvor han jo, som det vil mindes, otte Aar tidligere havde faaet Løfte om det theologiske Lektorat, naar det blev ledigt; men det tog

*) Jfr. Bind XI., 241 og følg.

Tid, inden det skete; det var først i 1688, og da var Worms Rolle for længst udspillet her i Landet.

Nu var han da endelig kommen i en Stilling, han havde længtes efter, og det stod kun til ham at nyde et lykkeligt og agtet Manddomsliv efter Foraarsstormene, som burde have udraset. Dog det vilde han nu ikke; Oppositionsdriften var ham, ikke i Klæderne skaaren, men i Kjødet baaren; nu tog den blot, i Modsætning til tidligere, en dobbelt Retning: før var det Pennen, han havde brugt, nu brugte han baade Pen og Mund; men begge bleve Vaaben, der til sidst vendte sig mod ham selv.

Prædikestolen blev snart den Arena, hvorpaa han med Lyst tumlede sig, og hurtig naaede han at blive Modeprædikanten i Viborg; der har vel nok været sædelig Alvor i hans Prædikener, men det har dog ikke saa meget været herved, at Graabrødre-Kirke fyldtes Søndag efter Søndag; nej, hans Prædikener vare politiske, polemiske og satiriske. Skjønt han vel nok ogsaa som en Bodsprædikant har revset Synden hos sin egen Menighed — om han paa rette Maade har víst hen til Naaden, kan jo ikke siges, da Prædikener af ham ikke ere opbevarede, men kun Rygtet om dem —, har det dog især været Angrebene paa de højtstaaende i Landet, der ret laa for ham og ret tiltalte hans Menighed; hvad han tidligere kun havde kunnet skrive, og det i Smug, kunde han nu udtale højt og lydelig, og med den Myndighed, som især i den Tid et Ord fra Prædikestolen havde.

Dog, arbejdede han med Munden, saa hvilede hans Pen heller ikke. Tvært imod ere nogle af de bitreste Satirer fra den Tid, da han var Præst i Viborg; og der var des værre til visse Anledning nok for ham baade til at sørge og — satirisere. Forholdene i den uheldige, saakaldte »skaanske« Krig gave et rigt Stof til en Mand, der var i Besiddelse af en saa stærk Fædrelandskjærlighed — derom kan ingen tvivle —, som Worm var. Der er Skrifter af ham, hvori

han tiljubler Niels Juel i Anledning af hans Sejre og retter skarpe. ja bidende Angreb paa de Feltherrer, hvis Nederlag til Lands forspildte den Vinding, Danmark fik paa »de danskes Vej til Ros og Magt«.

Noget af Worms Forfatterskab ogsaa fra denne Periode af hans Liv er allerede lejlighedsvis omtalt; lidt mere, men betegnende, skal anføres her. I »Visio Abrahami«, »et underligt Syn, set paa Himlen under Skyttens og Skorpionens Tegn over Abrahamstrup«, tager han Ministrene og andre højtstaaende under grov Behandling, men under fingerede Navne, hvis Betydning er saare let at kjende: Overjægermester Hahn bliver en overmaade stor kalkunsk Hane; Arensdorf bliver til Narrenstorph eller ved Anagram Snarefrodius; der omtales et hæsligt Dyr som en Parder, der havde »Otte Skeele Øjne og bruger dog Glarøjne, indlagte i Guld og Sølv«;

„Saa blæser Vejr og Wind saa længe i vort Rige,
At Sølv og Guld blæs bort.“

En endnu stærkere Salve affyrede Worm i sit Skrift »De idolis Jeroboami« eller »Kong Jeroboams Afguder i Bethel og Dan«, i hvilket han angreb alle Rigets Stænder; Adel og Gejstlighed, Officerer og Professorer, — ingen finder Naade for hans Øjne; næsten i lige høj Grad ere de for ham Landets Undertrykkere og Udsugere, og især Stormændene truer han med Guds evige Hævn og Straf. Hidtil havde Worm været saa forsigtig at lade Kongen og dennes personlige Forhold være uden for sine satiriske Digtes Rækkevidde; men nu kunde han ikke dy sig længere; hvem han har ment med »Kong Jeroboam, der frikjendte de højeste Officerer, som havde stjaalet fra ham og havde fortjent at hænges og aflives, fordi de havde ført hele Armeer til Slagterbænken, for Fuxsvanseres og Svogerskabs Skyld«, — det er ikke vanskeligt at indse, og i lige saa uforblommede Udtryk taler han om Kong Jeroboams

forargelige Samliv med uærlige Fruentimmer; at han dermed sigtede til Kong Kristians bekjendte Forhold til »Jomfru« Sofie Amalie Moth, véd enhver endnu; men for to Hundrede Aar siden vidste man det naturligvis endnu bedre, og da ingen af Kongens højtbetroede Mænd gik Ram forbi, kan man vel tænke sig, hvilken Opsigt de talrige Afskrifter gjorde.

Dette Skrift om Jeroboams Afguder var i Prosa; paa Vers derimod var det omtrent samtidige: »Horologium regium« eller »Gudfrygtige og retfærdige Kongers Sejerværk, som de daglig have hos sig, ikke i Lommen, men i Hjærtet, afdelt i 12 Timer og 48 Kvarterer«; han dristede sig deri til at give Kongen skarpe Paamindelser om, hvorledes han burde opføre sig som Regent, og at han ikke skulde lade alt bero paa Ministrene, der ligesom i »Jeroboams Afguder« skildres som Landets Fordærvere og trues med Hævn fra Himlen. Den mest bekjendte blandt de Anker, Worm her fremfører, er den, at Domkapitlerne — denne Levning fra den katholske Tid, som i alt Fald til Dels havde overlevet sig selv, og som ganske vist nok kunde have trængt til at underkastes gjennemgribende Forandringer — mistede saa godt som hele deres Betydning kort efter Enevoldsmagtens Indførelse, i det Godset, som fra gammel Tid var tillagt Domkapitlerne, til Dels blev inddraget under Kronen og for en stor Del udlagt til Ryttergods eller Lønning til Soldaterne, saa de sørgelige Rester af de gamle Domkapitler kom til at føre en hensygnende Tilværelse. Det har været i manges Navn, Worm talte, i det man har harmet sig over at se, hvad Fortidens Fromhed havde samlet, anvendt til aldeles uvedkommende Ting; han skrev bl. a.:

„Hvor mangt et Provesti, hvor mangt et Kannikdømme,
Hvor mangt Kapitel maa til Ryttergods henrømme!

Du Djævels Prokurør, Professor i Uret,
Du Skalkhedsdoktor *) har svigagtig voldet det;
Guds Klæder plyndrer du og Kjortel hans aftager,
Om den saa kastes Lod, som Stridsmænd det behager.
Det, som til Alterbog og Bibel fordum laa,
Til Sadel og Pistol, til Rytterhest maa gaa."

Her er det ganske vist kun indirekte, at Kongen angribes, i det nemlig Angrebet nærmest rettes mod de Mænd, hvis Raad Kongen fulgte; men at Worm har haft en Følelse af, at han vovede sig saa langt ud, at han vilde have Vanskelighed ved at komme i Land igjen, se vi af, at han selv skriver i denne Satire:

„Jeg nogen salvet Mand har ikke her udskjældet,
Men min Poete-Aand ydmygelig har fældet
Sin ringe Mening om de bløde Klæders Flok,
Som fast i hvert et Hof er overflødig nok."

Mangfoldige vare hans Skrifter ogsaa fra denne Periode i Viborg; men kun ét lod han trykke, nemlig Digtet »Jesu Klagemaal over Judas og Jøderne, af en uforskyldt forhadt, forladt, forfulgt og forhaanet Guds Kirkes Sandheds og Jesu Wen« 1680; det var en sædvanlig Maade at betegne Forfatterskabet paa, ved Navnets Forbogstaver indførte i Bogens Titel; desuden udgav han i sit levende Liv kun det lille Bønskrift af Februar 1677 til Kongen.

Men i saa mange desto flere Afskrifter gik hans Skrifter Landet rundt; de snege og listede sig omkring i det skjulte, men havde naaet at faa Indgang alle Vegne i Landet, baade hos simple og fornemme, hos Venner og Fjender, og vakt en Opmærksomhed, langt større, end de fortjente; almindelig hed det sig jo og blev troet af alle, at Worm var Forfatteren.

---

*) Den Mand, som her sigtes til, var Generalprokurøren Peder Scavenius, Professor og Dr. juris, hvem Foranstaltningerne m. H. til Domkapitlerne nærmest tilskreves.

At der, medens han var i Viborg, er blevet holdt et vaagent Øje med ham fra Kjøbenhavn, kunne vi let tænke os; han er vel endog paa en Maade bleven sat under det gejstlige Politis specielle Opsyn, og den gejstlige Øvrighed i Viborg Stift var Dr. Søren Glud, der fra Sognekaldet i Høje-Taastrup, hvor han havde været i en Fjerdedel Aarhundrede, i 1673 blev udnævnt til Biskop i Viborg, fordi hans Hustrus Søster, Sofie Amalie Moth, ikke kunde finde sig i at se sin Søster sidde som simpel Landsbypræstekone; et Par Aar efter fik han Diplom som Dr. theol., og 1679 adledes han. Dersom man imidlertid i Kjøbenhavn har ventet, at Biskop Glud ret snart skulde se at faa den nye Præst ved Graabrødre-Kirke til at falde i de Garn, baade hans Fjender, og især han selv havde spændt, tog man dog fejl; Biskop Glud var sikkerlig en retsindig og hæderlig Mand, der ikke har villet volde Fortræd, hvor han ikke var nødt til det; men det var jo ganske vist en meget uheldig Maade, hvorpaa han var bleven forfremmet. Han gik mange Gange til Worm, hvem han gav mange baade alvorlige og venlige Paamindelser om dog endelig at tage sig i Agt, baade med hvad han skrev, og hvad han talte. Men Worm havde stadig det samme Svar, at han aldeles ikke vedkjendte sig de Smædeskrifter, der gik omkring blandt Folk, at hvad han prædikede, var i Overensstemmelse med den hellige Skrift, og at ingen kunde overbevise ham om noget andet i saa Henseende; der paatrænger sig den Tanke, at han maaske selv har ment, at han ved fra sin Prædikestol i Viborg at straffe »Synderne i Kongens Gaard«, at tale om »Løgn og Leflen, Drik og Hor«, saaledes som Mester Ole Wind i »Vor Frue Kirke« havde gjort det i Kristian den fjerdes Tid, kunde faa saadant Fodfæste, at han kom til at naa det, der vel i hans Ungdom, da han smagte Hofgunstens Sødme, har været hans »kjære stadige Tanke«, Pladsen, som Ole Wind havde indtaget; men Jakob Worm var ikke nogen Ole Wind,

lige saa lidt som Kristian den femte var en Kristian den fjerde.

At man i Kjøbenhavn stadig var betænkt paa at finde og ramme den sande Ophavsmand til de i Mørket fødte Skandskrifter, som vare udbredte og bekjendte overalt fra Kjælder til Kvist, ses af en Ordre fra Kjøbenhavns Magistrat, af 21de Avgust 1679, til Lavenes Oldermænd og Bisiddere, at de skulde »anvende al mulig Flid til at efterforske, saa vel som ved andre lade flittigen inkvirere, hvem til saadanne ukristelige Paafund og Kalumnier kan være Optænker, Begynder og Udspring«. Sagen var jo den, at Worm ved Udsendelsen af sine Skrifter har været temmelig forsigtig; hvordan han har baaret sig ad dermed, og hvem der har været hans nærmeste Hjælpere med Udbredelsen, er ikke muligt for os at vide; det blev end ikke i hans egen Livstid oplyst.

IV.

Endelig brast Tordenskyen, der havde trukket sig sammen over Jakob Worms Hoved; det var i Aaret 1680, da han som en gift og hjemfaren Mand, der endog havde en lille Datter, og som forsørgede sin Svigermoder, pludselig maatte se alt, hvad han selv i Aarenes Løb havde samlet sammen, bryde løs over sig. Alt, hvad der skete den Gang, er bekjendt; det eneste, man ikke med Sikkerhed kan paavise, er Dagen og Stedet.

Almindeligvis fortælles Historien saaledes, at Biskop Glud paa Kongens Fødselsdag, d. 15de April 1680, gjorde et Selskab for Viborg Bys Embedsmænd og andre Honoratiores, og at der da ved Bordet blev drukket adskillige Skaaler, ogsaa for de forskjellige Medlemmer af Kongehuset, indtil endelig Biskoppen selv eller en anden af de

tilstedeværende var taktløs nok til at udbringe en Skaal for de Børn, Kongen var Fader, men Bispindens Søster Moder til. Den Skaal vilde Worm, der selv, som vi have hørt*), var beslægtet med Familien Moth, ikke drikke, men sagde med rene Ord, at han drak ikke nogen Skaal for »Horeunger«. Det kan nu imidlertid umulig have været saa tidlig paa Aaret, at det er brudt løs; det maa have været langt senere hen, da vi se, at Kong Kristian den femte, som i Juli Maaned 1680 var i Viborg, blev hilst med et Velkomstdigt, der begynder:

„Saa kom i salig Tid, højnaadig Landefader
At fremme alles Gavn; Gud hade dem, dig hader!
Vi se dit Ansigt klar, af Naadestraaler fuld,
Og dine Øjnes Lys meddele Mildheds Guld! — —
Gud lade dine Fjed og Fodspor fulde staa
Med Lykke Dryp og Guld, at alting vel maa gaa!" osv.

osv. i Toner, der vise, at Worm ubetinget var stærkere som Pamfletskriver end som Kongens Panegyrist; det passede han slet ikke til; de sidste Linjer lyde:

„Mod Kongens Ansigts Glans med pligtig Pris jeg kvæder
Min Æresang og Suk: at Gud al Stød og Storm
For Kongen dæmpe vil, det ønsker Jakob Worm."

Nej, snarere har det været ved et fornemt Bryllup langt hen paa Aaret 1680, hvilket ogsaa berettes, at Worm har brugt disse Ord, der ikke have kunnet undlade i højeste Grad at krænke Bispinden; den moralske Følelse over for de stores Synder mod det sjette Bud var i de Tider meget svagt udviklet; det blev endog anset for en Ære for den Familie, inden for hvis Kreds det faldt, at Monarken kastede Tørklædet; i ethvert Tilfælde var det et særdeles godt Trin op ad Ærens Stige, som Slægtninge ad den Vej

---

*) Se forrige Bind S. 247.

lettelig kunde gjøre; jeg vil antage. at Folk i Regelen have været saa taktfulde over for Biskop Glud og Bispinden, Ida Kristine Glud, født Moth, naar de have villet omtale dette kongelige (polske) Svogerskab, da at gjøre det med alt muligt Hensyn; men Jakob Worm var ikke den Mand, som sad og brændte inde med, hvad der trykkede ham; det har derfor været med et Sind, der paa én Gang var fyldt af Bedrøvelse og Harme, at Bispinden har hørt de Ord, som bragte Bægeret til at flyde over Randen.

Hvor meget Biskoppen vel end. ogsaa for sin egen Skyld, har krympet sig derved, har han dog nu ikke længere kunnet undgaa at gjøre Indberetning om de faldne Ord, der ogsaa ad anden Vej lettelig ere blevne bragte til Hove, da de vare faldne i en saa stor Forsamling. At de daværende Mænd, som stode ved Roret, have været glade over endelig at finde noget, de kunde gribe for at komme Worm til Livs, se vi let deraf, at der blev udstedt Ordre til Generalfiskalen om at drage til Viborg for paa Stedet at undersøge Worms Papirer; at den Omstændighed, hvad vi tidligere have set, at Worm samtidig var optraadt som Talsmand for sin fordums Fjende Griffenfeld, har været en yderligere Grund for de daværende Magthavere, forstaar sig af sig selv.

Fiskalen kom da til Viborg, kom op til Worm, og paa Embeds Vegne forlangte han at undersøge alle hans Papirer og Gjemmer; Worm var meget frejdig, leverede ham alle sine Nøgler og bad ham undersøge alt, men da det var Dagen før en Prædikedag, bad han Undersøgelseskommissionen undskylde, at han ikke selv kunde følge med paa Ransagelsen omkring i Huset, da han maatte blive siddende paa sin Stol for at studere paa sin Prædiken til næste Dag. Denne Nidkjærhed i Embedets Gjerning har man ikke villet eller kunnet undlade at tage Hensyn til: der blev rodet rundt om alle Vegne i Huset, men intet fandtes, som kunde være graverende for den mistænkte Præst. Alt

var hidtil gaaet godt, bedre end han maaske selv havde kunnet ane, og det vilde efter al Sandsynlighed være vedblevet at gaa, i alt Fald i nogen Tid endnu, dersom han ikke, dristig ved sit Held, selv havde sørget for, at Tordenskyen, der syntes at have fordelt sig, paa én Gang havde udsendt et Lyn, som ramte ham.

Den næste Dag prædikede han, og hvad nu end Grunden har været til, at Generalfiskalen har været i hans Kirke — maaske som et høfligt »Tak for sidst« —, han var dér; men han blev dér ikke, til der blev sagt Amen. Worm prædikede, og som Indledning til sin Prædiken var han saa dristig eller, rettere sagt, fræk nok til at tage første Mosebog 31te Kap., 34te Vers, hvor det hedder: »Men Rakel havde taget Husguderne og lagt dem i en Kamel-Sadel og sad paa dem; og Laban ransagede hele Teltet og fandt intet.« Fiskalen lod ikke disse Ord blive kolde, men skyndte sig hjem til Worms Præstegaard; nu var der kun én Ting, han undersøgte, det var Studerestolen, Worm Dagen i Forvejen havde siddet paa; i den fandt han da Satirer i Mængde, saa Worm, da han kom hjem fra Kirken, maatte finde, at nu var den skrøbelige Skorpe, han hidtil havde vandret paa, bristet for ham.

V.

Worm havde drevet det for vidt, og Følgerne deraf viste sig da ogsaa snart, i det der kom kongelig Ordre til, at han skulde suspenderes fra sit Embede, og retslig Undersøgelse indledes imod ham for hans Ord, baade de skriftlige og de mundtlige. Beviser imod ham havde man til Overflod nok af.

Midt i Vinterens Hjærte førtes han til Kjøbenhavn og sattes som Fange i Kastellet i det Fængsel, af hvilket Griffenfeld i Maj Maaned samme Aar var ført ud for, som

en Prometheus, at lænkes til Klippen. Endnu den 28de December kaldes Worm »Præst til Graabrødre-Kirke i Viborg« i en Skrivelse fra Regeringen til Biskop Kingo i Fyn om at lade en i Odense boende Feltpræsts Papirer undersøge, da han var mistænkt for at staa i Forbindelse med Worm og at være en af dem, ved hvis Hjælp han havde faaet sine Skrifter udbredte; man fandt nu rigtignok intet hos ham. Endnu var han altsaa Præst, og som saadan skulde han dømmes af de gejstlige Domstole, og han har vel ment, at Sagen endnu ikke var saa farlig for ham, da hans gejstlige Kolleger sikkert maatte være rede til saa mild en Dom som muligt over ham, der havde gjort sig til Talsmand for meget af det, de almindelig have følt. Men for efter Evne at hjælpe sig selv skrev han en Erklæring, dateret 18de Januar 1681, til Kongen i Anledning af de fire Skrifter, der især dannede Grundlaget for Anklagerne imod ham, nemlig de tidligere nævnte: Kongens Sejerværk, Jeroboams Afguder, den grædende Student, og Abrahams Syn. Endnu synes han dog at være temmelig godt til Mode; dette hans Indlæg er, som man vel kan vente, en underlig Blanding af Sandhedskjærlighed og mislig Omgang med Sandheden, af præstelig Nidkjærhed og juridiske Prokuratorkneb; Worm undskyldte sig med, at han, som hans Embedspligt bød ham, altid havde talt i Overensstemmelse med den hellige Skrift, saa det alt skulde være til Guds Ære, de fattiges Trøst, Fyrsters Oplysning og Lasters Udryddelse; end videre paastod han, at han aldrig havde skrevet hverken imod de kongelige Ministre eller, langt mindre, mod Kongen selv; men naar nogen mente det, var det grundet alene i Læsernes Indbildning, i det de lagde en vrang Mening ind i hans Skrifter; han mente, han maatte have samme Ret som en Avisskriver til at referere, hvad han havde hørt, uden at undersøge Sandheden, og som en Digter, hvis Ord ikke behøve at tages lige efter Bogstaven. Det synes endog,

som om man i Viborg har været lumpen nok til at forlede eller true ham til at aflægge Ed paa, at han ikke var Forfatteren, for nu saaledes at anklage ham for Mened. Dette hans Indlæg er dels et Bønskrift, dels et Forsøg paa Forsvar, det er stilet til Kongen og er maaske aldrig kommet til Konsistorium, der først skulde dømme ham.

Det har næppe været noget behageligt Hverv for de højlærde at skulle fælde Dom over ham, hvem de maaske, i alt Fald til Dels, have haft mest Lyst til at frikjende eller lade slippe saa lempelig som muligt; de skøde derfor Sagen fra sig, i det Konsistoriet den 25de Januar frakjendte ham hans Embede og gejstlige Dragt og Værdighed, og nu, da han altsaa ikke længere var Præst, overgav ham til den verdslige Ret, nemlig Stadsretten i Kjøbenhavn.

At Worms Aktier derved sank betydelig, er indlysende; af den verdslige Ret kunde han ikke vente saa megen Hensyntagen som af den gejstlige. Han maa hurtig være kommen til Erkjendelse af, at det vilde gaa galt med ham, hvis han ikke kunde opnaa at formilde de højtstaaende, som havde mere eller mindre Grund til at være fortørnede paa ham, og som nu havde hans Liv i deres Haand. Han begyndte da snart at henvende sig til Kongen og forskjellige andre med Bønskrifter, alle paa Vers, for at de kunde glide lettere; men det víste sig her, hvad der ogsaa var tydeligt fra hans tidligere Forfattervirksomhed, at kun de satiriske Vers vare det Element, hvori han som Digter kunde tumle sig; i andre Forhold slog hans Begavelse ikke til; man kommer uvilkaarlig til at smile ved Læsningen af disse Bønskrifter; en af hans Suppliker til Kongen begynder med følgende Linjer, der paa en paafaldende Maade føre os i Tanken hen til Peder Paars:

„Drag nu Gardinen fra dit Ansigts Sol og Øje
Og lad din Hjælper-Haand dit Naades Spir nedbøje,

Højstmilde Landesol! lad Sky og Mørkheds Taag'
Ej lukke til for mig din Naades Øjelaag!
Jeg véd, dit Hjærte er en bundløs Vælde-Kilde
Af Naadens Akvavit; gid Kongen skikke vilde
Mig kun en liden Taar ud af sin Mildheds Brønd,
Nu at jeg sidder fast i Sorgens Hængedynd;
Jeg véd, din Tunge er en Glædes Klinge-Cither,
Og til din Naadestol jeg derfor ydmygst titter." osv.

Hans Hustru var kommen over til Kjøbenhavn; flere af sine Bønskrifter lader han overrække til vedkommende ved hende, for saaledes end mere at vække Medlidenhed. Og i Begyndelsen synes han endda at have næret ganske godt Haab om, at Stormen skulde drive over, ja endog at der kunde være Mulighed for, at han igjen kunde komme i Embede.

„Lad mig, din ydmygst Knægt, udgaa ud af Arrest,
Og tag din Vredes Haand fra en bedrøvet Præst!
Lad, Landefader, lad mig og mit Brød beholde,
At Hungersdød ej skal mig mine Døden volde,"

skriver han i det nysomtalte Bønskrift.

Worm ønskede nok, at ogsaa andre skulde gaa i Forbøn for ham; men fra de fleste af de højvelbaarne Herrer, der havde Adgang ved Hove, kunde han ingen Hjælp vente, han havde taget dem under alt for skarp Behandling; en af de faa, han havde skaanet, var Kongens Halvbroder Gyldenløve; til ham henvender han sig da flere Gange som sin »milde Patron og Protektor«; det er en beundringsværdig Opfindsomhed, Worm her viser i at finde smigrende Betegnelser for Gyldenløve: »Nordens Sol«, »Dyders blanke Sol«, »vort Riges Spir og Ære, saa nødig kan vi dig som Himlens Sol undvære«, »Guds Kirkes Ærestøtte«, »min Velfærds Sol og Stjærne«, »Naturens Mesterstykke!' Du Landets Lov og Lyst, Du hver Mands Liv og Lykke; du Kongens huldtro Mand, du Dydens Perspektiv, som kan en halvdød Sjæl indgive Aand og Liv«, osv. —

Mere kunde Gyldenløve ikke med Billighed forlange, men om han benyttede sin Stilling ved Hoffet til at gaa i Forbøn for den fangne Poet, véd vi ikke; det har da ikke hjulpet, i alt Fald ikke strax.

Vi have set, at Worm nu gik saa yderlig i ydmyg Kryben, at det ligefrem var væmmeligt; men hvad han selv kunde sige, vilde han dog ikke tillade andre. En af dem, der gik i Forbøn for ham, var Kingo, som jo aldrig havde næret nogen Sympathi for Worm, men hvem det dog maatte være en højst ubehagelig Sag, om hans Stifsøn skulde henrettes, især paa Grund af en politisk Forseelse; ellers paa Grund af andre Forbrydelser gik Henrettelser i de Dage saa hyppig paa, at de mistede det afskrækkende, og den Omstændighed, at et Medlem af en Familie, stundum endog meget fornem Familie, mistede Livet paa den Maade, lader slet ikke til at have sat nogen Plet paa Slægten. Her var det imidlertid en politisk Forbrydelse, Talen var om; og det kunde jo kaste en Skygge over Kingo, der ellers nok holdt af at bade sig i Hofgunsten, hvis hans Stifsøn skulde henrettes paa Grund af Angreb paa den suveræne Konge og dennes nærmeste. Han skrev da paa Vers et Bønskrift til Kongen, i det han tog Motivet fra 2den Samuels Bog, 19de Kapitel, hvor det berettes, hvorledes David forbarmede sig over Simei, der havde gjort Oprør imod ham og bandet ham; Kingo begynder:

„Se der, hvor Simei sig om i Støvet vælter,
Se, hvor hans knipske Sind i mange Taarer smelter!
Se, hvor hans Mund, som før var fuld af Skjældeskum,
Er haanlig laaset til, som den var ganske stum.
Se, hvor han lover flux af Hjærtet ud at rotte
Den Friheds dristig Aand, Guds Salvede at spotte"; osv.

Kingo havde imidlertid ikke betænkt, at Worm endnu bestandig havde beholdt sit »knipske Sind« trods al Modgangen; da Worm i sit Fængsel havde faaet dette Kingos

Vers at læse, brød hans Harme løs, og han skrev en ublu Parodi paa dette, ganske vist ikke heldige, men fra Kingos Side vistnok velmente Digt; han kjører med Retur, i det han svarer i samme Tone:

„Du selv est Simei, som sig i Støvet vælter,
Se til, din Smigre-Sjæl i Pølen ikke smelter!
Din Mund, den er jo fuld af Smiger-Hykkelskum
Og haanlig laaset til, for Gud og Verden stum.
Se, hvor han lover alt af Hjærtet ud at rotte
Guds Sandheds driftig Aand og Herren selv at spotte“, osv ;

Worms Sag har næppe stillet sig bedre efter dette Digt, som naturligvis snart er kommet andre end Kingo for Øren; men affattet i endnu værre Udtryk er dog et andet Smædedigt mod Kingo, i hvilket man ret kan sige, at Worm har gjenfundet sig selv fra de tidligere Dage; det begynder paa følgende smagfulde Maade:

„Hør Flabmund, Pladderpløs! og lumpne selvvis Gante!
Hvad Griller har du vel? hvad est du for en Kvante?“

Og for at Enden ikke skulde blive Begyndelsen ulig, lyder sidste Linje:

„Ak, du ej skammer dig at vorde Satan lig!“

Uklogt var det i højeste Grad af Worm, at han paa saadan Maade stødte bort fra sig den Haandsrækning, der blev rakt ham fra en af dem, som dog vel mente ham det bedst, trods alt, hvad der tidligere kan have været dem imellem. Han har sikkert ogsaa angret baade det og alt hans foregaaende Skriveri, da Dommen forkyndtes ham, i hvilken det efter en Indledning og Motivering hedder: »Jakob Worm har forbrudt sit Liv, Ære og Gods, hans Skandskrifter skulle ved Bøddelens Haand kastes paa Ilden, han som en Meneder skal miste tre Fingre, hans Hoved afhugges ved Sværd og hans Gods være hjemfaldent til Kongen, ham til Straf, og andre til Afsky og Exempel.«

Naar en Dødsdom i de Dage var fældet, plejede den altid efter den Tids hurtige Retspleje at blive fuldbyrdet meget snart; der er Tilfælde, hvor det endog skete, inden Solen næste Gang stod samme Sted paa Himlen; naar Worm altsaa nu vilde anraabe om Naade, var det paa høje Tid snart at gjøre det.

Ville vi nu nærmest sammenligne Worms Forhold i Fængslet efter Dødsdommens Afsigelse med Griffenfelds — en Sammenligning, der ligger meget nær, — kan det ikke skjules, at ogsaa den styrtede Statsminister har hængt ved Livet og haabet i nogen Tid, at det skulde skjænkes ham, samt gjort Forsøg paa at opnaa et gunstigt Resultat ved at fremstille sin Sag i det bedste Lys, indtil det endelig synt's, at alt Haab maatte være ude; og det er saa aldeles menneskeligt! Dog Griffenfeld nedlod sig aldrig til saadanne Kryberier som Worm, der i en Ansøgning til Kongen bl. a. skrev:

„Du est en Elefant, jeg er ikkun en Flue;
O undertræd mig ej, lad mig for Sværd ej grue!
Jeg er en ringe Myg, du est en Løvehelt,
En Myg dog søger Læ hen under Kongens Telt.
Med Ørnen du og op paa Ørnevinger svæver
Til Himlens runde Glas; jeg usle Maddik stræber
At kravle nær omkring min Konges Naadestol,
Opvarm en halvdød Sjæl med Naadens Frydesol!“ —

og lidt længere henne skriver han:

„Lad ej din Vrede ses mod mig, en Orm og Fange;
Lad Dødens Bussemand mig ikke gjøre bange!
Ak, kjær dig ikke om Poetens Pladdersnak,
Giv Naade, Ære, Liv; du tjen' dig af Gud Tak!“

Jo længere Tid der gik hen, inden den over ham afsagte Dødsdom blev fuldbyrdet, desto mere Haab har han vel ventet at kunne gjøre sig, og desto flere Jærn har han haft i Ilden, desto flere Bønskrifter har han skrevet; thi

han har følt, at Tiden var kostbar; derfor har han ikke alene vendt sig til Menneskers Naade; men han. der jo har følt Sværdet hænge som i en Traad over sit Hoved, har i sine bedre Øjeblikke haft Tanken rettet mod Guds Naade; der existerer nogle Salmer, forfattede af Jakob Worm, hvem man endog, skjønt vistnok uden Grund, til en Tid har holdt for den virkelige Forfatter af den bekjendte Salme, der gaar under Kingos Navn, og ogsaa rimeligvis er skreven af ham: »Far Verden, far vel«, hvori Livets Forfængelighed og Forkrænkelighed skildres med saa levende Farver. Ogsaa de bekjendte Linjer, der almindeligvis tilskrives Griffenfeld, som skal have indridset dem med sin Diamantring paa en af Fængslets Ruder:

„Da Lykken slog mig fejl, da lærte jeg at kjende
Min Gud, min Ven, mig selv, men allermest min Fjende.
Min Fjende var mig gram, min Ven mig og forlod,
Selv var jeg skrøbelig, Gud var alene god.“ —

findes i en Afskrift af en Del af Worms Vers; dog har det vel snarest været saaledes, at Worm har læst dette Vers paa en Fængselsrude, og, i det han har følt, hvor godt Griffenfelds Linjer nu vare komne til at passe paa hans egne Forhold, har taget en Afskrift deraf; skjønt, hvem véd? — sædvanlig findes Verset under en noget anden Form.

Blandt alle de kongelige Personer har Dronning Charlotte Amalie naturligvis været den, der vel maa have haft mest tilovers for ham, da Worm jo stadig havde været en særlig Modstander af hendes Rivalinde Sofie Amalie Moth, og denne Omstændighed i betydelig Grad hjalp til den Ulykke, han var kommen i; det var derfor saa naturligt, at han fra sit Fængsel henvendte sig til hende, med Haab om, at hendes Forbøn kunde hjælpe; men den hjalp ikke, lige saa lidt som alle andre Skrifter og alle andres Forbønner. — Det lader til, at man har villet se at tvinge

ham til det Skridt, der selvfølgelig maa have været for ham det mest ydmygende, nemlig at henvende sig som ydmyg Trygler til den, han mest havde fornærmet; den, hvis Bøn formaaede mere hos Kongen end Dronningens, — Sofie Amalie Moth. Først da han til hende har skrevet et ydmygt Bønskrift: »Oplad din Naades Dør, højbaarne Moth-Grevinde«, først da blev Kongens »Naades-Dør« opladt, først da blev Livsstraffen formildet til Forvísning til den danske Koloni Trankebar i Ostindien.

Skjønt han selv i et af sine Bønskrifter har ladet sig forlyde med, at »min Frihed holder jeg mer dyrebar end mit Liv«, har han dog været glad over at beholde Livet, selv om han skal »til Sønden-Pol hensendes jammerlig«; han hængte dog fast ved Livet, men hans Hjærte hængte ogsaa fast ved Hustru og Barn. Naar der om Worm er blevet sagt, at »det eneste Lysskjær, der falder over hans Liv, er den Kjærlighed og Hengivenhed, hans Hustru bar for ham«, maa vi vistnok være berettigede til at spørge: »Hvorfor lod hun sig nøje med at følge ham til Kjøbenhavn og dér gaa i Forbøn for ham? hvorfor fulgte hun ikke med ham til Trankebar og forsødede Ensomheden for ham i hans Landflygtighed?« Hun blev her i Landet, og Worm maatte lade sig nøje med i sit Fængsel — under Indtrykket af den forestaaende lange Rejse over det store Hav, Hustruens enlige Stand, Tanken om Farerne i det fjærne Land og Skilsmissen indtil Døden — at skrive et Afskedsdigt »Tvende Ægtepersoners bedrøvelige Adskillelse ved Mandens Bortgang og langvarige Rejse«, et Digt, der dog er mildnet ved Religionens Trøst og har faaet et varmt, digterisk Udtryk.

VI.

Saa slap Worm dog derfra med Livet, og efter den Tid, da han nødtvungen maatte give sig ud paa de dybe Vande for at drage til de fjærne Lande, er han, den her i Landet dødsdømte Smædeskriver, bleven en halvt sagnagtig, mythisk Person. Med det første Skib, der i Aaret 1681, i April, afgik fra Kjøbenhavn til Danmarks ostindiske Koloni, sendtes Jakob Worm bort fra sit Fædreland, bort fra Hustru og Barn. Den tiende Maj fik man Hetlandsøerne i Sigte, og Worm skrev den Dag et Trøstebrev paa Vers til sin Hustru (»min Abildkvist og Paradisefrugt«) og Svigermoder, hvilket ogsaa kom dem i Hænde. Om den øvrige Fart vides intet; det har vel været imod Slutningen af Aaret, at han er naaet til Trankebar, hvor han fik Ansættelse som Kantor ved Zions-Kirken, ikke som Præst, — han var jo dømt »fra Kjole og Krave« og kunde maaske heller ikke godt restitueres igjen i den gejstlige Værdighed.

Dersom Worm har ment, at Forvisningen kun skulde vare en kort Tid, og han da igjen skulde kaldes tilbage til Danmark, har han fejlet; Dagene bleve til Maaneder og Maanederne til Aar, og Aarene gik uden at bringe Benaadning; man har vel i Kjøbenhavn været alt for glad ved at være bleven af med ham paa en pæn Maade til at ville kalde ham tilbage; det var saa trygt at vide ham saa langt borte.

Worm var nu som altid en rastløs og virksom Natur; han kunde ikke finde sig i at være ledig; var han end ikke bleven ansat som Præst ved den danske Menighed, virkede han dog baade som Præst for den og som Missionær blandt Hedningerne; og at han har været nidkjær i sin Virksomhed som Sjælesørger i Trankebar, derfor borger os ikke alene hans tidligere Nidkjærhed her i Landet, men ogsaa Beretninger om ham fra Indien, hvor han skal have oversat Bi-

belen, eller i alt Fald det nye Testamente, paa Landets Sprog. Og dersom det forholder sig rigtigt, hvad der berettes, at Kingos Salmer bleve oversatte paa et Sprog i Indien, tage vi vel næppe fejl ved at mene, at det har været Worm, der har besørget Oversættelsen; han og Kingo vare jo dog, trods al deres Forskjel, beslægtede Naturer, og da Worm har maattet indse, at Benaadningen vistnok til Dels skyldtes Kingos Indflydelse, er vel den gamle Bitterhed svunden af hans Sjæl; Kingos Salmer vare det ypperste, Tidsalderen frembød i den Retning, og Worm har i sin Ensomhed, langt borte fra Fædrelandet, følt sig tiltalt af dem.

Worm har efter det almindelige Sagn omvendt mange Hedninger, ja han naaede endog at blive dyrket som en Helgen, der kunde gjøre Mirakler; det fortælles, at da han en Gang paa offentlig Gade prædikede for Hedningerne, gik deres Afgudsvogn, der netop var i Nærheden med et Afgudsbillede paa, i Stykker, saa den ikke mere kunde komme af Stedet; dette var naturligvis et Tegn paa, at den Religion, Worm forkyndte, var den rette og sande. Paa en anden Maade, mere legendeagtig udsmykket, fortæller Sagnet, nemlig at en Søndag, da Worm prædikede i den danske Kirke, trak Hedningerne netop om i Procession med deres Afgudsbillede paa en Vogn, i det de afsang Sange og gjorde anden Støj, som trængte ind i Kirken og forledede nogle, der havde Lyst til at se Optoget, til at ile ud; da flere af hans Tilhørere víste Lyst til at forlade Forsamlingen, bad han dem indtrængende om at blive, til den kristne Gudstjeneste var forbi, i det han lovede dem, at de skulde komme tids nok til at se Stadsen bag efter; han gjorde da fra Prædikestolen Bøn til Gud og virkede ved sin Bøn, at Vognen, der bar Afgudsbilledet, sank i, saa den ikke kunde komme op af Dyndet i lang Tid. Da Hedningerne hørte, at det var Worm, som ved sin Bøn havde formaaet at standse deres

Procession, gav det hans Anseelse et mægtigt Stød fremad.

Hvor længe Worm virkede i Trankebar, vide vi ikke; han maa rimeligvis være død i et af Aarene lige før 1694, da hans Hustru i nævnte Aar indgik nyt Ægteskab, nemlig med Præsten Magister Mads Rasmussen Trane, der den Gang var Sognepræst i Hammel ved Frijsenborg, men døde som Præst og Provst ved Domkirken i Viborg, og optraadte som Talsmand for Jakob Worm, da nogle efter hans Død søgte at plette hans Minde; hun blev i dette sit andet Ægteskab Moder til en Søn og en Datter; naar hun døde, er ubekjendt, men det var før hendes anden Mands Død; lige saa lidt vides det, hvad der er blevet af hendes Datter af Ægteskabet med Jakob Worm.

Den Gravskrift, der blev sat paa Worms Grav, og som rimeligvis er forfattet af ham selv — det var i tidligere Dage en almindelig Vittighed, at Folk i deres levende Live skreve Gravskriften over sig selv —, lyder saaledes:

»Sandheds Elsker, Udyds Hader, sit Fædrelands Profet, Indiens danske Apostel, Mag. Jakob Worm, der ej vidste at hykle, men Synd og Laster at straffe, der vantro og utro med Pen og Mund underviste, fik for Sandheds Skyld sit Leje og Hvilested paa dette Sted, saa han, skjønt han af Fædrelandet blev forbandet, dog ikke af Solens Hede er bleven forbrændt, men naturlig og salig, efter hans Overfart over Havet og korte Være i Indien, hans større Opbyggelse blandt de sorte, til det himmelske Fædreland af Kristus blev annammet.«

Var Worm, imedens han levede, bleven anset for en Helgen, er han vel endnu mere bleven det efter sin Død, da det Jærtegn viste sig ved hans Lig, at det ikke kunde gaa i Forraadnelse, men endnu et helt Aarhundrede skal have ligget uden at blive fortæret.

En mærkelig Mand! mærkelig i sit Liv, og mærkelig selv efter sin Død! Han var utvivlsomt i Besiddelse af

store Gaver, der i en blind Nidkjærhed bleve misbrugte og til sidst bleve Vaaben mod ham selv. Hvad man end vil sige om den Malice, der aandede gjennem det meste af, hvad han skrev her i sit Fædreland, maa man dog indrømme Rigtigheden af de første Ord af hans Gravskrift: »Sandheds Elsker, Udyds Hader«. Han var en underlig Blanding i alle Henseender, og saaledes bleve ogsaa hans Livsforhold underlig blandede; han, der maaske i sin Ungdom har kunnet have Grund til at haabe at komme til at indtage en høj gejstlig Stilling, døde, dels paa Grund af egen Brøde, dels ved Ugunst af Tidens Forhold, der ligesom sammensvore sig imod ham, mange Hundrede Mile fra sit Hjem, fra Hustru og Barn. Har han syndet, har han ogsaa maattet bøde, og bøde haardt. Begivenhederne i hans Livs sidste Dage kaste ligesom et romantisk Lysskjær fra Sagnverdenen over hans ellers saa lidet romantiske Personlighed. Men ét var han, hvad enten man ser hen til ham som Menneske, som Præst eller som Litterat, — en mærkelig Fremtoning, hvis Liv er betegnende for hans Tid.

Vilhelm Bang.

Fra Krigsfangernes Lejr*).

(Scener fra den nordamerikanske Borgerkrig).

III.

De vilde Texasmænd.

Nogle Uger efter Lønningsdagen fandt jeg mig liggende paa en Seng i en lille Bræddehytte i Tigerville. Jeg havde nogle forvirrede Minder om, at jeg havde forlagt mit Kvartér til Tigerville — at jeg en Aften efter en Parade havde forladt mit Telt til et Spasereridt — at jeg var reden til Sygehuset og stegen af med Svimmelhed i Hovedet og Smerter i Ansigtet — at Lægen sagde, at jeg var meget syg og ikke maatte ride tilbage. og at der herpaa fulgte skrækkelige Febersyner.

De lange Dage randt langsomt hen, og de lumre Nætter snege sig møjsommelig videre, men de bleve til Uger, inden nogen Bedring indtraadte. Derpaa blev jeg transporteret til Brashear og henflyttet til et Hus, der havde afgivet Bolig for en Familie, som længe havde levet i Louisiana. Uden for Façaden var en lille Græsplæne, beskygget af mægtige, mosgroede Ege; under deres Kroner

---

*) Efter Ch. E. Nott, se foregaaende Bind, pag. 453 og flgn.

aabnede sig en Udsigt til Atchafalayas Vande, som her udvide sig til Berwickbugten, og hinsides videre til den lille Landsby Berwick. Husets nærmeste Omgivelser vare de sørgelige Levninger af den skjønneste Have i det vestlige Louisiana. Her stode endnu tætte Grupper af Figen-, Appelsin-, Citron- og Banantræer; hist blomstrede endnu Oleanderne, Trompettræet, Jasminen samt mange Arter tropiske Frugt- og Blomsterarter. Medens jeg sad og betragtede disse Levninger fra en lykkeligere Tid, traadte en gammel Ven fra New-York med samt sin Frue ind til mig. Fruen saae sig om mellem de grusbelagte Veje, der nu vare ødelagte og udtraadte, og mellem de lange Rækker Frugttræer, hvor Hestene vare fastbundne; hun betragtede de sjældne Blomsterbede, som vare nedtrampede af Muldyrflokke, og Græsplænerne, som vare dækkede med Dynger af Gødning.

»Har De været her tidligere?« sagde jeg, da jeg bemærkede det melankolske Blik, hvormed hun saa nøje mønstrede hver Del af hint sørgelige, uordentlige Sceneri. — »Jeg har her tilbragt den største Del af mit Liv; det er min Moders Bolig.« Hendes Historie lignede enhver anden splidagtig Families; alle hendes egne Slægtninge stode i de konfødereredes Rækker, medens hun var bleven tilbage hos sin Mand for at afvente Unionshærens Ankomst.

Fjenderne samlede sig ved Teche, længere nord for os. Den Art Patrioter, hvis Sønner stode ved den fjendtlige Hær eller vare Fanger hos os, og som hidtil havde holdt sig borte og udstødt mørke Trusler mod os, da vi marcherede forbi, kom nu til vor Lejr og vare med ét blevne særlig meddelsomme. De spurgte, om vi vidste, hvad der forestod. og sloge paa Udskrivningerne i Syden og den Skade, de vilde Texasmænd vilde tilføje Høsten. Der kom ogsaa Flygtninge og Kontrabandister (Negere), og alle fortalte de om Fjendens voxende Magt, om Baade, der sam-

ledes til et natligt Angreb, og om de vilde Texasboeres hensynsløse Raseri. Paa den modsatte Flodbred begyndte Texasmændene ved højlys Dag at sætte sig i Marche. De kom i smaa Delinger for at rekognoscere, de holdt sig skjulte bag Huse og Krattet, men laa uafladelig paa Lur. Vi maatte sikkerlig afgive forføreriske Maal for en langt rækkende Enfieldtbøsse; de fyrede imidlertid slet ikke, men smuttede kun omkring i Tavshed og holdt stadig Udkig efter os, men besvarede aldrig de talrige Skud fra vor Side.

Med den nervøse Pirrelighed, som er uadskillelig fra enhver Rekonvalescens, lagde jeg Mærke til det optrækkende Uvejr; men enhver nok saa ringe Anstrængelse medførte et let Tilbagefald, og jeg var nødsagen til at forskaane mig for disse Ophidselser og søge i Tide at samle Kræfter for under det forestaaende Virvar at kunne være til nogen Nytte. I dette Øjemed undersøgte jeg Indholdet af nogle fjendtlige Posttasker. Her fandtes ganske vist et Par af hine latterlige Breve med samme slette Retskrivning, falske Syntax og svulstige Rhetorik som de, der den Gang ugenert fandt deres Vej til vore Aviser; men de fleste vare sørgelige. Mere vemodige Breve, end disse vilde Texasmænd skreve, ere aldrig blevne affattede. De indeholde saa megen sørgelig Længsel efter Hjemmet — efter Freden — efter dem, som ere ladte tilbage, at mit Sind umærkelig fyldes med Medlidenhed, og jeg gribes af let Skam, medens mine Øjne gjennemløbe Fjendens Hemmeligheder, og jeg koldblodig gjør mig bekjendt med Ord, som en kjærlig Pligt har nedskrevet for elskende Øjne. Her berettes om Bryllupper, og her om Dødsfald, her om Savn og her om Kjærlighed. Her er et Brev fra en Fader i Port Hudson til »sine kjære smaa Døtre«, og her et fra en Moder til sin »eneste elskede Søn«. Dette er et Familiebrev, som Forældre og Søstre have rettet til deres »tvende kjære Drenge«, som nu iagttage os fra den mod-

satte Bred, og her er et Modstykke, som er rettet til »Fader, Moder, Hustru og Søstre«; Rebelsoldaten har fyldt sine »sidste Ark« med mørke Anelser, med lidet Haab, megen Kjærlighed og mange gode Ønsker. En Enkes Brev fortæller mig, at hendes eneste Barn faldt ved Juka, og en Faders, at hans ældste Søn blev ved Dalton. »Hvad Under, at jeg ønsker at dø og hvile i Graven?« spørger hvert Brev. — Blandt en saa stor Mængde er det naturligvis intet Under, at der ogsaa findes et Kjærlighedsbrev, som fremstammer eu første Tilstaaelse. Det er rettet til en Landsbyskjønhed, vækker Formodninger om Medbejlere og tilsmiler hende snart venlig, snart rynker det Panden en Smule. Landsbyskjønheden er, kan jeg gætte, et Stykke af en Kokette, som fører sin Elsker i Ledebaand ved smaa Opmuntringer og smaa Afvisninger; hans Brev er skrevet i en mandig Tone og melder hende, at han havde haabet at naa et berømt Navn og at vinde hende ved sin Tilbagekomst efter en hurtig Fred. Dog Freden er ikke kommen, og han kan ikke længer udholde denne Spænding, men beder hende vise sig aaben og ærlig mod ham, at besvare dette Brev, saafremt hun elsker ham. Dette Brev vil aldrig blive besvaret; jeg lægger det til Side i den Tanke muligvis at sende det til den ukjendte Skjønhed med en Parlamentær; men mine Papirer bleve gjorte til Bytte, og dette Brev, af hvilket saa meget Haab var afhængigt, gik tabt.

Det truende Uvejr kom nærmere; vi bleve hyppig alarmerede, Kanonerne lode hyppig deres manende Røst lyde ved Nattetide; der blev slaaet Alarm, og Tropperne samledes og stode opstillede under Vaaben. En Nat vaagnede jeg ved Kanonernes Drøn under mine Vinduer og hørte, hvorledes Mandskabet samlede sig og Ammunitionsvognene rullede forbi. En slig tvungen Uvirksomhed er den tungeste Prøve for dem, som ere vante til at være virksomme ved slige Lejligheder. Jeg blev af gammel

Sædvane vaagen og ventede paa Geværilden, men Natten forløb i usædvanlig Stilhed. Den næste Morgen fortalte man mig, at alle vore Tropper vare marcherede bort paa de syge og et Par Vagtmandskaber nær. De syge tilhviskede hverandre, at vi vare uden Forsvar, og at det var en Lykke, at vi havde Telegrafen og Jærnbanen og saaledes kunde kalde vore Tropper tilbage fra den anden Flodbred. Et Par Timer forløb, da hørte Telegrafens Tikken pludselig op, Jærnbanen var afbrudt, og Fjenden stod mellem os og vore Stridskræfter ved La Fourche.

Der kom ingen Undsætning, og efter tre Dages ængstelig Spænding blev Brashear tagen med Storm. Nogle af vore syge formerede vel en Slaglinje og holdt sig tappert, men bleve snart overvældede; den Deling, der stormede, kjendte ikke Betydningen af vort Lasarets røde Flag, og en kort Stund saae det ud til, at de vilde Texasmænd hverken vilde give vore syge eller saarede nogen Pardon. Jeg var staaet op, steg ved Angrebets Begyndelse til Hest, men stod nu ved Lasarettet sammen med Kaptejn Noblet af 1ste Indiana-Artilleriregiment og afventede Katastrofens Slutning. Kaptejnen var fuld af Raseri og lovede at ville sende de to, tre Ladninger, han endnu havde tilbage i sin Revolver, i Livet paa de skurkagtige Mordere. En Deling med brede Hatte og klirrende Sporer stormede med Revolvere i Haanden hen mod Bygningen. Skjønt jeg ikke var særdeles vel til Mode, spurgte jeg dog med rolig Bestemthed, om der fandtes en Officer blandt dem; de lystrede imidlertid, saae lidt forlegne ud, og en Mand svarede, at han var Sergent. »Dette er et Lasaret,« sagde jeg i befalende Tone. »Sergent, stil strax to Mand som Skildvagter ved Døren og lad ingen uden de saarede komme ind.«

»Vel! Bill og John, I skulle staa paa Post her,« kommanderer Sergenten, »og se nu til, at I ikke lade nogen, som ikke er saaret, komme ind.« Dette var den

første og sidste Befaling, jeg nogen Sinde har givet en konfødereret Soldat, og jeg maa lade Sergenten, at den blev udført med Raskhed og Bestemthed.

Omtrent samtidig stormede en anden Flok mod et Sidevindue og stak Geværerne ind gjennem Ruderne. Regimentslægen var netop i Færd med en Operation, vendte sig med den Koldblodighed, hans Kald krævede, mod Vinduet og raabte med den Bestemthed, hvormed man tiltaler Smaaknægte: »Dette er et Lasaret; her maa I ikke komme ind; gaa bort fra Vinduet og lad os faa Lys.« Flinterne bleve trukne bort, Delingen kikkede med lidt Forlegenhed hen mod Vinduet og trak sig derpaa tilbage med de Ord: »Her maa vi ikke komme.«

Fra begge Sider blev der hidbragt saarede, og vore Læger behandlede dem alle paa samme Vis og med lige Upartiskhed. Jeg og Løjtenant Stevenson bleve flyttede bort fra Operationsstuen og op til et Værelse i anden Etage. Løjtenanten havde faaet Foden i hele dens Længde opreven af en Miniekugle og modtaget et saa hæsligt Saar, at der var Fare for en Amputation og Stivkrampe. I nærmeste Seng laa en konfødereret Soldat Lewis, et jævnt, godmodigt Menneske, der i den følgende Uge viste sig som en nyttig og paalidelig Ven. Medens vi laa saaledes, blev vor Regimentsfane ved en mærkelig Skæbnens Tilskikkelse bragt ind i vort Værelse. Vor Samtale standsede, de syge og saarede rejste sig op i Sengen, og alles Øjne vare rettede mod det livløse Flag, som var det et, med Forstand og Liv begavet Væsen. Texasmanden brød først Tavsheden.

»Dette var,« sagde han drømmende, halvt for sig selv, halvt til os, »dette var det skjønneste Flag, som nogen Sinde har vajet.« — »Og det er det endnu,« svarede min saarede Løjtenant med Stolthed. Texasmanden svarede ikke, og jeg ventede et Udbrud af Harme, thi Løjtenantens Svar lød ikke saa lidt udfordrende; der hændtes imidlertid

intet videre; et eller andet gammelt Minde havde øjensynlig rørt Texasmandens Hjærte og gjenkaldt ældre, bedre Dage.

Da han vendte sig bort, tilhviskede min Fanebærer mig en Plan til Fanens Ødelæggelse, hvad jeg dog ikke billigede; han anførte, at han kjendte hver Trævl i Flaget, og at det næsten vilde vorde hans Død, naar han saae den i Rebellernes Hænder. »Nej, Sergent,« svarede jeg, »vi maa bevare vort Flag ved at kæmpe for det og ikke ved en æreløs Streg.« Mit Svar tilfredsstillede hverken Sergenten eller mine Kammerater; men endnu før mit Fangenskabs Slutning havde jeg dog den Tilfredsstillelse, at den elskede Fane blev tilbageerobret ved en ærefuld Kamp og atter tilstillet mit Regiment.

Snart derpaa indfandt sig en Officer, som havde det Hverv at frigive vore Folk paa Æresord. Hans rolige, høflige Adfærd sagde tydelig nok, at han var en Gentleman, og han forestillede sig som Kaptejn Watt af General Moutons Stab. Kaptejnen og jeg betragtede hinanden som Folk, der mene, at de have truffet hverandre i tidligere Dage.

Han fortalte mig da, at han tidligere havde tilbragt Sommersæsonen i Saratoga og Newport, og mente, at vi havde lært hinanden at kjende dér. Denne ubetydelige Anledning — saa ubetydelig, at de fleste vilde have grebet den som en velkommen Undskyldning til at lade hvert Bekjendtskab falde — indbragte mig gjentagne Besøg fra Kaptejn Watt; han skaffede Ordre til, at jeg skulde forblive paa Lasarettet i Brashear, og tilstillede mig flere Maaneder igjennem ombyggelig alle de Breve, som vidste at finde Vej gjennem de fjendtlige Linjer.

Hans Familie havde været en af de rigeste i New-Orleans, og nu vare hans Slægtninge Flygtninge i Evropa. Under den offentlige Menings Tryk var han indtraadt i Hæren og havde ved Stadens Erobring maattet være Vidne

til alle deres Ødelæggelse, som havde staaet hans Hjærte nærmest; han gjorde dog aldrig upassende Antydninger hertil, og i vore Samtaler valgte han altid muntre Æmner og talte med Glæde om de Timer, han havde tilbragt i Norden, og om de Bekjendtskaber, han havde stiftet dér.

Snart efter Kaptejn Watt indfandt Stabslægen sig, en Dr. Hughes fra Victoria i Texas, og overtog Befalingen over Lasarettet, hvad i Begyndelsen dog kun fremkaldte ringe Forstyrrelse; thi vore egne Læger droge fremdeles Omsorg for vore saarede, vore Sygeplejere uddelte Portionerne, og disse Portioner vare rigelig forhaanden. De nye Læger vare høflige og godmodige, gjorde alt, hvad der stod i deres Magt for at gjøre vor Stilling behagelig, og udtalte deres Tak for den Behandling, vi tidligere havde ladet deres saarede blive til Del. Saaledes vare vore Anliggender i kort Tid komne i den gamle Gænge, og med usædvanlig Hjærtebanken belavede vi os paa sandsynlige Jobsposter og nye Nederlag paa vor Side. Fra vore Vinduer kunde vi se de fødererede Stridskræfter sætte over Floden; de afventede ikke først en langsom Kvartérmester eller en regelmæssig Transport, men Baade og Kanoer vare i travl Færden, og en lille Damper smuttede frem fra en af de smaa Bugter og var uden Ophør sysselsat med at transportere Artilleriet over. Før Solnedgang vare efter vort Skjøn 5000 Mand med fire Batterier komne over og under Fremmarche for at afbryde vore Forbindelser paa Mississippi og tvinge os til at hæve Belejringen af Port Hudson.

Allerede fra første Færd havde de fleste af os fattet den faste Beslutning stadig at vise Fjenden et fornøjet Ansigt og aldrig lade ham se os nedslagne, hvad vi saa end maatte føle. Naar Sindet engang er kommet i Oprør, vil det ved en ringe Anstrængelse kunne bringes ind paa hvilket som helst Spor; vi gjorde en slig Anstrængelse, og den kronedes med Held. Et Individ, som med højtidelig

Mine vovede den Ytring, at vor Ulykke var frygtelig, blev øjeblikkelig bragt til Tavshed med den Advarsel, at han vilde blive forflyttet til en anden Afdeling, hvis han kom med saadan Snak igjen. Virkningen var mirakuløs, inden ti Minutters Forløb var han forvandlet til en lystig, sorgløs Fyr. Denne Adfærd tror jeg nok reddede mangt et Liv, og min egen Bedring gik nu hurtig og stadig fremad, medens det under den foregaaende Ro var gaaet op og ned med min Helbred.

Sorg kunde man sandelig faa nok af, naar man særlig vilde have sit Blik rettet herpaa; men aldrig ere vel saa mange Grunde til Nedslagenhed faldne sammen og have dog øvet saa ringe Virkning. Hverken det skammelige Tab af vor Stilling eller Tilstedeværelsen af de syge og saarede, der fyldte hvert Værelse, eller vore døde, som laa ubegravede rundt omkring Bygningen, eller Udsigten til et langvarigt Fængsel, eller Hjælpeløsheden under vor Sygdom, eller Smerterne i vore Saar mægtede at gjøre os nedslaaede. Jeg undrede mig allerede den Gang derover og kan endnu ikke forstaa, hvorledes vort Sind mægtede at gjøre sig fri for disse Sorger, og hvorledes den fremhyklede Munterhed gik over til en virkelig; den var fra første Færd dikteret af Pligtfølelse og maa siges fri for al Hjærteløshed. Kun én Gang sank mit Mod, da jeg gjennemgik nogle private Breve for at finde en Adresse; de vare skrevne med et saa let Sind og saa fulde af Lykke, de hvilede fast paa den Tro, at den Kriger, til hvem de vare rettede, vilde komme tilbage, kronet med Ære, og dog blev det hele kun en kort, lykkelig Illusion. En eneste Søster havde sendt sin eneste Broder i Krigen; det forældreløse Søskendepar havde bragt dette store Offer, og nu maatte jeg skrive til den unge Frøken og meddele hende, at han havde været min paalideligste Officer og var falden for sin Fanes Ære.

Der var en anden Klasse Fanger, hvem Tabet af Bra-

shear gik endnu tungere til Hjærtet end os, der dog kunde trøste os med Krigsfangernes Rettigheder og Forhaabninger; jeg mener de ulykkelige Neger-Kontrabandister, som vel vare bragte i stor Bevægelse, før Slaget faldt, men nu bar det med den for deres Race ejendommelige, taareløse Apathi. »Negerne se egentlig ikke ud, som de gjærne saae os,« hørte jeg en af de fødererede Soldater sige til en anden.

»Nej,« svarede den anden; »men i Morgen vil De ogsaa kunne se en Horde af disse mæskede Plantere paa Jagt efter dem; de Karle fægte ikke, men de ere stedse ved Haanden, naar der bliver Tale om deres Niggere.«

Det slog virkelig til; daglig kom Planter efter Planter — og Gruppe paa Gruppe af Mænd, Kvinder og Børn traskede sorgfulde bort, belæssede med deres Senge og Bagage. De Hundreder, som bleve tilbage, gik, jeg véd ej hvor hen.

I vor Lejr opholdt sig en Kone, en Kvadron, som havde været Sygeplejerske. Hos hende boede ogsaa hendes gamle Moder, der var endnu mørkere end hun selv, og en lille Datter, der var saa hvid, at ingen let kunde falde paa den Tanke, at hun havde Blod til fælles med den ulykkelige Race. Under al dette Virvar og Tidens tunge Prøvelser undlod denne Kvinde aldrig at udvise de tusende smaa Tegn paa net og passende Adfærd, der saa tydelig vidne om medfødt Værdighed og Dannelse. Den smagfulde Simpelhed i hendes ofte vexlende Toilette, hendes fine Kraver, smukke, hvide Manchetter, nydelige Arbejdskurv, men fremfor alt hendes rolige Tilbageholdenhed mindede langt snarere om en Dame end en Slavinde. Under Fægtningen havde hun víst sig modig og tapper, og da et Par fejge Karle stormede ind i Hospitalet og bade om en Plads, hvor de kunde krybe hen og skjule sig, víste denne Kvinde midt under Salverne med Hospitalet, og medens Mænd og Kvinder løbe forvildede omkring, »disse Mænd«

ind i et Værelse, laasede Døren efter dem og fjærnede sig saa rolig, at man skulde have tænkt, at Faren ikke havde noget med hende at gjøre. Da hun et Par Timer senere kom gjennem den Afdeling, hvor vi laa, blev hun staaende ved Vinduet og betragtede de fødererede Soldaters Overgang over Floden.

Blandt alle de Personer, hvem Brashears Erobring bragte Sorg og Ulykke, var der sandsynligvis ikke en eneste, der var truet i saa høj en Grad som hun, der netop havde truffet Foranstaltninger til med Moder og Barn at søge et sikkert Tilflugtssted i Norden, og nu var den skrækkelige Ulykke brudt ind over hende, da hun alt var den frelsende Havn saa nær. Desuagtet udgød hun ingen Taarer, udstødte ingen Klager; med sine store, sørgmodige Øjne fæstede paa Floden stod hun ved Vinduet og hørte paa de skingrende Jubelraab, som forkyndte Sydens Sejr; en halv Times Tid blev hun staaende ubevægelig; hendes Ansigt beholdt sin blide Fatning, og kun en eneste Gang bævede hendes Læber, som de gjemte et Hav af Smerte; derpaa vendte hun sig bort og optog atter sit Arbejde saa rolig, som hun alene ikke var bleven ramt af Skæbnen. Hun opmuntrede de Folk, som søgte at tilkæmpe sig de nødvendige Kræfter for at kunne modtage deres Frihed paa Æresord; hun arbejdede for de Officerer, hvem den Lod forestod at blive sendt i Fangenskab; men for sit eget Vedkommende gjorde hun hverken Krav paa Hjælp eller Medlidenhed; vi spurgte hende, om vi ikke skulde skrive til hendes tidligere Herre, for at han kunde indfinde sig og føre hende tilbage til hendes tidligere Hjem; men af en ukjendt Grund afslog hun dette standhaftig. Vi foreholdt hende indtrængende, at hun med Datter vilde blive sendt langt bort til Texas eller Arkansas og kunde, som saa mangen anden, falde i Hænderne paa en eller anden halvvild fremmed; hun svarede rolig, at det havde hun vel betænkt. Før vor Afsked spurgte vi, hvad

fremtidig Hjælp vi kunde yde hende, og hvilken Plan hun vilde følge for at gjenvinde sin Frihed eller sikre sig et mindre udsat Hjem; hun svarede kort og godt, det vidste hun ikke, det var og blev hendes hele Svar.

De fangne Officerer, som vare i Stand til at marchere, bleve transporterede til Shreveport, og Mandskabet blev frigivet paa Æresord og sendt tilbage til vore Linjer. Tre Officerer af mit Regiment bleve tilbage hos mig, de tvende syge og den tredje haardt saaret. Vort Antal øgedes endnu med tvende krigsfangne Borgere. Den ene, hvem jeg vil kalde Stratford, blev arresteret som Forpagter af en konfiskeret Plantage, den anden Civilist var Hr. Dwight Parce fra New-York; han havde lige paabegyndt en Forretning i Brashear, var nu Øjenvidne til sin Formues Ødelæggelse, men gik desuagtet, og skjønt han var Invalid, med en Munterhed og Fortrøstning, som intet magtede at kue, sin Skæbne i Møde, at finde en Grav som Fange i Texas.

Det lykkedes os alle at faa Fingre i lidt Bagage. Kaptejn Watt sendte mig en Ordre paa at faa mine Sager udleverede, saafremt jeg kunde finde dem, og med sin stadige Tjenstvillighed raadede Dr. Hughes mig til at tage hans Ambulancevogn og kjøre til Fortet, hvor nogle af Fangernes Ejendele vare ophobede. Min Vagt var en ung, barbenet Gentleman i Skjorteærmer; paa min Bøn om at kjøre bort gav han sig til at fløjte ivrig og satte sig op bag i Ambulancevognen, med Ansigtet vendt mod Lasarettet og Ryggen mod mig. Jeg spurgte ham med nogen Forbavselse, om han ikke vilde hente sin Bøsse; han hørte op med sin Fløjten og mente, at det tænkte han ikke at gjøre. Efter et Par Minutters fortsat Fløjten definerede han sin Stilling nærmere med de Ord, at naar jeg løb bort, tænkte han at kunne løbe bag efter, og at Klimaet vist vilde blive mig en Smule for stramt. Efter en fornyet Fløjten gik hans Stivhed lidt over, og han søgte øjensynlig at bringe mig i bedre Humør ved at ytre: »Hunden løs i det Lu-

schanny-Klima, og Hunden løs i di Luschannier, som er det gemeneste Pak, jeg har set. Jeg tænkt lige saa gjærn skyd' en af dem som en Yank'«. Dette satte mig i ganske behageligt Lune, og saaledes førte vi en gemytlig Passiar; men Oprindelsen til »Hunden løs« kjendte min Vogter ikke, han formente kun, at det var saa temmelig det samme som en lidt anden Ytring, kun var det ikke fuldt saa slemt, og til denne Mening sluttede jeg mig. Senere har jeg hørt, at denne udtryksfulde Frase skriver sig fra Truslen om at slippe en Hund løs paa en, at den aarlig gjør en uhyre Hob Eder overflødige i Texas og dog efter al Rimelighed gjør lige saa god Nytte.

Den tredje Juli om Morgenen indfandt den jourhavende Officer sig; han var Kaptejn ved Oberst Bates's texanske Bataillon og bad os venligst holde os beredte til at rykke ud om Eftermiddagen; Baaden skulde være færdig Kl. 5 og føre os til Sygehuset i Franklin, hvor vi vilde faa det langt bedre. Baaden kom imidlertid ikke, og vi bleve tilbage for at fejre d. 4de*) i Brashear; vi gjorde en Runde hos vore syge for at trøste dem med Forsikringen om snarlig Frigivelse, vi oplæste Uafhængigheds-Erklæringen og drak en Flaske Vin, som Fru Stratford i patriotisk Hengivenhed havde indsmuglet til os. Vor Ven, Gaarsdagens jourhavende Officer, indfandt sig for at gjøre os en Undskyldning; Baaden var bleven holdt tilbage — han vidste nok, at han havde voldt os megen Besvær — han var kommen for at bede os om Forladelse — det gjorde ham hjærtelig ondt, at han ikke selv betimelig var bleven underrettet om Forsinkelsen, at han kunde gjøre os bekjendt dermed. Han troede nok, at der i Dag ikke vilde være nogen Forsinkelse, og han havde lige bedt den nye jourhavende Officer om at beordre Baaden op til selve Sygehuset, saa vi ikke fik det

*) Den 4de Juli 1776 erklæredes de forenede Staters Uafhængighed.

Besvær at gaa ned til Landgangsstedet. Intet kunde være mere elegant, ridderligt og venskabeligt; havde han været en af mine Officerer og jeg Generalløjtenant, kunde han ikke have víst sig mere høflig og hensynsfuld.

Om Eftermiddagen brød vi altsaa op til vor «4de Juli Udflugt». Medens Baaden laa ved Værftet, kom en Offfcer med langt, hvidt Haar og et imponerende Ydre langsomt gaaende gjennem Salen; da han kom nærmere, kunde jeg skjelne Oberst-Stjærnerne paa hans Krave, og en af Skildvagterne hviskede til mig, at det var Oberst Bates; han gik hen til mig, bød mig Haanden og sagde med en Højtidelighed, der passede godt til hans værdige Holdning: «Hr. Oberst! Jeg kommer at gjøre min Undskyldning, fordi jeg ikke tidligere har aflagt Dem et Besøg; men jeg har været overlæsset med Beskæftigelser. Jeg beder Dem nu om at undskylde mig».

Naar jeg betænker Forskjellen i Aar og de forskjellige Forhold, hvorunder hver af os befandt sig, kjender jeg ikke noget Tilfælde, der har behaget mig saa højlig som den aldrende Obersts fine Høflighed. Der paafulgte nu en interessant Underholdning, hvorigjennem jeg blev klar paa, at han var en Alabamaer af Fødsel. Han udtalte sig med høj Agtelse om Texanernes Karakter, der efter hans Udsagn var en Forening af Jævnhed og Tapperhed, men befrygtede, at Landet kun vilde frembyde faa Bekvemmeligheder, i det mindste for os Beboere fra Norden. Da Baaden var færdig til Affarten, kaldte han den vagthavende Officer hen til sig og sagde til ham:

«Hr. Kaptejn! Deres Befalinger ere strænge, det véd jeg vel; men disse Gentlemen ere Invalider; de ere for svage til at kunne flygte. De maa fortolke Deres Befalinger paa en frisindet Maade til Gavn for disse syge. Lad ikke Deres Vagtmandskab falde disse Gentlemen til Besvær og gjør dem det saa bekvemt, som det blot er Dem muligt».

Der var imidlertid en anden Oberst, som efterfulgte

Bates i Kommandoen i Brashear; han var Borger fra en af Ny-Englands-Staterne og havde været Ishandler i New-Orleans. Da Krigen udbrød, tog han ikke Parti for sin Fædrenestat, men for den, hvor han var bosat; alle de smaalige Mishandlinger, Simpelheder og Grusomheder, der tilføjedes os i Brashear og Franklin, udgik direkte fra hans Initiativ. Medens de virkelige Officerer udviste en udsøgt Godhed og Opmærksomhed mod os — medens de saae bort fra, hvad de i Virkeligheden holdt for en unyttig Ødelæggelse af deres Hjemstavn og en kaad Tilintetgjørelse af deres Ejendom —, indjog denne usle Renegat fra Norden Nordens Damer Skræk, i det han lagde de ulykkelige Fanger i Bolt og Lænker og bortsendte syge og saarede Officerer fra Sygehuset ved Befalinger, der vare lige saa grusomme som fejge.

Sygehuset i Franklin havde før Krigen været Byens Raadhus og stod tæt ved Bugten. Løjtenant Stevenson blev anbragt i Afdelingen for de saarede, og vi øvrige fik anvist tre venlige Værelser i en Fløj af Bygningen. Vor Vagt bestod af en Korporal Ingram og sex Mand af Oberst Bates's Regiment, de bivuakerede nede i Gaarden og gjorde os fuldstændig tvivlraadige med Hensyn til vor Forestilling om «vilde Texanere.» De drak ikke, bandede ikke, spillede ikke, de bevogtede os nok, men tog alt fra en venlig Side og med en Gemytlighed, der meget formindskede vor Afhængighedsfølelse.

Dr. Marten, den Læge, til hvis Opsyn Hospitalet var betroet, var høflig og venlig. En lille Modejunker af en Løjtenant, en født Franskmand ved Navn Salomon, var utrættelig i sine Opmærksomheder; han udvalgte en sort til vor særlige Tjener, sendte os idelig Smaaforæringer som Frugter og Forfriskninger og aflagde os disse Smaavisitter, hvori Franskmændene ere saa store Mestre. En Skrædder var et Stykke af en Hushovmester og tog os i sin særlige Beskyttelse, i det han for vor Skyld en halv Snes Gange

om Dagen skjældte Kokken ud og skjændte paa Oppasseren. Fremdeles var der en Sergent af Regimentet Crescent, og det var en Soldat, som holdt paa Disciplin, men velvillig og meddelsom over for os. Endelig var der endnu vor sorte, som hed Ben, var en meget fiffig og kløgtig Fyr og aldrig savnede godt Lune eller lod det mangle paa de behørige Buk. Damerne fra Franklin strømmede skarevis til Sygehuset og medbragte Frugt, Blomster og alle Haande Slikkerier af egen Fabrikation. Med Hensyn til Diæt havde de ganske andre Ideer end Doktorerne, og paa deres nydelige Vis anrettede de visselig lige saa megen Skade, som patriotiske Damer have stiftet paa andre Hospitaler end just de føderereде. Omhyggelig undgik de imidlertid den ensomme Yankee-Fanges Seng i de saaredes Afdeling; de dannede gik forbi ham, som var det blot en tilfældig Overseen, de mere udannede viste ved den indstuderede Omhyggelighed, at det var en tilsigtet Demonstration. De vilde Texasmænd, der havde taget os til Fanger, sluttede sig ikke til disse patriotiske Tilkjendegivelser, men delte tvært imod alt, hvad de modtoge, med Løjtenant Stevenson, saae i ham en Medbroder og spurgte et Par Gange temmelig ærgerlig vore Besøgerinder, hvorfor de ikke gave Gentlemanen i fjerde Seng dette eller hint. Man maa dog ikke tro, at denne det smukke Kjøns Adfærd fuldstændig skrev sig fra deres egen ondskabsfulde Indgivelse. Kvinderne vare saa godt som Sydens Mænd til Hobe Slaver af den offentlige Mening. Efter en Stunds Forløb adlød en Dame sit af Naturen gode Hjærte og standsede lidt ved Fangens Seng, og snart fulgte de andre hendes Exempel, Gaver strømmede til fra gavmilde Hænder, og da Skibet først havde faaet en anden Kurs, syntes Vinden nu at blæse lige saa stærk fra den ridderlige Kant som tidligere fra den patriotiske.

Min Beretning vilde ikke være tro, naar jeg undlod at give et Referat over Kosten under vort fjorten Dages Ophold paa Hospitalet i Franklin. Den overgik i saa høj

Grad den Kost, som Krigsfanger overhovedet kunde vente hos Rebellerne, den var saa forskjellig fra den Kost, der, som vi vel kunde tænke, vilde paafølge, at jeg omhyggelig noterede mig Spisesedlen for flere Dage og her anfører et passende Udtog:

Onsdag 15de Juli. Ved Solopgang. Kaffe og Bagværk.

Frokost. Bøfsteg, kogt Oxekjød, Agurker, Ferskner, Meloner, Franskbrød, Bagværk, ristede Tvebakker og Te.

Middagsmad. Suppe, Roastbøf, Bøf à la mode, Agurker, Limabønner, Franskbrød, Bagværk, Te.

Vort lette Fangeliv fik dog et Stød i Form af en Officer fra Speights Bataillon, texansk Rytteri. Han blev forestillet som Løjtenant Georg C. Duncan og havde Befaling at transportere os til Nibblets Bluff ved Sabine. Heraf fremgik, at vi skulde omkvarteres til den sydlige Del af Texas og ikke følge de Officerer, som vare blevne tagne til Fange med os.

Befalingen lød at transportere alle Fanger til Sygehuset ved Nibblets Bluff; men da Officeren saae Løjtenant Stevenson og hørte Lægens Beretning, afsendte han en speciel Melding fra Lægen og afventede yderligere Befaling. I Mellemtiden kjørte vor Ven, den høflige Franskmand Løjtenant Solomon, Fru Stratford til Ny-Iberia, og vi afventede med en vis Ængstelse vor Afrejse og drøftede Sandsynligheden for, om vi vilde overstaa Marchen eller styrte undervejs.

IV.

Marchen.

Søndag Morgen, omtrent ved Solopgang, indfandt Løjtenant Duncan sig og underrettede os om, at vi øje-

blikkelig maatte bryde op. Vi sprang ufortøvet op, paaskyndede vort Toilette, rullede Tæpperne sammen og indtoge i en Fart en Smule Frokost, bestaaende af Brød og Kaffe. Med større Ligegyldighed end jeg virkelig følte, udtalte jeg den Formodning, at Løjtenant Stevenson skulde blive tilbage Løjtenantens Ansigt forlængede sig, og i det han vendte sig bort, udtalte han med nervøs Hast: »Der er indtruffet Ordre til, at »alle« strax skulle begive sig paa Marche, og jeg har intet Valg.« Det blev følgelig min uvelkomne Opgave at gaa ned og forkynde den saarede Officer, at han maatte bryde op. Foruden sit smertelige Saar led han netop af et Feberanfald; hans udmattede Udseende forskrækkede mig, skjønt jeg ubekymret talte om de gode Virkninger af en forandret Luft og om de Fordele, som vare forbundne med vort videre Samliv.

En plump Bondevogn rumlede hen foran Døren, og vor nye beredne Vagt paa deres fyrige texanske Heste marcherede op om samme. Den gamle Vagt hjalp os meget hjærtelig med at bære vor Bagage ud; Folkene trykkede os i Haanden og sagde Farvel til os med en Varme, som smagte langt mindre af rebelske Fjender end af Landsmænd og Venner. Nogle nylig indtrufne Fanger bleve bragte ud af Raadhuset, og derpaa brøde vi op. Ved vor Afmarche greb en af Fangerne mig i Haanden med et Udbrud af Overraskelse. Først kjendte jeg ham ikke, men efter en Stunds Forløb gik det op for mig, at det var Kaptejn Frederik v. Tine af mit forrige Regiment; han og et Par andre Officerer fra Massachusets vare blevne fangne ved Mississippi og havde den sidste Uges Tid været indespærrede i Fængslet ved Thiboudeau.

Vejen fra Franklin marcherede vi parvis, medens vor Eskorte fordelte sig langs begge Sider, gjorde deres Flinte løs og holdt et vaagent Øje med os, som de nærede nogen Frygt for et umiddelbart Flugtforsøg. Driverne i Franklin kom naturligvis frem for at glo paa os og gjøre deres Be-

mærkninger, som sjælden vare Komplimenter, og Kvinderne betragtede os under Forbimarchen fra Trappetrinnene, mange triumferende, kun nogle enkelte med Medlidenhed. Jeg maatte marchere i Têten for denne ubehagelige Procession; men de fangne røbede os de hidtil hemmelig holdte Efterretninger, og jeg følte mig stolt og lykkelig over det længselsfuldt forventede Held ved Vicksburg og Port Hudson*).

Foruden vor egen Afdeling og de tre Fanger fra Mississippi havde vi endnu med os en Mængde krigsfangne Borgere og en ulykkelig Desertør, man fik fat paa ved Brashear. Blandt disse Civilister fandtes et Dusin Islændere, som strax stillede sig i Spidsen for Kolonnen og marcherede og passiarede uafladelig med en Iver, som ingen ikke engang forsøgte at komme nær. En Marche virker altid oplivende, selv om den fører til Fangenskabet; men vor Livlighed stoppede snart op. Næppe vare vi komne uden for Stadens Skygge, før den brændende, febersvangre Sol snart øvede sin Virkning paa Rekonvalescenterne. Det var en meget alvorlig Opgave for enkelte blandt os; Sabinefloden var fem og fyrgetyve Mil borte, og der hen skulde vi marchere over aabne Prærier og i en Midsommervarme, som kun Syden kan opvise.

Før en Fjerdingvej var tilbagelagt, kunde jeg allerede skjelne Virkningen af den frygtelige Hede paa andre og føle den paa mit eget Legeme. Ansigterne bleve brændende røde, Frakkerne kastedes, og Sveden flød i Strømme. Dog det var en Æressag ikke at kaste sig; jeg for mit Vedkommende følte en smertelig Krænkelse over Skjændselen ved Brashear og besluttede stadig paa ny at marchere, til jeg styrtede død om, før en af disse fødererede Soldater skulde kunne sige, at en Yankeeoberst havde givet sig.

---

*) General Grant erobrede den 4de Juli 1863 Vicksburg ved Mississippi efter en Belejring paa 47 Dage; fem Dage senere overgav ogsaa Port Hudson sig. Begge Steder blev der gjort talrige Fanger.

I Spidsen for Eskorten red en ung Fyr med et godmodigt Udseende; han var stor, senestærk og havde det mest muntre Aasyn, jeg endnu havde truffet paa hos en Sydstatsmand. Jeg nærede først nogen Tvivl, om han var Privatmand eller Kaptejn, men fandt sluttelig ud, at han var Korporal. Han red en kraftig lille Fuxhingst, som man i Texas kalder en Ponny; en lang Revolver stak i hans Bælte, en løs oprullet Lasso hang ved Sadelbuen, hans glinsende Springfield-Gevær hvilede over Sadelknappen, og saaledes afgav han med sin brede Hat og sine tunge, klirrende spanske Sporer et fortrinligt Billede paa en vild Texasmand. Da vi skulde træffe nogle Smaaforandringer og Indretninger, og Løjtenanten ikke var at se, henvendte jeg mig til Korporalen og spurgte, om han ikke vilde befale et Øjebliks Holdt. »Saamænd vil jeg saa,« lød hans meget føjelige Svar, der fulgtes af Befalingen: »Gjør nu Holdt her, Folk, og lad Fangerne kaste deres Pakkenelliker paa Vognen; det er unødigt, at de besvære sig med dem.«

Vi benyttede Standsningen til at fastgjøre nogle Stænger paa Siden af Vognen og brede vore Tæpper over dem, saa at de dannede en Markise over Løjtenant Stevenson. Dog Solen brændte varmere og varmere. Ved næste Holdt tog en af os en Feltflaske fra Bagsiden af Vognen — Vandet var varmt, saa utrolig varmt, at vi andre bleve hidkaldte for at prøve det, og alle samstemmede i, at Heden var smertelig. Mit første Indtryk var, at denne overvældende Varme vilde fremkalde Vabler; men Louisianas fugtige Atmosfære fremkaldte Strømme af Sved, der vædede Ansigt og Hænder og hurtig gjennemblødte hvert Klædningsstykke. Ansigterne glødede og brændte mere og mere, Underholdningen blev mat og hørte snart aldeles op; de, som i Begyndelsen havde pjanket lystig løs, marcherede nu i mørk Tavshed ved Siden af hverandre, vexlede vel lejlighedsvis mørke Blikke, men talte sjælden, ja vel næppe et Ord.

Henimod Middagstid strømmede den i Regntiden

almindelige Regnskylle voldsomt ned over os; vi marcherede hen under nogle Træer, lænede os tæt op mod Læsiden af Stammerne og bleve staaende her, til Stormen var forbi. Strax aabenbarede sig den forskjellige Karakter hos de tre Klasser Mennesker, her vare samlede. Irlænderne lo, puffede hverandre ud i Regnen og optoge hele Sagen som en kapital Spøg; Nordstatsboerne vexlede idelig Stilling, søgte efter Forbedringer, medens Regnen var voldsomst, brummede en god Portion og udstødte vilde Beskyldninger mod det, de kaldte deres »Skæbne«; Sydstatsboerne endelig oprullede i Tavshed deres Tæpper, lagde dem sammen om Skuldrene, betragtede Vejret med deres vante, mørke Udtryk af Ligegyldighed, gjorde ingen Anstrængelse for at forbedre deres Stilling og afventede apathisk Enden paa det hele.

Umiddelbart hinsides de Træer, som gave os Læ, strakte sig en milevid Præri, om hvis Kanter Vejen bugtede sig. Det var en Præri, men en opdyrket; afbrudt af Marker, græsset af Kvæg og omgiven af Huse frembød den kun samme Skue som hver anden mørk, kjedelig Slette. Græsset var imidlertid tæt og vaadt, og Slettens fedtede sorte Dynd klæbede sig til vore Støvler og limede os næsten fast. Luftens Kølighed svandt snart bort, og Solen skinnede igjen med sine Straaler, der brændte varmere end nogen Sinde.

Møjsommelig, meget møjsommelig slæbte vi os fremad og kastede længselsfulde Blikke til den hinsidige Skov, der kun meget langsomt hævede sig højere og i lang Tid syntes lige saa langt borte som under vor Afmarche. Sluttelig kom vi dog kjendelig nærmere, man kunde skjelne en Skorsten gjennem Bladenes Hæng, og Eskorten glædede os med den Forsikring, at vi skulde gjøre Holdt ved hint Hus. Alle gjorde en sidste Kraftanstrængelse, og efter en halv Times Møje slæbte vi os ud af den mudrede Præri og ind i Gaarden til en Rydning, som begrænsedes af Techefloden.

Vi satte os ned for at vente paa Vognen og betragtede

imedens en lille Svinehjord, som var løben ned til Flodens Bred og som i Vand til halvt op paa Livet, begjærlig aad det grønne Dynd, der dækkede Vandet. Løjtenanten havde kjøbt Levnedsmidler i Huset og lejet Negere til deres Tillavning. Endelig kom Maden, der bestod af en stor Kjedel fuld af Oxekjød og en Mængde Majsbrød, som vare bagte i Form af smaa Simler. Paa os gjorde den just ikke det bedste Indtryk, men Eskorten syntes at finde Maden fortræffelig — maaske fordi kogt Oxekjød var bleven en Sjældenhed — maaske ogsaa fordi Majsbrødet var en sjælden Artikel, og en af Mandskabet udbrød i sin Henrykkelse: »Naar det altid gaar os saa godt som i Dag, gaar det nok,« hvorpaa en af mine mindre tilfredse Venner svarede med et sygeligt Smil: »Ja, ja, det er meget dejligt.«

Vor Bivuakplads for denne Nat var indrettet paa en Græsplæne eller rettere en Mark ved en af de skjønneste Plantager langs Teche. Snart indfandt ogsaa Ejeren sig i Følge med sin Søn, sin Svigersøn og sin Ven. Den bedagede Gentleman, en fin og pertentlig Franskmand, behandlede os med saa stor Høflighed og saa lidt Venlighed, som til Nød lod sig forene. Svigersønnen opvartede os med en Beskrivelse om, hvorledes nogle af vore Tropper havde udplyndret hans Hus og brændt hans Møbler, og Vennen tog Plads og aabnede Munden til den uundgaaelige Bemærkning: »Vi betragte den nuværende Krig som meget unaturlig,« hvorpaa han lod følge det lige saa uundgaaelige Spørgsmaal: »Naar vil der efter Deres Mening blive sluttet Fred?« Herpaa gav jeg det lige saa ufravigelige Svar, at vi ogsaa holdt det for en meget unaturlig Krig, og at der vilde blive sluttet Fred, saa snart de fødererede Krigere maatte foretrække at gaa hjem og skytte deres egne Sager. Han syntes imidlertid meget utilfreds ved Tanken om at kunne faa Fred paa saa lette og simple Betingelser og erklærede højtidelig ikke at kunne fæste Lid hertil.

Et stort aabent Skur stod ved Siden af os, men dets Gulv var dækket med Fluer, og vi foretrak det vaade Græs og en Louisianas-Nats tætte Dug for denne Plage. Faa blandt os sov imidlertid godt. Længe følte jeg mig for træt til at kunne lukke Øjnene og vaagnede gjentagne Gange med Smerter i alle Lemmer. Ved Daggry stode vi op, saa trætte og stive, at vi næppe kunde røre os, og med fornyet Frygt belavede vi os til vor næste Dag. Løjtenant Stevenson udviste en saa voxende Udmattelse, at den føderede Officer tog mig til Side og sagde, at han ikke vilde tage den Brøde paa sig at lade ham transportere længere end til New-Iberia.

Vi brød ikke op ved Daggry, som Meningen var, men længe efter at Solen var staaet op. Ved slige Delinger gives der altid en Mængde Smaating, som volde Forsinkelse, og for at fjærne dem og skaffe Dêlingen videre til den fastsatte Tid udkræves en Kommandør med Jærnhaand. Løjtenant Duncan var alt for godmodig hertil, tvært imod sagde han, at vi selv kunde bestemme Tiden og først skulde bryde op, naar vi vare færdige. Denne Forsinkelse bragte igjen den brændende Sol over vore Hoveder, og den anden Dags Pine og Besvær overgik betydelig den førstes.

Medens vi saaledes slæbte os frem, nærmede Vejen, der løb mellem uindhegnede Marker, sig et højt Gærde. Tre eller fire af os marcherede lidt forud for Eskorten, da vi hørte Korporalen bag os raabe: »Vogt Dem for Tyren!« Jeg saae fremad og opdagede ikke noget særlig foruroligende: en mægtig Tyr stillede sig i Positur og piskede Siderne med sin Hale; men efter nogle Øjeblikkes Forløb satte den sig i Bevægelse mod os, rystede Hovedet og udstødte et dumpt, dybt Brøl. Det var et herligt Dyr med lange, ludende, vidt fra hinanden staaende Horn, og den bevægede sig i et kraftigt, regelmæssigt Trav, som mangen Hest havde kunnet misunde den. Der opstod nu paa én Gang et Væddeløb mod Gærdet, som laa saa temmelig

midt mellem os og Tyren. Udfaldet havde rimeligvis dog været temmelig tvivlsomt, hvis ikke den vakre Korporal var kommen springende i Galop paa sin lille lyse Fuxhingst. Ponnyen var en Hyrdehest og forstod sig paa slige Sager; som en fyrig Hund fløj den lige løs paa Tyren, til de næsten berørte hinanden, svingede nu af, holdt sig langsides og veg til Side, hver Gang de lange Horn gjorde et Stød efter den. Ponnyen handlede ganske efter sit eget Hoved; thi da den bøjede af, holdt Rytteren sin Flint i venstre Haand og trak med sin højre den lange Pistol frem, og derhos ere de texanske Heste sjælden tilredne til Vendinger ved Schenklerne. Et smukkere Billede paa intelligent Instinkt, end denne Ponny afgav, kan næppe males; med spidsede Øren og Øjnene fulde af Liv gik den hel og holden op i Kampen. Dog Korporalen gav ikke sin Hest noget efter i Hurtighed; han holdt Revolveren højt i Vejret, et Skud blinkede, og det stakkels Kreatur havde faaet et svært Saar i Livet. Dette ledte imidlertid Tyrens Opmærksomhed bort fra os, og med et højt Brøl vendte den sig mod Korporalen. Dog, Ponnyen holdt Øjnene med den, og flinkere end Spore og Tøjler kunde vende den, var den ligeledes svinget til Side og jog hen over Sletten, hurtigere end en Tyr kunde løbe. Nu hævede Korporalen sin Flint, et nyt Lyn og et andet Saar, thi Tyren tumlede og skred derpaa stolt og langsomt bort; flere Gange gjorde den Holdt, gjorde udfordrende omkring, udstødte et dybt Brøl og rystede truende sine prægtige Horn.

Denne Episode fremkaldte lidt Bevægelse og førte til en Samtale med Korporalen, der fortalte Anekdoter om Hyrdehestens vidunderlige Kløgt; men Heden, Støvet, den glødende Sol og den voxende Udmattelse stoppede sluttelig selv en Samtale om et saa interessant Æmne, som Heste afgive og altid ville afgive, og jeg var glad ved blot at kunne slæbe mig videre uden at spilde en Kvint af min Kraft paa andet end den støvede Vej, der saaledes afkortedes

til den sidste halve Mil, og vi saae Iberia. Vejen løb nu hen mellem tyve Fod høje Hække, Mellemrummet var fyldt med en Støvsøjle, ikke et Vindpust rørte sig, og Middagssolens Straaler faldt lodret ned. Jeg følte mig blive svagere og svagere, alt som vi arbejdede os frem gjennem denne koghede Kløft, Sveden strømmede ned i Øjnene og blændede mig, mit Hoved surrede, mine Fødder snublede, og jeg slæbte mig fremad, som hvert Skridt næsten skulde blive mit sidste. Under denne Krisis lod et Par »unge Damer« fra Louisiana deres Vogn gjøre Holdt og opfriskede i høj Grad mine Livsaander ved lydelig at udtale deres Forventning om, at vi maatte blive hængte ved Enden af Vejen, og at Hængning i øvrigt ogsaa var den rette Behandling for slige Negertyve. Denne Opvækkelse kom ret betimelig, og dens Magt var saa stor, at jeg mere end en Fjerdingvej strammede mig op og sluttelig opdagede, at jeg var naaet Midten af den lille Stad Iberia.

Vi gjorde Holdt i Skyggen af nogle store Træer. Iberia syntes at have usædvanlig Overflod paa Driverter, der samlede sig omkring os og plagede os med uforskammede Spørgsmaal (i Regelen, om Krigen nu smagte os), til vor Vagt sluttelig kom paa den Tanke, at dette kunde være besværligt, og derpaa meget prompte jog disse Labaner bort. En fejgt udseende, sortøjet lille Skurk var dog meget begjærlig efter at opspore en Løjtenant af Indiana-Regimentet, for at han kunde slaa ham ihjel, og han lod sig gjentagne Gange forlyde med, at han i hvert Fald havde stor Lyst til at slaa i det mindste en af os ihjel. En Skildvagt stoppede dog sluttelig Munden paa ham med den Erklæring, at hvis han endelig vilde slaa en Yankee ihjel, kunde han finde en Mængde ovre ved Mississippi, at han gjorde bedre i at gaa der hen end at skjule sig i Krogene — allenfals skulde han hellere høre op med at insultere Fanger, ellers vilde han faa en ret god Lejlighed til at slaa en Texaner ihjel; — Hunden fare i ham, om han ikke gjorde det.

Snart derpaa indfandt sig en Officer af Byvagten; Listen over de »krigsfangne Civilister« blev opraabt, og alle, paa sex nær, marcherede til Fængslet; vi derimod droge ud i Byens Omegn og gjorde Holdt ved en Savmølle, der laa ved Techeflodens Bred. Løjtenanten hentede derpaa en Læge, som udtalte sig til Gunst for Stevensons ufortøvede Optagelse og anordnede, at han strax blev henflyttet til hans eget Sygehus.

I Løbet af Eftermiddagen indfandt vor livlige og høflige franske Ven, Løjtenant Solomon, sig for at føre os til Sygehuset og senere til sin egen Bolig. Jeg bad Løjtenant Duncan om en Skildvagt, som han ogsaa meget høflig gav os med, og i Følge med en af mine Officerer gik jeg nu til Sygehuset; det var indrettet i en Kirke, og i dens yderste Hjørne fandt vi Løjtenant Stevenson; han saae ynkelig ud, og mit Haab sank ved at se ham. Kirken var proppende fuld af fødererede syge, han var den eneste Fange her; men her gaves intet andet Valg; vi vidste, at der snart vilde følge en sørgeligere Afsked, hvis han blev transporteret videre, og med svagt Haab om Gjensyn og det hjærtelige Ønske, at han maatte finde Venner, han saa haardt havde nødig, sagde vi ham Levvel.

Den franske Løjtenant sluttede sig atter til os ude paa Gaden og førte os til sin Bolig; det var hans Ønske, sagde han, at forestille os for Madame og byde os en lille Forfriskning, ganske vist ikke noget udsøgt, men dog vel bedre, end vi vilde faa at nyde for det første. Vi naaede ogsaa snart hans Hus og bleve forestillede for Madame, der modtog os med den franske Dames Ynde og Høflighed; den lille Forfriskning skulde vistnok lige anrettes, og vi afventede i god Mag det Øjeblik, da en patriotisk Føderativsoldat med et sandt Banditansigt stak sin Bøsse og dernæst sit Ansigt ind i Værelset og vranten meldte, at General-Vagtmesteren forlangte at tale med os. Vor brave Løjte-

nant fulgte os med de Ord: »Det maa sikkert være en Fejltagelse, en eller anden har vel fortalt ham, at De gjør et Forsøg paa Flugt. Han lader Dem nok komme tilbage til min Bolig, og saa kan De blive hos mig hele Eftermiddagen.« Ved vor Ankomst til General-Vagtmesterens Bolig lod Louisianapatrioten os staa paa Fortovet og trampede ind for at melde den høje Embedsmand, at vi ventede paa ham. Denne Magnat kom strax ud — en ung, solbrændt, smækker, uvasket Louisianamand med stortalende Mine og et lømmelagtigt Ansigt. »Bring disse Fyre tilbage til eders Lejr,« sagde han til vor texanske Vagtmand, »jeg holder ikke af, at Fanger drive omkring i min Stad.« Med disse Ord beærede han os med en fjendtlig Gloen og smækkede sin Kontordør til bag sig.

Mod slig Veltalenhed gaves ingen Modstand, og vi maatte følgelig tilbage. Vor Vagtmand, der tidligere havde været tavs nok, blev nu særdeles veltalende og udstødte meget tilgivelige Eder mod Louisianamændene i Almindelighed og General-Vagtmesteren i Særdeleshed; om de første sagde han, at de til Hobe vare en Skjændsel for Syden, og om den sidste mente han, at hvis han nogen Sinde skulde faa Lejlighed dertil, vilde han skalpere ham — Hunden løs, hvis han ikke gjorde det. I Lejren forplantede hans Vrede sig til de øvrige Soldater; vor vakre Ven, Korporalen, var nemlig oprørt. »Hvad,« sagde han, »overfusede han Dem saaledes, uden at De havde fornærmet ham? Hunden løs i de smaa Køtere! Havde jeg været til Stede, havde jeg givet ham en Ørefigen og var kneben ud til Texas. Slige Ugler findes overalt, og flest i Louisiana. Hunden løs i den Bande — bare jeg kunde, vilde jeg lade dem smage en Ladning.«

Da vor saarede Ære saaledes havde faaet Lægedom ved disse ridderlige Følelser, og der samtidig trak en Regnbyge op, retirerede vi ind i Savmøllen, udsøgte os nogle

høvlede Bræder, fejede Savspaanerne til Side og traf vore Forberedelser til Natten. Mod Mørkets Frembrud kom Løjtenant Duncan tilbage, med Ansigtet glødende af Harme og Vrede. Det havde været ham umuligt at skaffe friske Muldyr, en god Vogn, fulde Rationer, ja ikke engang et Vogndækken for Fangerne, og han var forbitret og rasende over de Afslag, han havde faaet: »Jeg fortæller Dem, hvorledes Sagerne staa til, mine Herrer; men jeg skal ligefuldt nok sørge for Dem, og De skal faa det bedste, dette Land kan levere, selv om jeg skal tage det ud af Husene med Revolver i Haanden. I Texas gaar det ej saaledes til; dér ere Folkene ikke rige; men hvad de have, ville de ogsaa dele med Dem.« Den brave Løjtenant var virkelig saa ærgerlig, at jeg maatte berolige ham med den Forsikring, at vi ikke vare Børn og hellere vilde tage en Smule Extra-Ubekvemmelighed paa vor Kappe end skaffe ham videre Ubehageligheder. Medens vore Anliggender saaledes ude i Savmøllen kom ind i dette menneskelige og harmoniske Spor, tilhviskede en eller anden Slyngel af en Nisse vor Ven, General-Vagtmesteren, Muligheden for at kunne spille os nok et Puds. Næppe havde Løjtenanten faaet Sveden tørret af Panden og udsøgt sig en tør Planke til at sove paa, før en anden Louisiana-Patriot, der var endnu mere smudsig end den første, indtraf og overleverede ham følgende Befaling: »Han havde øjeblikkelig at pakke sammen og bryde op; han, General-Vagtmesteren, vilde ikke have, at Fangerne kamperede Natten over i hans Stad.« Vi pakkede altsaa sammen og brød op, rigtignok ikke mere end et Par Hundrede Alen, thi Savmøllen laa lige ved Statens Grænseskjel, og vi gjorde Holdt ved en forladt Lade, akkurat lige uden for General-Vagtmesterens Omraade. (Forts.)

Det attende Aarhundredes Bondeemancipation i Frankrig og Tyskland.

I.

Frankrig.

3.

Der var andre, som langt tidligere havde set Nødstanden og, da de havde Evnen dertil, søgt at raade Bod paa den; rigtignok troede de i Begyndelsen at kunne nøjes med Palliativer.

Regenten undtog kort efter Ludvig den fjortendes Død de frigjorte Soldater, som vilde opdyrke de forsømte Jorder, for den almindelige Skat i sex Aar. Han forfulgte og straffede strængt en Del Pengemænd, der under den afdøde Konge havde gjort sig skammelige Fordele ved at forpagte Skatterne. Alle de Adelspatenter, som vare tilstaaede Borgere efter 1689, blev annullerede, og i det Regenten herved forøgede de skattepligtiges Antal, formindskede han lidt den Byrde, som hvilede paa den agerdyrkende Klasse. Endelig forbød han Skatteopkræverne at bemægtige sig Bøndernes Arbejdsdyr, deres Senge, Klæder og Redskaber. Dog disse ubetydelige Forholdsregler kunde lige saa lidt som nogle mislykkede Forsøg paa Indførelsen af en proportionel Skat gjøre nogen virkelig Gavn, og da Regenten døde,

efterlod han Frankrig i en Gjæld, der var 680 Millioner større end ved Ludvig XIV.'s Død. Saa kom Ludvig XV., der brugte 36 Millioner alene til en af sine Mætresser (Mdme Pompadour) og samtidig skaffede sig en kjøn lille Indtægt ved at lade opkjøbe Kornet i Masser i de gode Aar og sælge det i dyre Domme, naar der var Hungersnød; af og til lod han det endog ødelægge, for at der ikke skulde være for meget af det paa Markedet*). De kongelige Spekulationer lykkedes ogsaa over al Forventning; Sulten forlod ikke mere Landet, den blev kronisk; 1740, 41, 42, 45, 67, 68, 75, 76, 84 ere alle Aar, som i Historiens Kalender ere mærkede med den sorte Streg, der betyder Hungersnød.

Omtrent mellem 1750 og 1760 er det saa endelig, at de Lediggængere, der soupere, begynde at vende deres Opmærksomhed mod de Arbejdere, der ingen Middagsmad faa (Taine). Quesnay's Tableau économique udkommer ved denne Tid; i Encyklopædien skriver han 1756 Artiklerne Fermiers & Grains; en Skare andre Forfattere følger ham paa Vej, Interessen for Landboforhold bliver Mode. Voltaire skrev i sin Dictionnaire philosophique: »Henimod 1750 gav Nationen, der var bleven mæt af Vers, Tragedier, Komedier, Operaer, Romaner, romantiske Historier, endnu mere romantiske moralske Reflektioner, theologiske Disputer om Naaden og Konvulsionerne, sig til endelig at ræsonnere over Kornet . . . man skrev nyttige Ting om Agerdyrkningen, alle læste dem, undtagen Arbejderne selv. I det man gik ud fra Opéra comique, fremsatte man den Formodning, at Frankrig havde en umaadelig Masse Korn at sælge«.

Landet havde pludselig erobret Paris. I Theatret opførte man Landsbykomedier. Digterne skreve rørende Historier om nydelige Bonderpiger, smaa hvide Lam og blide, men dog kjække unge Knøse; paa Kaminerne saas smaa

*) Le pacte de famine. Jfr. Bonnemère II., liv V. chap. IV.

Porcellænsdukker i Skjorteærmer og Træsko; Dronningen selv morede sig med at indbyde Bønderbørn til sit Bord og beværte dem med udsøgt Artighed*).

Værdifuldere end alle disse Barnagtigheder er det, at der er Folk rundt omkring i Landet, som med Opmærksomhed læse Fysiokraternes Skrifter og søge at gjøre deres Ideer frugtbringende dér, hvor de raade.

Disse Intendanter, der have saa meget paa deres Samvittighed, tælle dog ogsaa iblandt sig Mænd, som høre til Tidens ypperste. Turgot er den berømteste af disse, men han har Forløbere, som ikke bør glemmes. Hr. de. Fontette, Intendant i Caen, begyndte først af alle (efter at Colberts Forsøg var mislykket) paa fuldstændig at afskaffe Hoveriet og erstatte det med en Pengeafgift**). Da Adelen og Gejstligheden i Caen senere finde, at denne Afgift tynger for stærkt paa tredje Stand, anmode de Kongen om at maatte paalægge sig en Skat af 50,000 Liv. aarlig til Fuldendelsen af Vejene og andre offentlige Arbejder. I Auch (Gascogne) var d'Etiguy bleven Intendant 1751; han virkede ivrig for Oprettelsen af et Agerdyrkningsselskab i Auch, et af de første, som grundedes efter det i Paris. Han lod anlægge en Del Veje i Provinsen, saa at den i Ludvig XV.'s sidste Aar kunde udføre en stedse voxende Del af sine Produkter. Korn og Vin***).

Turgot selv var Intendant i Limousin fra 1761 til 74. Denne Provins betalte den Gang over to Millioner i almindelig Skat. Turgot beviste, at Indtægten af Jorden var meget lav, og at Staten tog Halvdelen heraf; Bønderne levede af Rug og Kastanjer. Hvad Regeringen indrømmede af

*) Taine p. 57 og p 65. — Bonnemère II., p. 210.

**) L. de Lavergne l. c. p. 268.

***) Juli 1764 var Udførselen af Korn bleven tilladt — den havde jo hidtil været hemmet ved talløse administrative Forholdsregler, som man troede skulde gavne Industrien.

Lettelser i denne Henseende, var foreløbig kun lidet, derimod lykkedes det Turgot paa andre Maader at ophjælpe sin Provins. Det vigtigste var, at han til Trods for Bøndernes Modstand, der ikke kunde tro, at man for Alvor vilde gavne dem, fik Vejhoveriet afløst med en Pengeafgift. For denne, som varierede mellem 40,000 og 100,000 Daler, lod han anlægge makadamiserede Veje gjennem Provinsen, Veje, om hvilke Voltaire skrev, at de vare holdte som Gangene i en Have. Han betroede Vejpolitiet Forfølgelsen af Desertørerne, i Steden for, som det tilforn stedse var sket, at lade Bønderne selv besørge denne — og han kvalte herved Aarsagen til mangt bittert Had, fler end én blodig Strid. Han tillod den frivillige Sammenskyden af Penge for at betale Stedfortrædere til Militsen og betog derved Lodtrækningen dens hadefuldeste Side. Hoveriet ved Militærtransporterne afskaffede han, i det han lod disse besørge ved Entreprenører, og han lod indrette Kaserner for at fritage Beboerne for at faa Indkvartering. Indlogeringen hos Bønderne forsvandt efterhaanden over hele Landet; 1789 var den næsten borte; Revolutionen indførte den igjen under Navn af Rekvisitioner. Agerdyrkningsselskabet i Limoges var nylig stiftet, da Turgot kom der til; han blev dets Præsident og animerede det paa mange Maader. Han ophævede Afgiften af Kvæget, som hemmede den mest profitable Agerdyrkningsindustri, opmuntrede Ødelæggelsen af Ulvene, indførte Kløverdyrkningen og, hvad der fik større Betydning, Kartoflerne*).

Da saa Limousins Intendant af Ludvig XVI. var bleven udnævnt til Minister, vilde han lade hele Frankrig nyde godt af den Velgjerning, han havde øvet mod sin Provins, og udstedte den 3dje Februar 1776 et Edikt, der ophævede Hoveriet undtagen i Krigstilfælde. Denne Bestemmelse stødte imidlertid paa megen Modstand. Paris's

*) L. de Lavergne l. c. og Bonnemère II. p. 221 ff.

Parlament erklærede, at Folket var »taillable et corvéable à volonté«, dette var en Del af Konstitutionen, som Kongen ikke kunde forandre. Adelen raabte højt paa, at her var sket et frækt Indgreb i dens Rettigheder. Prinsen af Conti sagde rent ud, at ved Afskaffelsen af Hoveriet udslettede man det Trællemærke, som Folket altid havde baaret og skulde bære paa sin Pande*). Man forestillede Kongen, at Folket vilde gjøre Oprør, hvis man ophævede Hoveriet, da det langt nødigere vilde betale en Pengeafgift**). Helt usandt var dette ikke; mange af Bønderne havde virkelig, ligesom hine i Limousin, en Rædsel for alle Forandringer; det er ikke blot Sydhavsøernes vilde, der anmode om at maatte blive, som de ere vante til, flaaede og spiste af deres Børn, da de ellers ikke vide, hvordan de skulle faa Ende paa Livet***). Kongen skræmmedes og tilbagekaldte Ediktet i Avgust samme Aar. Det er imidlertid ukorrekt, naar Bonnemère tilføjer, at Vejene i næsten hele Frankrig vedbleve at drives med Hoveri, og at det personlige Hoveri først afskaffedes 1789; Leonce de Lavergne har víst, at der var adskillige Provinser, hvor det var forsvundet længe før den Tid. Jeg har allerede nævnt Caen og Limousin; men ogsaa i Paris' nærmeste Omegn var det ophævet før 1789, desuden i Berri, i Poitou og Alençon. Det sidste Sted var det Intendanten Julien, som havde iværksat denne Reform†).

Havde Turgot vakt Harme imod sig ved Ediktet om Hoveriets Ophævelse, skaffede han sig ganske vist ikke flere Venner ved den kort efter følgende Lov om Kornets fri

---

*) Louis Blanc: Histoire de la révolution I. p. 571.

**) Voltaire: Corréspondance. mars 1776.

***) Mittermaier fortæller (Grundsätze des gem. deutschen Privatrechts § 91. Anm.), at da man tilbød Bønderne i det Münsterske at forandre Livegenskabet til Arvefæste, afsloge de dette.

†) Jvfr. L. de Lavergne: l. c. passim.

Cirkulation i Landets Indre. Her ramte han en saadan Mængde forskjellige Interesser paa det ømme Sted, at Uvejret omkring ham blev til Orkan. Saa mange Mennesker havde deres Fordel, ja maaske hele deres Udkomme ved det, som nu ophævedes, at de med berettiget Forbitrelse raabte paa, at man vilde ruinere dem. Og ikke alene Egoismen, ogsaa Videnskaben, Nationaløkonomien, blev betænkelig. Necker skrev mod Ediktet, da han antog, at det foreløbig kun vilde komme de rige til gode, i det de nu langt lettere end før vilde kunne opkjøbe alt Kornet og skrue Prisen paa det i Vejret. Høsten var dette Aar daarlig, og mange Steder blev der Nød; baade af Beregning og i god Tro fortalte man nu Folket, at Loven om Kornet var Skyld i Ulykkerne, og Folket, der tror alt, naar det sulter, kom i Oprør. Bander strejfede gjennem Landet, brændende Møller, plyndrende Magasiner og overfaldende Kornhandlerne. Der maatte udsendes Soldater for at gjøre en Ende paa disse Optøjer, og mod Aarets Slutning ophævede Kongen det fatale Edikt.

Turgot fik nu sin Afsked, og Necker kom i hans Sted. Nu var det, at Kongen ved et Edikt af 8de Avgust 1779 ophævede Resterne af Livegenskabet paa de kongelige Domæner, beklagende, at hans Finanser ikke tillode ham at udstrække Ophævelsen ogsaa til Adelens og Gejstlighedens Ejendomme. Der var imidlertid baade det ene og det andet Sted saa lidet tilbage, at hele Sagen kun er af ringe Interesse*).

Neckers Hovedbedrift, som det er Lavergnes Fortjeneste at have stillet i det rette Lys, er Sammenkaldelsen af Provincialforsamlingerne. Herved gjordes et stort

*) Det bekjendteste Exempel er Franche-Comté, hvor Kapitlet i Saint-Claude endnu havde livegne; Ærkebispen her, Hr. de Rohan-Chabot, erklærede sig 1787 i Provincialforsamlingen for deres Frigjørelse (Lavergne p. 369).

Skridt til at komme bort fra den Centralisation, det gamle Regimente efterhaanden havde etableret, et Skridt, som kunde have ført ind paa de rolige og vel overvejede Reformers Vej, naar ikke den politiske Udvikling kort efter havde taget saa rivende Fart, som Tilfældet blev. Grunden lagdes ved hine Forsamlinger til et moderat og vel ordnet Selvstyre for hver enkelt Provinses Vedkommende, og en hel Del Spørgsmaal, som vor Tid endnu tumler med, var her paa gode Veje til at løses, den Gang Revolutionen brød frem, voldsom og ubarmhjærtig som et Jordskjælv.

Det var 1778, at Kongen paa Neckers Opfordring udstedte et Edikt, som befalede Sammenkaldelsen af en Provincialforsamling i Berri. Ved Sammensætningen af denne og de øvrige Forsamlinger i Provinserne fulgtes de Principer, som senere triumferede i Stænderforsamlingen: tredje Stands Fordobling, saa den talte lige saa mange Medlemmer som de tvende andre, Foreningen af Stænderne og Afstemningen efter Hoveder. Disse tre Principer havde i umindelige Tider været praktiserede i Languedoc, og nu gjorde Kongen dem almindelige i alle Provinser.

Necker haabede at undertrykke den Skattefrihed, Adel og Gejstlighed nød, ved at betro Reformen af Skatterne til disse Forsamlinger, hvor de tre Stænder vare repræsenterede i saa forskjellige Proportioner. Der viste sig da ogsaa næsten overalt stor Redebonhed til gavnlige Reformer.

I Berris Forsamling vedtoges som den væsentligste Forholdsregel helt at ophæve Hoveriet og erstatte det med en Skat. Turgot havde ophævet den uretfærdige Bestemmelse om, at alle en Landsbys Bønder vare solidariske med Hensyn til Betalingen af la taille, men det var langt fra lykkedes ham at faa dette gjennemført overalt; nu talte Abbed de Vèri, Rapportør for Skattebureauet i Paris, ivrig i samme Aand: »En nøjagtig Betaler«, sagde han, »maa frygte for at se sin Nøjagtighed straffet næste Aar med en Forøgelse af Skatten. Heraf resulterer, at enhver skattepligtig frygter

at vise sin Formue; han bruger den ikke til Møbler, til Klæder, til sin Næring, til alt det, andre kunne se . . . ingen rødmer over at spille den fattige«.*)

Haute-Guienne var det næste Sted, hvor der sammenkaldtes en Forsamling. I sin 1784 udgivne Traité de l'administration des finances en France, som gjorde en saa uhyre Opsigt**), lovpriser Necker i høje Toner det Arbejde, disse tvende første Provincialforsamlinger havde udført, og venter sig fremdeles de skjønneste Resultater. Der var i øvrigt inden dette Skrifts Fremkomst sammenkaldt endnu en Forsamling: i Dauphiné.

1787 bestemtes der, at hver Provins skulde have sin Forsamling. For den i Chalons (Champagne) afholdte var Talleyrand, den Gang Ærkebiskop i Rheims, Præsident. Her toges vigtige Forholdsregler med Hensyn til la taille, der ordnedes paa lignende Maade som i Berri. Tyvendedelsskatten blev efter Overenskomst med Regeringen fastsat ved et Abonnement.

I Alençon havde, som jeg oven for har fortalt, Intendanten Julien alt tidligere ladet Bønderne frikjøbe sig for Hoveriet. Denne Mand udtrykte sig nu i Forsamlingen saaledes: »De vil ikke indskrænke Dem til paa dette ene Punkt at hjælpe de ulykkelige. De vil undersøge, om denne Mængde privilegerede Rettigheder, som undertrykke dem, ere lovmæssige; De vil tilintetgjøre dem, som ere usurperede, og med Hensyn til de andre vil De maaske finde et Middel til at afskaffe dem ved at indgyde de Mennesker, der besidde dem, den Iver for Folkets Frigjørelse, hvoraf De selv ere besjælede«. Hele Natten den 4de Avgust er her, udbryder Lavergne med rette. Det var ikke tomme Ord uden Gjen-

*) Lavergne p. 43.

**) Der udbredtes over 80,000 Exemplarer. — Alle de følgende Detaljer ere hentede fra Lavergnes Bog om Provincialforsamlingerne.

klang; Ærkebiskop-Præsidenten, de la Ferronnays, foreslog at anvende til Understøttelse for Bønderne en Sum af 30,000 Liv.; tredje Stand var for overlæsset til at deltage heri, kun Adel og Gejstlighed skulde udrede Pengene. Dette Forslag vedtoges.

Det vilde føre os for vidt at gjennemgaa hver enkelt Forsamling; med faa Ord kan man sammenfatte Dommen over dem saaledes: megen god Vilje og nogle fortræffelige Resultater, der vilde have faaet mange ved Siden af sig, om Forhold og Mennesker havde tilladt det; men den Udvikling, vi alle kjende, var imidlertid gaaet sin Gang eller rettere løbet sit Løb inde i Paris for til sidst at udmunde i Nationalforsamlingen. Hvad havde her Provincialforsamlingernes sindige Arbejde at sige? Hvilket Værd tilskrev den den Bestemmelse, Necker allerede 1780 havde faaet Kongen til at tage: at den almindelige Skat, der tilforn havde maattet forøges, saa meget det skulde være, ved en simpel Regeringsordre (arret du conseil), for Fremtiden kun skulde kunne gjøres større ved en Lov, som skulde forelægges Parlamenterne? Denne Forsamling, som havde Mirabeau og Robespierre i sin Midte, krævede grundigere Omdannelser af Statsmaskineriet, og unægtelig var der Tegn til, at saadanne vare nødvendige.

1789 bragte atter Hungersnød i Landet, om end ikke i samme Grad som tilforn i dette Aarhundrede; men Bønderne, som man nu en Gang havde givet Udsigt til at faa det bedre, kunde ikke vente længere. Den gamle Marquis af Mirabeau havde nogle Aar i Forvejen ved at se disse udtærede og alligevel ofte kæmpemæssige Mennesker, der knap havde Klæder paa Kroppen, og som man dog forlangte saa mange Skatter af, udbrudt: »alt dette . . . vil ende med en almindelig Kolbøtte (culbute générale)!«*).

*) Se Carlyle: The french revolution I., p. 46—47. hvor hele den gribende Skildring er citeret.

Det Øjeblik var nær, hvor Frankrig slog Kolbøtten. Som hine »Faarepelse« hos Theognis, der sætte sig ved de riges Bord og forlange en Part af Maaltidet, trænge Bønderne frem og ind paa Adelens fredlyste Enemærker, krævende deres Ret. I Juli 1789 begyndte Bander af dem at strejfe om i Dauphiné og andensteds, afbrændende Slottene. Bønderne fra Mâconnais stege ned fra deres Bjærge, oversvømmende Bourgogne. I Elsass bleve mange adelige Slotte brændte. I Regelen skaanede Bønderne Personerne, ødelagde kun Boligerne.

Saa kommer hint mærkværdige Møde om Natten, den fjerde Avgust, hvor det et Øjeblik synes, som om Guldalderen skal vende tilbage og Evangeliets Ord at elske sin Næste som sig selv blive mere end en skjøn Fantasi. Det er Vicomten af Noailles, der forlanger Ordet for at foreslaa vedtaget:

Lighed i Skatterne.

Tilintetgjørelse af de Privilegier, der knuse Folket.

Afskaffelse af de fevdale Rettigheder ved Løskjøbning.

Afskaffelse, uden Løskjøbning, af Hoveriet og alle de personlige Servituter.

Den ene overbyder nu den anden i at foreslaa Opgivelsen af Rettigheder og omfattende Reformer. Præsten Thibault tilbyder, at Præsterne skulle opgive deres Gage; men Forsamlingen vil ikke tage herimod, da Præsterne ere saa fattige; den vedtager tvært imod, at Landsbygejstlighedens Løn skal forhøjes. Ærkebispen af Nancy erklærer, at han fuldstændig billiger Frikjøbningen for de gejstlige Fevdalrettigheder paa den Betingelse, at Prisen skal anvendes til de fattige. Ærkebispen af Chartres beskriver i livfulde Ord Landbefolkningens Elendighed; han fremstiller Landmanden, der er nødt til at se i Tavshed paa, at hans Marker ødelægges af de adelige Herrers Hundekobler; han forlanger Afskaffelsen af den udelukkende Jagtret. Strax tilraaber Adelens Bænke ham deres Bifald.

Til Slut vedtages:

Tilintetgjørelse af Livegenskabet og af Vornedskabet, under hvilken som helst Form de endnu existere.

Tilladelse til at frikjøbe sig fra Herrernes Rettigheder.

Ophævelse af Herrernes Jurisdiktioner.

Afskaffelse af den udelukkende Jagtret, af Herrernes Eneret til at holde Dueslag og Kaningaarde.

En Pengetaxt, repræsenterende Tienden, samt Tilladelse til at frikjøbe sig fra al Tiende af hvilken som helst Art.

Tilintetgjørelse af alle Privilegier og Skattefriheder*).

. . . I en eneste Nat, skrev Garat Dagen efter, er hele Frankrigs Aasyn blevet forandret . . . i en eneste Nat er Lensvæsenets berygtede Træ, som dækkede hele Frankrig, omstyrtet . . . i én Nat er Frankrig blevet frelst, i én Nat synes et nyt Folk at have befolket dette uhyre Rige, og paa de Altre, de tidligere Beboere havde oprejst for deres Afguder, fejrer det en retfærdig og velgjørende Gud.

Des værre vare disse skjønne Ord alt for sangvinske. »Det ny Folk« dyrkede fremfor alt Hadets og Hævnens Gud, og uden at agte de Ofre, de højere Stænder allerede havde bragt, gik Revolutionens Lovgivning stedse videre, endende 1793 med at erklære**), at intet skal erstattes, for ingen Rettigheder skal der finde Løskjøbning Sted, samtlige Herrernes Adkomstdokumenter skulle brændes, alle Mindesmærker eller Emblemer ødelægges.

Frihedens Dag, der var begyndt saa lys og ren, ender i en tyk og kvælende Blodtaage.

---

*) Louis Blanc: Histoire de la révolution, Tome II., chap. XV. passim.

**) Dekretet af 17de Juli.

II.

Tyskland.

1.

Som i Oldtiden syv Byer stredes om Æren af at være Homers Fødested, uden at det nogen Sinde uimodsigelig godtgjordes, hvilken der havde Ret, saaledes er der næppe den moderne Nation, som ikke gjennem sine Digteres og Taleres Munde har villet slaa fast, at hos den og intet andet Steds var Friheden avtokton, ene den sad inde med de ægte, gamle aflagrede Varer i Retning af uafhængig Folkeaand o. s. v. Jeg mindes ganske vist i Øjeblikket intet Exempel fra den russiske Litteratur, og om den tyrkiske skal jeg af gode Grunde tie stille; men har ikke Victor Hugo og med ham en Skare af Versemagere og Journalister tit nok fortalt os, at Frankrig og Frihed er synonyme, begynder ikke Conscience en af sine Romaner (»La guerre des paysans«) med de Ord: »Belgien er Frihedens Fødeland«, og har man glemt Englændernes idelige Pukken paa deres ældgamle Konstitutions uovertræffelige Retfærdighed? Hvad Danmark angaar, behøver jeg kun at nævne Grundtvig, for at man skal vide, hvorhen jeg sigter; om Sverige siger ikke blot dets egne Skribenter, men ogsaa en Mand som Ernst Moritz Arndt, at dets Indbyggere have »fra gammel Tid haft en indgroet Modbydelighed for al Slags Trældom«. Der er egenlig kun ét Land, som baade af sine egne Sønner og af andre stedse er blevet behandlet med en vis Reservation, naar Talen var om Frihed, ja nogle ere endog gaaede saa vidt at sige, at dets Aand var Slavens — dette Land er Tyskland. Uhyre Grundighed, Flid, Nøjsomhed og meget andet godt have Tyskerne baade selv givet sig Attester for og faaet dem af andre, men med Kjærligheden og Trangen til Frihed har det stedse kun været saa som saa, endog i Munden. Naturligvis har der ogsaa lige

fra Klopstocks og hans Bardevenners Tid og ned til Emanuel Geibels og Heinrich von Treitschkes Dage været dem, der forsikrede, at intet Folk var saa frit, som det tyske; det havde bare sin egen, den allerbedste Opfattelse af Friheden. Det er nu imidlertid en Gang ikke let at slaa indgroede Anskuelser ihjel*), og selv om Folk som Mittermaier vil fortælle os, at f. Ex. Livegenskabet langt fra, som man ellers har troet, en Gang har været den almindelige Tilstand i Tyskland, forholde vi os skeptiske og foretrække selv at undersøge Sagen nøjere.

Det vil da ved slig Undersøgelse ganske vist vise sig, at Arndt har Ret, naar han udtaler: det er ikke let at sige noget bestemt omfattende og udtømmende om dette mangehovedede, formløse, under mangfoldige Skikkelser i de forskjellige Sekler omløbende Uhyre, Livegenskabet. Man kan ingensteds omfatte det mangeformede Udyr fra alle Sider. Selv om man gik Skridt for Skridt gjennem de forskjellige Aarhundreder, vilde man kun frembringe en Foliant, uden derved at gjøre Helheden overskueligere**).

Sagen er, at Forholdet mellem Herrer og Bønder udviklede sig selvfølgelig ikke nøjagtig ens i Tysklands forskjellige Egne. Nuancerne i Folkestammernes Karakter spille her en væsentlig Rolle. Værst var det i de oprindelig af Vender beboede Provinser, som Germanerne havde erobret og kuet, saa som Mecklenburg og de andre Strækninger ved Østersøen, Mähren. Böhmen, nogle Dele af Schlesien og hele Pommern. Her vare Bønderne fuldstændig Slaver, endnu den Dag i Dag ere de — som Folk, der have rejst f. Ex. i Kurland, have fortalt mig — i en saadan dyrisk-fjottet Tilstand, saa fæisk-underdanige, at man

---

*) „Det Rygte, at Tigrene skulle spise Mennesker, er svært at faa udryddet!“ siger jo den gamle Tiger i det indiske Digt.

**) E. M. Arndt: Versuch einer Geschichte der Leibeigenschaft in Pommern und Rügen. p. 15 ff.

vanskelig skal kunne gjøre sig noget Begreb herom. Mindre haardt var Livegenskabet i Østerrige, Bayern, Württemberg, Baden, Hessen; her kunde de livegne ikke fordrives uden videre fra Gaardene; de havde desuden Arveret, og Børnene kunde tage andet Erhverv. I Sachsen, de frankiske Egne, flere Dele af Bayern, i Øvrepfalz, en stor Del af Westfalen, Nassau og Hessen var der, siger Mittermaier, intet Livegenskab. Nej, ganske vist ikke i Ordets strængeste Betydning; men den her herskende Arveunderdanighed og »Eigengehörigkeit« adskilte sig i saa lidet fra Livegenskabet, at man maa give Tocqueville Ret, naar han*) uden videre slaar det hele sammen og kalder det Slaveri (servage). Den arveunderdanige kunde ikke sælges, den »eigengehørige« ikke fordrives fra Ejendommen. Forholdet var her tingligt, ikke personligt; men det kunde sikkert være trykkende nok endda.

Unægtelig mildnedes disse Forhold noget, ja meget, ved den Forpligtelse de, som alt en Gang omtalt, medførte for Herren til at tage sig af sine undergivne. Har man gjort et andet Menneske til sin Ejendom helt og holdent, med Sjæl og Legeme, maa man eo ipso, om man vil have Gavn og Fornøjelse af denne Besidden, sørge for, at baade Sjælen og Legemet faar nogen Udvikling, ikke helt forsømmes. De franske Bønder vare for saa vidt ulykkeligere stillede end de tyske, som de havde beholdt lidt Frihed tilbage, Friheden til at sulte ihjel, til at falde helt ned i Elendighedens dybeste Afgrund. Men netop derfor mærkede de Lænkernes Gnaven des pinligere og fandt sig med mindre Taalmod deri. I Tyskland falde Bønderne til Ro efter Reformationstiden, efter deres fuldstændige Underkuelse; saa vidt man kan se, befinde de sig endog efter-

*) L'ancien régime p. 335. Jvfr. ogsaa hans Udtalelser om Frederik II.'s Lovbog, samt Mittermaier, Privatrecht. § 90—91 og Artiklen Bauer hos Ersch & Gruber.

haanden ret vel i denne. Bulwer har Ret, naar han siger, at selv Helvede vil opføre at være Helvede, naar man bliver vænnet til det; endog de værste Pinsler synes taalelige, naar de blive monotone.

Mennesket er det perfektibleste af alle Væsner; blødere og bøjeligere end Eremitkrebsen finder det sig efterhaanden til Rette i selv den ubekvemmeste Bolig; men saa maa man rigtignok heller ikke tage det saa nøje med, om det mister en Arm hist, et Bén her, eller om der muligvis paa det mest uventede Sted voxer frem en vansirende Pukkel.

2.

K. Zoepfl fortæller i sin »Geschichte der deutschen Rechtsinstitute*), at Livegenskabet allerede Aar 1688 blev ophævet af Grev von Ranzau. Hvem denne Herre var, og hvor hans Godser laa, faar man imidlertid ikke at vide; som sædvanlig i dette aandløse**) Registerværk gives der kun halv Besked. Der menes sagtens Grev Hans Ranzau, som i Begyndelsen af det attende Aarhundrede rejste i England, begejstredes for den dèr herskende Frihed og efter Hjemkomsten begyndte at give Bønderne paa sit Gods Aschberg i Holsten fri. Vi maa imidlertid søge andensteds hen for at træffe Reformbevægelsens Hovedstrøm.

Vi ville da i de tvende tyske Hovedlande, Preussen og Østerrige, træffe en stadig Opmærksomhed hos de regerende for de lavere Klassers Vel, særlig den agerdyrkende, en Opmærksomhed, der dokumenteres ved flere Reformforsøg, men som ganske vist først sætter sig dybe og varige

*) II. p. 94 anm. 45.

**) Og jævnlig uefterrettelige! jvfr. de mærkelige Datumangivelser anf. St., f. Ex. 20de Dec. 1782 som Arveunderdanighedens Ophævelse i Preussen!

Mærker paa den Tid, da Fyrstemagten, glædende sig ved sin med Møje erhvervede Fylde og Uantastelighed, begynder at lytte til de mange gode Raad om, hvad den kan og bør udrette af nyttigt og skjønt. Følelsen af Magt giver Lyst til at bruge den, og er man godhjærtet — hvad mangen Fyrste har været —, til at bruge den vel. Bare af Forfængelighed vil man jo gjærne vide, at man har udrettet noget. Filosofernes Reformidéer mødes da med Fyrsternes Skaberlyster; den ene tror at vide, hvorledes Verden skal befries; den anden vil gjærne være den Gud, som iværksætter Befrielsen.

Vende vi os nu først til Preussen, træffe vi allerede 1702 en Udtalelse af Frederik I. (i hans Landsby — Ager — Flækkeforordning) om, at alle de livegne paa Domænerne bør gjøres fri, og 1708 ophæves virkelig ogsaa Arveunderdanigheden paa Statens Godser. Et Patent af 3dje Avgust 1709 gaar ud paa, at ingen Embedsmand, Hof- eller Jagtbetjent, han være hvem han vil, under Trusel om haard Straf maa understaa sig til at slaa eller prygle Kongens Undersaatter.

Frederik I.'s Efterfølger, Frederik Wilhelm I., som man har kaldt »Preussens største indre Konge«*), gjorde ikke lidet for Bønderne. 1714 udstedte han et strængt Paabud om, ikke at sælge øde Bøndergaarde, men besætte dem paa ny; ellers vilde de undergivnes Hoveri faa en ubillig Udstrækning. 1717 ophævedes i Østpreussen Bøndernes personlige Livegenskab, i hvis Sted Arveunderdanigheden traadte. Den 22de Marts 1719 ophævedes det personlige Livegenskab i de bagpommerske og kaminske Amter, hvor Gaardene, Bygningerne, Agrene o. s. v. bleve givne de livegne til Ejendom. Paa Domænerne i Oletzko bleve 1721 alvorlige Forholdsregler trufne for at mildne og fæstne Bøndernes

*) Ord af v. Schön, citerede hos W. Roscher, Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland. p. 360.

Byrder, ligesom Kongen beskyttede dem mod Misbrug af deres Forspandstjeneste i privat Interesse. 1738 udkom saa det meget omtalte Pryglemandat; det er rettet mod »det barbariske Uvæsen at drive Undersaatterne paa ugudelig Maade frem med Prygl og Pisk, som Kvæget«. Kongen undtog dog i denne Kabinetsordre Østpreussen, fordi Folket dér er »meget ugudeligt, dovent og ulydigt.« — En Forordning af 14de Marts 1739 forbød Vasallerne og selv Prinserne af Blodet at jage Bønderne fra Godset uden Aarsag — Udtrykket er rigtignok meget svævende og vidt fortolkeligt*).

Overfladiske Betragtere have ofte bebrejdet »Filosofen paa Tronen«, Frederik II., ham, som med rette er bleven kaldt den store, at han intet gjorde for de lavere stillede af sine Undersaatter. Sandheden er, at denne overlegne Aand, hvem intet laa fjærnere end Doktrinarisme, saae sine fortræffelige Intentioner med Hensyn til Bønderne blive mødt af de privilegerede Stænder med en Modstand, han under Rigets daværende Tilstand, under de meget slugende og paa alle Kræfter Beslag læggende Krige, maatte tage Hensyn til, saa at han langt fra fik gjennemført alt, hvad han ønskede. Men overalt, hvor det var muligt, lindrede han Nøden og banede Vej for kommende Lovgiveres radikalere Virksomhed.

I sit »Forsøg om Regeringsformerne« havde Kongen skrevet: der gives i Evropas fleste Stater Provinser, hvor Bønderne høre Ageren til og ere deres Adelsmænds Trælle: dette er af alle Tilstande ubestridelig den ulykkeligste og den, hvorimod Menneskeheden mest oprører sig. Visselig er intet Menneske født for at være sin Liges Slave. Man afskyr med rette saadant Misbrug, og man tror, der behøves kun god Vilje for at afskaffe denne barbariske Skik; men Sagen forholder sig anderledes: det kommer

*) Roscher., l. c. passim. — Preuss: Friedrich der Grosse, eine Lebensgeschichte I. & III.

herved an paa gamle Overenskomster mellem Landets Ejermænd og de nye Beboere af dette. Agerdyrkningen bliver i Følge hin Overenskomst bestridt ved Bøndernes Arbejde. Vilde man ogsaa paa én Gang afskaffe hin afskylige Indretning, vilde hele Landvæsenet faa et dræbende Stød, og man maatte til Dels holde Adelen skadesløs for det Tab, den vilde lide i sine Indkomster.

En Mand, der taler saaledes, gaar ikke overilet til Værks, han gjør ikke, som denne Konge selv sagde om Josef II., det andet Skridt før det første; men han vil da heller aldrig som den doktrinære østerrigske Kejser blive nødt til at tilbagekalde en hel Mængde Reformer, han selv har givet og ventet sig Vidundere af.

Allerede som Kronprins, under sin Studeretid i Küstrin, havde han anbefalet at ændre Domænebøndernes daglige Hoveritjeneste med hver én Hest til tre Tjenester om Ugen med hver to Heste*). Som Konge udstedte han en Mængde Kabinetsordrer til Mildnelse af Bøndernes Elendighed og søgte paa alle Maader, bl. a. ved personlig at sætte sig i Forbindelse med Landmændene, at faa sikkert og grundigt Kjendskab til Agerbrugsforholdene og erfare, hvad der burde gjøres for at ophjælpe dem.

Der er en Befaling til Generaldirektoratet af 22de November 1743, ved hvilken der skaffes Bønderne Ret og Hjælp mod Generalforpagteres og Embedsmænds haarde og utilbørlige Fremfærd. End videre en hel Række Edikter om Underdanighedens gradvise Ophævelse, om Undersaatternes Lov til at gifte sig efter eget Tykke, om at hver den, som har været Soldat, er at anse som en fri Mand, om at Embedsmændene ikke maa lade Bønderne prygle — Overtrædelse heraf straffedes med sex Aars Fængselsstraf —,

*) Roscher. p. 410.

om en fast Regulering af Bøndernes Forpligtelser og Gjæld o. s. v. o. s. v.*)

Da Kongen drog i den bayerske Arvefølgekrig, forbød han at trykke Bønderne med Skatter i hans Fraværelse. Den 23de Maj 1763 dikterede han Gehejmefinansraad v. Brenckenhoff de mærkelige 26 Punkter, hvoraf det vigtigste lød, at »absolut og uden ringeste Ræsonneren skulde fra nu af Livegenskabet helt ophæves, og alle de, som vilde opponere herimod, skulde saa vidt muligt med det gode, men om det gjordes nødvendigt, med Magt bringes dertil o. s. v.« Da de pommerske Landstænder kom til Kundskab herom, afgave de en Erklæring, hvori det blandt andet hed, at det gamle Livegenskab, i Følge hvilket Herren kunde behandle Bønderne efter Lyst og Lune, sælge dem, berøve dem deres Ejendom o. s. v., existerede nu ikke mere uden i Böhmen, Polen og Rusland; i Pommern var der kun visse, paa Ejendommen hvilende Forpligtelser. »Bonden kan frit disponere over sit; hvad han erhverver, er hans; han kan gjøre med det, hvad han vil, uden at Herren har nogen Fordring derpaa. Hans Forpligtelse gjælder kun med Hensyn til Gaarden og de ham dertil medgivne Stykker. Naar han ikke bebor Gaarden, men tjener eller paa anden Maade arbejder, faar han saa megen Løn, som der gives et andet, frit Menneske. Forpligtelserne grunde sig paa Overenskomster, der ere sluttede med Bønderne, ... Herrerne have forsynet dem med Kvæg og det øvrige til Agerdyrkningen nødvendige . . . det er et stort Gode for Bønderne saaledes uden egne Midler at blive sat paa en Gaard med Sæd, Kvæg, ja endog med Penge og Husgeraad; uden det vilde de ikke være i Stand til at erhverve sig deres Brød . . . Et endnu større Beneficium er det for ham, at naar han bliver gammel, svag og uduelig til Arbejde, maa Godsets Herre dog ikke svigte ham, men er

*) Roscher passim; Preuss I. & III.

forpligtet til at underholde og forsørge ham. . . . Over for disse Velgjerninger er det kun en ringe Tak, at Bonden saa længe han kan, er forpligtet til at blive paa Godset.« Med saadanne Ord fik man overtydet Kongen om, at Arveunderdanigheden var til »Beneficium« for Bønderne, og især virkede det naturligvis paa den store Hærfører, at Stænderne forsikrede, at Bønderne vilde udvandre ved Underdanighedens Ophævelse, de vaabendygtige flygte til Svensk-Pommern eller Mecklenburg, og man kunde da ikke, som nu, forlange dem udleverede. Kongen lod Sagen falde.

Ved forskjellige Forordninger (fra 1773, 1777 o. s. v.) banede Frederik Vej for Livegenskabets Ophævelse i de tidligere polske Distrikter, for Hoveriets Afskaffelse i de kongelige Amter o. m. m. Han sørgede desuden for Landsby-Skolevæsenet, men udrettede her kun lidet, da Lærerne bleve daarlig lønnede, og det ofte var aftakkede Soldater, der ansattes til denne Bestilling, hvor lidet egnede dertil de end vare*). Kartoffelavlen, der paa hin Tid staar paa Dagsordenen over hele Evropa, fremmede han ivrig. Han underholdt sig med erfarne Landmænd og viste levende Interesse for dem og deres Hverv, understøttede rigelig flere forarmede Familier. Nye Landsbyer anlagdes, i flere ældre byggedes nye Huse, som foræredes Bønderne. I Juli 1779 gjorde han en Rejse i Mark Brandenburg udelukkende for at undersøge Landboforholdene**). Gjerrig var denne Konge aldrig, naar han saae, at der et eller andet Steds trængtes til Penge. Til Landbruget gav han da ogsaa umaadelige Summer — alene fra 1763 til 1786 24,399,838 Thaler —, men unægtelig maa man give Reichensperger***) Ret i, at disse mange Penge ikke kom til synderlig Nytte, i det de nemlig næsten alle gik til Adelen, som ikke

*) Preuss III., p. 113.
**) Dohm, Denkwürdigkeiten meiner Zeit., I. p. 253 ff.
***) Die Agrarfrage. p. 306.

forstod at benytte dem. Langt mere frugtbringende og ulige mindre bekosteligt vilde det have været at lette Skatterne — men herfor gjordes næsten intet. Overhovedet har denne Konges økonomiske Politik et Janusaasyn (Roscher). Han bortrydder ivrig alt, hvad der vedrører det middelalderlige Kommunevæsen*); men han konserverer de Indskrænkninger i den frie Grundejendom, som hidrøre fra Godsejernes Overejendomsret, fra Standsforskjel o. s. v. o. s. v.

Endnu i det Værk af ham, der giver Essensen af alle hans Regeringsprinciper, Lovbogen, udarbejdet under hans Øje og efter hans Ordre, men først publiceret af Frederik Wilhelm II. 1794, træffe vi denne Dobbelthed. Livegenskabet erklæres for ophævet overalt i Preussen; men Arveunderdanigheden vedbliver. Der udtales Anskuelser om Menneskerettigheder og om Suverænens Forpligtelser mod sit Folk, som bringe én Ordene Frankrig og 1789 paa Læberne, og samtidig præciseres Klasseadskillelsen saa stærkt, Suverænen omgærdes med i den Grad absolute Rettigheder, at man siger sig selv, Ludvig den fjortende har ikke virket forgjæves, hans Regimentes Aand har en sej og udstrakt Tilværelse.

Men hvad gjør i Grunden alt dette: vidste man ikke i Forvejen, at selv det største Geni hører sin Tid til, har Grænser, som er det uoverskridelige? Og vilde man ønske det anderledes? I saa Fald blev jo Fremskridtet, der stadig lovprises som Menneskehedens uvisnelige Hæder, til intet. Havde Frederik den store givet sit Folk endnu flere Grunde til at elske sig, end der nu faktisk er, vilde han have berøvet det den Nydelse at tiljuble og rejse Billedstøtter for en Mand som Stein. (Sluttes).

Joakim Reinhard.

---

*) 1752 indledede han Separationen af Fælles-Engene paa de pommerske Domæner, paa de øvrige 1763, — i Braunschweig var man alt begyndt herpaa 1755 —, og han befordrede saa Staldfodring og Foderdyrkning for derved at vinde Grundlaget for et dygtigt Landbrug.

Methodismen og den religiøse Vækkelse i England*).

I Aaret 1729 sluttede nogle unge studerende ved Oxforder-Universitetet en Forening til gjensidig Forbedring, de kom sammen for i Fællesskab at læse og samtale om Guds Ord, gik til Alters hver Onsdag og Fredag og fastede i Fastetiden; de afholdt sig fra næsten alle Fornøjelser og al Luxus og besøgte de syge og fangne. Et sligt Liv gjorde dem naturligvis til Gjenstand for de andre studerendes Spot og skaffede dem inden ret lang Tid Øgenavnet Methodisterne, som senere er gaaet over til at blive Navnet paa en vidt udbredt religiøs Sekt. Hele Selskabet talte kun femten Medlemmer, men deriblandt flere Mænd, som senere kom til at spille en stor Rolle. Vi skulle i det følgende navnlig dvæle ved to af disse mærkelige Mænd, John Wesley og George Whitefield, thi en Fremstilling af deres Liv og Virken er tillige en Fremstilling af Methodismen, dens Begyndelse og Udbredelse.

I.

John Wesley var født 1703 og Søn af Samuel Wesley, Sognepræst i Epworth i Lincolnshire. Hans Fader var

*) Efter William Edward Hartpole Lecky: „The history of England in the eighteenth century." London 1878. 2det Bind.

bekjendt som Forfatter af flere prosaiske og poetiske Værker og levede i mange Aar et nyttigt og arbejdsomt Liv, i det han anlagde en langt højere Maalestok for sine gejstlige Pligter, end almindeligt var paa hin Tid. Hans Hustru, en Datter af en fremragende nonkonformistisk gejstlig, var i Besiddelse af en sjælden aandelig Begavelse, en inderlig Fromhed og en stærk, original, men noget stræng Karakter. Familielivet var dog ikke lykkeligt; det formørkedes af Uenighed og mange Gjenvordigheder; Familien var meget talrig, flere af Børnene døde tidlig, Faderen kom efterhaanden i Gjæld, og hans Sognebørn vare gjenstridige og ryggesløse. Da John Wesley var sex Aar, brændte Præstegaarden; i Forvirringen blev Drengen glemt og var allerede helt omringet af Flammer, da han i yderste Øjeblik blev reddet, som han senere troede, ved en underfuld Indgriben af Forsynet. Alt dette bidrog til at forstærke hans nedarvede, naturlige Fromhed; men han var heller ikke fri for Overtro, og denne næredes ved, at man i lang Tid i Præstegaarden hørte sælsomme, uforklarlige Lyde, der af Beboerne antoges for overnaturlige. Ved Universitetet i Oxford kastede John Wesley sig med rastløs Flid over Studierne; hans religiøse Følelser, som en Tid vare traadte noget i Skygge, vaagnede atter i hele deres Styrke, da han i Aaret 1725 forberedte sig til at blive ordineret. Han nærede Samvittighedsskrupler med Hensyn til de fordømmende Sætninger i den athanasianske Trosbekjendelse og havde Vanskelighed ved at forene denne med sin afgjort arminianske Anskuelse om Naadevalget. Hans Forældre beroligede imidlertid disse Skrupler, ligesom ogsaa »Kristi Efterfølgelse« af Thomas a Kempis og lignende Skrifter, han læste paa den Tid, øvede en gavnlig Indflydelse paa hans Sind. Han førte et yderst strængt Liv her i Oxford, stod op hver Morgen Klokken fire, en Vane, han beholdt selv i sin Alderdom, og drev sin Faste saa vidt, at hans Sundhed blev alvorlig truet.

Med Undtagelse af en kort Tid, hvori John Wesley hjalp sin Fader i Epworth, forblev han i Oxford til dennes Død 1735. Da opløstes det oven for nævnte Selskab, hvoraf ogsaa Wesleys yngre Broder Charles havde været Medlem, og begge Brødrene Wesley modtoge kort derpaa en Indbydelse af General Oglethorpe til at ledsage ham til den nye Koloni Georgien. Paa Rejsen der hen kom Methodismens senere Grundlægger for første Gang i Berøring med de mähriske Brødre, som fik en stor og afgjørende Indflydelse paa hans fremtidige Liv. Deres fuldkomne Ro under en farlig Storm gjorde et dybt Indtryk paa ham, og under hele Rejsen var han ivrig beskæftiget med at lære Tysk for at kunne underholde sig med dem. Han var paa én Gang forbavset og noget ydmyget ved at mærke, at de betragtede ham som en ganske uerfaren Begynder i Religionen. Ved sin Ankomst til Kolonien opgav han efter nogle svage Forsøg sin første Idé at omvende Indianerne og ofrede sig alene for Kolonisterne. Disse hørte til mange forskjellige Nationer, og det er et mærkeligt Bevis paa Wesleys Energi og Kundskaber, at han foruden den engelske Gudstjeneste regelmæssig holdt Gudstjeneste i det tyske, franske og engelske Sprog, samt studerede Spansk for at kunne tale med nogle jødiske Kolonister.

John Wesley var alt den Gang en Mand, som havde gjort Religionen til sit Livs eneste Maal, og som var beredt til for dens Skyld at taale enhver Lidelse og Fare, saa vel som til at ofre den alene en Energi og Begavelse, der i et verdsligt Embede vilde have kunnet vinde ham Rang og Rigdom. Ingen kunde tvivle om hans Oprigtighed, hans Selvfornægtelse, hans dybe, glødende Fromhed og ubegrænsede Iver, og dog var han, uagtet alle disse gode Egenskaber, ingen elskværdig Mand. Han var haard, bydende og i en vis Forstand ogsaa egoistisk. Dette viste sig især, da Wesleys gamle Fader, der gik paa Gravens Rand, og som frygtede for, at det religiøse

Liv i hans Menighed, paa hvis Fremvæxt han havde arbejdet den største Del af sit Liv, atter skulde sygne hen efter hans Død, i de mest rørende Udtryk bad sin Søn om at komme til Epworth for at søge Kaldet efter ham og saaledes tillige blive i Stand til at bevare det gamle Hjem for Moderen. John Wesley nægtede bestemt at forlade Oxford, og den Grund, han anfører, er meget karakteristisk. »Spørgsmaalet er ikke,« siger han, »om jeg dér kunde gavne andre mere end her, men om jeg vilde kunne gavne mig selv; thi jeg indser, at dér, hvor jeg selv kan leve helligst, vil jeg ogsaa bedst kunne fremme andres Hellighed.« Da han kort efter brød op til Georgien, skrev han end videre: »Mit Hovedmotiv er Haabet om at redde min egen Sjæl. Jeg haaber at lære Kristi Evangeliums sande Betydning at kjende derved, at jeg prædiker det for Hedningerne.«

Wesley hyldede paa denne Tid de strængeste højkirkelige Dogmer; han havde overspændte Idéer om Kirketugten og var yderst forhippet paa at faa de strængeste ritualistiske Skikke indførte hos de udannede Kolonister, for hvem de allermindst passede. Han holdt fast paa, at Daaben skulde foregaa ved Neddukken under Vandet og vægrede sig ved at døbe et Barn, hvis Forældre erklærede sig derimod. Han viste en af Koloniens frommeste Mænd bort fra Herrens Bord, fordi han var Dissenter, og vægrede sig af samme Grund ved at læse Liturgiet ved en andens Grav. Han paalagde Kvinderne i sin Menighed hverken at bære gyldne Smykker eller rige Klædninger og fik Oglethorpe til at lade udgaa en Befaling, der forbød Kolonisterne at udkaste en Medekrog eller affyre en Bøsse om Søndagen. Som man kunde vente, blev Wesley snart meget upopulær i Kolonien; man klagede over, at hans Prædikener vare blotte Satirer paa bestemte Personer, og at han benyttede sine Pligter som Sjælesørger til at blande sig i enhver lille Uenighed og til at udspejde alle Familieforhold. Hans Ophold i Georgien blev da heller ikke af lang Varighed og

afsluttedes med en temmelig beskæmmende Begivenhed. Imellem Wesley og en ung Dame af hans Menighed havde der i nogen Tid bestaaet et Forhold, der i Begyndelsen var af udelukkende religiøs Art, men snart førte til Følelser af en anden Natur. Wesley havde efter Damens Beretning gjort hende et Ægteskabstilbud; men derpaa ansaa han det for nødvendigt først at adspørge Overhovederne for det mähriske Kirkesamfund, og da disse raadede ham til ikke at føre denne Sag videre, fulgte han dette Raad som en guddommelig Befaling. Damen ægtede snart efter en Hr. Wilkinson, hvem Wesley med Bitterhed betegnede som: »en Person, der hverken udmærker sig ved Skjønhed, Ædelsind, Vid, Kundskaber eller Forstand og allermindst ved Religiøsitet.« Til Trods for Mandens udtrykkelige Forbud vedblev Wesley sine Besøg som Sjælesørger, tiltvang sig flere Gange Adgang til Damen og viste hende til sidst bort fra Alterbordet. Wesleys Tilhængere paastode vel, at Damen for at fængsle ham havde hyklet Fromhed og Andagt, men den eneste Anklage, man kunde fremføre, var, at hun i de sidste tre Maaneder kun havde været tre Gange til Alters, og at hun ikke havde meddelt Præsten sin Hensigt, før hun viste sig ved Alterbordet. Hr. Wilkinson var naturligvis højlig opbragt over den Forhaanelse, der offentlig var tilføjet hans Hustru, og indgav en Klage over Wesley. Det er ikke at undres over, at Wesleys Adfærd blev udtydet paa det værste. Juryens Meninger vare delte, men Majoriteten erklærede dog, at Wesleys Fremfærd aldeles ikke var berettiget og greb Lejligheden til at dadle de af ham indførte strænge Kirkeskikke. Trods Wesleys ivrige Ønske blev Sagens endelige Afgjørelse under forskjellige Paaskud opsat og saa godt som skudt ud i en uvis Fremtid. Imidlertid var Stemningen imod ham bleven meget ophidset, hans hele Stilling bleven utaalelig, og hans Virksomhed gjorde næsten ingen Nytte mere. Under disse Omstændigheder flygtede Wesley efter sine Venners Raad fra Georgien

og ankom den 1ste Februar 1737 til England. Netop paa samme Tid var Whitefield undervejs til Kolonien.

En uheldigere Begyndelse paa en stor Løbebane kan næppe tænkes. Syg og i en nedtrykt Sindsstemning kom Wesley tilbage til England, han fordoblede sin Iver og sine Spægelser, men pintes stadig af Tvivl om, at han havde den rette Tro. Netop paa denne Tid kom han i Berøring med en Lærer i den mähriske Brødremenighed. Peter Böhler, der ved sin rolige, stadige Begejstring og sin usædvanlige Aandskraft vandt et fuldstændigt Herredømme over ham. Böhler gjorde først ret Wesley bekjendt med Læren om Retfærdiggjørelse af Tro, som han senere betragtede som Grundstenen for hele Kristendommen. Han havde vel længe ment, at en sand Kristen maatte føre et Liv, der var helt forskjelligt fra det verdslige, og at et saadant nyt Liv kun kunde fremstaa ved Helligaandens Virksomhed, men først ved Böhler lærte han at tro, at enhver, hvor moralsk, from og orthodox han end monne være, befinder sig i en Fordømmelsestilstand, indtil Overbevisningen om, at Kristi Offer ogsaa gjælder for ham og har forsonet ogsaa hans Synd, som et Lyn slaar ned i hans Sjæl paa en overnaturlig, øjeblikkelig og for den menneskelige Forstand ganske ufattelig Maade, at den frelsende Tro just bestaar i denne overnaturlige og personlige Overbevisning eller Oplysning, der er uadskillelig forbunden med en absolut Vished om Sjælens Frelse og med et fuldstændigt Herredømme over Synden, og at denne Overbevisning ikke kan være til Stede hos den, der mangler Følelsen af, at han er helt fri for sine Synder. Det er umuligt, at den, som i sin Sjæl har erfaret denne Overbevisning, kan nære Tvivl derom, thi Frugten deraf er: »Bestandig Fred — ikke én urolig Tanke, Frihed for Synden — ikke én vanhellig Attraa.« Angeren og dens Frugter, saasom at tilgive Forurettelser, at afholde sig fra Vrede og at gjøre det gode, kunne gaa forud for

denne Tro; men gode Gjerninger i kristelig Forstand udspringe af Troen og kunne derfor kun følge efter denne.

Dette var i Korthed den Lære, Wesley modtog fra de mähriske Brødre. Hans Sind var paa denne Tid i en højst ophidset og abnorm Tilstand, som han selv nøje beskriver i sin Dagbog. Om Søndagen den 5te Marts 1738, fortæller Wesley, overtydede Böhler ham først fuldstændig om, at han manglede hin overnaturlige Tro, som ene kunde frelse ham. Hans Sjælerystelse var overvældende, og hans første Indskydelse var at afholde sig fra at prædike; men hans nye Lærer raadede ham til at vedblive med de Ord: »Prædike Troen, indtil du faar den, og da vil du prædike den, fordi du har den.« Wesley fulgte dette Raad og tilbragte flere Uger i en overordentlig religiøs Ophidselse, der dog undertiden afløstes af en forunderlig Ligegyldighed, Sløvhed og Kulde. Medens han saaledes troede endnu selv at befinde sig i en Fordømmelsestilstand, prædikede han den nye Lære med en saadan lidenskabelig Iver, at han blev udelukket fra den ene Prædikestol efter den anden. Ledsaget af Böhler besøgte Wesley flere Personer, som erklærede, at de havde oplevet hin øjeblikkelige, overnaturlige Oplysning. I sin glødende Iver prædikede han for Forbryderne i Fængslerne og for de rejsende, han traf paa Landeveje og i Gjæstgivergaarde; han fortæller med sin sædvanlige urokkelige Overbevisning, at da han en Gang i Birmingham havde undladt dette, blev han kort efter overfalden af et stærkt Hagelvejr som en guddommelig Straf for hans Forsømmelse.

Denne Tilstand kunde ikke vedvare længe, og endelig den 24de Maj — en Dag, Wesley stedse betragtede som den betydningsfuldeste i hele sit Liv — blev Skyen sønderreven. Tidlig om Morgenen aabnede han, som han plejede, sin Bibel paa Lykke og Fromme for at søge et guddommeligt Fingerpeg, og hans Blik faldt paa de Ord: »Ved hvilke de største og dyrebare Forjættelser ere os skjænkede, at I

ved disse skulle blive delagtige i den guddommelige Natur.« (2. Petr. 1, 4.) Før han forlod Huset, adspurgte han endnu en Gang Oraklet, og de første Ord, han nu læste, vare: »Du er ikke langt fra Guds Rige.« Om Eftermiddagen overværede han Gudstjenesten i St. Paulskirken, og for hans overspændte Fantasi gjenlød i Korsangen et Ekko af det samme Haab. Det nu paafølgende maa berettes med hans egne Ord: »Om Aftenen gik jeg meget mod min Vilje til en Forsamling i Aldersgate Street, hvor man forelæste Luthers Fortale til Romerbrevet. Omtrent et Kvarter før ni, da den Forandring blev skildret, Gud bevirker i Hjærterne ved Troen paa Kristus, følte jeg mit Hjærte sælsomt opvarmes, følte jeg, at jeg ventede min Sjælefrelse af Kristus, og af Kristus alene, og jeg fornam en Vished om, at han havde borttaget mine Synder, netop mine, og frelst mig fra Syndens og Dødens Lov. Jeg begyndte af al Magt at bede for dem, som især havde behandlet mig slet og forfulgt mig. Senere bevidnede jeg aabent for alle, hvad jeg nu for første Gang følte i Hjærtet.«

Lignende Skildringer findes ofte i religiøse Sværmeres Liv, men have i Almindelighed kun ringe Interesse og Betydning; her kan man imidlertid uden Overdrivelse paastaa, at den Scene, som foregik i hin beskedne Forsamling i Aldersgate Street, danner en Epoke i den engelske Historie; thi den Overbevisning, som da slog Rod i en af Englands kraftigste og virksomste Karakterer, blev den engelske Methodismes sande Kilde. Kort for havde Charles Wesley, der ligeledes havde været fuldstændig under Böhlers Paavirkning, gjennemgaaet en lignende Forvandling, og noget tidligere havde Whitefield — uden dog nogen Sinde at antage den farlige Lære om Fuldkommenheden, som spiller saa stor en Rolle ved den methodistiske Undervisning — begyndt med stor Iver at prædike Retfærdiggjørelsen af Tro og Gjenfødelsen. Det er karakteristisk for John

Wesley, at han ti Dage før sin Omvendelse sendte sin gamle Lærer William Law et langt, overmodigt Brev, hvori han bebrejdede ham, at han havde forholdt ham Kristendommens Grundlære, samt i stærke og uhøflige Udtryk antydede, at efter hans og Böhlers Overbevisning var Laws aandelige Tilstand meget farlig. Wesleys levende og utrættelige Energi tilskyndede ham til strax efter sin Forvandling at gjøre en Pilegrimsrejse til Herrnhut, Hovedkvarteret for den mähriske Menighed, for ved selve Kilden at studere den Lære, han nu betragtede som den reneste Type for en kristelig Kirke. Han vendte tilbage, vel med Indvendinger mod et og andet, men dog mere end nogen Sinde overtydet om sin nye Læres Sandhed og mere end nogen Sinde besluttet paa at vie sit Liv til dens Udbredelse.

II.

Vi have flere Gange nævnet Whitefield og ville nu, inden vi gaa videre, dvæle lidt nærmere ved denne Methodismens anden Forkæmper.

George Whitefield var født 1714 i Gloucester i Værtshuset »Klokken,« som tilhørte hans Moder, og da hendes Formuesomstændigheder forværredes, maatte han her i lang Tid udføre de simpleste Arbejder. Han var en vild Dreng, som gjorde alt, hvad han fik Lyst til, og derfor afvexlende gjorde sig bekjendt ved daarlige Streger og ved sælsomme Udbrud af religiøs Iver; han fravendte f. Ex. sin Moder Penge og gav en Del deraf til de fattige. Allerede tidlig tilkjendegav han som sin Hensigt en Gang at prædike Evangeliet, men dog var han en Skræk for Dissenternes gejstlige i Nabolaget, hvis gudstjenstlige Funktioner han plejede at afbryde og latterliggjøre. Han kjøbte Andagtsbøger, læste flittig i Bibelen, og da han en Gang blev betagen af en

heftig Vrede, fortæller han selv, skaffede han sine Følelser Luft ved i Enrum at udstøde den 118de Salmes Truselsord. Imidlertid var han paa samme Tid en lidenskabelig Elsker af Theater, Romanlæsning og Kortspil; han var to eller tre Gange beruset og nærede, som han angerfuld tilstaar, en »sanselig Lidenskab« for Frugt og Kager. Da Whitefields Moder var fattig, kunde han kun komme til Oxford som »Servitor« ɔ: en fattig Student, der maa opvarte de andre Studenter for sin Kost og Undervisning, og hans Liv her var derfor temmelig sørgeligt. Ved Læsning af forskjellige Opbyggelsesskrifter næredes hans Fromhed, men han hjemsøgtes af mørke og overtroiske Indbildninger, og hans religiøse Anskuelser antoge en stræng og asketisk Form; han valgte stedse den sletteste Næring, fastede to Gange om Ugen, gik daarlig klædt og var underkastet Paroxysmer af sygelig Andagt. En Gang drev han i Fastetiden sin Afholdenhed saa vidt, at hans Hukommelse svækkedes, og da Paaskeugen kom, havde han næppe Kræfter til at slæbe sig op ad Trappen. I Aaret 1733 kom Whitefield i Berøring med Charles Wesley, som indførte ham i den oven for omtalte Forening og laante ham en Bog, hvis Titel var »Guds Liv i Menneskets Sjæl«, af hvilken Whitefield efter egen Erklæring først indsugede Overbevisningen om det frie Naadevalg, som han senere gjorde til sin Livsopgave at forkynde for alle.

Nogle Aar senere opholdt Whitefield sig en kort Tid i Georgien, hvor fra han i Aaret 1738 vendte tilbage til England, og i Løbet af samme Aar begyndte den methodistiske Bevægelse, hvis vigtigste Førere vare ham og John Wesley, ret at udfolde sig. Charles Wesley prædikede med stort Held den nye Lære for Forbryderne i Newgate og fra enhver Prædikestol, hvor til han kunde faa Adgang. Der dannedes methodistiske Selskaber, som dels vare en Fortsættelse af hint i Oxford, dels en Fornyelse af hine religiøse Selskaber, der vare saa almindelige efter Revolutionen.

Det var Hensigten at danne en Kirke i Kirken, et Midtpunkt for en langt inderligere Fromhed og en strængere Kirketugt, end der fandtes i de store Kirkesamfund. I disse Selskaber blev den gamle kristelige Skik at holde fælles Kjærlighedsmaaltider fornyet; Medlemmerne tilbragte undertiden hele Natten i lidenskabelige Andagtsøvelser og underkastede sig frivillig et gejstligt Tyranni, nok saa strængt som i et katholsk Kloster. Hver Uge maatte de forsamles for at aflægge en omstændelig Bekjendelse om ethvert Fejltrin og underkaste sig et Forhør over alle deres Tanker, Ord og Handlinger; ved enhver saadan Sammenkomst stilledes blandt andre følgende Spørgsmaal: »Hvilke bevidste Synder har du begaaet siden vor sidste Sammenkomst? Hvilke Fristelser har du haft? Hvorledes blev du udfriet af dem? Hvad har du tænkt, sagt eller gjort, hvorved du har følt Tvivl, om det var Synd eller ej? Har du intet, du ønsker at holde hemmeligt?

Nu begyndte Førerne ogsaa at drage om som Missionærer; uden at holde sig til noget bestemt Distrikt vandrede de fra Sted til Sted, forkyndende den nye Lære fra enhver Prædikestol, hvor til de kunde opnaa Adgang og opvækkende paa en Gang lidenskabelig Begejstring og bittert Fjendskab i Kirken. De prædikede Læren om Gjenfødelsen paa en Maade, der var aldeles ny for Tilhørerne, fremhævede eftertrykkelig, at alle Mennesker, som ikke havde oplevet en pludselig, voldsom og overnaturlig Forvandling, befandt sig i en Fordømmelsestilstand, og ivrede imod Gejstligheden, som efter deres Udsagn slet intet Kjendskab havde til Kristendommens sande Væsen. Saa vel Formen som Indholdet af Methodisternes Prædikener vare højst paafaldende. Medens den Tids gejstlige plejede at møde med en nedskreven Tale, der som oftest blev holdt med en kold, stiv Fornemhed, talte den methodistiske Prædikant uden Forberedelse, i et indtrængende Sprog, med livlige Fagter og med Tilsidesættelse af alle de sædvanlige Formaliteter.

Wesley besteg ofte Prædikestolen, uden endog blot at vide, hvilken Text han vilde prædike over, fordi han troede, at naar han aabnede sin Bibel paa Lykke og Fromme, vilde den Helligaand sikkert lede hans Valg. Whitefield prædikede med en saadan Lidenskabelighed, at han selv undertiden næppe kunde tale for Graad, medens mange af Tilhorerne brøde ud i en krampagtig Hulken. Det var intet Under, at Gejstligheden var misfornøjet med hele denne Bevægelse; thi deres stærkeste Folelser, Kjærligheden til Orden, til gamle Sædvaner, til Decorum, bleve haardt angrebne. De regelmæssige Kirkegængere bleve fortrængte af en ophidset Mængde, som før næsten aldrig var sét inden Kirkens Dore. Gudstjenestens Ro forstyrredes af heftig Opposition eller Enthusiasme og ved hysteriske Paroxysmer af Andagt eller Anger, og naar Prædikanten igjen forlod Sognet, efterlod han som oftest en stærk Ophidselse og Tvedragt. Følgen blev da ogsaa, at der allerede mod Slutningen af Aaret 1738 nægtedes Methodisternes Prædikanter Adgang til de fleste Prædikestole, og de nodtes saaledes til — hvis de ikke helt vilde opgive, hvad de ansaa for deres guddommelige Mission — at gjøre Skridt i Retning af en Adskillelse fra Kirken.

Alt i Aaret 1739 blev der derfor taget to vigtige Forholdsregler. Den ene var Aabningen af methodistiske Kapeller, der dog ingenlunde vare bestemte til at opponere mod Kirken eller til at erstatte denne, men kun skulde tjene til at supplere den og sørge for, at Folket blev kjendt med den sande Lære om Gjenfødelsen. Den anden og vigtigere var de af Whitefield indførte Prædikener under aaben Himmel. Da det blev forbudt Whitefield at prædike i Bristols Kirker, og han derved berøvedes det vigtigste Middel til at udøve sin Virksomhed, henvendte han sin Opmærksomhed paa de sørgelige Forhold blandt Kulgrubearbejderne i Kingswood. Hans Hjærte fyldtes med Medlidenhed og Skamfuldhed ved midt i et kristeligt Land, i

umiddelbar Nærhed af en stor Stad, at træffe Tusender af Mennesker, nedsunkne i den dybeste Uvidenhed og Lastefuldhed og uden Begreb om Religionens Forskrifter. Dreven af sine Følelser besluttede han at prædike for Kulgrubearbejderne i deres eget Distrikt. Det var en dristig Beslutning, thi Prædiken paa fri Mark var den Gang fuldstændig ubekjendt i England, og der hørte et usædvanligt Mod til at byde al den uundgaaelige Spot og Bagtalelse Trods og begynde Forsøget midt iblandt en halv vild Befolkning. Dog, Whitefield havde en urokkelig Tillid til sin Sag og sine Kræfter. Han stillede sig paa Skraaningen af en Høj, valgte Begyndelsen af Bjærgprædikenen til Text og talte derover med sin sædvanlige Ildfuldhed for et forbavset Avditorium af omtrent 200 Mennesker. Rygtet om hans Veltalenhed udbredte sig hurtig og samlede fem, ti, femten, ja tyve Tusend Mennesker for at høre ham. Det var i Februar Maaned; men Vintersolen skinnede med en straalende Klarhed; Bjærgvejen var opfyldt af Kjøretøjer, der tilhørte de velhavende Beboere af Bristol, hvem Nysgjerrigheden havde lokket hid; Træer og Hytter vare bedækkede med Tilhørere af de lavere Klasser, og hele Sletten var opfyldt af en tæt Menneskemasse. Whitefields vældige Stemme lød ud over hele Forsamlingen, og hans gribende Veltalenhed gjorde et dybt Indtryk. De raa Tilhørere følte sig dybt rystede; i Begyndelsen stode de ubevægelige, hensunkne i Opmærksomhed, lidt efter lidt begyndte Taarerne at trille ned af Kinderne, hvor de dannede lyse Striber i Kulstøvet, og til sidst forkyndte Hulken og Stønnen, at Hjærterne smeltede ved de indtrængende Ord. Blandt disse Mennesker, der næsten betragtedes som Udskud, tændtes den Gang en Ild, som luede højere og højere og i faa Aar udbredtes over hele Landet.

Kun med stort Besvær fik Whitefield Brødrene Wesley til at slutte sig til denne nye Retning i Missionsarbejdet. De prøvede først deres sædvanlige Middel at slaa op paa

Lykke og Fromme i Bibelen; men da de Ord, deres Blik faldt paa, kunde tydes paa flere Maader, toge de deres Tilflugt til Lodkastning, og Udfaldet heraf bestemte dem til at følge Whitefields Exempel. De toge til Bristol og prædikede her baade for Stadboerne og for Kulgrubearbejderne og fortsatte saaledes Whitefields Værk, medens han selv paa en længere Rundrejse prædikede den nye Lære med glimrende Virkning saa vel for Londons Pøbel som rundt om paa Landet og i Byerne. Fra nu af bleve Prædikener under aaben Himmel et af de vigtigste Træk i den religiøse Vækkelse. Her navnlig var Whitefield paa sin rette Plads; ulig Wesley, hvis Begejstring stedse blev holdt i Tømme af hans stærke Vilje, og som bestandig viste en næsten overdreven Tilbøjelighed til logisk Udvikling, lod Whitefield sig stedse lede af sin inderlige Begejstring. Han besad kun ringe dialektisk Færdighed, ingen omfattende Kundskaber, ingen Selvbeherskelse, ligesom han manglede det Organisationstalent og den bydende Aandskraft, hvormed Wesley var begavet; derimod skulde man vanskelig kunne finde en ivrigere, oprigtigere, elskværdigere og mere uegennyttig Mand end Whitefield; hans Blik var stedse rettet mod Evigheden, og hans Livs eneste Lidenskab var Ønsket om at frelse Sjæle. For dette Maal arbejdede han med en i Sandhed beundringsværdig Ihærdighed: man har beregnet, at han i de fire og tredive Aar, han virkede, prædikede omtrent 18,000 Gange eller gjennemsnitlig ti Gange om Ugen; mange Gange prædikede han fyrretyve, ja tresindstyve Timer om Ugen. Han besøgte paa sine Missionsrejser omtrent ethvert Distrikt i England og Wales, var tolv Gange i Skotland, tre Gange i Irland og tretten Gange hinsides Atlanterhavet. Skjønt Omstændighederne stillede ham i Spidsen for en storartet religiøs Bevægelse, bevarede han en dyb og ægte Ydmyghed, og lige saa lidt som Smigeren gjorde ham hovmodig, lige saa lidt formaaede Haan og Spot at gjøre ham bitter i Sindet. I det sidste

Afsnit af sit Liv blev Whitefield Kapellan hos Grevinden af Huntingdon og kom ofte i Berøring med den højere Adel, og vel gjorde disse Forbindelser ham ikke ligegyldig for de fattiges og ringes Velfærd, men dog vidne en hel Del smigrende Udtryk om »den udvalgte Dame« og de andre »Verdens store«, med hvem han omgikkes, om, at han ikke — saaledes som Wesley — var helt ufølsom for Trylleriet ved Adel og Rang.

Medens man saaledes i mange Henseender maa beundre Whitefields Karakter og Personlighed, kan man dog ikke nægte, at han tillige besad væsentlige Mangler. Hans theologiske Anskuelser forledte ham ofte til at fælde indskrænkede Domme, og hans let bevægelige Sind ledte ham til Ubetænksomhed og Overdrivelser. Hans Breve og de fleste af hans Skrifter ere kjedelige og virke ofte endog ligefrem frastødende ved de svulstige, overdrevne og ikke sjælden platte Udtryk. Det er en Stil, overfyldt med Spørgesætninger, Hjærtesuk og Citater af Skriften, hvor den simpleste Gjenstand behandles i et overspændt Sprog, hvor Sjælens dybeste Følelser stilles paa Parade, og de helligste Ting og Personer omtales med en plump Fortrolighed. Som Exempel paa, hvor profane hans Udtryk undertiden kunde være, skulle vi kun anføre, at han et Sted taler om, at Kristus »blev saa at sige stegt i Faderens Vrede og derfor træffende kaldet Guds Lam«. Han holdt meget af at give Verden Beretninger om sine Sjælsstemninger; undertiden skriver han i en Tone af den højeste aandelige Stolthed: »Jeg er saa at sige fuld af Guds Fylde. Jeg er hyppig paa Golgatha og hyppig paa Tabors Bjærg.« Til andre Tider kalder han sig derimod: »En Orm«, »en død Hund«, »et Udskud af Folket«. Alle disse Overdrivelser i hans Udtryksmaade, som ogsaa hans Tilbøjelighed til at fælde Taarer, udsatte ham for megen Spot og bragte naturligvis mange til — dog sikkert med urette — at tvivle om hans Oprigtighed.

Whitefields hele Karakter og Begavelse gjorde ham særlig skikket til Rejseprædikant, og det var ham en Glæde saaledes at drage fra Sted til Sted, at tale for store Folkemasser, ved sine indtrængende Ord at sætte Sindene i Bevægelse og puste Liv i den svagt ulmende Fromhed hos Nationen. Som Folkeprædikant har han næppe haft sin Lige i England, og skjønt hans Veltalenhed hverken var udmærket ved dialektisk Styrke, ved Tankernes Originalitet eller ved Sprogets Skjønhed, formaaede han ikke desto mindre at fængsle og fortrylle ikke blot en uvidende Hob, men ogsaa de mest forfinede Tilhørere i London, ja endog at tiltvinge sig en levende Beundring af Kritikere som Hume og Franklin, af Talere som Bolingbroke og Chesterfield. I hans Prædikener forenedes den mest fuldendte Fremstillingsmaade med Overbevisningens varme Glød, og ved sin mægtige Veltalenhed og apodiktiske Kraft formaaede han — i det mindste i Øjeblikket — at give Ord, som ofte vare tomme nok, en større Vægt end den klareste Bevisførelse. Whitefields Stemme var saa kraftig, forsikrer Franklin, at han under aaben Himmel tydelig kunde høres af 30,000 Mennesker. Den var tillige smuk, melodisk og udtryksfuld, og han forstod at anvende den med fuldendt Kunst; Garrick skal — med en tilgivelig Overdrivelse — have ytret, at Whitefield kunde udtale Ordet Mesopotamien paa en saadan Maade, at alle Tilhørere bleve rørte til Taarer. Afsét fra en ubetydelig Skelen paa det ene Øje, noget, som ofte fremhævedes af Spotterne, var hans Udseende paa én Gang tiltalende og imponerende, og det gjennemtrængende Blik fra hans straalende Øjne bidrog meget til at gjøre hans kraftige Ord endnu mere indtrængende.

Hertil kom endnu, at han i usædvanlig Grad besad Evne til at afpasse sin Tale efter sine Tilhøreres Karakter og Stemning og til at udtrykke sig i et livligt, folkeligt og billedrigt Sprog. Dog, mere end alt andet virkede hans

inderlige Begejstring med en uimodstaaelig betagende Magt. Hans livlige Indbildningskraft stillede ham altid Himmel og Helvede, Død og Dom levende for Øje; han plejede at sige: »Hver Gang en Prædikant bestiger Prædikestolen, burde han forestille sig, at det var sidste Gang, han prædikede, og sidste Gang, disse Mennesker hørte ham.« Methodisternes Prædikanter plejede ligesom at henvende deres Formaninger til den enkelte, i det de ved Gebærder og Blik samt ved at benytte Entalsformen søgte at bibringe hver enkelt Tilhører Følelsen af, at Talen var rettet til ham personlig. I denne Kunst udmærkede Whitefield sig særlig og anvendte den ofte med stor Effekt. Saaledes tiltalte han en Gang en Forsamling af Negere og spurgte dem, om de ikke ønskede at komme i Himmelen; da raabte en gammel Neger højt: »Jo, Herre!« Senere forklarede han: »Herren stillede flere Gange det samme Spørgsmaal og syntes til sidst at henvende sig til mig; jeg skammede mig over, at ingen svarede ham, derfor gjorde jeg det.«

Whitefield havde tillige sin Styrke i at anvende drastiske Vendinger og en dramatisk Rhetorik, der hos en almindelig Prædikant vilde have gjort et latterligt Indtryk, men som ved hans mageløse Fremstillingsevne var af overordentlig Virkning. Saaledes fortæller David Hume, hvorledes Whitefield en Gang, efter at have gjort en højtidelig Pavse, pludselig tiltalte Forsamlingen saaledes: »Den tilstedeværende Engel er netop i Begreb med at forlade denne Helligdoms Dørtærskel for igjen at fare op til Himmelen. Skal han stige derop uden at kunne medbringe Budskab om, at en eneste Synder af denne store Menneskemængde er kommen tilbage fra sin Vildfarelses Vej?« For at disse Ord skulde gjøre større Virkning stampede Whitefield med Foden, hævede Hænder og Øjne mod Himmelen og raabte højt: »Holdt, Gabriel! holdt, før du træder ind ad den hellige Port, og tag med dig Budskabet om en til Gud omvendt Synder!« »Denne Tiltale,« siger Hume, »var saa

levende og naturlig, at den overtraf alt, hvad jeg nogen Sinde har hørt eller set af nogen anden Prædikant.« En af Whitefields nøjeste Bekjendte skriver om ham: »Jeg har sjælden hørt ham holde nogen Prædiken, uden at han fældede Taarer, og jeg er overbevist om, at det var oprigtige Taarer. Hans Stemme kvaltes ofte af indre Bevægelse. jeg har hørt ham selv paa Prædikestolen sige derom: »I dadle mig. fordi jeg græder; men hvor kan jeg andet, naar I ikke selv ville græde over eder, skjønt eders udødelige Sjæle befinde sig paa Randen af den evige Fordømmelse, og I maaske nu høre den sidste Prædiken?« Som den mest fuldendte Skuespiller forstod Whitefield at male en Scene saa levende, som om han havde den lige for Øje: da han f. Ex. en Gang vilde fremstille den farlige Stilling, hvori en Synder befinder sig, skildrede han med en vidunderlig Magt en gammel, blind Mand, der, forladt af sin Hund, vakler fremad, over en Hede, i det han forgjæves med sin Stav famler efter Vejen og bestandig kommer nærmere til Randen af en svimlende Afgrund. Tilhørerne vare aldeles betagne, og Lord Chesterfield, som var til Stede, mistede i den Grad Fatningen, da Katastrofen nærmede sig, at han ganske højt udbrød: »Gode Gud! han er fortabt!« Ved en anden Lejlighed, da han prædikede for Sømænd i New-York, udbrød han: »Nu vel, Børn, vi have klar Himmel, og ved en let Brise komme vi et godt Stykke fremad paa det blanke Hav, saa at vi snart tabe Landet af Syne; men hvad betyder denne pludselige Formørkelse af Himmelen og disse dunkle Skyer, der trække op mod Vest? Lytter! Høre I ikke en fjærn Torden? Se I ikke de flammende Lyn? Der kommer et Uvejr! Alle Mand paa Plads! Hvor Bølgerne bruse og slaa imod Skibet! Luften formørkes! Stormen raser! Vore Master ere borte! Skibet ligger paa Siden! Hvad nu?« Da raabte en ophidset Tilhører: »Storbaaden, gjør Storbaaden løs!«

Den storartede Virkning, hans Taler gjorde. hidrørte ogsaa for en Del deraf. at han undgik alle abstrakte Be-

tragtninger og dialektiske Vanskeligheder, alt, hvad der kunde trætte Opmærksomheden eller ægge Forstanden til Spørgsmaal og Indvendinger. Derimod holdt han sig stedse til Æmner, der vare skikkede til at gjøre et dybt Indtryk, saa som: Den menneskelige Naturs store Syndighed; de evige Kvaler, som vente ethvert uomvendt Menneske; Forløsningen i Kristus; Dødens truende Nærhed; Nødvendigheden af en overnaturlig Forvandling i Menneskets hele Sindelag. Det er let at forstaa, at en Taler som Whitefield ved saadanne Æmner maatte gjøre et gribende Indtryk, saa meget mere som han ved sine stadige Rejser bestandig fik nye Tilhørere, der aldrig fik Tid til at blive kjede af hans Taler, der jo desuden stode saa uendelig højt over de kolde, aandløse Prædikener, de plejede at høre oplæste af den Tids Præster.

(Sluttes).

Kejser Hadrian.*)

V.

Hadrian i Ægypten. — Ægyptens og Alexandrias Indflydelse paa Vesterlandene.

Fra Afrika vendte Hadrian tilbage til Rom, men kun for strax at tiltræde sin anden store orientalske Rejse, der over Athen skulde føre ham til Lilleasien, Syrien og Ægypten. Romerne kunde kun studse over den Uro, der havde grebet deres Kejser og bragte ham til blot at betragte Rom som en Station paa sine Rejser, medens han foretrak fremmede Provinser, navnlig Grækenland, for sin Hovedstad. I Slutningen af 128 eller Begyndelsen af det følgende Aar indskibede han sig til Athen, og i Løbet af 130 ankom han enten over Petra eller Gaza til Pelusium, denne vigtige Havn mellem Ægypten, Arabien og Palæstina, som blomstrede lige ned til Korstogenes Tid.

Ægypten, dette Verdens ældste Kulturland, havde paa hin Tid kun Betydning som Roms Kornkammer; siden Augustus's Tid var det en kejserlig Domæne, hvorover Kejseren vaagede med saa stor Skinsyge, at ingen Senator eller Ridder turde betræde Landet uden hans Samtykke. En

*) Eft. Ferd. Gregorovius, jfr. forrige Bind p. 370 og flg.

romersk Pascha styrede, eller rettere mishandlede det ulykkelige Land fra Alexandria.*)

Provinsen var delt i de tre Omraader, Øvreægypten eller Thebais, Mellemægypten eller Heptanomis, og Deltaet, og disse deltes igjen i 46 Nomer. Romerske Landeveje gjennemskare hele Landet til det æthiopiske Landskab Dodekaschoinos hinsides første Katarakt.

Efter en Historie paa Aartusender under indfødte Dynastier havde Faraonernes Folk for stedse tabt sin Selvstændighed, først til Perserne, derpaa til Grækerne, sluttelig til Romerne, og dette Fremmedherredømme har efter Skæbnens Bestemmelse vedvaret til vore Dage; thi Ægypten er paa Grund af sin Beliggenhed bestemt til ikke at tilhøre et enkelt Folk, men hele Verden; det var allerede fra Alexander den stores Tid blevet et internationalt Land, et Bytte for udenlandske Æventyrere, som den Dag i Dag. Et langvarigt Slaveri havde røvet den indfødte Befolkning enhver borgerlig Kraft, saa at de gamle Stæder, endog de græske, maaske Ptolemais og Naukratis ene undtagne, havde mistet deres kommunale Friheder og styredes af romerske Embedsmænd uden Medvirkning af et Senat. Endog Alexandria havde ikke nogen Kommunalforfatning, men nød som Ægyptens Hovedstad alene den Forret, at en kejserlig Juridicus plejede Ret i samme.

Kejserne havde lagt Ptolemæernes Indretninger til Grund for deres Bestyrelse af Ægypten; de fulgte efter disse som Guder ærede Konger, og ligesom deres Forgængere lode de de gamle Religionsskikke og Præsteværdet bestaa; men de af Skatter trykkede Indbyggere havde ikke mere politiske Rettigheder; de levede som Pariaer eller Heloter, i lige Grad trælbundne af Grækere som af Romere, og deres Tilstand kan i det hele sammenstilles med Fellaernes i Nutiden.

---

*) Indbyggertallet skal paa hin Tid have naaet omtrent 8 Millioner, medens det i vore Dage kun er omtrent 6 Millioner.

Romerne foragtede Ægypterne til Hobe, ikke alene de indfødte, men ogsaa Hellenere og Jøder, som vare indvandrede massevis siden Alexander den stores Tid; deres mørke Overtro, deres vilde Tøjlesløshed og Uenigheder gjorde dem i Romernes Øjne uværdige til borgerlig Frihed: efter romersk Opfattelse lode disse, altid til Uroligheder tilbøjelige Masser sig kun holde i Tømme med Jærnhaand, og dog vare tvende Legioner, den 22de Dejotariana og den 2den Trajana, tilstrækkelige til at holde Ægypten i Lænker.*)

Fraregnede slige Tumulter — t. Ex. et Opløb kort før Hadrians Ankomst, fremkaldt ved en Apis's Fødsel —, forblev Landet længe i Ro, og kun den jødiske Befolkning havde under Trajans sidste Regeringsaar i Sammenhæng med sine asiatiske Stamfrænder vovet en fanatisk Rebellion.**)

Hele Ægyptens Kraft var samlet i Alexandria, der i Aaret 130 endnu var den samme mægtige Verdenshavn, som Strabo havde skildret paa Augustus's Tid. I Størrelse stod den kun tilbage for Rom, og Dio Chrysostomus, som hørte til Vespasians Følge i Ægypten, kalder Alexandria den mest seværdige blandt alle menneskelige Seværdigheder; dens Beliggenhed gjorde den til Herre over det røde, det indiske og Middelhavet og til Markedsplads for Hundreder af Folkeslag; i Velstand blev den ikke naaet af nogen anden Stad, og samtidig var den Hjemstedet for ægyptiske Hemmeligheder og græsk Videnskabelighed. Den store Havn og Evnostos vare opfyldte af Koffardiskibe fra alle Kyster, og i deres Magasiner vare alle det hede Bæltes Frembringelser opdyngede.

---

*) Under Antoninus Pius laa endog kun den 2den Legion Trajana i Ægypten, da den 22de gik til Grunde under den hadrianske Jødekrig.

**) Se oven for S. 373.

Alexandrias arkitektoniske Skjønheder svarede til dens Betydning. Serapeum i Bykvarteret Rhakotis, den gamle Kongeborg i Bruchion, Museet med dets Søjlegange og store Bibliotek, Cæsariet, den berømte Gade Canobus, Gymnasierne, Theatret, Hippodromen, Templerne og talløse Kunstværker fra ældre og nyere Tid dannede et Hele af saa glimrende Skjønhed, at Aristides paa Antoninernes Tidsalder kunde sige: den store og ophøjede Stad Alexandria pryder det romerske Rige som et Klenodie, som en Halskjæde eller et Armbaand pryder en yppig Kvinde. Endnu bestod Alexanders Dyrkelse som Gud, og Hadrian, der besøgte Pompejus's Gravmæle, har næppe undladt ogsaa at ære Mavsoleet, hvor Stadens udødelige Grundlægger laa begraven i en stor Sarkofag under et Glaslaag, efter at den havesyge Ptolemæus Auletes havde ranet Ptolemæus Lagos's Guldkiste.

Under Jødernes sidste Oprør var Alexandria bleven hærget, og Hadrian havde allerede i sine første Regeringsaar ladet disse Beskadigelser reparere, ligesom han ogsaa synes at have fort Kolonier til det øde Kyrene. Da Faraonernes ældste Stæder allerede delvis laa i Ruiner, havde Alexandria ingen Medbejlere mere i Ægypten. Den bedøvende Larm i denne Stad, denne Blanding af Religioner og Racer fra tre Verdensdele, den feberagtige Kamp for Livet, dette berusende Aandepust fra Afrika og Asien, denne ejendommelige Art af kosmopolitisk Hellenisme, der havde opslaaet sit Sæde netop her, denne Folkets Letfærdighed, Nydelsessyge og Lastefuldhed satte selv Romerne og Grækerne i Forbavselse. Dio Chrysostomus har i sin Tale til Alexandrinerne i skarpe Træk tegnet et Modstykke til sin Ros over denne Stads Herlighed. »Jeg har,« saaledes siger han til dem, »prist eders Hav og Land, eders Havne og Monumenter, men ikke eder selv,« og nu skildrer han Folket som et Udskud af hele Verden, uden al Alvor, nedsunket i alle Vellyster, ikkun begejstret for Theatret og Cirkus.

Alexandrinernes sædelige Fordærvelse, Kivagtighed og Spottesyge var almindelig berygtet. Hadrian selv har i følgende Brev til sin Svoger Servian skildret deres Karakter i følgende Træk:

»Min kjære Servianus! Ægypterne, som du har prist for mig, har jeg lært at kjende som et gjennemgaaende letsindigt, foranderligt Folk, der jager efter ethvert Rygte. De, som ære Serapis, ere kristne; Mennesker, der kalde sig Kristus's Biskopper, ere ikke desto mindre Tilhængere af denne Gud. Der gives her ingen Forstander for nogen jødisk Synagoge, ingen Samaritaner, ingen kristelig Presbyter, som ikke er Astrolog, Tegntyder og Kvaksalver. Selv Patriarken*) bliver, saa ofte han kommer til Ægypten, af det ene Parti tvungen til at ære Serapis, af det andet Kristus. Det er en rebelsk, ussel, spottesyg Menneskeklasse. Staden er rig paa Skatte og Hjælpekilder. Her lægger ingen Hænderne i Skjødet; her arbejdes i Glas, hist i Papir og i Lærred. Alle disse travle Mennesker synes at drive et eller andet Haandværk, selv de, som lide af Podagra og Chiragra eller ere blinde, give sig noget at bestille. Deres Gud ere Pengene; Kristne, Jøder, alle Nationer tilbede dem. Det er beklageligt, at denne Stad arter sig saa slet; thi dens Betydning og Størrelse gjør den visselig værdig til at være hele Ægyptens Hoved. Jeg har indrømmet den alt, har gjengivet den de gamle Privilegier og tilføjet saa mange nye, at Borgerne kom og takkede mig personlig, og dog bagtalte de min Søn Verus, saa snart jeg havde forladt Staden. Hvad de have fortalt om Antinous, har du rimeligvis allerede hørt. Lad dem kun mæske sig med deres Høns, om hvis Udrugningsmaade jeg ikke gider tale. Tre brogetfarvede Bægere, som Tempelpræsten har foræret mig, sender jeg herved som Gave til dig og min Søster. Deraf

*) Formodentlig den jødiske Ypperstepræst.

kan du drikke paa Festdage; se blot til, at det ikke bliver for meget af det gode.«

Der er ingen tilstrækkelig Grund til at holde Brevet helt og holden for uægte, skjønt et og andet nok ser ud til, at Hadrian ikke kan have sagt det; *) men selv om Brevet kun er en Opdigtning, er og bliver det dog et Vidnesbyrd om Alexandrias Væsen, dette store Værksted for magiske Hemmeligheder, Theosofi, kristelig og hedensk Filosofi. Her blomstrede ganske vist endnu den helleniske Videnskabelighed, som netop paa hin Tid frembragte Astronomen Claudius Ptolemæus; men ved Siden af samme udviklede sig en excentrisk, fantastisk Spekulation i Grækernes, Jødernes og de kristnes Skoler; den blandedes sammen af Monotheisme og Pantheisme; her flød Grækenlands og Asiens Forestillinger over i hverandre, paa Grundlag af de ægyptiske Mysterier skabtes Gnostikernes Lære, og det er rimeligvis dem, som der sigtes til ved de kristne, som skulle tilbede Serapis. Jøderne udgjorde en stor Bestanddel af den alexandrinske Befolkning; af de 5 Bykvarterer ejedes de tvende af dem, og deres rige Menighed stod under en Forstander eller Ethnark. Af Forbindelsen mellem Mosaismen og de helleniske Ideer var Philos platoniserende Filosi fremgaaet allerede i det første Aarhundrede efter Kr.

Et har det mærkelige Brev dog overset, den mægtige Indflydelse, Alexandrias Aand udøvede paa Rom og Vesterlandene. Denne Indflydelse havde allerede gjort sig gjældende fra første Færd, efter at Ægypten var bleven romersk, og den vedvarede hele tre Aarhundreder. Siden Perseren Kambyses, der lagde sin vanhellige Haand paa de gamle Guder, havde ingen fremmed Behersker været i Stand til at bryde deres klippestærke Magt. Lagiderne saa godt som Romerne havde meget mere anerkjendt disse Guder og gjort

*) Det mest tvivlsomme er den gjentagne Hentydning til de kristne i Alexandria, hvad ikke kan skrive sig fra Hadrian.

dem til deres egne; medens Ægypterne sank ned til at være Trælle for de fremmede, erobrede deres Guder fra Memphis og Theben baade Grækenland og Rom. Isis, Osiris, den hundehovedede Anubis og den til Zeus forvandlede Serapis havde end ikke under de store Ramser øvet et saa mægtigt Herredømme som i de tre første Aarhundreder af det romerske Kejserdømme. De ægyptiske Præsters Visdom var den ældste i Verden, og de syntes saaledes at eje Menneskehedens Stamtavler; lige over for dette Hierarki, der i samme Former var forplantet gjennem Aartusender, maatte selv Jehovas Ypperstepræster, Melkarts og Astartes syriske Præster, eller Apollos og Zeus's Præster i Delphi og Dodona synes at skrive sig fra den nyeste Tid. Nilens Mysterier fortryllede Vesterlandene; med Forundring ser man Scener fra den ægyptiske Gudstjeneste hyppig afmalede paa Pompejis Vægmalerier; her og i Herkulanum, i Campanien og Etrurien fandtes Isistempler, ligesom der ogsaa fandtes et Iseum og et Serapeum i Rom, hvor Domitian havde sværmet for ægyptiske Hemmeligheder.*)

Kort efter Antoninernes Tid blev denne Gudstjeneste en Nødvendighed for den latinske Verden; alexandrinske Kjøbmænd spredte Ægyptens Religion og Moder til Gallien og Spanien. Tæpper, Mosaikker, Sfinxbilleder, Nillandskaber, Kleopatras Kar og Perler vare ivrig søgte i Vesten, ja selv de ægyptiske Huses Indretning efterlignede man. Spaamænd og Gøglere, Læger og Astronomer, Dansere og Musikere, Rhetorer og lærde strømmede fra Alexandria i store Skarer ud over hele Vesterleden.

Den videbegjærlige Kejser nærede den mest levende

---

*) Her fra skriver sig den berømte Nilgud; Udgravninger i 1885 have bag Minerva bragt en lille Obelisk med Hieroglyfskrift for Dagens Lys. Allerede i Republikens sidste Tid var Isistjenesten trængt ind i Rom; efter Isis's og Serapis's Tempel, som Caracalla byggede, blev endog et helt Kvarter i Rom, det III., opkaldt.

Interesse for den alexandrinske Lærdom, hvis Sæde Museum var og blev ogsaa under det romerske Vælde; her disputerede han med Filologer og Sofister og havde tilstrækkelig Lejlighed til at udtømme sin Spot over deres Pedanteri. De Privilegier, hvorom hans Brev taler, sigte maaske til Dels netop til dette Musernes berømte Sæde. Dog have Alexandrinerne vel ogsaa haft ham at takke for mange andre Velgjerninger, som de gjengjældte med ondskabsfulde Stiklerier og krybende Smigrerier; de opstillede Statuer og Altre for ham; fra ingen Kejser findes saa mange alexandrinske, i det hele taget saa mange ægyptiske Mønter som fra Hadrian.

VI.

Hadrians Nilrejse. — Antinous's Død. — Hadrian paa ny i Athen.

For at lære Ægyptens Vidundere at kjende foretog Hadrian en Nilrejse fra Alexandria. Slige Rejser vare for længst komne i Mode; thi Monumenterne fra den graa Fortid og den hemmelighedsfulde Strøms Bredder øvede samme mægtige Tiltrækningskraft paa Grækere og Romere som paa Nutidens Mennesker. Denne Dyredyrkelse, der havde holdt sig uforanderlig gjennem Aartusender, denne Gaade af en menneskelig Religion, maatte ægge de fremmedes Nysgjerrighed. Denne Dyre-Forgudelse rummede den største Foragt for Menneskeaanden, den mest ondskabsfulde Satire paa Kongernes og Kejsernes Apotheose; hvad havde vel Sesostris's, Alexanders, Augustus's eller Hadrians Apotheose at sige ved Siden af Oxen Apis's himmelske Majestæt eller selv over for de hellige Katte, Hunde, Ibisfugle, Krokodiller og guddommelige Aber?

Ægypten var allerede den Gang blevet et helt Museum

fra Faraoernes Tid med samt deres balsamerede Kultur. De fremmedagtige Bygninger, sælsomme Skulpturer, Hieroglyfer og Malerier fyldte endnu de ældgamle Stæder, om end deres Glans var svunden; Memfis og Heliopolis, Bubastis, Abydos, Sais, Tanis og Theben med de hundrede Porte vare længst forfaldne, men dog endnu beboede.

Det kejserlige Følge, som blev roet op ad Strømmen paa en hel Flaade, maa have afgivet et usædvanligt Skue; ægyptiske lærde fra Museum, Fortolkere, Præster og Astrologer maa have ledsaget Hadrian, i hans Følge vare fremdeles Verus og den skjønne Antinous. Ogsaa Kejserinden var med; blandt hendes Hofdamer finde vi en græsk Digterinde Julia Balbilla. Man landede ved Nilens Bredder, hvor der gaves noget mærkeligt at skue, og paa hine Tider fandtes der mere end nu til Dags. Man beundrede de store Pyramider, Sfinxkolosser og den hellige Stad Memfis.

Memfis, Faraoernes gamle Herskersæde og paa Strabos Tid anset for Ægyptens anden Stad, var den Gang endnu ikke begravet af Ørkenens Sand, men dog i Begreb med at forfalde. Under Ptolemæerne havde Staden maattet afgive meget Materiale fra sine Templer og Paladser til Alexandria. Faraoernes store Borg henlaa alt længst øde; men mange ærværdige Monumenter, som Ptahs Tempel, Pyramiderne, Dødningebyen og Serapeum bestode endnu med deres ældgamle Kultus. Staden var endnu et Hovedsæde for det ægyptiske Præstevælde og Apis's Bolig; derfor havde ogsaa den romerske Regering udset den til en af Ægyptens stærkeste Militærstationer; her laa en hel Legion i Garnison. Hadrian kunde inden for Serapeums Omraade skue den hvidblissede Apis, hvis Komme nylig havde fremkaldt Præste- og Folkeoptøjer; thi Alexandrinerne undede ikke Memfis Tyrens Eje, men Memfisboerne hævdede sejrrig Besiddelsen af samme. Kejseren kunde skride gjennem Rækker af halvt sammensunkne Sfinxalleer, der førte til de mærkelige Grave, hvor lange Rækker af balsamerede Gude-

tyre hvilede, hver som en Farao i en mægtig Granitsarkofag*). Med mindre Møje end Nutidens rejsende beundrede Hadrian Tis skulpturrige Gravmæle, en ægyptisk Rigsembedsmand fra det femte Dynasti. Nu har Ørkensandet slugt Paladserne, Gudebillederne og næsten alle Pyramider; elendige Araberbyer som Sakkara have rejst sig paa Memfis's Grus, og i den tætte Palmelund skuer den rejsende med Forundring den vældige Farao, Ramses II.'s Torso liggende her ensomt som det sidste Minde om det pragtfulde Ptahtempel, uden for hvilket denne Kolos engang knejsede.

I Nærheden af Memfis laa Heliopolis, Solgudens Stad, med det ældgamle Tempel og en Skole for ægyptisk Visdom. Strabo fandt Staden allerede øde, man viste ham endnu Præsteboligerne, hvor Plato og Eudoxos i tretten Aar skulde have studeret Gudernes Hemmeligheder. I Heliopolis fortsattes endnu Guden Ras Dyrkelse, hvis Midtpunkt var den hellige Tyr Mnevis, en Medbejler eller Kollega til Apis. Den raa Kambyses havde ødelagt Templet, ja til Dels endog de Obelisker, som Faraoerne i Aarhundredernes Løb havde rejst her for Solguden; thi ingensteds i Ægypten fandtes saa mange som her og i Theben. Som Strabo saae nu ogsaa Hadrian mange af dem ligge halvforbrændte paa Jorden; tvende af de større manglede; Ramses III.'s Obelisk havde Augustus bragt som sit Sejrsmærke til Rom og opstillet i Circus Maximus, hvor den endnu knejser paa Piazza del Popolo; med den anden smykkede Caligula den vatikanske Circus, og den Dag i Dag pryder den St. Peterspladsen; den største af dem alle bortførte først Constantin, hvorpaa Constantius lod den opstille i Circus Maximus; nu staar den foran Lateranet. Hvor det gamle Heliopolis laa,

*) En hadriansk Mønt bærer Apistyren. Nu til Dags ligger det ægyptiske Serapeum dækket af Sand. Mariette opdagede her Apisgravene fra det 18de til det 26de Dynasti; nu er kun Psammetichs Apisgrav synlig. I Sommeren 1883 har Maspero udgravet det sjette Dynastis Grave.

bølge nu grønne Kornmarker, og kun en eneste Obelisk, Usortosen I.'s, der gjælder for den ældste, er bleven staaende oprejst; Vespereder dække dens Indskrift.

Under Fortsættelsen af Nilfarten var det høje Rejseselskab naaet til Besa, et Sted paa højre Flodbred, over for Hermupolis, da en sælsom Hændelse indtraf, Hadrians Yndlings Død. Antinous, en ung Græker fra Claudiopolis, var Kejserens Ganymedes, og Hadrian elskede den smukke Adonis med Lidenskab; han var en Hellener ogsaa i denne orientalske Last, som kun faa ædle Mennesker, t. Ex. Plutark, holdt for en skamløs Synd. Det er ubekjendt, hvor Kejseren havde lært den skjønne Yngling at kjende, men først i Ægypten kommer Antinous til Syne som Hadrians uadskillelige Ledsager, hvad der maa have krænket hans Hustru dybt; den ulykkelige Augusta blev i Besa friet fra det forhadte Skue, thi her druknede Antinous i Nilen.

En mystisk Hemmelighed indhyllede hans Død. Var den et Tilfælde, eller var den et Offer? Hadrians Humanitet maa skytte ham mod den Mistanke, at han koldblodig har ofret sin Yndling, som engang Tiberius ofrede den smukke Hypatos paa Capri. Havde den sværmerske Yndling selv frivillig ofret sig til Underverdenens Guder for at redde den elskede Kejsers Liv? Havde ægyptiske Præster i Stjærnerne læst en Ulykke, der truede Kejseren og kun kunde afvendes ved hans mest dyrebare Vens Offerdød? En slig Handling stemmede med Tidens Overtro, med dette Land og den hemmelighedsfulde Nil; den passede ogsaa godt med Kejserens egne astrologiske Kunster. Var Antinous, da han styrtede sig i Bølgerne, overtydet om, at han igjen vilde opstige af dem som Gud? I sine Memoirer skal Hadrian have paastaaet, at hans Yndling tilfældigvis druknede i Nilen, men man fæstede ikke Lid til hans Udsagn. De umaadelige Æresbevisninger, hvormed han overøste den døde, lade ogsaa formode, at det var Lønnen for en frivillig Offerdød; i Datidens Øjne kunde et sligt Offer godt gjøre

9*

Krav paa Anerkjendelse som en sædelig Handling, udsprungen af heroisk Hengivenhed. Vi ville antage, at Offeret sank i Nilen uden Hadrians Vilje.

Med uendelig Smerte, med »kvindagtige Taarer« begræd han sin Antinous; nu var han Achilles ved Patroklos's Lig, Alexander ved den døde Hefæstions Baalfærd. Højtidelig lod han Yndlingen begrave i Besa, en Nilscene af den mest udsøgte Fantastik, hvor Roms sørgende Kejser og smilende Augusta med deres Følge afgave Hovedpersonerne. Dette bizarre Intermezzo skjænkede det svindende Hedenskab en ny Gud, og den antike Kunst sin sidste Idealskikkelse. Allerede under Ligfærden saae skarpsynede Hofmænd rimeligvis Antinous's Stjærne paa Ægyptens natlige Himmel, og Hadrian saae den da ogsaa ved Mælkevejen, mellem Ørnen og Dyrekredsen; thi Astronomerne gik ind paa denne Fabel, ligesom de engang gjenfandt den skjønne Berenikes Haar i Løvens Tegn. I Ægyptens mystiske Land forvandledes selve Historien til Digtning.

Den unge Bithyniers Død indtraf rimeligvis i Oktober 130. Efter at Kejseren havde givet Befaling til at rejse en prægtig By i Besas Sted til Ære for sin Ven, fortsatte han Nilrejsen, og i November 130 bliver det kejserlige Følge synligt blandt Tebens Ruiner.

Theben, denne Ægyptens, muligvis Verdens ældste By, var i tidligere Aarhundreder først bleven fordunklet af Memfis, derpaa ødelagt af Kambyses. Siden Ptolemæernes Tid hed Staden Diospolis, og allerede Strabo fandt den opløst i Flækker; den dannede baade denne og hinsides Nilen lignende Grupper af kæmpemæssige Templer og Paladser, af Pyloner og Kongegrave, som nu til Dags ligge spredte over Luxor, Karnak, Medinet Habu, Der el Bahri og Kurna.

Paa Hadrians Tid maa Ramesseum, Osymandias's saakaldte Grav, paa Nilens venstre Bred, Ramses II.'s Vidunderbygning, endnu for en stor Del have været bevaret. Disse Pyloner, Søjler, Arkader og Gaarde, disse prægtige

Sale med deres af Skulpturer beklædte Granitvægge synes endog at have paavirket den romerske Kunst under Kejsertiden; man vil finde et Gjenskin af dem i Trajans Forum, hvis Midtpunkt ligeledes var Kejsergraven.

Det største Vidunder blandt Tebens Gravtempler var imidlertid Memnoniet; tvende nøgne Monolit-Kolosser af Farao Amenhotept III. fra det attende Dynasti (omtrent 1500 f. Kr.), udhugne af gul Sandsten, tronede uden for Amenofiet. Et Jordskjælv havde ved Aar 27 f. Kr. omstyrtet den øverste Halvdel af den ene Figur, og Luftstrømmen ved Solopgangen fremkaldte i Billedstøtternes Revner hine klagende Toner, som Grækerne forklarede som Ætioperen Memnons Morgenhilsen til sin Moder Eos;*) rundt omkring laa forbavsende Levninger af Templer, som hin Konge havde indviet til Amon. Siden Neros Tid plejede rejsende at indmejsle deres Navne paa hin Kolos's Ben, og denne vidt udbredte Forfængelighed har Videnskaben at takke for en af de mærkværdigste epigrafiske Samlinger; lærde have afskrevet Indskrifterne paa Memnonstøtten; de fleste høre til Hadrians Tid, ti falde før 130, sytten i dette og Kejserens senere Aar. Han selv har ladet sit Navn indgrave paa Græsk, og det samme gjorde Kejserinden; hun var ledsaget af Digterinden Julia Balbilla, der paastod at nedstamme fra en syrisk Konge Antiochus, og som nød saa stort Ry, at Staden Taormina senere rejste hende en Æresstatue som et Mønster for al Dyd, Sædelighed og Visdom. Det kejserlige Besøg gav Grækerinden en forønsket Lejlighed til at lade sit Lys skinne, og vi kunne endnu læse de Vers i den æoliske Dialekt, hvormed hun gjentagne Gange har hjemsøgt den melankolske Memnon. Heroen nedlod sig ikke engang til at lade sine Smertenstoner

*) Strabo er den første, der omtaler Klangen, han selv havde hørt. Plinius betegner først Kolossen som Memnons; Septimius Severus lod Figuren restavrere, og siden sang den ikke mere.

lyde, og Hofdamen undrer sig over, at han vovede at tie, skjønt den ophøjede Augusta var begjærlig efter at høre ham, og hun truer ham derfor endog med Kejserens Vrede. Dette frugtede, thi Memnon sang nu gjentagne Gange til Augustus's Ære. Heldigvis har Balbilla i en Indskrift optegnet, at hun med den »elskelige Dronning« Sabina har hørt Guden i Hadrians 15de Regeringsaar, den 24de og 25de i Maaneden Athor; saaledes kjende vi Datoen for Kejserens Tilstedeværelse i Memnoniet, nemlig den 20de og 21 Novbr. 130.

Syd for Theben laa Koptos, et stort Oplagssted for de indisk-arabiske Varer; de kom her hid med Karavaner ad de Kunstveje, som forbandt hin By med Havnene Myos Hormos og Berenike, og her fra bleve de sendte ned ad Nilen til Alexandria. En tredje Havn var Arsinoe ved den heroopolitiske Bugt af det røde Hav, hvor den berømte Nilkanal fra Bubastis gjennem Bittersøerne udmundede, som Necho havde paabegyndt, Darius fornyet, Ptolemæus Philadelphus fuldendt, og Trajan endelig restavreret. Nilkanalen tjente paa Hadrians og rimeligvis lige til Septimius Severus's Tider som Handelsvej.

Fra Koptos kan Hadrian være tagen til Myos Hormos, den nærmeste Stabelstad for den indiske Handel, der under Roms Herredømme havde taget et saa stort Opsving. Allerede Strabo undrede sig over, at der her fra aarlig gik 120 Skibe til Indien, medens paa Ptolemæernes Tid kun faa havde vovet denne direkte Fart; hvor stort maa Tallet paa Indiefarerne da ikke have været et Aarhundrede senere, da Roms Luxusforbrug var steget saa overordentlig. Nogle Decennier efter Strabo skrev en Græker en Rejsebeskrivelse, som den ældre Plinius har benyttet; han skildrer Farten langs det røde Hav gjennem det meget befarede Bab-el-Mandebstræde til Ceylon, Indien og Ganges; den afgiver et Bevis paa den af Arabere og Grækere ivrig drevne Fart

paa Indien og vidner om den mest livlige Forbindelse mellem Ægypten og Arabien.

Paa Vejen til Myos Hormos laa Mons Claudianus, hvis uudtømmelige Brud af Porfyr og graa Granit bleve drevne siden Kejser Claudius's Tid. Midt i Ørkenen, som har slugt de gamle Ægypteres Stæder, Romernes Verdenshavne ved det røde Hav og deres Veje, opdagede man i 1822 ved Djebel Faterah og Dokhan Romerstationer med Porfyrbrud samt Levninger af tvende ufuldendte Templer, hvis græske Inskriptioner melde, at de bleve indviede til Jupiter Serapis den 23de April 118 i den ægyptiske Præfekt, Rhammius Martialis's Navn af Epafroditos, Kejsernes Slave og Bjærgværksforpagter, til Held og Sejr for Hadrian og hans Hus og til Lykke for de af ham foretagne Værker. Disse Indskrifter udvise, at Porfyrbruddene bleve styrede som en kejserlig Domæne af en Prokurator. To romerske Kolonier laa i Nærheden, dækkede mod Arabernes Rovlyst af en Kohorte let Rytteri, Flavia Ciliciorum.

Bjærgværkerne vare et Sibirien for det romerske Riges Forbrydere, og en Dom paa Livstid her til gjaldt som den haardeste Straf næst Døden. Tusender af ulykkelige, paa Diokletians Tid ogsaa mange kristne, smægtede under Ørkenens brændende Sol i hine Porfyrgruber, hvor de brøde og bearbejdede den kostelige Sten for Roms Pragtbygninger. Saafremt Hadrian har besøgt Mons Claudianus, kan Synet af de domfældtes Lidelser her have indgivet ham den Lov der mildnede slige Straffefangers Lidelser, saafremt de havde hørt til de fribaarnes Stand.

Dog Kejserens Besøg i Myos Hormos og Berenike er kun en Formodning, saa vel som at han har forlænget sin Rejse fra Theben til Syene og Philæ. Til hans Nilrejse i det hele taget referere sig Medailler, der fremstille Flodguden, undertiden omgiven af Børn; han støtter sig til en Sfinx og bærer i højre Haand et Overflødighedshorn, i venstre et Rør.

I den libyske Ørken fik Kejseren Lejlighed til at tilfredsstille sin Jagtlyst, hvorved det lykkedes ham at fælde en Løve. Digteren Pankrates besang denne Heltedaad og var samtidig fiffig nok til at vise Kejseren en rosenfarvet Lotos, som var fremspiret af hin Løves Blod, og ydermere gav han denne Lotos Navnet Antinoe*). I Steden for at smile ad denne barnagtige Efterligning af Ajaxblomsten belønnede Hadrian Smigreren med en Ansættelse i Alexandrias Museum, og den forgudede Yndlings Billeder bare Lotoskransen.

Kejseren vendte her fra rimeligvis tilbage til Alexandria. Hvor længe han i øvrigt har dvælet i Ægypten, véd vi ikke; dybt Mørke hviler over hans Liv fra hin 21de November 130, da vi slap ham i det ægyptiske Theben, og til den 5te Maj 134, da hans Nærværelse i Rom er godtgjort ved Dokumenter. Kun saa meget staar fast, at han fra Ægypten gik tilbage til Syrien og her fra rejste videre mod Vest; men hvor længe han dvælede i Syrien, om det var Gjæringen i Jødeland, som kaldte ham herhen, eller hvor Efterretningen om den jødiske Rejsning traf ham, er aldeles dunkelt. Sandsynligvis gik han dog tilbage til Athen, hans Yndlingsby, der jo saa at sige laa lige paa hans Vej; der findes ogsaa Vidnesbyrd, som gjøre et sligt fornyet Besøg i Aaret 132 højst sandsynligt. I dette Aar rejste nemlig de helleniske Stæder Kejseren Æresstatuer i Athens Olympieion, hvilket gik for sig ved højtidelige Sendingsfærd i Byernes Navn. Var dette nu en ren Tilfældighed, eller var det ikke langt snarere en Anordning, som var fastslaaet under Kejserens sidste Besøg Aar 129 i Athen? Og var Kejserens forudbestemte Tilbagekomst til Athen ikke udset til en stor olympisk Højtidelighed i hans Nærværelse? Jeg

*) Maaske var denne Lotosblomst den rosenrøde Sørose, Nymphea nelumbo, som Herodot har beskrevet.

antager, at den olympiske Zeus's Tempel var færdigt i Aar 132 og er blevet indviet af Hadrian.

Athenienserne havde i Aarhundreder ikke oplevet en slig Fest. I den synkende Hedenskabs Tid fornyedes endnu engang den antike Gudstjenestes hele Pomp og Athens svundne politiske Glans. Det var tillige en national hellenisk Fest; thi i Zeus's fuldførte Pragttempel havde Hadrian skabt et nyt religiøst Fællespunkt for hele Hellas; derfor havde ogsaa de græske Stæder nær og fjærn sendt deres Repræsentanter hid og rejst Kejseren Statuer i Olympieion; vi have en Række slige Indskrifter bevarede, og mange flere have vel existeret. Ikke en Athenienser, men hin Tids mest berømte Sofist, Polemon fra Smyrna, nød den Ære at holde Indvielsestalen. Kejseren gav Folket Fester hele Dage igjennem; det var vel ogsaa den Gang, at han gav en stor Jagt til bedste i Athens Stadium, ved hvilken Lejlighed tusende vilde Dyr bleve fældede. Hovedsagen var og blev imidlertid de af ham paa ny indrettede olympiske Fester.

Disse femaarige Olympier eller Adriana Olympia fejredes senere ikke blot i Athen, men ogsaa i andre af Rigets Byer, især i Ephesus, Cyzicus og Smyrna. En ny Olympiadeberegning blev indført, Kejseren antog nu, utvivlsomt efter en højtidelig Beslutning af de forsamlede Hellenere, Tilnavnet Olympieren eller den olympiske Zeus, og han nød i de helleniske Stæder den olympiske Zeus's Ære ikke blot som deres, men som den »beboede Verdens« Velgjører, Grundlægger og Frelser.

Spartian siger, at Hadrian foruden Olympieion ogsaa indviede andre af ham paabegyndte Bygværker, og hertil hørte den panhelleniske Zeus's Tempel. Ogsaa hermed forbandt Kejseren en ny Nationalfest, Panhellenierne, med periodiske Lege, hvortil fremtidig alle græske Stæder og Kolonier havde at skikke deres Sendebud; thi Athen blev

erklæret for Hellenernes Hoved, og et Parlament skulde forny Achæernes gamle Forbund. Dog denne kunstige Gjenoplivelse af Fortiden var og blev kun et pragtfuldt Skin; den græske Nation var politisk død, og baade ved Olympierne og Hellenierne dannede Kejserens Kultus de græske Anliggenders sande Midtpunkt. Ogsaa disse panhelleniske Lege, hvis stadige Forstander eller Agonothet var den forgudede Hadrians Præst, holdt sig som Olympierne længe efter Kejserens Død.

Man ærede ham nu i Grækenlands Stæder som Zeus Olympios, Panhellenios, Eleutherios og Dodonæos, som Zeus Ktistes og Soter og Belæos, som Gud slet og ret eller som den pythiske Apollo og den nye Helios. Som den nye Dionysos optræder han i Aphrodiasias i Karien, i Sardes, ja endog i en græsk Indskrift fra Nimes.

Saaledes blev Hadrian altsaa stillet lige med Grækenlands Guder. Hvis hans Forfængelighed ikke blændede ham, maatte han dog sige sig selv, at han ved dette Grækernes ynkelige Smigreri kun nød Æresbevisninger, de havde tilkjendt mange Despoter før ham, at han t. Ex. maatte dele dette Guddoms Prædikat med en Nero, som ikke mindre var bleven ophøjet til Apollo og Herakles, ja selv til en Zeus Eleutherios. Dog Hadrian var forfængelig nok til at lade et Alter rejse for sig i Olympieion. Her og i Eleusis tronede han som Zeus, medens hans Hustru heller ikke gik tomhændet bort, thi hun blev i Eleusis æret som den nye Demeter; samtidig rejstes rigtignok her ogsaa Altere for Antinous som Jakchos; den ulykkelige Augusta kunde ikke engang efter hans Død blive sin Medbejler kvit.

Næppe havde en datidig Græker nogen Følelse af det usle i alle disse Forgudelser. Siden Diadochernes Tid vare Hellenerne vante til at give de Fyrster, de enten frygtede eller elskede som Velgjørere, guddommelige Attributer.

Forgudelse var det eneste Tegn paa Erkjendtlighed, en trælbunden Nation endnu evnede at vise sin Hersker; men Hadrian havde gjort saa exempelløst meget for Athen, at Pausanias dømte, at han havde bragt den ved Roms Krige i Elendighed styrtede Stad til ny Blomstring.

(Forts.)

Fra Krigsfangernes Lejr.

(Scener fra den nordamerikanske Borgerkrig).

V.

Lejren ved Groce.

Dag for Dag gik den ensformige, besværlige Marche videre over Texas's endeløse Prærier, til vor sørgelige Karavane endelig naaede Staden Houston. Løjtenant Duncans Godhed forblev uforandret den samme; vi havde kastet vore Tornistre over Skuldrene; men han sendte Bud efter Vogne og stod fast paa at lade dem kjøre afsted. Uden for General-Vagtmesterens Bolig samlede sig en lille Hob, der dog forholdt sig meget rolig, en Officer traadte frem, oplæste Listen, konstaterede, at alle Fanger vare tilstede og fritog dermed vor brave Løjtenant for videre Ansvar.

Vi gjorde højre om og marcherede til det forhen værende Raadhus, hvor vore gamle Vogtere varmt trykkede vore Hænder og ønskede os en snarlig Udvexling. Vi vankede ned ad en mork Gang med Stengulv og traadte ind i et Rum med et tilgitret Vindue, hvorigjennem Maanelyset spillede med smaa rudeformige Firkanter paa det smudsige Gulv. Den vagthavende Korporal skaffede vort Tøj ind, sendte Bud efter noget Brød, spurgte, om vi ellers trængte til noget — og trak derpaa en Nøgle frem. Ved Synet af denne Nøgle standsede enhver Samtale, det var, som en Tryllestav havde paabudt Tavshed; ingen rørte sig

eller saae andensteds hen, men hvert Øje hang ufravendt ved denne Nøgle.

Korporalen puttede den i Laasen; den gik langsomt ind og skurrede uhyggelig, ikke som en Husnogle, en Spisekammernøgle, en Pengelaasnøgle eller nogen anden Nøgle end netop den ene Slags. Korporalen saae sig om og sagde »god Nat«, men ingen havde Vejr nok til at svare; han gik ud, og Døren lukkedes ikke med et Slag eller Brag, men med en sørgmodig, varslende, skrækindjagende Lyd. Derpaa fulgte et Moment af Spænding, en lille, uendelig lille Brøkdel af et svagt Haab, og derpaa drejede Nøglen sig med en ubeskrivelig, skurrende Lyd, som vi endnu aldrig havde hørt en Nøgle give fra sig. Med største Anstrængelse fik jeg mine Øjne fra Dørlaasen og saae mig omkring; alle sade paa deres Tæpper og lænede sig mod Væggen; Maanelysets Tærninger faldt endnu paa Gulvet.

Jeg følte, at en eller anden maatte tale; hvis en ikke snart talte, vilde nogle af os glemme Stemmens Brug: jeg tænkte at ville tale — jeg gjorde en ny stor Anstrængelse og sagde: »Hvad det dog er for en besynderlig Lyd, en Nøgle giver fra sig, naar det ikke er en selv, som drejer den om; har nogen af Dem tidligere lagt Mærke dertil? Jeg antager, at De har?« En lo — alle lo, og Løjtenant Sherman kom mig hurtig til Undsætning og sagde: »Hvor nydelig falder ikke Maanelyset her paa Gulvet; hvem vil saa bryde sig en Døjt om det Gitter?« Og derpaa tilbragte vi tilsyneladende en meget fornøjet Aften i Mørket.

Da dette Militærfængsel ikke nyder noget særlig godt Ry, føler jeg mig forpligtet til at erklære, at Vagten den næste Morgen bragte os en meget god Frokost, der rimeligvis var en Portion af dens egen; vi fik samtidig ogsaa den Melding, at et Banetog vilde føre os til Lejren ved Groce.

Med en Følelse, der var beslægtet med Frihed, vendte vi det maleriske Gitter og den fordømte Laas Ryggen, bleve paa Banegaarden fordelte mellem Passagerer af første Klasse

og rullede nu afsted til Fangelejren. Kort Tid efter kom Togføreren paa sin Rundgang til os og spurgte hviskende, om der blandt Fangerne fandtes Officerer fra Massachusetts; han var en høj Mand af et godt Udseende og den stramme og nette Paaklædning, man aldrig finder hos en Sydstatsmand; jeg spurgte derfor, hvem han var, og fik at vide, at det var Vice-Guvernør R. fra Massachusetts. Sagen havde sin Rigtighed, en Ex-Vice-Guvernør var Togfører paa Sydvestbanen i Texas.

»Her er Deres Holdeplads, mine Herrer«. Vi kiggede ud af Vaggon-Vinduerne og fik Øje paa lange, af uhøvlede Brædder sammentømrede Barakker, der snarest lignede indhegnede Kostalde. Foran Fronten laa en nydelig Lund og i Ryggen en Bakkeskrænt. Ved Dørene til Barakkerne saae vi en Flok Blaatrøjer, og enkelte slentrede omkring Bygningerne. Atter bleve vi raabte op og overleverede til Kommandanten, Kaptejn Buster, der hilste venlig og sagde, at det gjorde ham ondt at se os; han havde været 22 Maaneder fangen i Mejico og vidste nok, hvad det havde at betyde. Han førte os dernæst til Barakkerne og forestillede os under Iagttagelse af alle Former for Kaptejn Dillingham, den ældste Officer af Fangerne fra vor Flaade, og vi traadte ind i Barakkerne. De vare, som de fleste af den Art Bygninger, lange og smalle og langs Væggene udstyrede med Kojer for de raske, Senge for de syge.

Officererne beboede første Afdeling; under ivrige Spørgsmaal flokkedes de om os og udviste en Godhed og Gjæstfrihed, der overtraf vore Forventninger. Vi traf vort Valg mellem de ledige Kojer, udpakkede vore Tornistre og traf vore Forberedelser for denne og mange følgende Nætter. Vi studerede vore nye Fællers Ansigter og fandt, at de for største Parten saae syge og sorgmodige ud; vi talte med dem og fandt, at de vare ulykkelige og nedslaaede. Et halvt Aars Fangenskab havde øjensynlig forvandlet dem fra energiske, virksomme Mennesker til ligegyldige, sløve,

vrantne Invalider. Vi spurgte hverandre, om Fangenskabet vilde have samme Indvirkning paa os, og svarede »nej.«

Det er ingen Behagelighed at være Fange; jeg har aldrig fundet Smag deri og heller aldrig stiftet nogen Fanges Bekjendtskab, der har dristet sig til at paastaa sligt. Det forholder sig vel rigtigt at man kun har faa Sorger og ringe Ansvarlighed. I Fangelejren sørger man ikke for, hvad man skal spise, hvad man skal drikke, eller hvad man skal iklæde sig. Aldrig bliver man generet af ubelejlige Rykkere, man bliver ikke plaget af trykkende Forpligtelser eller ærgret af Klienter eller Kunder. Man nærer ingen Frygt for et uheldigt Udfald og imødeser en Bankerot med smilende Miner; men trods alle disse Fordele føler ingen dog Forlængsel efter at opslaa sit varige Ophold i dette ansvarsløse Paradis. Man har en skrækindjagende Følelse af at være Fange, at staa i en andens Magt, at maatte spise, drikke, sove og færdes med Forlov; man nærer i sine mest frie Timer en nedtrykkende Følelse af Indsnævrethed, som var man afskaaren fra hele Verden, som om hele Verden var lukket for en.

I de første Dage af Fangenskabet bragte det uvante de nye Fanger ud over Ubehagelighederne og holdt dem oprejste; derpaa fulgte et Tidsrum af Virksomhed, hvori de byggede Boliger, lavede Stole og Borde; derpaa kom et Anfald af Uro, hvori Ubehagelighederne kom tydeligst til vedkommendes Bevidsthed, og man smeddede taabelige Planer til Flugt, som de gamle Fyre allerede havde forsøgt, men forgjæves. Derpaa fik de unge Fyre i Regelen et Anfald af Uvirksomhed og Melankoli; de fleste bleve dovne, uvirksomme, skjødesløse i Paaklædning og Kvarteret, opgave enhver Tanke om Udvexling og forbleve derhos apathiske over for en mulig Forbedring i Tilstanden. Nogle faa, maaske en af ti, anstrængte sig vel for at udvirke Meliorationer, de opfattede forhaabningsfuldt deres Stilling og skaffede sig Virksomhed udadtil.

En af de første Dage efter vor Ankomst laa vi saaledes for Anker i sløv Uvirksomhed. Som jeg nu saaledes iagttog de »gamle Fyres« dorske Mismod, opdagede jeg strax, at de, der havde mest Sysselsættelse, følte sig lykkeligst; Erfaringen overtydede mig senere om, hvor rigtigt det var af mig fra første Færd at lægge hele Vægten paa Sysselsættelse. Netop de Arbejder, Rebellerne paalagde vort Mandskab — at hugge Brænde, bygge Huse, koge Rationer —, have efter min Mening været den største Velsignelse for vore Fanger. Nordboerens paa Virksomhed rettede Sans føler sig ophidset ved den nødtvungne Uvirksomhed, og havde den nylig fangne Yankee først faaet sin Hytte færdig, sine raa Borde og Stole fabrikerede, blev han melankolsk, derpaa syg; om han derimod ogsaa brummede under sit Arbejde, medens han udrettede det, forblev han dog saa længe karsk paa Sjæl og Legeme. Det var derfor intet Under, naar jeg ytrede til min Løjtenant: »Saaledes kan det ikke mere gaa med os, Sherman, vi maa skaffe os Sysselsættelse.«

Vi sloge derfor næste Morgen ind paa en ny Vej, og Kaptejnen for »Morning Light« sluttede sig til os og forpligtede sig til at skaffe og udtænke Arbejde i Masse. Med den første Solstraale stod en af os op og tog en lille Haandfuld Kaffe af vort ringe Privatforraad. Disse Herrer Fanger af Marinen tænkte slet ikke paa at undvære noget, saa længe de kunde skaffe det til Veje for Betaling eller gode Ord; følgelig prangede ved vor Dørstolpe en af de sidste Kaffemøller, det havde været muligt at opdrive i Houstons Butikker, og i Kabyssen stod en Ovn, maaske den eneste, der fandtes i en texansk Lejr. Den, som stod først op, maatte gjøre Ild paa, male og koge Kaffen. Saa bød han den rundt til Syvsoverne i Kojerne og fik dem paa Benene med den glade Hilsen: »Her er Deres Kaffe, Deres fine dampende Mokka.« Naar et Tinbæger med Kaffe er Dagens eneste Luxus, faar det høj Betydning og Anseelse.

og Kaffens Tillavning gav Anledning til Drøftelser, som trak ud længere end Kaffen. Saa skyllede vi vore Bægere, hængte dem op, hvert paa sit Søm, toge vore Haandklæder ned og brøde op til Bækken. Vi skrede ned ad Højen ad en lille Sti, som næsten skjultes af højt Ukrudt og førte hen til nogle tætte Buske og Træer langs Bækkens Bred. Forpostkjæden uden om Lejren bestod af Texasmænd, som med uregelmæssige Mellemrum sade paa en Træbul eller Stamme og sædvanligvis vare sysselsatte med at gynge deres Flinter paa Knæerne; efter nogen Parlamentering med disse godmodige Fyre kom vi i Regelen frem til vor Badeplads, en ubetydelig Bæk, der rislede hen over Sandrevler, sivede gjennem dem og lejlighedsvis stoppede op til Pytter. Det var imidlertid en behagelig Adspredelse ikke at have Barakkerne for Øje, at være alene, og trods alle Besværligheder og Indskrænkninger af hver Art klyngede vi os fast ved denne Vane, til vi forlode Lejren ved Groce i det kolde Decembervejr.

Efter vort Bad slentrede vi sindig tilbage, i det vi udtalte vor Forundring over, at saa faa følte Lyst til denne Forfriskning fra Fangenskabets Elendighed. I Barakkerne havde vor Marinekok imidlertid faaet Frokosten færdig, og hans skingrende Baadsmandspibe kaldte Korporalskabets Medlemmer sammen. Ved min Ankomst til Lejren havde jeg en Følelse af Fattigdom, jeg havde ventet at maatte stege Oxekjød paa Stokke, at koge Majskager i en Kagebudding, kort sagt, leve af min Ration som Texasmændene. Jeg studsede derfor over den Ødselhed, jeg blev Vidne til, og da Kaptejn Dillingham med en Sømands Hjærtelighed opfordrede mig til at tage Del i Marinens Bord, gav jeg ham at forstaa, at jeg i saa Fald rimeligvis vilde være bankerot efter fjorten Dages Forløb, en Idé, der morede Kaptejnen kostelig; thi i Texas, mente han, gaves der Penge i svære Mængder; han havde aldrig set et Land, der havde saa mange Penge, og det var den simpleste Sag

at faa nogle, enhver laante en Fange, saa meget man blot vilde have; det eneste, han havde at udsætte paa den hele Historie, var, at man ikke kunde give saa meget ud, som man modtog. Fraregnet en Smule Sømands-Overdrivelse forholdt Sagen sig virkelig saa; snart vilde en hemmelig Unionist, snart en secessionistisk Officer paa fin Maade paanøde os Penge, uden Gjældsbevis, blot paa vore ærlige Ansigter; men at omsætte det unyttige Papir, man modtog uden Møje, i Gjenstande af virkelig reel Værdi, vilde sige at vinde Rigdomme.

Efter endt Frokost tog jeg fat paa et eller andet militært Værk eller et lille Bind franske Spøgelsehistorier, som jeg i Løbet af de følgende Maaneder fik læst fem Gange grundig igjennem. Saaledes fik jeg Has paa de fire følgende Timer efter Frokosten. »Fanger have ikke andet at bestille end at spise«; men efter Slutningen af »Dinéen«, som det hed, forsikrede Kaptejnen stift og fast, at vi maatte have et Læs Brænde, og at der maatte melde sig nogle frivillige Vedhuggere. Kaptejnen stillede som frivillig, ligesaa Løjtenant Sherman og jeg, saa var strax endnu en Officer parat, og efter nogen Nøden kom et Par andre til; men den større Masse tæt sammenstuvede Fanger vare alt for svage og nedslaaede; de skræmmedes tilbage for den foreslaaede Anstrængelse og foretrak i deres Uvirksomhed og Apathi et Ophold i det rædselsfulde Fængsel. Vi frivillige fik fat i et Par gamle sløve Øxer og rykkede frem for Hovedkvarteret.

»Vi ville hente Brænde til at koge med,« meldte Kaptejnen den Løjtenant, vi traf paa, »og vi maa have et Træ, der kan skjærme de stakkels Djævle mod Solen; ellers dø de alle sammen, og saa har De ingen at udvexle. Væk et Par af Deres Folk og send dem ud med os.« Løjtenanten mente, at han ikke kunde undvære en eneste Mand, de stode omtrent alle paa Post, Kaptejnen pegede paa Øxerne og mente, »at vi alle vare parate til at gaa«, og Løjtenanten

fandt, at det var en meget vægtig Grund, og vilde nok lade en Nigger spænde sine Mulæsler for og lade os gaa uden Vagt; saa maatte vi blot ikke gaa over Bækken. Kaptejnen svarede, at vi ikke skulde gaa langt over Grænsen, men han holdt af Frihed og ønskede ikke at lade sig indskrænke af nogen som helst Bæk. Løjtenanten holdt fast ved sin »Bæk«; der var givet behørige Ordrer desangaaende, mente han. Ordrerne vare Kaptejnen saa rasende ligegyldige; hvad Magt kunde Davis (Sydstaternes Præsident) vel lægge paa, om vi huggede Brænde paa den ene eller anden Side af Bækken. Paa dette Spørgsmaal kunde Løjtenanten ikke give noget Svar; men »saa gaar De vel ikke saa langt paa den anden Side?«. Efter at denne lille Differens saaledes lykkelig var bilagt, klavrede vi op paa vor vaklende Lægtevogn og kjørte ad Skovvejen, til vi fandt en Skildvagt paa sin Træstamme, og han mente, at vi hellere skulde gjøre Holdt. — Holdt! hvad skulde vi gjøre Holdt for? — Han mente at have Ordrer til ikke at lade nogen passere. — Ordre! vi kom jo lige fra Hovedkvarteret og havde faaet Ordrer til at gaa ud, og Vognen med; hvad kunde han forlange mere. Efter lidt Deliberering blev Skildvagten endelig beroliget og lod os passere.

Solen sank, nu begyndte den lange, lange Aften; og der var intet videre at tage sig for end at sætte sig ved Vinduet og passiare om al Ting og ingen Ting. Derpaa bleve tvende fordelte som Sygepassere, og da jeg var deriblandt, gik jeg tidlig til Kojs uden dog længe at kunne finde Ro for de andres Snakken, og imidlertid traskede den lille Sømand ind, der forrettede en Sygepassers Bestilling og havde begge Armene fulde af den forordnede Medicin. Endelig kom Søvnen, jeg laa til Kl. 1 om Natten, da den første Vagt kaldte paa mig, og Turen kom til mig.

Det var en temmelig bedrøvelig Opgave at sidde saaledes i Mørke og Kulde, lejlighedsvis at række en syg hans Medicin eller en Læskedrik og at længes efter Dagens

Frembrud. En stakkels Fyr gik hurtig sit Endeligt i Møde; hans vedvarende Hoste, hans urolige Søvn, afmagrede Legeme, glinsende Blik og hektiske Kind, alt dette var Tegn paa den sig nærmende Død. Her var slet ikke andet at stille op end rolig at vente og vaage hos ham.

I og for sig vilde en slig Dag jo ikke have været af de allerværste; men en saadan Dag, nok en Dag, og saa fremdeles summeredes op til en Maaned; saa fulgte nok en Maaned, en tredje Maaned og mange andre; hvad Under da, om de stærkeste Beslutninger ikke begyndte at vakle.

Nu begyndte ogsaa Døden at rømme op i vort lille Selskab. Under Avgustsolen grasserede Sygdommene i endnu højere Grad; det lange Mos, der hang ned fra Træerne og bølgede saa nydelig frem og tilbage i Vindens Susen, havde alt længst forudsagt dette, og den smudsige Lejr og den herskende Apathi beviste Spaadommens Rigtighed. Epidemien rasede, til saa godt som alle havde maattet lide under den i den ene eller anden Form; den lod os ikke i Ro et eneste Øjeblik, og lige til de sidste Dage af vort Ophold i Lejren ved Groce led Hovedparten af vort Selskab af Svaghed og Modløshed.

I Nærheden af Barakkerne stod en lille raa Bræddehytte, som ved en Bræddevæg deltes i tvende Rum; det ene havde man anvist Hr. Stratford med Kone, det andet kom Oberst Burrill, Dr. Sherfy, Kaptejn Dillingham og jeg i Besiddelse af nogle Uger senere. Efter vort Liv midt i Barakkernes Sygdom, Uorden og Elendighed gav dette Værelse, der maalte tolv Fod i Længden og ti i Bredden, os Løfter om en Ro og Afsondrethed, der grænsede til Lyksalighed. Med Skoledrenges hele Iver lagde vi Haand paa vor lille Bolig, der kunde gjøre sig til af en Dør, men hverken havde Vindue eller Kamin. Væggene vare hverken lægtede eller pudsede, og Vinden havde saaledes frit Indpas gjennem talløse Revner. Jeg og Kaptejnen spiste sammen hos Stratfords, vi havde saaledes dobbelt Interesse i Hytten, og

da vi vare færdige med at opslaa vore Kojer og anbringe et Par Hylder, gave vi os ogsaa i Kast med den anden Halvdel af Hytten.

»Hvad skal jeg nu stille op for at faa en Snor til mit Tæppe?« var et af mine første Spørgsmaal. — »Tillad mig at laane Dem min,« svarede en Officer af »Morning Light«. »vi Sømænd ere altid afhængige af vort Tovværk.« — »I Dag modtager jeg det med Tak: men jeg maa se selv at faa Fingre i en; jeg kan ikke udstaa at se en Soldats Tæppe ligge og flyde omkring i Teltet efter Reveillen.« — »Her tage vi det nu desto værre ikke saa nøje,« svarede min Ven, »og naar De ikke kan opdrive en Snor hos Sømændene, kan De ikke opdrive nogen i hele Texas.« — »Ja, ja, nu gaar jeg i Eftermiddag med Fowler ud i Skoven og skal dog forsøge, om jeg ikke kan faa Fingre i noget.«

Nu var Hr. Fowler, Ejeren af »Morning Light«, en gammel Sømand, der i fyrretyve Aar næppe var kommen i Land; men i sine Drengeaar havde han haft Lejlighed til at studere Indianerne under deres Arbejder og paa Drenges Vis lagt sig efter nogle af deres simple medicinske og andre Kunster. Mange Aar igjennem havde disse Færdigheder slumret rolig i hans Hjærne; havde nogen spurgt ham derom, havde han visselig svaret, at det havde han længst svedt ud; men under vore Fornødenheders Tryk vaagnede den ene efter den anden op paa ny, og ved disse tidligere unyttige Kundskaber kunde Fowler nu udfolde en travl og meget gavnlig Virksomhed; han flettede indianske Kurve af alle mulige Former og Størrelser, bøjede Asketræs-Skud sammen til fantastiske Skaaler, lavede indianske Kurve og Fluevifter og flettede Vinranker og Slyngplanter til højryggede, bekvemme Sygestole; hvor andre kun saae Ukrudt og Ved, fandt han Midler mod vore Sygdomme, og naar Lægens Kunst stod stille, havde Fowlers Laboratorium endnu Hjælpemidler i Masse.

Vi havde den Eftermiddag Udgangstilladelse paa Æresord.

Fowler tog sin Kurv og jeg min Øxe med; han gjorde mig opmærksom paa, at hist vilde Pekannødderne lidt efter lidt blive modne, her kunde man samle Persimoner, naar Frosten først havde sødnet dem, og med hver Skridt fyldtes hans Kurv mere og mere. Inden kort Frist saae vi nogle glatte Slyngplanter hænge ned fra de højeste Grene paa et Træ, og efter nogle Minutters Anstrængelser fik jeg en herlig Ranke ned, der maalte fyrretyve Fod i Længden, skjønt den kun var af en Tommelfingers Tykkelse ved Roden; den var bøjelig som et Siv, og saaledes havde jeg nu min Tæppesnor. Vi afhuggede endnu blot en Askekjæp til et Kosteskaft, en Pekanstamme til et Øxeskaft og gik derpaa tilbage til Lejren, hvor jeg snart var i Færd med det drøjeste Haandarbejde i mit Liv: med en blød Pennekniv at omforme det kiselhaarde Pekantræ til et amerikansk Øxeskaft efter alle Kunstens Regler.

Saaledes forløb nogle Uger, til der indtraf en af hine Hændelser, som blive dobbelt smertelige og ærgerlige, naar man ved deres Indtrædelse befinder sig paa den forkerte Side af de fjendtlige Linjer. Jeg laa syg i min Koje, da en kom stormende gjennem Barakkerne og fremkaldte en øjeblikkelig Bedring ved at bebude, at Banetoget havde bragt store Nyheder fra Houston. Blunt drog med sine raa Grænsebander frem gjennem Indianerterritoriet, og samtlige i Texas disponible Tropper skulde hurtigst mulig kastes mod Nord for at slaa Indfaldet tilbage. Flere Dage og Nætter igjennem løb Tog forbi vor Lejr, fuldt besatte af Soldater, som hilsede vore Vagter og atter gjenhilsedes med frygtelige Hyl. »Houston-Telegrafen« udgik, fuld af Ordrer fra General Magruder, som dirigerede sine Stridskræfter og opregnede 27 forskjellige Batailloner, der ufortøvet skulde rykke frem i Ilmarcher. Sædvanligvis offentliggjorde Generalen ikke slige Ordrer, og hans Adfærd gjorde et Indtryk af Hastværk, Bekymring og Forvirring.

En Nat, omtrent Kl. ti, hørte man en Maskine komme

susende op ad Banen; som sædvanlig gjorde den Holdt ved Vandbeholderen i Nærheden af vor Lejr, og ti Minutter senere vare vigtige Efterretninger løbne fra Maskinen til Hovedkvarteret, fra Hovedkvarteret til Vagthuset, fra Vagthuset sporenstregs gjennem Forpostlinjerne lige til vore Kojer: Tolv Yankee-Krigsskibe, 24 store Transportskibe og 6000 Mand ligge for Anker ud for Sabine.

Toget den næste Dag bekræftede disse Efterretninger. Vi fik fremdeles at vide, at Unionisterne i Houston rejste Hovedet og aabenlyst talte om en Regeringsvexel. Blandt vore Vagter herskede der en mægtig Gjæring; de talte frisk fra Leveren og tilstode, at der ikke stode tre Hundrede Mand mellem Houston og Sabine. »Deres Folk ville bemægtige sig Banen og derpaa gaa lige løs paa Houston; hvem véd, om De ikke inden en Uges Forløb vil kunne overtage Bevogtningen af os.« »Hvad det er for et glimrende, strategisk Træk«, ytrede en af os. »Blunt har lokket samtlige, i Staten staaende Stridskræfter op til Bonham, intet hindrer altsaa vor Indmarche. Med Magruders Generalkommando er det forbi; vi maa tilgive de to Maaneders Uvirksomhed efter Vicksburgs og Port Hudsons Fald.«

Den næste Dag gik, og Ophidselsen steg; endnu en Dag. og Sagerne syntes at maatte staa paa Vippet; en tredje, og det Rygte spredte sig, at tvende Krigsskibe vare sunkne, deres Mandskaber fangne, og at den store Expedition stak Halen mellem Benene og hurtigst mulig gik tilbage til New-Orleans. Dog fulgte endnu en Dag, medens vi lurede paa Toget. »Vaggonerne forsinke sig; den er godt tre, og Klokken to skulde de have været her.« — »Det er et godt Tegn; det beviser, at de maa være blevne opholdte af et eller andet. Naar de nu komme, skal De faa at se, at Magruder sender sit Skyts afsted.« — »De nærer altsaa slet, ingen Frygt efter hint Rygte?« — »For det Rygtes Skyld?« Nej, Gud bevare os vel! Det er netop det allerbedste Tegn. De undlade jo aldrig at komme frem med

den Slags Rygter, naar de staa tæt ved et Nederlag. Husker De ikke mere, hvorledes vi lige før Vicksburgs Fald snart hørte, at Breckenridge havde taget Baton-Rouge, snart at Taylor belejrede New-Orleans, eller at Lee havde afbrændt Philadelphia?« — »Ja, bevar's vel! Det har slet ingen Fare. Hvorledes skulde der vel være nogen? Vi véd jo, at der hist nede kun ligger en Pjalt Fort med halvtredsindstyve Mand og sex 42-Pundinger. Det skyder vore 100-pundinge »Parrots« sønder og sammen, og et Par af vore Kompagnier tager det derpaa uden videre med Storm. Nej! alt hvad jeg frygter, er, at man skyndsomst skal fjærne os et eller andensteds hen.«

Piben skingrer, og vi vente paa Nyhederne. Toget løber ned gjennem en dyb Kløft, der skjuler Størsteparten af Vaggonerne for vore Blikke; dog staar der en Mand paa Taget af den forreste Pakvogn og svinger med Hatten. Strax udstøder Størsteparten af vore Vagter, som vente ved Stationen, et vældigt Hyl.

»Hvad kan det betyde?« hører man overalt. »Yderst besynderligt! Det kan dog ganske sikkert ikke være slemme Efterretninger for os.« I næste Øjeblik udbryder en: »Gode Himmel! Hvad er det dog for et Syn! Se dog hist!« Jeg saae der hen; Toget var fyldt med vor Marines Blaatrøjer.

Officererne fra »Clifton« og »Sachem« vare ikke i Følge med deres Mandskaber. Som vi hørte, havde de gjort sig skyldige i den Forbrydelse at fornagle deres Kanoner, sætte deres Magasiner under Vand, skjule deres Penge og andre lignende Forseelser, hvorfor de vare blevne holdte tilbage i Houston; senere indtraf de dog ganske uventet. En ny Kaptejn, der paa den Tid havde faaet Kommandoen over Lejren, introducerede dem hos os. Vore »yngste Drenge« havde nu været Fanger over tre Maaneder, og vi følte os saaledes til Hobe som »gamle Fyre«. Kaptejnen paa »Clifton« spiste til Aften med os og mønstrede samtidig

vor lille Hytte, som han fandt fuld af Slyngplante-Snore, af Hatte, flettede af Grene, af Knive, Skeer og Saltkar, meget net udskaarne af Træ, og af Piber, forarbejdede af vidunderlige Majskolber. Han lod den Ytring falde, at disse ynkelige Luxusgjenstande vakte hans Medynk, da de víste, i hvilken Nød og Klemme vi vare komne, og jeg følte ved hans Ord netop Ynk over ham, som havde sine Lektioner til gode. Vi gik temmelig sent til Sengs, da de usædvanlige Begivenheder havde bragt os lidt fra Koncepterne. Endelig vare Barakkerne komne til Ro, da den vagthavende Kaptejn, med Vagten bag efter sig, pludselig igjen kom til Syne og med ophidset Stemme udbrød: »Maa jeg bede de Herrer, som ere indtrufne i Dag, øjeblikkelig staa op.« Vore nye Gjæster stode op, famlede i Mørket omkring efter deres Klæder og Bagage og spurgte under Paaklædningen, hvad det hele skulde betyde; dog Kaptejnen indlod sig ikke paa noget Svar, men bad dem kun med endnu mere ophidset Stemme endelig at skynde sig. Om de skulde forhøres, skydes eller sendes tilbage til Houston, kunde ingen give nogen Oplysning om, skjønt vi drøftede den Sag hele Timer. Den næste Dag saae vi vore Venner, rystende af Kulde, krybe sammen omkring en lille Bygning i et Par Hundrede Alens Afstand. Som det synes, var der samtidig med Fangerne indtruffet strixe Ordrer til at afspærre dem fra alt Samkvem med os; den ulyksalige Kaptejn havde anset det for Tidsspilde at læse sine Ordrer før Sengetid og var nu snublet over den strænge Befaling fra Hr. General-Vagtmesteren, hvis Hovedfornøjelse det var at faa Kaptejner stillede for en Krigsret. I dyb Bestyrtelse var han derpaa stormet til Vagthuset for at hente Vagten, og til Barakkerne for at hente sine Fanger.

Levnedsmidler havde den strænge Hr. General-Vagtmester derimod ikke anset det for Ulejligheden værd at sørge for, og da der var Mangel paa Køkkentøj, maatte vi »gamle Drenge« sørge for de »unge«. Det var imidlertid

strængelig forbudt at skrive til eller tale med hverandre, at sende eller modtage noget som helst Budskab; Kurvene bleve undersøgte, Kagerne sønderdelte, og alt gik skrækkelig militærisk for sig. Efter nogle Dages Forløb fik vi en Portion Jordnødder i Foræring fra vore Venner; nu var imidlertid ingen af os nogen Ynder af Jordnødder, og Kurven gik sin vante Gang tilbage med deres Middagsmad, men uden nogen Tak for Jordnødderne. Om Eftermiddagen saae vi Løjtenant Dane af Signalkorpset nærme sig vore Linjer med et Bytte — et Bytte, der hverken før eller senere havde sin Lige — nemlig en Bedekølle. Løjtenanten rakte Stegen ind over Linjen, og den overordentlige Begivenhed syntes trods Skildvagtens Nærværelse at berettige ham til den Ytring: »Det er en Foræring fra Major Barnes. Har De faaet Jordnødderne, som vi sendte Dem i Morges?« — »Ja vel, ja vel!« svarede Dillingham i vort Bordfællesskabs Navn; »ja vel, de vare fortræffelige. Vi ere Dem meget forbundne.« — »Spis dem bare, spis dem bare; det har De ingen Skade af; spis dem blot alle op.«

Kaptejnen marcherede hjem med sin Bedekølle og tog skyndsomst Jordnødderne frem; vi bekiggede dem, men kunde ikke opdage noget mærkeligt. »Hvorfor skulde vi nu spise dem alle sammen? Naar de ønske det, maa vi jo lange til.« Vi gave os i Færd med Skallerne og traf strax paa en Skal, hvis Indre skjulte en lang, smal Stribe Papir, der indeholdt den Besked, at Hanken paa Hr. Fowlers Kurv i Virkeligheden var en Brevkasse. Fra nu af kunde vore aarvaagne Skildvagter regelmæssig løfte Tallerkenerne op, undersøge Oxekjødet, mønstre Kagerne og derpaa regelmæssig bære Brevkassen frem og tilbage mellem os.

Med det voxende Antal Krigsfanger fandt der ogsaa en Forandring Sted i Kommandoforholdene, og Kompagniet af frivillige blev afløst af en Bataillon Militstropper. Til vor Overraskelse stod Militsen betydelig over de frivillige

og forrettede sin Tjeneste paa stræng militær Vis. Bataillonens Kommandør var Oberstløjtenant Johan Sayles, en meget anset Advokat; han var kort for Hovedet, men udviste dog megen Ro og Bestemthed og udstedte sjælden en Befaling, som ikke havde en Forbedring til Følge.

Den følgende Søndag meddelte Oberst Sayles os paa sin rolige Maade, at der vilde blive afholdt Gudstjeneste i Lunden, og opfordrede alle Fanger til at overvære denne. Engang tidligere havde vi maatte høre paa en velærværdig Kapellan, der advarende foreholdt sine elskelige Brødre, at alle Helvedes Straffe ventede Præsidenten for de forenede Stater, og vi havde ingenlunde Lyst til at udsætte os for lignende Uartigheder; men i Tillid til Oberst Sayles mødte vi dog ved Gudstjenesten og havde ingen Grund til at angre vor Føjelighed. Hans Ærværdighed, Pastor Mc. Gown, besøgte os senere i vort Kvarter, rakte vore syge en hjælpsom Haand og var altid hjærtelig velkommen. Under Texas's Uafhængighedskrig havde han holdt med Houston og var en af Heltene fra San Jacinto; han havde staaet paa meget fortrolig Fod med Generalen og underholdt os med mange interessante Anekdoter om ham og med Fortællinger fra den tidligere Krig*).

Disse Anekdoter om General Houston havde særlig Interesse for os. Den Gang nogle af de ældre Fanger vare

---

*) Samuel Houston, Præsident for Republikken Texas, blev i sin Ungdom sat i Kræmmerlære, men flygtede til Creekindianerne, hos hvem han levede i fem Aar; senere kæmpede han under General Jackson mod Englænderne og sluttede for hans Vedkommende en Overenskomst med Creekindianerne. Herpaa studerede han Jura, blev Guvernør i Tennessee og begav sig dernæst efter et nyt, treaarigt Ophold hos Indianerne til Texas, hvor han under Provinsens Oprør mod Mejico blev udnævnt til Overanfører og slog den mejicanske Hær under Santa Anna ved Jacintofloden, 21 April 1836. Senere var han gjentagne Gange Præsident i Texas og derpaa til Stadighed Senator i Generalkongressen.

undervejs til Fængslet i Huntsville og maatte gjøre et kort Holdt uden for Byen, traadte en bedaget Mand af imponerende Ydre frem, spurgte, hvilken af de tilstedeværende Officerer der var højest i Rangen, og da man havde udpeget ham Kaptejn Dillingham som den ældste Marineofficer, gik han hen til ham, rakte ham Haanden og sagde med dyb, kraftig Stemme: »Min Navn er Houston, og Hensigten med mit Komme er Ønsket om at meddele Dem, at jeg ikke godkjender en slig Behandling af Krigsfanger. Med mit Samtykke skal en Krigsfange aldrig kastes i et Fængsel.«

General Houstons Død indtraf netop samtidig med min Ankomst til Texas; man fortalte en Mængde Historier om hans vældige Legemsstyrke og sælsomme Hændelser under hans vexlende, højst romantiske Liv. Han var forsigtig i sine Udtalelser, men undertiden kunde det dog ske, at han ved sine Ytringer til Tropperne udtalte sig fra et særlig Texas-Standpunkt. Kort før hans Død forlangte man, at enhver rejsende skulde have et Pas, udstedt af General-Vagtmesteren, og Modtagelsen af Passet var betinget af en Edsaflæggelse til den konfødererede Regering; men Generalen havde nu hverken aflagt paagjældende Ed eller skaffet sig et Pas. Desuagtet foretog han en Rejse og fortsatte samme, til en Soldat af Vagtmesterens Folk stoppede ham og spurgte efter hans Pas. »Mit Pas gjennem Texas,« svarede Oldingen i sin mest bydende Tone, »mit Pas er San Jacinto.« — Soldaten saae et Øjeblik paa ham: »Jeg mener, at det Pas naar lige saa langt i Texas som det, Vagtmesteren udsteder. Passer! gamle San Jacinto.«

Major Jakob S. Barnes af samme Bataillon fulgte snart Oberst Sayles i Kommandoen. Majoren var en Georgiamand af Fødsel, men havde fra gammel Tid opslaaet sin Bolig i Texas, var i øvrigt en Mand af stor, almindelig Dannelse og, saa vidt vi kunde mærke, en fuldendt kristelig Gentleman i Tanke, Ord og Gjerning; han fortalte Historier med saa sand og anskuelig Simpelhed, at jeg aldrig har hørt

Magen, og var derhos saa forstandig og forførerisk godmodig, at selv vore lunefulde Sømænd taalte at lade sig kommandere af en slig Landkrabbe og indrømmede, at han virkelig var en saa skikkelig Karl, som det overhovedet var muligt at opdrive blandt Rebellerne. Medens Majoren en Dag marcherede gjennem Barakkerne, passiarede med de raske og opmuntrede de syge, kom han ogsaa med en Hentydning om det uvisse ved en Udvexling og om Muligheden af en forestaaende »Nordenblæser« og gav os det Raad for værste Tilfældes Skyld at træffe vore Forberedelser og bygge os Kaminer og Skorstene. Han lovede at sende os en gammel Neger, der var Skorstens-Bygmester og kunde overtage Ledelsen af Arbejdet, samt Dyr, der kunde hjælpe os med at skaffe Materialet sammen. Vi Hytteboere droge hurtig Nytte af dette Tilbud; men intet kunde formaa Beboerne af Barakkerne til at følge vort Exempel; de vare til Hobe saa svage og modløse, at Vanskelighederne forekom dem uoverkommelige. Da Frosten senere indtraadte og endnu fandt dem som Fanger, dryssede de Sand paa Gulvet, antændte et Baal og sade nu og rystede af Kulde omkring Ilden, medens Røgen svævede over deres Hoveder og søgte en Udvej gjennem Hullerne i Taget.

Vi derimod, der vare fornuftige i rette Tid, huggede Favnebrænde ude i Skovene, gravede Lerjord i den nærliggende Bakkeskrænt og imødesaa nu forventningsfuldt »Onkel Georges« Ankomst, og Onkel indtraf i rette Tid og overtog Ledelsen af Arbejdet. I Herr Stratfords Værelse blev der savet et Hul, Bjælkerne bleve fastslaaede og sammenføjede over hverandre, Kaminfliserne spaltede og lagte paa, og derpaa blev det hele efter alle Kunstens Regler forbundet og oversmurt med fed Lerjord.

Næppe var Kaminen færdig, før en Soldat erklærede, at efter hans Mening maatte der komme en Nordenblæser — Bierne, forklarede han, søgte til Skovs. I Texas er det imidlertid en almindelig erkjendt Kjendsgjerning, at ingen

er i Stand til at fremføre Vejrspaadomme, og følgelig tillagde vi heller ikke hans Profeti videre Vægt; men allerede tidlig om Eftermiddagen fortalte en anden, at Nordenblæseren var i Sigte. Dagen var varm, Solen klar, Fuglene kvidrede, og Bladene vare endnu grønne; intet tydede paa Omslag undtagen en sort Sky, der med rasende Fart steg op i Nord. Vore Folk sade omkring i Skjorteærmer og syslede som sædvanlig med Træsnitteri og andet Arbejde, og alt gjorde det bedst mulige Indtryk. Imidlertid kom den sorte Sky med Vindens Fart susende, ved dens Nærværelse opdagede vi en uhyre Flok brasilianske Gribbe, der dreves foran og under vilde Skrig hvirvlede omkring i Luften, og et Øjeblik senere havde Brisen grebet os. Den mindede nærmest om det Vindstød, der gaar forud for en Tordenbyge; men medens jeg saaledes iagttog Skyen, mærkede jeg, at jeg pludselig var bleven iskold. Jeg havde hørt gyselige Historier om disse Nordenblæsere og læst om en modig Vermontmand, der havde vovet sig ud i en slig Storm, fuld af Ringeagt for en Kulde, som kun dækker Vandpytter med Is; hans Blod var imidlertid stivnet, og hans Hest havde bragt ham livløs hjem; jeg saae, at Folkene til Hobe vare gaaede i Kvarter, og at Skildvagterne havde hyllet sig i deres Dækkener. I Hyttens Indre fandt jeg vort lille Arnested i fuld Virksomhed og Beboerne siddende i tæt Kreds rundt omkring samme; Kulden syntes imidlertid at bane sig Vej direkte gjennem Væggene, og Vinden blæste uafladelig med umindsket Kraft. Ved Sengetid toge vi hede Stene op i vore Kojer og søgte at komme til Sengs, inden vi stivnede af Kulde; jeg selv rullede mig ind i mit dobbelte Kommistæppe, hvormed jeg havde trodset Sne og Is, og hyllede mig derpaa ydderligere ind i min Bøffelhud. Jeg vilde have anset det for tilstrækkeligt i en Polarnat; men for Morgen fandt Kulden dog en Adgang og gik gjennem Marv og Ben. Medens jeg saaledes kastede mig frem og tilbage og søgte at faa

Blodet igjen i Kredsløb, begyndte Oberst Burrill at tale og sagde, at han frøs saaledes, at han var bange for, at det var ude med ham. Obersten havde nylig været syg, saa han indjog mig en alvorlig Skræk, og jeg maatte staa op; jeg kastede et Par Frakker over ham, trak Tæpperne op over Hovedet, stoppede dem tæt sammen og stillede ham saaledes Valget mellem at kvæles eller fryse ihjel; derpaa opsøgte jeg mit Leje og frøs til Morgengry. Kulden drev os alle tidlig ud af Kojerne, og vi sloge atter Kreds om vort Arnested. Skibsdrengen bragte os en varm Frokost; thi den Morgen var det en stor Forret at koge ved en varm Ovn, og ingen lod dette gaa fra sig; Drengen fortalte, at en af hans Skibsfæller havde man fundet ihjelfrossen i Kojen. I Morgenens Løb ophængte vi vore Tæpper paa Loftsbjælkerne, saa at de hang ned omkring Arnen og dannede som et lille Telt omkring Ilden, og her krøb vi nu sammen i Mørke den hele udslagne Dag. Der fulgte en anden gyselig Aften og en anden bitter Nat, endelig efter sex og tredive Timers Rasen lojede Nordenblæseren af, og vi vovede atter at krybe frem og gaa til vort Arbejde.

Efteraarets Ende nærmede sig, Bladene vare faldne fra Træerne, Græsset var ikke mere grønt, og Prærien og Kratskovene gjorde et lige tørt og koldt Indtryk. Endnu havde ingen Udvexling fundet Sted, og dog vidste vi, at der var blevet taget 37000 Fanger ved Vicksburg og 6000 ved Port Hudson, og derfor fæstede vi villig Lid til alle Rygter om Udvexling og fabrikerede ogsaa selv adskillige; men Resultatet var og blev, at vi vare Krigsfanger.

I Fangelejren vare Forholdene ikke blevne mere rosenrøde; Sygdom og Modløshed herskede i højeste Grad, og af en saa lille Deling at være fandt der talrige Dødsfald Sted. Ogsaa vor gamle Ven Hr. Parce blev svagere og svagere. Der indtraf Befaling til at transportere alle krigsfangne Civilister til Mejico, men den formaaede ikke at gjenvække hans Livsaander. Hans Kræfter svandt hen, men hans

milde Munterhed holdt sig uforanderlig til det sidste. »Det er et slet Tegn«, mente en af hans Venner; »naar han blot var fortrædelig og pirrelig, kunde vi endda have lidt Haab.« Dette slette Tegn holdt sig, og saaledes døde han, medens han trøstede sig ved Udsigten til Hjemmet og Friheden. Skulde det blive ved saaledes, kunde vi nok forstaa, at der kun vilde blive faa levende tilbage for det følgende Aar, og dem vilde man vel ogsaa komme til at bære ud af Lejren. (Sluttes).

Mazeppa*).

I.

Historieskriverne ere ikke ganske enige om Mazeppas noget dunkle Herkomst, og Sagnet maa i sine forskjellige Skikkelser erstatte de manglende Dokumenter. Efter Kostomarof, Lille-Ruslands kyndige Historiograf, hørte Ivan Stepanovitch Mazeppa til den lavere Adel og stammede fra Volhynien paa Grænsen af Polen og Ukraine; efter Solovief var han af kosakkisk Slægt og blev selv ophøjet i Adelsstanden af den polske Konge. Hvad man med Sikkerhed véd, er, at han var Russer af Byrd og Religion og følgelig hørte til den lille Del af Adelen, som paa Grund af sin forskjellige Tro blev ilde behandlet af den polske Fanatisme. Omtrent ved Aaret 1660 kom den unge Mazeppa til Hoffet i Varszava og blev af Kong Johan Kasimir ophøjet til Kammerherre; hans lillerussiske Herkomst og fremmede Tro paadroge ham imidlertid tusende Forsmædelser af de hovmodige, intolerante, polske Hofmænd; ved denne Arne for den mest umedgjørlige Katholicisme indtog en Græskkatholsk omtrent samme Stilling som en Hugenot ved Henrik III.'s Hof. Mazeppa kunde med sin heftige Karakter ikke finde sig i den Foragt, han var Gjenstand for; han kom i Trætte med en af de andre Hofmænd og trak blank

*) Efter Vogüé i Revue des deux mondes, 15 November 1881.

i selve Kongens Palads, hvilket efter hin Tids Forestillinger var en Majestætsforbrydelse; han maatte forlade Hoffet og trække sig tilbage til sit Gods i Volhynien. Ikke langt fra Mazeppas Gods boede en gammel polsk Adelsmand, Panen Falbovsky, der havde en ganske ung Hustru. Efter hans Biografers Udsagn var Ivan Stepanovitch begavet med en stor personlig Skjønhed, en glimrende Forstand og et lidenskabeligt Hjærte og red, fægtede og talte med bedaarende Ynde. Man kan let tænke sig, hvad der skete; Mazeppa fandt hurtig en god Modtagelse hos sin Naboerske, Falbovska. Manden fattede Mistanke og benyttede sig af et Kunstgreb, der uden Tvivl allerede den Gang blev ofte anvendt i Romaner: han sagde til sin Hustru, at han skulde gjøre en lille Rejse, og forlod Hjemmet. Paa Vejen blev han indhentet af et Bud, som skulde bringe et Brev til Mazeppa fra sin Frue; Falbovsky læste Brevet, hvori hans Fraværelse blev omtalt uden Sorg, gav det igjen til Buddet og lod ham ride videre, medens han selv oppebiede hans Tilbagekomst med Mazeppas Svar; deri stod, at han snart vilde følge efter, og det varede heller ikke længe, før han kom til Syne paa Vejen, hvor Falbovsky laa paa Lur efter ham. Den gamle Pan stillede sig i Vejen for ham og viste ham den forræderske Billet: Mazeppa forsikrede, at det var første Gang, de skulde holde Stævnemøde; Falbovsky henvendte sig til den tro livegne, som havde røbet Hemmeligheden for ham: »Hvor mange Gange har denne Pan været i mit Hus under min Fraværelse?« — »Lige saa mange Gange, som jeg har Haar paa Hovedet,« svarede Sendebuddet bestemt. Hvem der har set en russisk Bondes rige Haarvæxt, kan fatte, hvor stor Falbovskys Ulykke var. Polakkens Folk kastede sig strax over den skyldige, trak Klæderne af ham og bandt ham fast paa hans egen Hest med Hovedet vendt mod Hestens Hale; skræmmet af Piskeslag og Skud fór Dyret som rasende ind i Krattet, og Grenene i den Underskov af Ege og Nøddebuske, som gjor

dette Lands Skove ufremkommelige, sønderflængede Mazeppas Legeme under den vilde Fart. I denne Tilstand, halv vanvittig af Smerte og Skam, kom den elegante Rytter tilbage til sin Gaard, hvor han af sine Folk blev befriet fra sin farlige Stilling. Det er det virkelige Grundlag for Sagnet om den vilde Hingst, der farer gjennem hele Provinsen for at bringe sit Offer til Kosakkerne i Ukraine. Ude af sig selv af Skam over sit forsmædelige Æventyr kunde Mazeppa ikke beslutte sig til at blive i det Land, der havde været Vidne til hans Skjændsel, men begav sig snart efter til Zaporogernes Lejr. Ogsaa her ere Beretningerne forskjellige; efter nogle forlod han sit Hjem uden Maal, blot dreven af sin Fortvivlelse; Solovief derimod siger, at han blev sendt der hen af Kong Johan Kasimir, som havde betroet ham at underhandle med Kosakkerne om at træde i nærmere Forbindelse med Polen. Hvorledes det nu end hang sammen, hørte man ved Hoffet i Varszava ikke mere til Mazeppa, og han var næsten glemt, da man nogle Aar senere fik at vide, at han endnu opholdt sig hos Kosakkerne og beklædte et vigtigt Embede som Generalsekretær. For at forstaa Mazeppas nye Stilling og den Rolle, han kom til at spille, er det nødvendigt at kaste et Blik paa det mærkelige Folk, han havde sluttet sig til.

Den store Landstrækning, som lige fra Tchernigof til Odessa danner Nedre-Dnjeprs Flodomraade, har i hele den russiske Middelalder haft sin egen Existens og bærer endnu den Dag i Dag et særegent Præg, som overrasker den rejsende, der kommer fra Polen eller Rusland; saa vel Beboerne som Jordbunden og Plantevæxten have et ganske andet Udseende. En Race, hvis Oprindelse taber sig i Tidernes Begyndelse — den lille-russiske —, bebor næsten ene disse

Egne; denne slaviske Slægt skiller sig fra Storrusseren ved temmelig forskjellig Dialekt og Skrifttegn. Jordbunden er den berømte »sorte Jord«, det østlige Evropas Kornmagasin. Nord for Dnjepr dækkes den fordum af Havet beskyllede Slette af vidtstrakte, gyldne Kornmarker; hist og her viser sig i Horisonten et Skovbryn, der hæver sig som en Kyst over det bølgende Korn. Det er ikke længe siden, at Markerne vexlede med umaadelige Skove af Eg, Gran og Birk, som nu aftage Dag for Dag under Skovhuggerens Øxe. Dette flade Land er gjennemskaaret af talrige Floder, som forene sig med Dnjepr; halvt udtørrede om Sommeren, bedækkede med Is om Vinteren, svulme de pludselig op, naar Sneen smelter, oversvømme Markerne og standse Samfærdselen. Syd for den store Flod begynder den egentlige Steppe; nu opdyrkes den mere og mere; men det er ikke et Aarhundrede siden, at Steppen strakte sig ubetraadt og øde fra Dnjepr til Havet. Skjønt Ordet Steppe er hyppig forekommende i vort Sprog, vækker det dog falske Forestillinger om en trist og øde Tomhed. Jeg skal derfor her oversætte en berømt Skildring af Nicolas Gogol, tagen af Digterværket T a r a s s B u l b a, som handler om Kosakkernes Liv i fordums Tid. Tarass og hans Sønner ere paa Vejen til Lejren ved Dnjepr.

»Steppen havde omslynget Rytterne med sit frodige Favntag. Det høje Græs lukkede sig om dem, skjulte dem, og kun Toppen af deres sorte Huer tegnede sit Spor paa Slettens Overflade. Solen havde længe straalet paa den klare Himmel og lod sit varme, oplivende, skabende Lys strømme ud over Steppen. Kosakkernes Sjæl bortkastede med et Vingeslag alt, hvad der endnu tyngede den af Uro og Bekymring; deres Hjærter skjælvede som Fugle, naar de løfte sig paa deres Vinger — — jo længere de kom frem, des skjønnere blev Steppen. Den Gang var hele den sydlige Del, hele den Strækning, som nu udgjør Ny-Rusland lige til det sorte Hav, en frodig, ubetraadt Slette. Ploven havde

aldrig trukket sine Furer i dette Hav af vilde Planter; kun de vilde Heste, der skjulte sig her som i en Skov, havde nedtraadt Græsset nogle Steder. Man kunde ikke tænke sig noget skjønnere i Naturen: hele Jordens Overflade lignede et gyldengrønt Hav, hvori der skinnede Myriader af forskjellige Blomster. Imellem de høje, svajende Græsstraa hævede sig himmelblaa, søgrønne, lilla Kornblomster; den guldskinnende Gyvel skød sine toppede Hoveder op over dem; den hvide Kløver skinnede hist og her; et Kornax, kommet Gud véd hvor fra, modnedes i dette Mylr. I det grønne Skjul tumlede Agerhønsene sig og rakte Halsen frem, tusende Fugles Kvidren fyldte Rummet, og i Luften svævede Høgen med dirrende Vinger og gjennemborede med Blikket den frodige Plantevæxt. Skriget af en Flok Vildgæs hørtes fra en eller anden fjærn Sø, Gud véd hvor. En Maage hæver sig fra Græsset med sagte Vingeslag og tumler sig vellystig i Ætherens Bad; den taber sig i Luften, nu er den kun et skjælvende sort Punkt, men en hurtig Drejning bringer den tilbage i Solskinnet, blændende hvid. — — O, Pokker staa i jer, hvor I ere dejlige, I Stepper!«

Hvem tilhørte denne Jord fra det 15de til det 17de Aarhundrede? Spørg, hvem Havet tilhører: den, som har gode Sejl, Dristighed og heldig Vind. Den sydlige, ubeboede Steppe var overladt de krimske Tatarers Strejftog; Grænserne for deres Land skiftede paa denne Side efter »Længden af deres Lanser«. Længere Nord paa udgød de slaviske Stater deres Bærme over dette Fristed. Russerne havde kaldt Landet Ukraine, det er Grænselandet, og den store Slette skilte virkelig ogsaa fire rivaliserende Nabostater, der altid stode paa Krigsfod: Russerne, Polakkerne, Tyrkerne og Tatarerne. Ukraine blev selvfølgelig et Tilflugtssted for Samfundets Udskud, landsforviste, Oprørere, elendige fra enhver af de tilgrænsende Stater. Det var de første Kosakker; i Slutningen af det 15de Aarhundrede sloge de sig ned paa

en af Øerne i Dnjepr, oven for de Strømhvirvler, der kaldes Porogui, hvoraf de fik Navnet Zaporoger. Sietchen eller Folkeforsamlingen valgte en Hetman, som blev Høvding for et helt militært Hierarki af Oberster og Kaptejner. De levede udelukkende af Fiskeri, Jagt og Bytte, som de røvede fra Tyrkerne; deres »Maager«, saaledes kaldte de deres lange Baade, fór hen over Havet og Floden som Rovfugle. I det 16de Aarhundrede forandredes Samfundets primitive Tilstand ved den stærke Tilstrømning af Kolonister; medens den urolige, krigerske Kjærne af Folk blev paa de zaporogiske Øer, hvor til Adgangen var forbudt Kvinder og Børn, nedsatte de nyankomne sig paa Dnjeprs højre Bred og opdyrkede Jorden; efterhaanden bredte de sig længere op imod Nord, mod deres Udgangspunkt og blandede sig med den lillerussiske Befolkning i Grænsedistrikterne. Efterhaanden som den omvankende Skare voxede, fik den faste Boliger og gav sig til at leve af Agerdyrkning, den beholdt det gamle Aristokrati med Sietchen, men det antog en administrativ, stillesiddende Karakter; Obersten bosatte sig i en Kjøbstad og blev Høvding for et Distrikt, Kaptejnen blev Høvding for en Kreds. Ved at træde i Forbindelse med Polen gjorde de nye Kosakker sig til Dels afhængige af denne Stat; man kaldte dem indregistrerede Kosakker, fordi de anerkjendte Kongen af Polens Kontrol over den Protokol, hvori de med hans Samtykke vare indførte; Kongen bekræftede Valget af deres øverste Hetman, en Høvding, som raadede over 50,000 Lanser og underhandlede med sin Overherre i Varszava, som om han var hans Ligemand.

Den nye Stat undergik i disse to Aarhundreder hurtige politiske og sociale Omvæltninger; det er mærkeligt i dette kosakkiske Samfund, som var grundlagt paa absolut Frihed og Lighed, at iagttage Udviklingen af de samme Love, som styre ethvert menneskeligt Samfund, hæve de stærke Lag til Toppen og styrte de svagere Lag i Underkastelse og

Lidelse. De sammenløbne Æventyrere fra den første Tid blive en Slags militær Orden, væbnet mod Tyrken, en barbarisk Efterligning af Tempelherrerne eller de tyske Riddere, derpaa efter disse sidstes Exempel en mægtig Lensadel med store Grundbesiddelser, hvor de mest begunstigede bringe de andre i Trældom. I det syttende Aarhundrede var de første Zaporogers indbildte Frihed kun en fjærn Drøm; Hetmanernes og de øverste Officerers Familier havde dannet et Aristokrati, der ikke var meget forskjelligt fra det polske Aristokrati; Friheden var ganske vist endnu Kosakkernes Ideal, men som Kostomarof med rette siger, »at være fri bestod for dem kun i at have Rettigheder, som andre ikke have«, en kosakkisk Opfattelse, der er mere udbredt, end man tror.

Hvoraf kom den voldsomme Udvandringsstrømning, som i faa Aar befolkede det frie Ukraine og strømmede tilbage over det polske Ukraine efter at have styrket sig ved den kosakkiske Frihed? Af den haardeste Elendighed, som nogen Sinde har tynget et Folk. Det østlige Polen, som den Gang strakte sig hinsides Kiev, beboedes af en lillerussisk Befolkning, der var underkuet af polske Adelsmænd; Bonden var skilt fra sine Herrer ved alt, ved Race, ved Sprog, ved Religion, den katholske Lensadel behandlede disse Heloter som erobret Kvæg; Lillerusseren var voldgiven en Herre, hvis Magt ikke hemmedes af nogen Lov, hvis Fornødenheder vare umættelige. For at udrede den vanvittige Luxus, som stilledes til Skue i Varszava, maatte Adelsmændene udpine deres Godser; de havde fundet det mere fordelagtigt at bortforpagte dem til Jøder, og disse ubarmhjærtige Mellemmænd udsugede de livegne med deres Races bekjendte Rovbegjærlighed. Trosforfølgelser hærgede om Kap med Udsugelser; den orthodoxe Russer maatte se paa, hvad der efter hans Begreber var oprørende, hvorledes de jødiske Forpagtere, som ejede ham med Hud og Haar, taxerede endogsaa Gudstjenesten og lagde Skat paa Barne-

daab, Bryllup og Begravelse. Det ulykkelige Folk blev jaget som Skovens vilde Dyr, alle vare dets Fjender: Godsejeren, som ikke ydede Bonden anden Rettergang end Tortur, Jøden, som udsultede ham, Soldaten fra Frikorpserne, som plyndrede hans Hus, Jesuiten, som med Magt omvendte ham til den romerske Kirke. Der findes uigjendrivelige Vidnesbyrd herom; en af hin Tids mest fanatiske Trosprædikanter, Fader Scarga, indrømmer, at i intet af det fevdale Evropas Lande er Slaveriet saa strængt som i Lille-Rusland. Den polske Historieskriver Starovolsky siger, at den kristne Raja i Tyrkiet er fri og lykkelig i Sammenligning med Republikkens livegne. »Ingen Pasha vilde mod den ringeste Bonde tillade sig saadanne Ting, som gaa i Svang i vore Landsbyer; ingen asiatisk Despot har i hele sit Liv pint saa mange Folk, som hvert Aar pines i vor frie Republik.«

Til at undgaa denne Elendighed var der kun én Udvej: at flygte til Dnjepr og blive Kosak. I det 16de Aarhundrede strømmede en hel Befolkning hen ad denne Befrielsens Vej; i det 17de Aarhundrede efter den Strømning mod Nord, som jeg har omtalt, ere de kosakkiske Landsbyer spredte over hele Lille-Rusland, som en Frihedens Surdej, der ved sit smittende Exempel bestandig opfordrer sine undertrykte Brødre til at frigjøre sig ved de samme Midler. De indregistrerede Kosakker antoge sig deres Landsmænds og Trosfællers Sag, de bleve den Grundvold, hvorpaa det spirende Oprør modnedes. Oprøret ventede kun paa en Fører for at bryde ud, og i Midten af det 17de Aarhundrede fandtes en saadan; Hetmanen Bogdan Chmelnitzky rejste sig for at hævne den orthodoxe Tro og befri Lille-Rusland. Kampens Karakter viser sig tydelig ved den Omstændighed, at Patriarken i Konstantinopel sendte en indviet Kaarde til Hetmanen, medens Kong Johan Kasimir modtog et Sværd gjennem den romerske Legat. Den græske Kaarde viste sig at være den stærkeste, Bogdan faldt ind i Polen med

sin Hær af Kosakker, livegne og tatariske Hjælpetropper, og Religionskrigen udbrød, ledsaget af alle sine sædvanlige Rædsler; Godsejere, som bleve overrumplede af Bønderne, bleve brændte eller flaaede levende; det harmfulde Folk styrtede sig over Jøderne, som saa længe havde været deres Bødler, og hundrede Tusende Israeliter bleve myrdede. »Vore Forfølgere vare hurtige som Himlens Ørne,« sukker en samtidig Rabbiner. Disse historiske Minder, som endnu leve i Bøndernes Erindring, forklare de Voldsgjerninger, som nylig ere blevne forøvede i de samme Egne.

Det vilde have været ude med Polen, hvis Bogdan Chmelnitzky havde forfulgt sit Held til det yderste; men han nøjedes med at sikre Ukraines Uafhængighed, eller rettere sagt med at bringe det under en anden Lensherre. Den 8de Januar 1654 sammenkaldte Hetmanen Kosakkernes Folkeforsamling og tiltalte dem omtrent paa følgende Maade: »Vi ere ikke stærke nok til at bestaa uden Overherre mellem saa mange store Stater; blandt vore Naboriger er der fire, til hvem vi kunne overgive os: Kongen af Polen, Sultanen af Tyrkiet, Khanen paa Krim og Czaren af Rusland; hvem af disse vælge I?« Kosakkerne valgte Czaren, og der blev med det samme sluttet en Traktat med de Bojarer, som vare sendte af Alexis Michailovitch, hvorved det blev bestemt, at Ukraine skulde hjemfalde til Rusland med Bibeholdelse af alle sine Rettigheder. Saaledes blev det temmelig løse Baand, der hidtil havde knyttet Kosakkerne til Kongen af Polen, løst til Fordel for Czaren i Moskva. Under hans Overherredømme skulde Hetmanerne med deres Embedsmænd og Officerer danne en Lensadel med de lillerussiske Bønder som Fæstere; for deres Vedkommende havde Bogdan intet betinget sig; de skiftede blot Herrer; fra de polske Herrers Voldsherredømme gik de over til at staa under de kosakkiske Høvdingers ikke mindre vilkaarlige Magt og snart til de russiske Bojarer. Den stakkels Mushik kunde endnu synge sin gamle Klage-

sang: »Hvor er du, Retfærdighed, vor Moder med Ørnevinger?« — Saaledes var det Land, hvor Mazeppas Dristighed, Ærgjerrighed og Talent for Rænker skulde bane ham Vej.

Da Mazeppa kom til Dnjepr, var der Uenighed mellem Bogdans Efterfølgere; der var to Hetmaner, en paa Dnjeprs venstre Bred, som var Czaren tro, og en paa den højre, som var oprørsksindet og stod i Underhandlinger, snart med Polen og snart med Sultanen. Det var hos Hetmanen paa den højre Bred, at Mazeppa traadte i Tjeneste; denne Hetman, Peter Dorochenko, var en Kosak af den gamle Race; ustyrlig og upaalidelig skiftede han bestandig Herre og kunde ikke finde sig i nogen af dem. Bedaaret af Mohamed IV's den Gang glimrende Held, havde han sluttet sig til Tyrkerne og gjorde et Felttog sammen med dem. De Egenskaber, Mazeppa medbragte til denne Mands Tjeneste, vare sjældne i Zaporogernes Lejr; Kong Johan Kasimirs fordums Kammerherre var veltalende, smidig og forholdsvis lærd; han talte Russisk, Polsk og Latin, og disse Fortrin gjorde ham vel skikket til at beklæde Posten som General-Sekretær, der svarer til, hvad vi vilde kalde Hetmanens diplomatiske Kancelli. Dorochenko udnævnte ham til denne Stilling og betroede ham forskjellige Hverv. Da han i Aaret 1674 blev haardt trængt af Russerne, sendte han Mazeppa til Konstantinopel for at bede Storvisiren om Hjælp. Et Parti Czaren hengivne Zaporoger bemægtigede sig Ambassadoren og førte ham til Moskva med samt hans Breve; Mazeppa blev bragt for et af de Forhørskontorer, som vare de vigtigste Drivhjul i den mistænksomme, russiske Politik, der stadig spejdede efter Forrædere. Enhver anden vilde et saadant Æventyr være kommet dyrt at staa; men Mazeppa lykkedes det at vaske sig hvid; han forstod

at behage sine Dommere og Czaren, og blev frikjendt. Ivan Stepanovitch havde lært meget paa denne tvungne Rejse; han havde indset, at det var Rusland, som maatte blive Lille-Ruslands Hersker i Fremtiden og ikke, som Dorochenko troede, det fjærne Konstantinopel, hvor man havde travlt med at erobre Wien og med mange andre Ting; fra denne Dag af lagde han en politisk Plan, som han holdt fast ved i tredive Aar. Da han kom tilbage til Ukraine, gik han over til Hetmanen paa Dnjeprs venstre Bred, Samoilovitch. Begivenhedernes Gang viste, at han havde Ret; Dorochenko blev forladt af sine Forbundsfæller, udleveret til Czaren og forvist til det nordlige Rusland, hvor han døde. Man kunde allerede nævne to forhenværende Hetmaner, der vare forviste til Sibirien, og denne Omstændighed viser, hvor store Fremskridt Russernes Herredømme havde gjort i Ukraine, hvor Bogdan Chmelnitzky havde skaffet dem Indpas. Den kejserlige Ørn slog Dag for Dag sine Kloer dybere i Kosakkernes Land; til Trods for Klager og Indvendinger tiltoge de russiske Vojvoder sig Myndigheden i de store Byer. Mazeppa blev gjentagne Gange sendt til Moskva for at underhandle, og han benyttede disse Besøg til at slutte fordelagtige Bekjendtskaber. Under den unge Peter den stores Søster Sophies Regentskab opdagede han, at Galiczin stod i Begreb med at komme i Gunst og vandt den almægtige Bojars Venskab. Samoilovitch, der var en simpel Præsteson, saae sin Magt blive undergraven af sine Obersters Misundelse og Rænker; hans Fjender beskyldte ham for at være en Forræder og tilskrev ham Skylden for, at det store russiske Tog til Krim i 1587 var strandet. Galiczin, der havde anført det i egen Person, vendte hjem gjennem Ukraine og lod Hetmanen undgjælde for sin Ydmygelse, i det han foranledigede hans Afsættelse. Et Øjenvidne til denne Episode har efterladt en Beretning derom, som er meget karakteristisk for Kosakkernes Liv.

Hæren ligger i Lejr paa Bredden af Kolomak, ikke

langt fra Pultava. En Nat, da Hetmanen sidder i sit Telt og skriver paa en Erklæring for at retfærdiggjøre sig, stille Obersterne, der ere i Forstaaelse med Galiczin, sikker Vagt omkring hans Telt; ved Midnat kommer General-Sekretæren Kotchubey til Bojaren for at bede om hans Ordrer. Da Dagen gryr, gaar Samoilovitch ud af Teltet og begiver sig til Kirken for at høre Fromessen; de Ældste vente paa ham uden for Døren, da de ikke vove at forstyrre Gudstjenesten. Da Hetmanen kommer ud, griber en af Obersterne ham i Armen og siger barsk: »Gaa en anden Vej!« Samoilovitch forlanger at tale med de russiske Generaler; han bliver sat paa en elendig Karre, hans Søn, der var bleven greben, da han vilde flygte fra Lejren, bliver sat paa en gammel Hest uden Sadel, og i dette Optog føres de til Galiczins Telt. Overgeneralen og hans Stab tage Plads paa en Række Sæder, og Hetmanen træder frem for dem, støttet paa sin sølvknappede Stok og med Hovedet indhyllet i vaadt Linned; thi han led af Ansigtssmerter. Paa den anden Side staa Anklagerne, de Ældste og Obersterne; de tage Ordet med Voldsomhed og fordre Ret af Czarens Repræsentant, i det de beskylde deres Hetman for tusende Misgjerninger, for Tyranni og Forræderi. Den anklagede søger at svare: men Obersterne kaste sig over ham, overdøve hans Røst, og Beskyldningerne vilde være blevne fulgte af Slag, hvis ikke Galiczin havde befalet, at den anklagede og hans Søn skulde føres bort. Bojaren dømmer, at de begge skulle forvises til Sibirien, og at alle deres Ejendomme skulle konfiskeres; derpaa opfordrer han de Ældste til at sammenkalde Præsterne og alle højerestaaende Kosakker for at vælge en ny Hetman. To Dage efter forsamlede de kosakkiske Regimenter og Standspersoner sig uden for det Telt, som tjente til Gudstjeneste i Felten. Efter at et Te Deum var afsunget, lagdes paa et Bord Tegnene paa Hetmanens Værdighed: Banneret, »Bulavaen« eller Vaabenkøllen og Buntchuken, en Slags Fanemærke af Hestehaler, en Efterligning af de tyrkiske Janitsharers Skikke. Galiczin

stiger op paa en Bænk og meddeler Kosakkerne, at Czaren giver dem Lov til at vælge en Høvding efter deres gamle Skikke; der bliver en dyb Tavshed, derpaa raabe talrige Stemmer: »Mazeppa, Mazeppa!« De, som ikke ere indviede i Rænkespillet, nævne andre Navne. Overgeneralen lader, som om han ikke hører det, kalder Folkets udvalgte frem, overrækker ham Tegnene paa hans Værdighed og tager ham i Ed. Saaledes gik det til, at Ivan Stepanovitch blev udraabt til Hetman den 25de Juli 1687; han erkjendte Bojarens Protektion ved strax til Tak at udbetale ham 10.000 Rubler.

Det Land, hvis Regering Mazeppa overtog, var undergravet af sociale Uenigheder, af den evige Strid mellem Demokrater og Aristokrater, som tærer paa alle menneskelige Samfund. I Ukraine var den naturlige Ulighed i Stillinger forenet med en Anomali, der maaske er enestaaende i Historien; uden at tale om fornemme og rige saae man dér — og det lige til den Frigjørelse, der nylig har fundet Sted — to Folkeslag af samme Race og beboende samme Land, men styrede af forskjellige Love. Ved at rejse nogle faa Verster kunde man komme fra en livegen til en kosakkisk Landsby, og i Kraft af dette magiske Ord var den sidste fri for alle de Byrder, som tyngede den første. Endnu den Dag i Dag have disse Steder bevaret deres forskjellige Fysionomi. Den kosakkiske Bonde, som altid har været fri, føler mere Energi, Foretagelseslyst og Selvtillid end den, der længe har været livegen. Det lillerussiske Folk, som havde udgydt sit Blod for sin Uafhængighed Side om Side med Kosakkerne, kunde paa Mazeppas Tid daarlig finde sig i de sidstes privilegerede Stilling, og Kosakkerne vare paa deres Side vrede over deres Høvdingers Tyranni og savnede den Lighed, der havde hersket i gamle Dage. Disse to Folk forenede sig mod deres nye Herrer, som vare opstaaede af deres egen Midte. »Vi troede, at Bogdan haade befriet det kristne Folk: men vi se nu, at

Fattigfolks Skæbne er værre end under de polske Herrer. Fordum var det kun de gamle »Paner«, som undertrykkede os, nu blive vi overlæssede med Byrder af Folk, hvis Fædre have tjent deres Brød i deres Ansigts Sved.« Saaledes sukkede de troskyldige Bønder i Ukraine; de havde indbildt sig, at Herrens Plads kunde staa tom, og at man vandt ved at faa nye Herrer i Steden for gamle. Der udbrød Oprør paa alle Kanter. Indehaverne af de kosakkiske Len dæmpede dem ubarmhjærtig og lod Øret skære af enhver Bonde, der blev greben paa fersk Gjerning i at gjøre Oprør. Det stakkels Folk, hvis Natur er saa blød, fin og let at styre, saa barnlig i sine Fortrin og Fejl! For at opdage, hvad det har lidt igjennem lange Tider, behøver man ikke at granske i gamle Bøger; gaa blot en Aften i Høstens Tid gjennem Landsbyens Gade og lyt til de Sange, der høres til langt ud paa Natten! Disse sørgmodige Melodier i Mol, som evindelig slæbe sig afsted paa den samme klagende Tone eller løfte sig til et vildt Hyl, som minder om Ulveskrig, ere opstaaede af en ældgammel Fortvivlelse. Det er desuden paa faa Forandringer nær den samme primitive Sang, der er fælles for alle orientalske Racer; jeg har haft let ved at gjenkjende den, da jeg har hørt den fra Nilen til Orontes, fra Donau til Dnjepr. I Luxor, imellem Templets Ruiner har jeg set en gammel, blind Fellah, som spillede den paa sin Rørfløjte med en ubeskrivelig Sørgmodighed, der passede godt til den ældste Elendighed, Historien beretter om; i Stambul, paa Due-Moskeens Trin har jeg set en Tigger fra Lilleasien, som gjentog den paa sin Darbuka med en saa inderlig og rørende Betoning, at det skar en i Hjærtet; jeg har gjenfundet den i Høstfolkenes Kor i Ukraine, som et ensformigt Ekko af alle de fælles Lidelser, der i saa mange Aarhundreder have tynget paa Orientens skjønne, sørgmodige Lande.

Undskyld, at min Fortælling har forvildet sig derhen; hvem af os har ikke undertiden standset sit Arbejde og

sluppet sine Tankers Traad ved at lytte til en ulykkeligs Sang uden for Vinduet?

Mazeppas Forgængere havde rettet sig efter Omstændighederne og snart smigret det demokratiske Parti, snart underkuet det. Den nye Hetman blev ved at være tro mod det kosakkiske Oligarkis Interesser; saa vel hans Vaner og hans Smag, som hans polske Opdragelse drog ham i den Retning. Han nedsatte sig i Baturin, Hetmanernes sædvanlige Opholdssted, ikke langt fra Tchernigof ved Grænsen af de store Skove, som endnu dække denne Del af Lille-Rusland. Det Liv, han her førte, mindede meget mere om Hoffet i Varszava end om de første Zaporogers Lejr. I gamle Huse i Ukraine findes Portræter af kosakkiske Forfædre fra hin Tid, som fuldstændig ligne polske Adelsmænd; de have samme Dragt, den rige orientalske Kaftan den krumme Sabel og den fjersmykkede Hue; men Hovedet, og Ansigtet, der paa lange Mundskjæg nær ere glatragede, giver nogle af dem en svag Lighed med Tatarer; alle holde i Haanden »Bulavaen«, den med Sølvsøm prydede Vaabenkølle, og deres Blik og Udtryk vidne om, at de vare vante til at herske. I Baturin dannede de højeste Embedsmænd et lille Hof; Mazeppa havde til sin personlige Tjeneste oprettet et Kompagni Livgardere, som kaldtes Serduker. De umaadelige Rigdomme, han under sin Regering efterhaanden samlede sig, tillode ham at føre et overdaadigt Liv; en raa Luxus herskede ved de Gjæstebud og Fester, hvortil han samlede sine Omgangsfæller; Kosakkernes uciviliserede Sæder røbede sig ofte, og Gjæsterne bleve baarne døddrukne bort. Den snedige Mazeppa, der bedre forstod at beherske sig, afgjorde mange vanskelige Underhandlinger ved Bordet med Modstandere, der vare drukne fra Sans og Samling. (Sluttes).

S. M.

Methodismen og den religiøse Vækkelse i England.

(Slutning).

III.

Vi have dvælet saa længe ved Whitefield og hans Prædikener, fordi han fik en saa afgjørende Indflydelse paa det attende Aarhundredes religiøse Vækkelse. Hvis ikke en stor Taler og en stor Organisator vare traadte op jævnsides, var sandsynligvis den methodistiske Bevægelse efterhaanden bleven dæmpet og var til sidst gaaet under ligesom flere lignende Samfund i det syttende Aarhundrede. Whitefield manglede fuldstændig Wesleys Dygtighed til at organisere, som ene kunde give den hele Bevægelse Varighed, medens Wesley derimod, skjønt han ogsaa var en begavet Prædikant, næppe vilde have kunnet udbrede en saa almindelig Begejstring, hvis han ikke havde haft en Taler ved sin Side, der, som Whitefield, besad en Magt, som ingen anden paa den Tid, til at sætte den store Mængdes Følelser i en lidenskabelig Bevægelse.

Efter at Whitefield i Februar 1739 havde faaet indført Prædikener under aaben Himmel, forplantedes den methodistiske Bevægelse hurtig iblandt Folkets store Masse, og da Wesley i Maj samme Aar aabnede det første methodi-

stiske Kapel, var dermed Begyndelsen gjort til et vel organiseret Samfund, som var i Stand til at fastholde og udvide de vundne Resultater. Der fremkom dog snart en dyb og betydelig Spaltning. I Aaret 1739 var Methodismen kun et Skud af den mähriske Brodremenighed; men forskjellige Aarsager medvirkede til at løsrive den fra Moderstammen. Wesley satte sig op imod den mere end biskoppelige Avtoritet, som Grev Zinzendorf udøvede over Brødrene, og de mähriske Lærere vægrede sig ved at anerkjende den overnaturlige Karakter af de hysteriske Anfald, som nu bestandig forekom under Wesleys Prædikener. En Sværmer fra Elsass, ved Navn Molther, med hvem Wesley ikke følte sig aandsbeslægtet, vandt stor Popularitet blandt de mähriske Brødre og drev dem til de største Yderligheder i Mysticismen. En af deres Lærere sagde: »Ingen Sjæl kan blive renset i Kristi Blod, uden først at blive bragt hen til én, i hvem Kristus har fuldkommen vundet Skikkelse; men i hele London findes kun to saadanne gejstlige, nemlig Bell og Molther.« En anden Hernhut, en Kobbersmed, der havde kastet sig over Theologien, forkyndte sine Tilhorere, at »ingen kan blive sand Kristen uden for den mähriske Menighed.« Denne Kirkes Lære om, at intet Menneske har naaet Frelsen, saa længe han endnu føler nogen som helst Tvivl om sin egen Tilstand, havde Wesley vel i Begyndelsen antaget, men han forkastede den snart, prædikede aabent imod den og lærte, at der gives Grader i den retfærdiggjørende Tro, ligesom han ogsaa protesterede mod den Antinomi, at Mennesket alene retfærdiggjøres ved sin Tro, medens dog Omvendelsen sker ved en øjeblikkelig, overnaturlig Proces, i hvilken det slet ingen Del har. Hernhuterne formanede enhver, som endnu ikke havde erfaret denne pludselige Omvendelse, til at afvente den i Stilhed, thi: »At forske i Skriften, bede eller gaa til Herrens Bord, før man har Troen, er det samme som at ville erhverve Saligheden ved gode Gjerninger,

og saadanne Gjerninger maa først kastes til Side, før Troen kan annammes.« »Et Menneske kan,« sagde en af disse Vranglærere, »lige saa godt fare til Helvede ved at bede som ved at stjæle.«

Disse Overdrivelser fandtes ikke i de mähriske Brødres oprindelige Læresætninger og bleve ogsaa senere modificerede, men i Aaret 1740 havde de naaet Højdepunktet og fremskyndte den uundgaaelige Spaltning. Wesley prædikede bestemt derimod og blev derfor udelukket fra Prædikestolen i det mähriske Kapel i Fetter Lane. Da skilte han sig tillige med atten eller nitten andre fra det Selskab, han selv havde dannet, og som var bleven Midtpunktet for hele Bevægelsen, og dannede i Juli 1740 et nyt. Fjorten Dage senere sendte Wesley Hernhuternes Førere i Tyskland et langt Brev, hvori han fremstillede deres Tilhængeres mange Overdrivelser og nedlagde Indsigelser derimod, og fra den Tid var Bruddet mellem Methodisterne og Hernhuterne fuldstændigt.

Kort forinden var en Kalvinist paa Charles Wesleys Befaling bleven udelukket fra Methodisternes Forsamling, fordi han forfægtede Læren om Naadevalget og Fordømmelsen, og det var øjensynligt, at Wesley og Whitefield fjærnede sig mere og mere fra hinanden. Whitefield var bleven bestyrket i sin Kalvinisme ved Forbindelser, han havde sluttet i Amerika, og medens Wesley stedse bestemtere hævdede Læren om de troendes Fuldkommenhed eller Syndfrihed, traadte Whitefield i bestemt Modsætning til denne Lære. Begge ønskede dog oprigtig at undgaa et Brud; men dels laa det ikke for nogen af dem at tilbageholde deres Meninger, dels havde de begge mange Tilhængere, som gik endnu videre. Da saaledes en underordnet Prædikant beskyldte Wesley for at borttage noget af Guds Ord, udstødte Wesley ham af Menigheden; med ham fulgte saa omtrent halvtredsindstyve andre, og de kalvinske Methodister dannede et særligt Samfund, hvis Stil-

ling dog efter Whitefields Død langtfra kunde maale sig med de wesleyanske Methodisters. Begge Førerne vedbleve dog at nære venlige Følelser for hinanden; Wesley skriver saaledes længe efter dette: »Whitefield besøgte mig. Han aander kun Fred og Kjærlighed. Bigotteri kan ikke bestaa for ham, men bøjer sit Hoved overalt, hvor han kommer frem.« Og Whitefield svarede en Kalvinist, der spurgte ham, om han troede, de vilde faa John Wesley at se i Himlen. »Jeg frygter for, at vi ikke ville, thi han vil være Guds Trone saa nær, medens vi ville staa den saa fjærn, at vi vanskelig kunne faa ham i Syne.«

Disse indre Tvistigheder havde imidlertid kun ringe Indflydelse paa selve den religiøse Bevægelse, der stadig spredte sig videre, og som — især ved de saakaldte »Markprædikener« — lod Evangeliets Lys trænge ind i Folkets store Mængde, der hidtil næppe var kommen i Berøring med Religionen. Hvad der beredte de største Vanskeligheder, var Lærernes ringe Antal og Modstanden hos den største Del af Gejstligheden. Mangelen paa Lærere blev imidlertid afhjulpen i Begyndelsen af Aaret 1741, da Wesley, med nogen Ulyst, besluttede at benytte Lægprædikanter. Dette Skridt gjorde tillige Methodisterne mere og mere uafhængige af Statskirken; der byggedes mange Kapeller i de store Stæder, og Prædikanterne rejste omkring selv i de mest afsides Egne. De holdt deres Taler paa Marker og Gader, paa Markedspladser og Kirkegaarde, overalt, hvor de kunde samle Tilhørere; Wesley traadte saaledes ved en Henrettelse frem ved Siden af Galgen og prædikede om Død og Dom; en anden Gang, da han var bleven udelukket fra Prædikestolen i Epworth, holdt han sin Prædiken paa Kirkegaarden, staaende paa sin Faders Grav. Saaledes kom Methodisternes Prædikanter i Berøring med de laveste og mest raa Folkeklasser, og de maatte ofte lide Mishandlinger og Forfølgelser; en af dem ved Navn Seward, der rejste omkring og prædikede i Wales, mistede Livet som Følge

af et Slag i Hovedet; ogsaa Whitefield og Wesley bleve flere Gange mishandlede af Pøbelen og vare nær blevne dræbte, men reddedes ved det rolige Mod, de bevarede midt under Faren, og den Veltalenhed, hvormed de betvang Ophidselsen. Mange af disse Forfølgelser skyldtes vel Statskirkens gejstlige, der hadede Methodisterne og gjorde alt for at ophidse Folket imod dem; men man kan for øvrigt let forstaa, at de, der ikke bleve vundne for Methodismen, rejste en stærk Opposition imod den; thi hvor som helst deres Prædikanter kom frem, udsaaede de Splid og Uro ikke blot i Menighederne, men ogsaa i Familierne. Man behøver blot at fremdrage enkelte Exempler blandt de utallige lignende, Wesley omtaler i sin Dagbog, for at overtydes om, hvilken forfærdelig Virkning Methodisternes nerverystende Prædikener havde, hvorledes de ødelagde manges Forstand, gjorde andre legemlig og aandelig udygtige til deres Livsgjerning, og hensatte dem i en Tilstand af religiøs Fortvivlelse, der gjorde Livet næsten uudholdeligt baade for dem selv og for deres nærmeste. Hos mange fremkaldte de methodistiske Prædikanters ophidsende Taler og de forfærdelige Billeder, de fremmanede, en saadan Skræk, at de faldt om i heftige Krampeanfald; andre fyldte Luften med gjennemtrængende Skrig, der vedvarede timevis, atter andre indbildte sig, at de vare besatte af Djævelen, udstødte vilde Raab, klappede i Hænderne og brøde ud i hysteriske Latteranfald. Wesley fortæller et Sted: »Da jeg prædikede i Baldwin Street, kunde min Stemme næppe høres for Stønnen og Skrig; dette mishagede meget en Kvæker, som var til Stede; men pludselig faldt han selv til Jorden som ramt af et Lyn, og det var forfærdeligt at se den Dødskamp, der overfaldt ham. Vi bade Gud ikke at tilregne ham hans Daarskab, og snart efter hævede han Hovedet og raabte højt: »»Nu véd jeg, at du er en Guds Profet.«« Ved et andet Møde, hvor Wesley prædikede, tildrog en stakkels Kvinde, som visselig ikke var nogen Hyk-

lerske, sig stor Opmærksomhed. Undertiden kvaltes hun næsten af Krampelatter, saa brød hun ud i Forbandelser og Gudsbespottelser, stampede med Fødderne og kastede sig omkring med en saadan Voldsomhed, at fire, fem Personer næppe kunde holde hende, i det hun raabte: »O Evighed! o Evighed! o at jeg ingen Sjæl havde! o at jeg aldrig var bleven født!« Endelig begyndte hun med svag Stemme at anraabe Kristus om at hjælpe hende, og de heftige Kvaler hørte op. I slige Tilfælde vare Anfaldene forbigaaende; men ofte fremkaldtes ogsaa ved disse »Opvækkelser« et religiøst Vanvid, der er en af de sørgeligste Former for Afsindighed. Wesley fortæller saaledes om en gejstlig, som Methodisterne havde fordrejet Hovedet paa: »Han læste en Gang ved en Barnedaab Formularen og Bønnerne med stor Rørelse og under mange Taarer, saa han satte hele Menigheden i Forbavselse; men da han kom hjem fra Kirken, teede han sig saa besynderlig, at man blev nødt til at indespærre ham. I Begyndelsen vilde han tvinge enhver, der nærmede sig ham, til at knæle ned og bede, og han udraabte ofte: »»I ville være fortabte, I ville blive fordømte, dersom I ikke vide at eders Synder ere eder forladte.«« Efter syv, otte Dages Forløb blev han meget værre, men havde dog endnu lyse Øjeblikke, og efter henved fjorten Dages Forløb tog Gud ham til sig med en naadig Dom.«

Ved dette overspændte religiøse Sværmeri sønderreves ofte de snævreste Baand; Børn foragtede deres Forældres Bud, studerende deres Kollegiers Regler, gejstlige deres Kirkes Skikke. Alle Fornøjelser forekom disse Sværmere strafværdige; Messerne, Gjøglerne, de offentlige Folkeforlystelser, alt var Djævelens Værk. Det var syndigt for en Kvinde at bære et gyldent Smykke eller en prægtig Klædning; det var endog syndigt, at en Mand opsparede en Del af sine Indtægter. Da Whitefield gjorde en Dame et Ægteskabstilbud, holdt han det nødvendigt at sige til hende:

»Gud være lovet, hvis jeg da kjender mit eget Hjærte, er jeg fri for hin taabelige Lidenskab, som Verden kalder Kjærlighed. Jeg betror Dem, at jeg kun elsker Dem i Gud og kun paa hans Bud og for hans Skyld ønsker at blive forbunden med Dem.« Det er ikke til at undres over, at baade Whitefields og Wesleys Ægteskaber faldt meget ulykkelige ud.

Hvor som helst Methodisterne kom hen, søgte de at afskaffe Dans, Baller og alle andre Fornøjelser. Theatre og Skuespil bleve ubetinget fordømte: »De anmasse sig til at efterabe Guds Stemme i Tordenen og Lynet.« Heller ikke nogen anden Kunst fandt Naade for deres Øjne, og selv Wesley, som dog var en Mand med skarp Forstand og dannet Smag, ytrede om de i britisk Museum samlede Kunstskatte: »Hvilket Regnskab vil en Mand kunne aflægge Livets og Dødens Herre for et Liv, tilbragt med at samle alle disse Ting.« Allerede Børnene skulde lære at forsage Verden, og Wesley gav meget strænge Regler for den Skole, han grundede i Kingswood. Børnene maatte staa op hver Morgen Klokken fire, baade Vinter og Sommer, og derpaa tilbringe en Time med Andagtsøvelser. »Vi have ingen Legedage«, siger Wesley, »der holdes Skole hver Dag undtagen om Søndagen. Vi indrømme heller ikke nogen Tid af Dagen til Leg; den, der leger, medens han er Barn, vil ogsaa lege som Mand.«

Haand i Haand med denne asketiske Retning gik den mest krasse Overtro. Methodisterne vare overbeviste om, at enhver Følelse eller Tilskyndelse var direkte Indgivelse enten af Gud eller af Djævelen; deres Førere troede ikke blot, at al deres Tale var inspireret, men ogsaa, at alt, hvad der angik dem, var Gjenstand for en overnaturlig Indgriben. Solen skinnede brændende paa Wesley, da han en Gang prædikede; han hævede sit Blik mod Himlen, og pludselig formørkedes Solen af en Sky; hans Hest haltede, eller hans Hoved gjorde ondt, da tænkte han paa Guds Magt til at

helbrede baade Mennesker og Dyr, og strax forsvandt Lamhed og Hovedpine. I hver Forlegenhed troede Methodisterne, at de ved Lodkastning eller ved at slaa op i Bibelen paa Lykke og Fromme kunde faa et overnaturligt Svar paa deres Spørgsmaal. Wesley fortæller om en Mængde Undere, hvoraf vi kun skulle nævne nogle. En Mand raabte en Gang i lidenskabelig Vrede, at han vilde ønske, hans højre Haand maatte brænde op, hvis han efterlod sin Søn saa meget som sex Pence; dette angrede han dog senere, og han efterlod Sønnen hele sin Formue. Da han efter sin Død laa udstrakt paa en Seng, begyndte en usynlig Ild at fortære hans højre Arm, en Del af Siden og af Hovedet, uden at man kunde opdage nogen naturlig Aarsag dertil. Da man gød Vand paa Liget, hvislede det som hedt Jærn, og da de forkullede Levninger bleve lagte i Kisten, hørte man det gnistre og brænde indvendig. Da Kisten derpaa førtes hen for at bisættes, vaklede Kirkens Taarn og styrtede ned. Denne Historie forsikrer Wesley, at han har fra Øjen- og Ørevidner. En katholsk Pige blev, medens hun en Gang læste i sin Messebog, pludselig blind. I nogen Tid kunde hun ikke læse et Ord, indtil hendes Øjne en Dag kom til at hvile paa det ny Testamente, da saae hun tydelig; men saa ofte hun igjen begyndte at læse i Messebogen, blev hun atter blind en Tid. En Dame ved Navn Elisabet Hobson, til hvis Troværdighed Wesley havde den fuldeste Tillid, forsikrede ham, at hun levede i daglig, fortrolig Omgang med Aander, som snart viste sig for hende indhyllede i et dunkelt, gulligt Lys, snart i en himmelsk Klarhed. Wesley har nedskrevet en lang Beretning om hendes Visioner og Samtaler med Aanderne, hvori blandt andet fortælles, at da hun var indviklet i en Proces om et Hus, der havde tilhørt hendes Bedstefader, interesserede dennes Aand sig levende for Sagen, opfordrede hende til at vælge en anden Sagfører og gav hende mange gode Raad om Processens Førelse.

Naar Wesley end ikke tvivlede om en overnaturlig Indgriben i slige Øjemed, troede han selvfølgelig ubetinget paa alle Beretninger om Visioner af en ren religiøs Beskaffenhed og Tendens. En Dame var imod Methodismen, men Kristus viste sig for hende i Drømme, bebrejdede hende hendes Letsind og Vankelmod og sagde, at de nye Prædikanter vare Guds Tjenere. En anden blev omvendt ved en Engleaabenbaring, en tredje ved en Aabenbaring af Himmel og Helvede. Wesley var navnlig overordentlig lettroende i alt, hvad der angik Djævelens Indgriben, bevidnede stedse med stort Eftertryk sin Tro paa Hexeri, ja siger endog: »At fornægte Hexeri, er det samme som at fornægte Bibelen.« Han tvivlede ikke om, at de Krampetrækninger, som overfaldt mange af hans Tilhørere, vare et Værk af Djævelen, der rev og sled i de omvendte, at de ikke skulde komme til Kristus. Han havde jo selv sét Mænd og Kvinder, der vare besatte af Djævelen, havde iagttaget Vanvidsformer, der ikke vare naturlige, men maatte være djævelske, og havde paa sig selv erfaret hysteriske Anfald, som hidrørte fra en overnaturlig Indvirkning. Medens Djævelen saaledes anfaldt dem, der naaede til Troen, nedslog paa den anden Side Guds Domme dem, der traadte op imod Troen, og der anførtes talløse Exempler paa, hvorledes pludselige og skrækkelige Straffe ramte Methodisternes Modstandere. En gejstlig i Bristol begyndte at prædike imod Methodisterne, men blev pludselig overfalden af en Rallen i Struben tillige med en hæslig Stønnen og døde Søndagen derpaa. I Todmorden blev en gejstlig truffen af et Slaganfald, strax efter at han havde prædiket imod Methodisterne. En Kvinde, som saae en Mængde Mennesker vente paa Wesley uden for en Kirke, raabte: »De vente paa deres Gud.« Strax faldt hun afmægtig til Jorden, og den næste Dag opgav hun Aanden. Et Selskab unge Mennesker roede til Richmond for at forstyrre Methodisternes Prædikant Rowland Hill i hans Prædiken, men Baaden sank, og de druknede

alle. Ved slige Historier og Troen derpaa næredes et feberagtigt Sværmeri, som ofte gik over til aabenbar Galskab. En Mand red saaledes nogle Dage efter sin Omvendelse ind i Newcastle, i det han raabte højt, at Gud havde aabenbaret ham, han skulde blive en Konge og træde alle sine Fjender under Fødder. En Prædikant ved Navn George Bell forsøgte at aabne blindes Øjne og profeterede, at Verdens Undergang var nær. Hvor udbredt og stærk Overtroen var i England, viste sig tydelig ved Rædselen over Jordskjælvet 1750. Ved Aarets Begyndelse viste sig et stærkt Nordlys, der indhyllede den nordøstlige Himmel som i et Ildhav, og i Februar fyldte et frygteligt Uvejr Staden Bristol med Forfærdelse. Den 8de Februar og 8de Marts mærkedes stærke Jordrystelser i London; vel gik intet Menneskeliv tabt, og ingen Huse styrtede sammen; men flere Steder faldt Skorstene ned, en Pige slyngedes ud af Sengen og brækkede Armen, Møbler kastedes om, Kirkeklokker kom i Bevægelse, og der hørtes en stærk tordenlignende Larm. Det sjældne i disse Fænomener og den Omstændighed, at Rystelserne med tiltagende Styrke indtraf paa samme Dag i to paa hinanden følgende Maaneder, forhøjede Panikken. En forrykt Soldat profeterede, at den paafølgende 8de April vilde London og Westminster blive ødelagte; han blev rigtignok snart bragt til Bedlam, men en vild Rædsel havde udbredt sig iblandt Indbyggerne, og enhver, der kunde, flygtede bort fra London. Kirkerne vare overfyldte med bodfærdige, og den offentlige Usædelighed var næsten forsvunden. Londons Biskop opfordrede Folket til Anger i et Hyrdebrev, der blev solgt i over 100,000 Exemplarer, og hvori han især bebrejder det de mange utugtige Billeder, der udstilledes, og de mange vantro Skrifter, der udkom, samt drog til Felts mod den almindelige Ligegyldighed for Gudstjenesten og den sørgelige tiltagende Udbredelse af Papismen. Aftenen til den skæbnesvangre Dag naaede Skrækken sit Højdepunkt;

Tusender af Mennesker løb som rasende gjennem Gaderne; Methodisternes Kapeller vare overfyldte, og Charles Wesley prædikede mange Timer næsten uden Afbrydelse. Hele Natten vare Marker og aabne Pladser i Byen tæt besatte med Mennesker, og ved Midnatstid stillede Whitefield sig midt i Hyde-Park og prædikede om Herrens Dom for en tætpakket Masse af forfærdede Tilhørere. Først da Dagen brød frem, hørte Panikken op, og Arbejdets og Nydelsens mangfoldige Strømninger vendte tilbage i deres gamle Leje.

I denne nyvakte, lidenskabelige Fromhed dukkede imidlertid ofte urene Elementer frem; saa meget Sværmeri og Lettroenhed kunde selvfølgelig ikke undlade at lokke Bedragere til, og den Sædvane, at tilskrive enhver pludselig Indskydelse en overnaturlig Inspiration og at nedsætte de gode Gjerningers Værd, var langtfra altid til Gavn for Moraliteten, som nogle Exempler ville vise. Iblandt de mähriske Brødre vare antinomistiske Tendenser ofte komne frem, og Wesley maatte ogsaa stedse kæmpe imod dem blandt sine Tilhængere; han har saaledes nedskrevet nogle af sine Samtaler med en antinomistisk Lærer i Birmingham, der forsikrede ham, at da han ikke mere stod under Loven, var han Arving til alle Ting og berettiget til efter Behag at tage, hvad han ønskede af denne Verdens Goder, og at leve i fri Omgang med enhver Kvinde. Den bekjendte Dr. Dodd, der blev henrettet, fordi han havde skaffet sig Penge ved falske Underskrifter, havde været evangelisk Prædikant, og i de sidste Dage før hans Henrettelse var Wesley hos ham for at yde ham Trøst. En anden af de mest afholdte Prædikanter, James Wheatley, forfaldt til et tøjlesløst Liv og gjorde sig til sidst skyldig i Ægteskabsbrud og grov Usædelighed. Endog i Wesleys egen Familie traadte Umoraliteten frem. En ung Mand ved Navn Hall, en Discipel og fortrolig Ven af Wesley, vandt hans yngste Søsters Hjærte; han anholdt om hendes Haand, i det han

forsikrede, at Gud havde aabenbaret ham, han skulde gifte sig og Keziah Wesley skulde være hans Hustru. Bryllupet blev følgelig bestemt; men kort før den til Vielsen fastsatte Dag slog Hall op med sin Forlovede og friede til hendes ældre Søster, i det han dristig erklærede, at hans forandrede Valg var en Følge af en ny guddommelig Aabenbaring. Denne foregivne Aabenbaring blev adlydt, den forladte Søster blev syg og døde af Græmmelse, medens Hall snart viste sig at være en udpræget Vellystning. Selv Wesleys egen Opførsel mod formentlige omvendte var i det mindste i ét Tilfælde mere end uforstandig; han valgte nemlig en Kvinde ved Navn Sarah Ryan, som kun var 33 Aar gammel, men havde tre Ægtemænd i Live og var skilt fra dem alle tre, til Husmoder for sin Skole i Kingswood og underholdt en Brevvexling med hende, der fra hans Side førtes i en Tone af overvældende religiøs Begejstring og Hengivenhed. Det var intet Under, at dette vakte Forargelse, og at Wesleys Hustru, som var tilbøjelig til Skinsyge, blev saa forbitret derover, at hun, da han endogsaa offentliggjorde denne højst besynderlige Brevvexling, forlod sin Mands Hus.

Hvad der ogsaa skadede Methodisternes Anseelse meget, var deres indbyrdes Uenighed; hvor megen Bagtalelse og Forhaanelse der end fremkom fra deres Fjender, kunde det langtfra maale sig med det Had og den Skaanselløshed, hvormed de hellige selv angrebe hverandre. Da Wesley i Aaret 1770 offentliggjorde nogle Artikler imod Kalvinisternes Fatalisme og deres fuldstændige Forkastelse af gode Gjerninger, blev han beskyldt for at lære Retfærdiggjørelse af Gjerninger; hans tydelige og bestemte Gjendrivelse nyttede intet, og et Skisma mellem de arminianske og de kalvinistiske Methodister kunde ikke længere undgaas. Whitefield, der stedse havde stræbt at forhindre en Adskillelse og var den eneste, der kunde have forebygget den paafølgende Skandale, var død nogle Maaneder før. Det kalvinistiske Parti anerkjendte Lady Huntingdon som sit Overhoved, og

hun udelukkede alle Arminianerne fra sine Kapeller. Kort efter begyndte dette Partis Førere et Felttog mod Wesley, hvem de baade i Tale og Skrift overdængede med Forhaanelser, i det de hverken toge Hensyn til hans store Fortjenester af Methodismens Fremgang eller til hans høje Alder; han var den Gang henved halvfjerdsindstyve Aar. Deres Skandskrifter ere i sig selv aldeles værdiløse, men have dog nogen historisk Interesse derved, at Forfatterne hørte til de udvalgte hellige i en Sekt, der altid erklærede, at den alene besad den rette Hellighed. Allerede saadanne Titler som: »En gammel Ræv, rullet i Tjære og dyppet i Fjer«, »Dobbelt destilleret Blanding«, »Pave Johan« og andre lignende give en Forestilling om Indholdet. En af disse Forfattere, Toplady, skriver: »Jeg holder det for meget tvivlsomt, om nogen, der dør som Arminianer, kan komme i Himlen.« »Arminianismen ligger kun et Bøsseskud fra Socinianisme og Deisme.« Om Wesley skriver han: »Han er den mest ondskabsfulde Hader af det evangeliske System, som nogen Sinde er fremtraadt i disse Lande; uden Ære, Sandhed eller Retfærdighed; en jammerlig Stymper i al guddommelig Lærdom; fuld af djævelsk Syndighed og djævelsk Skamløshed«. I sine mildeste Øjeblikke kommer han frem med Bønner for Wesley, der meget ligne Anklager, i det han f. Ex. ønsker: »At den Herre, i hvis Haand alle Menneskehjærter staa, ogsaa vil bevirke denne Modstanders Redning som et Vinesbyrd om sin almægtige Kraft.« En anden af Førerne, Rowland Hill, fører et lignende Sprog. I en kun fyrretyve Sider lang Piece kalder han blandt andet Wesley: »En underfundig Ulv«, »en graahaaret Fjende af al Retfærdighed«, »en elendig, skyldig i haardnakket, grov og afskylig Usandhed«, »en ugudelig Spotter«, »en frafalden vantro« og meget mere. Wesleys Tilhængere skildrer han som: »en pjaltet Legion af prædikende Barberere, Skoflikkere, Kjedelflikkere, Gadefejere, Karrekuske og Skortensfejere«, og erklærer, at:

»Summen og Kjærnen af alle Johns Prædikener er: »Jeg. Jeg. Jeg og min Broder; min Broder og jeg, vi have udført hele det Guds Værk, som er blevet udført i disse Lande.«

Til det andet Partis Ære maa det siges, at det anslog en ganske anden Tone; Wesley selv skrev kun meget lidt med Hensyn til Uenigheden og altid med stort Maadehold. Den Opgave at kæmpe for det arminianske Parti, tilfaldt hovedsagelig Fletcher, en i England naturaliseret Schweizer, der var en Mand med en blid og elskværdig Karakter. Hans mange Skrifter om denne Sag ere — i alt Fald for Lægfolk — temmelig kjedelige, men yde tillige Beviser for, hvorledes han stedse førte Striden med den største Sagtmodighed, trods de skammeligste Forhaanelser fra Modstandernes Side.

IV.

Uagtet alle Mangler og indbyrdes Uenigheder hidførte Methodismen utvivlsomt en stor moralsk Omvæltning i England. Den var væsentlig en folkelig Bevægelse og øvede sin største Indflydelse i de laveste og mellemste Samfundsklasser; de Læresætninger, dens Prædikanter foredroge, og de Leveregler, de indprentede, viste sig at være de rette til ikke alene at vække de store Folkemasser til en sværmerisk Fromhed, der vare lige saa stærk som i Kristendommens første Dage, men ogsaa til at udrydde indgroede Laster og indgyde selv den mest brutale og samvittighedsløse Del af Folket en glødende og varig Religiøsitet. I det hele taget bidrog Methodismens Udbredelse over England, Skotland, Irland og Amerika til at give baade det religiøse Liv og Filantropien i disse Lande en varmere Tone og større Energi, end de længe havde haft.

Ogsaa blandt de højere Stænder vandt Methodismen mange Tilhængere, ja blev endog for en Tid en ligefrem Modesag. Dette skyldtes for største Delen Grevinde Huntingdon; denne mærkelige Kvinde besad en ikke ringe aandelig Begavelse i Forbindelse med en fyrig og noget bydende Karakter. Hun var Medlem af det oprindelige Methodistselskab i Fetter Lane og ofrede hele sit Liv og — efter sin Mands Død 1746 — ogsaa hele sin Formue til Organiseringen af den kalvinistiske Gren af Methodismen. I Aaret 1768 grundede hun et Kollegium i Trevecca og udsendte Missionærer til alle Egne i de forenede Kongeriger. Whitefield var en Tid lang hendes Kapellan; hendes Salon stod aaben for Methodisternes Prædikanter, og Whitefield taldte ofte dér for en glimrende Forsamling af den fornemme Verden. Blandt hans Tilhørere fandtes Chesterfield og Bolingbroke; Chesterfield sagde ham en artig Kompliment og syntes virkelig bevæget af hans Prædiken. Bolingbroke forsikrede ham paa sin fornemme Maade, at »han i sin Tale havde ladet de guddommelige Attributer vederfares fuld Retfærdighed«. Senere studerede den gamle skeptiske Statsmand Kalvins Værker og udtrykte sin levende Beundring for hans System. Af og til var den gamle Hertuginde af Marlborough blandt Tilhørerne; ogsaa Lady Suffolk, Georg den andens Maitresse, indfandt sig en Gang, men følte sig dybt krænket, fordi hun mente, at Whitefield, som slet ikke vidste, at hun var til Stede, i en Del af sin Tale havde gjort et Angreb paa hendes Liv. Den stolte Hertuginde af Buckingham nedlod sig ogsaa en Gang til at høre Whitefield, men udtrykte bag efter sin Mening om dennes Lære i et Brev til Lady Huntingdon, der paa en morsom Maade karakteriserer Brevskriverinden og hendes Tid. »Jeg takker Dem, naadige Frue,« skriver hun, »for Indbydelsen til at høre Methodistprædikanten. Jeg finder hans Lære højst modbydelig samt uforskammet og uærbødig mod højerestaaende, da den stedse gaar ud paa at udjævne al Rangsforskjel og afskaffe alle

Udmærkelser. Haaret kan rejse sig paa ens Hoved ved at maatte høre, at man har et lige saa syndigt Hjærte som alt det simple Pak, der kryber omkring paa Jorden. Det er højst krænkende og fornærmeligt, og jeg kan ikke andet end undre mig over, at De, naadige Frue, kan finde Behag i Tanker, der stemme saa slet med høj Rang og god Opdragelse.«

Der var imidlertid ogsaa mange højtstillede Herrer og Damer, som bleve dybt grebne af den nye Lære, og allerede i Aaret 1741 satte Lady Mary Hastings, Lady Huntigdons Svigerinde, Londons fornemme Verden i Forbavselse ved at gifte sig med en Rejseprædikant ved Navn Ingham. Ogsaa Georg III. var gunstig stemt mod Methodismen, og skjønt den unge Konge ellers var meget fjendtlig stemt mod alt, hvad der ikke hørte til Statskirken, talte han dog ofte med varm Beundring om Methodisterne.

Det Sted, hvor den evangeliske Bevægelse vandt den største Sejr, var dog i selve den engelske Kirke. I Aaret 1738, ved Begyndelsen af den methodistiske Bevægelse, skrev Wesley, at han kjendte kun ti gejstlige i hele England, der prædikede, hvad han kaldte den evangeliske Lære, og vi have set, med hvilken Bitterhed Størstedelen af den engelske Gejstlighed i Begyndelsen bekæmpede den hele Bevægelse. Paa den anden Side siger Whitefield selv, at han »i Begyndelsen ikke kunde slutte en Prædiken uden at give nogle Hib til Statskirkens fede, velnærede Præster«. Wesleys Sprog var vel under hele hans Virksomhed maadeholdent og anstændigt; men Lægprædikanterne gave altid deres Hjærte Luft i plumpe og giftige Angreb paa Gejstligheden. Imidlertid kunde den hele religiøse Vækkelse ikke gaa sporløst forbi Gejstligheden, og Modstanden tog efterhaanden af. Da Wesley i Aaret 1764 forsøgte at stifte et Forbund af evangeliske gejstlige, kunde han sende Cirkulærer til henved et halvt Hundrede; dette Tal voxede hurtig, og før Enden af Wesleys Løbebane var Modstanden

næsten ophørt. De store moralske Velgjerninger, den religiøse Vækkelse havde medført, fandt fuld Anerkjendelse, medens paa den anden Side de krampagtige Paroxysmer og den vilde Fanatisme, som i Begyndelsen ledsagede Methodisternes Prædikener, og som virkede saa frastødende paa mange, vare blevne meget sjældne. I Aaret 1777 skriver Wesley: »Er Korsets Forargelse ophævet? Det synes, at jeg endelig efter i henved halvtredsindstyve Aar at have været en foragtet, nu bliver en æret Mand.« To eller tre Aar senere saae han sig overhængt med Anmodninger om at prædike fra Statskirkens Prædikestole. De evangeliske Læresætninger, som i nogle Generationer havde været forsvundne fra den engelske Kirke, kom nu atter til Ære, og ved Aarhundredets Slutning var det evangeliske Parti, skjønt endnu i Minoritet, dog blevet en meget talrig og betydelig Afdeling at Englands Kirke.

John Wesley kunde saaledes ved Slutningen af sit Liv med Tilfredshed se tilbage paa en Virksomhed, der dannede saa betydningsfuldt et Afsnit i Kirkens Historie. Han blev 87 Aar gammel og vedblev til det sidste at arbejde med usvækket Iver og Energi; han stod op før Daggry og prædikede sædvanligvis allerede Klokken fem om Morgenen. Da han var 85 Aar, holdt han en Gang i Løbet af otte Uger over 80 Prædikener, og endnu i det sidste Aar af sit Liv foretog han en stor Missionsrejse i Skotland. Ved Siden af sin store Veltalenhed besad Wesley et beundringsværdigt Organisationstalent. Der gives vel næppe en vanskeligere Opgave end den at danne et fast ordnet Samfund af en Hob udannede Mennesker, der alle troede sig inspirerede af den Helligaand og levede som i en Rus af det vildeste religiøse Sværmeri; dog Wesley løste denne Opgave med en vidunderlig Blanding af Takt, Fasthed og Mildhed, og Methodismens senere Udvikling har noksom bevist, med hvilken Dygtighed dens Organisation var dannet. Kan man end saaledes vel ikke stille Wesley

i første Række af Reformatorerne, og blev end en stor Del af det Værk, hvortil hans Navn er knyttet, udført af andre, kan man dog uden Overdrivelse sige, at han med Hensyn til den praktiske Side af Religionen har haft større Indflydelse end nogen anden siden det 16de Aarhundrede. Wesley oplevede at se den af ham grundede Sekt omfatte over 70,000 Mennesker med 1000 bosatte og 300 omrejsende Prædikanter. Nu omfatte de forskjellige Grene af Methodismen henved tolv Millioner Mennesker, de have langt overfløjet alle andre ikke biskoppelige Sekter i England og alle andre religiøse Samfund i Amerika og vinde stadig større Udbredelse. Den methodistiske Bevægelse har desuden forvandlet Aanden i Statskirken, og i større eller mindre Grad har den kunnet spores i enhver engelsktalende, protestantisk Menighed, i det den overalt har hidført en almindelig Vækkelse og et friskere Liv.

Fra Krigsfangernes Lejr.

(Scener fra den nordamerikanske Borgerkrig).

(Slutning).

VI.

Lejren ved Ford.

Medens vi en mørk Efteraarsdag sade sammen, rugede over og passiarede om vore bedrøvelige Forhold, traadte Fama frem og meddelte os et nyt Rygte: Fangerne skulde frigives paa Æresord og strax transporteres til Unionisternes Linjer. Rygtet stadfæstedes et Par Dage senere af Major Barnes; men da den Officer indtraf, der skulde modtage vort Æresord, kom det frem, at Rygtet dog ikke var sandfærdigt i sit hele Omfang; kun Sømændene og de menige skulde bortsendes paa Æresord, men Officererne føres til Lejren ved Ford.

Det var nu vor Opgave og Pligt at opdrive Midler til at skaffe vor Smule Sager til det nye Hjem. Med Major Barnes's Hjælp lykkedes det os at leje tvende Vogne for en Pris af 1500 Dollars; vi sikrede os fremdeles en gammel Krikke for at skaffe Fru Stratford og fire syge Officerer afsted til en Pris af 50 Dollars pr. Hoved. Nogle blandt os gjorde sig megen Ulejlighed for at kjøbe en ussel Hest eller en billig Ponny, der kunde bringe os afsted i en eller anden Gangart; men jeg maa her med Sorg tilstaa, at

Marinen i Uforskammethed lod Hærens Medlemmer langt bag sig. En Morgen tidlig lød det Raab gjennem Lejren: »Her jereses Mulæsel,« og Kaptejn Dillingham trak af med det gjennem den beundrende Mængde; det var en ejendommelig Skabning, lille, gammel, hæslig, fejlfuld, enøjet; Kaptejnen havde kjøbt Dyret for vor fælles Regning og betalt det med 150 Dollars i Sydstaternes Papirspenge; denne paafaldende ringe Pris skrev sig fra det nylige Tab af Dyrets venstre Seredskab, som havde fremkaldt en farlig Betændelse, der dog efter Sælgerens Mening ikke vilde vise sig som dødelig, før vi havde naaet Lejren ved Ford. Exemplet blev strax fulgt af Kaptejn Crocker fra »Clifton«, som kjøbte et andet Mulæsel, af Kaptejn Johnsen fra »Sachun«, der kjøbte et tredje, og af Doktor Sherfy fra »Morning Light«, som kjøbte en gammel Bomuldhest, der strax af Matroserne blev døbt »Chinin«. Til min Sorg maa jeg konstatere, at det ikke lykkedes Armeen at opdrive noget som helst, enten det nu hidrørte fra overdreven Beskedenhed eller større Fattigdom.

»Kunne vi ride paa et nogent Mulæsel?« — »Absolut Nej«, lød Svaret. Under en spændende Forventning lykkedes det os af en Neger at kjøbe en gammel Sadelbom, hvorved der hang et Par Stropper og et Stykke ugarvet Hud; det hele stod omtrent i samme Forhold til en Sadel som en Par gamle Hjul til en Vogn. Vi gik imidlertid til Værket, og atter her blev Hæren fuldstændig distanceret af Marinen; jeg havde været Kavalleriofficer, troede, jeg forstod mig en Smule paa sønderbrudte Sadler og holdt mig for meget opfindsom med Hensyn til den Slags Reparationsarbejder; men Kaptejnen laante en Naal og et Fingerbøl af en Matros, fik et gammelt Raaspir og en Tovende frem og stak og splidsede nu med en Nethed og en Hurtighed, der satte mig fuldstændig i Skyggen. Koffertstroppe bleve i et Nu forvandlede til Gjorde, en Tovende blev splidset og fastgjort om en Træsko, til den blev en Stigbøjle, og et

Stykke ugarvet Hud fastgjordes til Bommen, saa den hele Tingest sluttelig fik Udseendet af en regelmæssig Sadel.

Alt som Dagen for vor Afrejse nærmede sig, lagde en anden Gjenstand Beslag paa vor forøgede Opmærksomhed: Madspørgsmaalet dannede ogsaa fremdeles vort Livs Hovedtanke og Hovedpassion; alt spiseligt blev opkjøbt, vor Ovn udfoldede Dag og Nat bogstavelig talt en feberagtig Virksomhed for at bage Skibstvebakker, og efter behørig Undervisning af en Kommisbager æltede vi selv Dej, til vi fik Værk i Armene.

Endnu et andet Æmne optog manges Interesse; en stor Del af Officererne hørte enten til Marinen eller de nye Regimenter; de havde i deres hele Liv aldrig været saa forfaldne at sove en Nat under aaben Himmel og havde ingen Anelse om Marcher og Bivuakker. De Ophævelser, de gjorde om den forestaaende Marche, vare saaledes i høj Grad fornøjelige for dem, der i Kraft af en en- eller toaarig Tjeneste havde faaet Ridderslag som Veteraner; de saae smilende til, naar disse Rekrutter omformede gode Tæpper til usle Telte, og nikkede til hverandre, naar de hørte dem tillidsfuld forsikre, at nu kunde de nok holde ud, selv om de under Marchen fik en Regnnat.

Efter nogle Forsinkelser indtraf fem eller sex Vogne, man havde presset, og en Eskadron firskaarne Ryttere, der rede paa store, vel nærede Heste; det var i Hovedsagen Kvægopdrættere fra Stepperne, og de roste sig af at være den bedst beredne Trop i Texas; alle disse Mænd ejede de Heste, de rede paa, og mange havde endogsaa en Haandhest og en Oppasser med sig; man antog dem for indædte Secessionister og anvendte dem især til at indfange Rekrutter og bevogte Fanger.

Den 9de December forlode Sømændene og de menige Fanger os, og vi fik Befaling til at holde os færdige til den 11te. Ogsaa vore egne Vogne indfandt sig, en Mængde Kassiablade indsamledes og indtørredes, en sidste Bagning

fandt Sted, og vor Ovn blev nedpakket i en aaben, med Tovgreb forsynet Kasse, saa den let kunde læsses baade af og paa.

En Marche er altid interessant, efter Maaneders grublende Nedslaaethed er den ligefrem henrivende; vi saae lykkelige ud, og lykkelige følte vi os, da vi den kolde, taagede Morgen marcherede ned ad Skovvejen, passerede den lille Bæk og endelig lode Lejren ved Groce bag os. Den nye Kaptejn — en stor, kraftig Texasmand med bestemt Øje, fast Pande og sammenpressede Læber — forstod øjensynlig sin Tjeneste; han holdt os meget godt sammen, styrede sine egne Folk med faa Ord og stor Skjønsomhed og iagttog Kolonnen med skarp Paapasselighed. Vort enøjede Mulæsel opførte sig med Anstand og Værdighed og gav aldrig noget unødvendigt Tegn paa Liv eller usømmelig Munterhed undtagen en eneste Gang, da den afstrejfede sin Tøjle og løb bort som et Raadyr.

Før Kl. 3 opsloge vi vor Bivuak ved en lille Bæk, der formedelst Høstregnen havde lidt Vand, som paa Grund af Decemberfrosten var koldt og klart. Vore Venner, Marineofficerernes Adfærd dannede et nyt Kapitel i mine Bivuakerfaringer. Trods den klare Himmel og det knitrende Lejrbaal rejste de med mægtig Opbydelse af ængstelige Raadslagninger hele Bygninger under Navn af Telte; tunge Matrasser bleve løftede af Vognen og slæbte hen til Teltene, og Ovnen blev læsset af og opstillet under Træerne, hvor den snart pustede og dampede om Kap med de ophidsede Kokke, der sværmede omkring den. Vort Kompagniskabs Middagsmaaltid lagde dernæst Beslag paa saa meget Arbejde og Besvær, at den korte Vinterdag gik til Ende, før Løjtenant Dane kastede sit Forklæde og inviterede os til at tage Plads omkring Lejrilden; ved Skinnet fik jeg Øje paa en Kølle Roastbeef, et stort Stykke saltet Oxekjød, Kartofler, Majsbrød, Smør, Flødekager med Sukker, Te, Kaffe og Kager.

»Hvad bestiller De dér?« spurgte en Kammerat, da jeg tog min Blyant og Noterbog frem; »jeg troede, at De slet ikke gjorde Notater; for en Times Tid siden fortalte De jo endnu, at en Noterbog fordærvede en god Rejse.« — »Jeg afskriver denne Spiseseddel; efter mine mørke Erfaringer fra Vesthæren synes denne Diner mig saa mærkelig, at man næppe vil fæste Lid dertil.« — »Jeg kan tænke, at De vil offentliggjøre det i Aviserne, naar De kommer fri?« — »Ja, det har jeg halvt om halvt til Hensigt.« — »Godt, her er den sidste Rest Peber,« mente Proviantmesteren, »skjænk den en behørig Opmærksomhed og noter det op.« — »Det skal jeg ikke undlade.« — »Det hedder sig, at man ikke kan faa noget Sukker til Kjøbs i Tyler,« faldt en anden os i Talen, »læg altsaa Mærke til og noter ogsaa dette Stykke.« — »Ganske sikkert; er der ellers noget andet?« — »Her er en Bid Salt, og her en Skibstvebak, saafremt De holder det for Luxus. Og her er et Talglys, som blev støbt i en Flaskehals. Kunde De ikke have Lyst til ogsaa at omtale det?« — »Det tænker jeg nok. Formen var saa sindrig udpønsket. De husker nok, at jeg selv var Opfinderen.« — »De har dog vel ikke fortiet den Kjendsgjerning, at dette her er vort sidste Pund Kaffe, som blev opsparet for denne Rejse?« — »Nej, naturligvis ikke.« — »Eller at vor Te er en Plante fra Texas?« — »Ingenlunde.« — »Gjør De ogsaa det? Naar De saaledes krammer ud med vort Par Hemmeligheder, ødelægger De jo hele Virkningen af Spisesedelen. Og nu mine Herrer, saafremt De ikke har taget for meget til Dem ved Dineen, ville vi pakke Ovnen i Kassen igjen, medens disse fine unge Herrer vaske Tallerkenerne af.«

Altsaa pakkede vi Ovnen ned i Kassen, afvaskede Tallerkenerne, tændte vore Piber, satte os ned og stirrede ind i Baalet. Derpaa krøb vore tre Venner af Marinen ind i deres snævre Telt, hvor de vare nær ved at kvæles, transpirerede godt og fik en prægtig Snue, medens vi Herrer

af Armeen udbredte vore Tæpper, slængte os ned, med Tornistrene under Hovedet og Fødderne mod et rygende Brændestykke, og fæstede Øjnene mod Stjærnerne, til de endelig dyssede os i Søvn.

Længe før Daggry kaldte Hornet os til Frokostens Tilberedelse og til Læsning af Vognen. Jeg kan ikke gjøre Kaptejn Davis nogen bedre Kompliment end ved at slaa fast, at vi fem paa hinanden følgende Morgener brøde op Kl. 6¾ præcis, og de følgende sex nøjagtig Kl. 7. Den første Dag løb Vejen hen over en smuk, bølgeformig Strækning, som hist og her antog Præget af en fuldstændig Lystpark og bar spredte statelige Træer, men var fuldstændig fri for Ungskov og Krat. Vejret var henrivende, men allerede Kl. 2 rykkede vi i Bivuak efter en Marche paa kun 3½ Mil.

Ved vort Opbrud den følgende Morgen piskede imidlertid kolde nordlige Vindstød os i Møde; det var ingen regelmæssig »Nordenblæser«, men et pludseligt Vejromslag fra varmt til koldt. Den hele Morgen kæmpede vi os frem mod samme, og det blæste skarpere og skarpere, jo længere Dagen skred frem. Tidlig paa Eftermiddagen gik vi i Bivuak i et aabent Krat, der kun ydede ringe Læ mod den isnende, gjennemtrængende Blæst. Den lille Flod, som dannede vor Vandhentningsplads, var dækket med en Isskorpe, der blev tykkere Time for Time. Vi gave os til Værket, aflæssede Vognene og toge fat paa det endnu møjsommeligere Hverv at hugge Ved til den store Lejrild, som maatte brænde hele Natten. Ovnen blev opstillet, pustede og dampede som sædvanlig, og alle søgte vi at lægge vor Køkkenchef paa Hjærtet, at denne overordentlige Kulde kun var en yderligere Grund til at holde Maaltid.

Saa længe vi endnu vare oplivede fra den skrappe Marche, og Blodet blev holdt i Bevægelse ved de nødvendige Arbejder, befandt vi os temmelig vel. Da Baalet dernæst var kommet i Brand, vi havde lagt os ned og mente, vi

vare glade over at have faaet Arbejdet fra Haanden, følte vi os endnu temmelig ligegyldige mod den kolde Nordenvind; men nu trængte den gjennem Klæderne og bragte en Kuldegysen over os; Nervernes Energi slappedes, og vi følte stor Trang til et varmt Værelse, hvor vi kunde krybe i Læ for Vinden og lægge os til at sove, selv om det kun skulde være en Times Tid. Middagsmaden og den varme Te i dens Følge livede os igjen lidt op og gjorde os tilbøjelige til at søge Sengen. Vore tre Venner af Marinen krøbe igjen ind i deres Telt, hvor de næsten maatte fryse ihjel, saafremt det da var rejst i forsigtig Afstand fra Baalet. Resten af vor Deling benyttede et stort Træ og Ovnkassen som Skjærm mod Vinden og puttede Fødderne næsten helt ind i Ilden. Nogle Timer sov vi alle fast, som Folk maa, der have marcheret og været i Værk længe før Daggry; men skjønt vi havde trykket Tæpperne helt op over Hovederne, og Vindskjærmen syntes at give rigeligt Læ, banede den skærende Vind sig dog sluttelig Vej: den krøb gjennem Haarene, snoede sig om Halsen paa os og sendte den samme Kuldegysen ned over hele Legemet; jeg stod op og søgte lidt Varme ved at rulle et Par store Træstammer hen paa Baalet; Scenen rundt omkring var i højeste Grad vild; hver Deling havde rejst et stort Baal, og Flammerne bugtede og snoede sig for Vinden og sendte store Gnister op gjennem Trætoppene; maleriske Skikkelser kunde man ved Flammeskjæret se kravle hen over Trækullene eller kaste nyt Ved i Flammerne.

Medens Stjærnerne endnu stode paa Himmelen, vakte Signalhornet os allerede, og vi opdagede, at de Kager, vi havde bagt, og det kolde Oxekjød, vi havde lagt til Side for Frokosten, vare saa haardfrosne som Kampesten. Vi satte os tæt op til Baalet og fortærede vor tarvelige Frokost, medens vi til Hobe erklærede ikke at have haft Søvn i Øjnene en Times Tid og kun nærede det Ønske igjen at gaa til Sengs; i Steden herfor maatte vi begive os paa

Vejen, der nu var fast som Sten. Hestene maatte først stampe Isen itu for at kunne vandes, og det solrige Syden var koldt som en kanadisk Isvinter.

Efter at være kommen gjennem Huntsville befandt vi os paa en sandet Vej og marcherede nu gjennem mørke Skove, hvis trættende Ensformighed med ringe Afbrydelse holdt ved i hele fyrretyve Mil. Henimod Aften kom vi i Bivuak tæt ved en dyb Grav, mørke Skyer trak sammen over vore Hoveder, og Regnen begyndte draabevis; alle Kjendetegn til et koldt Novemberuvejr vare saaledes for Haanden, og vi nærede Frygt for en stormfuld Nat; men nu paafulgte en af det texanske Klimas Fremtoninger, med Mørket hørte Regnen op, og Stjærnerne syntes at sprede Skyerne. Med Dagens Frembrud vendte Skyerne imidlertid tilbage, og da vi atter optoge vor Marche, faldt Regnen strømmevis. Sagen stillede sig endnu værre, da vi snart derpaa marcherede ned i »Trinity-Grund«, en frugtbar Diluvialslette, der bestod af den fedeste Dyndjord og havde en Bredde af tre Fjerdingvej. Da vi havde slæbt os gjennem samme, bleve vi pludselig stoppede af Trinity, en smal Flod, der havde vasket sig en dyb Kanal mellem bratte Lerskrænter. Ved hver Bred var der udstukket en Vej, og en Chaluppe og en Sejlfærge kom som sædvanlig til Syne. De Fanger, der først indtraf, bleve skaffede over uden Ophold, kravlede op ad den modsatte Skrænt og antændte strax en Ild, hvorom de samlede sig i tætte Klynger. Vognene bleve, alt som de ankom, skyndsomst bragte om Bord paa Færgen; thi Sagen blev hvert Minut værre og værre. En Flok Mennesker omringede Vognene og hjalp ved Landgangen med at trække, støde og skubbe bag paa, og med »alle Slags Muntringer til Mulæslerne«. Disse mærkværdige Dyr trak, anspændte hver en Sene og glede ud; snart laa de ned, snart stode de igjen paa Benene; nu opgave de i Udmattelse Ævret, saa anstrængte de paa ny alle Kræfter, til lidt efter lidt, Tomme for Tomme hver

Vogn endelig var naaet op ad Skraaningen. Den med Mulæsler og Vogne overlæssede Færge, de arbejdende Forspand, de skrigende Mennesker, Vindens Hyl og Regnens Pjasken — alt dette i Forening afgav et højst romantisk Billede; men det Arbejde og Besvær, vi maatte anvende derpaa, var overordentligt, og Overgangen over den smalle Flod kostede os hele tvende Timer.

Vi gjorde Holdt ved tvende Huse for at besørge nogle Indkjøb. Ved det første havde Konen i Huset, en temmelig firskaaren Kvinde med barsk Stemme og rødligt Ansigt, hverken mistet Børn eller Slægtninge i Krigen, men nærede ikke desto mindre et helligt Had til Yankeerne. Da hun erfarede, at vi hørte til denne foragtelige Race og vare komne til hendes Hus for at kjøbe noget, blev hendes Vrede skrækkelig, ja den fik endogsaa Bugt med Marinens uimodstaaelige Frækhed. To af vore Kaptejner, der altid havde haft Lykke med sig i Texas, naar de gave sig i Lag med det smukke Kjøn, gik angrebsvis til Værks mod hende; men baade den enes Humor og den andens Smigrerier søgte forgjæves Adgang til hendes Øren. »Josias,« brølte hun til sin forbløffede Ægtemage, medens hun rystede af Raseri, »sælg dem ikke noget, de modbydelige Dyr, jeg anede ikke, at jeg hadede dem saa stærkt; sælg ikke de Bæster noget. Majsmel er for godt til dem.« Den stakkels Mand sagde nej; men da vore tvende Marinekommissærer senere fik ham under Behandling alene, gjorde de i en Haandevending Kaal paa alle hans Betænkeligheder; han rystede skyndsomst en Skjæppe Kartofler i deres Sæk, modtog sine fem Dollars og bad dem blot fjærne sig ad en Sidedør, da den laa bekvemmest og var mindst udsat for Iagttagelser.

I det andet Hus havde Konen mistet tvende Sønner i Krigen; men da hun fik at vide, at nogle af hendes Besøgende vare Fjender og Fanger, skyndte hun sig med at udtrykke sin Medlidenhed; hun opstillede paa sit simple Bord alt, hvad hendes Spisekammer formaaede, og opfordrede

dem til at tage Plads. Af nogle Smaaartikler som Mælk, Smør og Æg gav hun bogstavelig alt, hvad hun havde. Andre Ting ønskede Folkene at kjøbe; hun solgte — hun tilbød dem i Foræring; men de paatvang hende Penge. Og da de rejste sig til Afsked, udtalte hun igjen sin Medfølelse og sit Haab, om at Gud vilde være med dem, trøste dem og sende dem Befrielse.

Da vi havde passeret Floden i god Behold og vare dygtig gjennemblødte, holdt Regnen op, og den stivnende Nordenvind begyndte at blæse. Det blev koldere og koldere, og da vi vare komne ud af Skoven og havde naaet den sidste Steppe, vi skulde faa at se, maatte vi kæmpe os frem mod en Storm, og milevidt maatte vi saaledes plage os fremad, til vi sent om Eftermiddagen ved Steppens modsatte Kant fik Kig paa et enligt Stationshus, og hinsides samme Krattet, der bestod af smaa og enlige, forkrøblede Træer. Det var en tarvelig Plads til en Bivuak; men den store Knaphed paa Vand i dette tørre Land giver ikke de rejsende stort Spillerum med Hensyn til Udvalget af Lejrpladser. Vi gjorde derfor Holdt paa denne kolde Plet og kom hurtig til den Slutning, at det vilde blive den koldeste Nat til Dato. Ovnen blev, som sædvanligt, aflæsset og oprejst, efter at Røret var blevet fastsurret til et ungt Træ for ikke at blæse bort, og der maatte hugges Brænde. Vor utrættelige Køkkenchef overtog Kommandoen, og trods Vind og Kulde gav han sig i Færd med at stege den fortrinlige Bov af et ungt Svin, vi havde kjøbt om Morgenen hos den brave Kone, og i rette Tid fik han den anrettet med herlig brun Skorpe og henrivende varm Sauce; men det havde rigtignok kostet svært Arbejde, før dette henrivende Øjeblik kom. Brændet maatte vi slæbe hid fra en temmelig stor Afstand; thi Træerne stode meget spredte, og i en slig Nat maa Baalene ikke holdes vedlige med sparsom Haand. Vandet maatte vi ogsaa skaffe til Veje, og det var en halv Fjerdingvej borte og fandtes paa Bunden

af en to Hundrede Fod dyb Brønd. Det var et kjedeligt Stykke Arbejde, som syntes aldrig at ville faa Ende. Spandene, Tekjedlen og Jærngryden bleve alle til Hobe bragte til Brønden; men andre vare komne os i Forkjøbet, og vi maatte vente, til Turen kom til os. Meget langsomt kom Brøndspanden krybende op, medens vi frysende stode i Blæsten, og da den endelig kom op, var den halvt tom, og et halvt Dusin Kar ventede paa at blive fyldte, før vi kunde komme til. Da endelig Tekjedelen, Gryden og Spandene vare fyldte, samlede vi dem op og styrede hjemad gjennem det tætte Krat og mod den bidende kolde Vind, til vore bare Hænder næsten vare frosne fast til Jærnhankene og vore stive Arme paa Nippet til at falde af. Derhos var vor Køkkenchef, som de fleste store Mestere i denne saa nyttige Kunst, endog fortrædelig og spurgte harmfuld, hvorfor vi ikke vare komne før — om det maaske havde været saa behageligt der·nede ved Brønden, at vi kunde have Lyst til at dvæle der den hele Dag — om vi maaske ikke vidste, at man ikke kunde udrette noget uden Vand — om vi ikke kunde tænke os, at den herlige Svinebov allerede næsten var fordærvet. Vi Brændehuggere og Vandbærere optoge det alt sammen meget sagtmodig og forklarede Grunden: men skjønt vor Chef kun var Dilettant, var han omtrent lige saa fornuftig som en perfekt Kvindsperson af denne Profession og vilde ikke høre paa Grunde; han vidste, at naar han var gaaet, skulde han nok have fundet paa Midler og Udveje til at skaffe Vand. Vi udtrykte hemmelig vor Medfølelse med Kokkedrenge, Opvartere og andre ulyksalige Personer, som staa i Forretningsforbindelse med Kokke, krøb sammen om Ilden og optøede vore forfrosne Fingre — og saa sendte vor Chef os tilbage til Brønden efter mere Vand.

Nu hvælver Natten sit Stjærnetelt
Og kalder hvert Øje til Ro.

Ovnen var udbrændt og færdig til Nedpakning, de frisk

fyldte Vandspande stode tæt ved Baalet, Ovnkisten og Madkasserne vare atter samlede til en Vindskjærm, alt vort Arbejde for Natten var altsaa fra Haanden, og der var ingen videre Grund til ikke at falde i Søvn; nej ingen anden Grund end denne bidende Nordenvind, som fik Flammerne fra alle Baal omkring os til at neje sig og drev Gnisterne langs Jordens Overflade. Og vort Baal syntes saa ubetydeligt og ringe, skjønt de Stykker, vi havde opdynget, vare saa tunge, at tvende Mænd næppe kunde løfte dem; men de vare dog ikke store nok for en Nat som denne. Atter og atter vaagnede vi af de Smerter, Kulden fremkaldte, og atter og atter krøbe vi frem til Baalet og vendte trætte og udmattede tilbage til vore Tæpper for at stjæle os et Øjebliks Hvile inden Reveillen, og

Aurora aabnede de purpurfarved' Døre,
Og Titans hede Vogn stod færdig til at kjøre,

da vi med blaa Næser og Rim i Skjæggene atter toge fat paa vor Marche. Vognene skumpede hen ad den frosne Jord som over en Klippe, og Hestene bævede af Kulde og rystede sig om Kap med deres Ryttere. En uendelig Høflighed herskede blandt os. »Prøv dog mit Muldyr en Smule«. »Nej Tak, jeg kan ikke nænne at berøve Dem deres Ganger en Morgenstund som denne«. Og for ikke at blive overgaaet i Høflighed plejede Ejermanden at sidde af og løbe bag sit Mulæsel under mægtig Trampen med Fødderne og Klask i Hænderne. Forholdsmæssig lykkelige vare de Individer, som ejede Handsker, eller vare klædte i noget, der var en Smule tykkere end en Sommerbluse. Dog den bidende Vind kurerte ganske os Fodgængere og fremkaldte en Munterhed, der dæmpede vore døvende Smerter, uden at bryde ud i Ynk, skjønt vi gøs i vore Sommerklæder, skred den pjaltede, halvnøgne Flok sikkert videre frem, var glad over, at det revnede Støvlelæder og de sønderrevne Klæder dog endnu holdt sammen, og ønskede kun at marchere videre frem mod Nordenvinden — helt op til

Norden. Mindre lykkelige vare de faa, som sade paa den gamle Lejekaret og gnavne og egensindige kjørte afsted med stive Nakker og Hovederne langt ned mellem Skuldrene, Mil for Mil uden at sige et Muk.

Da vi paa denne Maade vare marcherede hele syv Timer i Træk, bøjede vi af fra Vejen og skrede ned i en lille Dal, hvor en mager Bæk forsynede os med Vand, og smukke store Træer med Ved. Her byggede Medlemmerne af vor Deling (dels for at holde sig skadesløse for den foregaaende Nat, dels i Haabet om at skaffe sig Behageligheder) et Baal, der gav Anledning til Navnet »Lejren med det vældige Baal.«

Vi vare de første paa Lejrpladsen og udsøgte som vort Træ en udgaaet Eg, hvis Stamme var mere end tvende Fod i Gjennemsnit. Efter at Kommandanten fra »Sachem« skyldigst havde gjort alle opmærksomme paa, at de gjorde bedst i at fjærne sig fra hans Omraade, svang han sin mægtige Øxe, til Kæmpen faldt. De tvende tykkeste Blokke, hver paa fjorten Fod, bleve afhuggede. Nu blev der hugget Ruller til rette, og vi anstrængte os alle, til vi ved Hjælp af Løftestænger havde løftet den tykkeste Blok, tilhugget den og ved Hjælp af stadig nye Ruller faaet den op som en Tværstamme paa dens egen Bul; nu bleve Rullerne atter tagne frem, igjen lagte til rette og den anden Blok skaffet hen til den første. Derpaa dannede vi af Rulletræerne et Skraaplan og væltede den anden Blok op ad dette, til den kom til at ligge oven paa den første, og vi havde saaledes faaet bygget os en fast Trævold paa næsten fem Fods Højde. Foran denne Vold opdyngede vi mægtige Ildbukke af Klodser paa en Mands Tykkelse; mindre Klodser rullede vi atter oven paa disse og opdyngede saa Grene og mindre Træstykker, til det hele dannede en Skraaning, hvis nederste Linje havde en Afstand paa sex, syv Fod fra sin Basis. Vi stod og stræbte, til vi havde hele Træet paa Baalet, som derpaa blev antændt og brændte langsomt,

men prægtig. Denne Nat behøvede vi ikke at vikle os ud af Tæpperne for at lægge Brænde til Ilden; vi kunde føle, hvorledes vor Træmur kastede Straalerne tilbage mod os, medens vi laa foran paa den frosne Jordbund; Volden slap ingen Varme igjennem; thi medens den ene Side dannede en Masse rødglødende Trækul, var Isen ikke smeltet paa den anden Side; vi sov, til Hornet næste Morgen vakte os, og ved at rode lidt op i de halvt forbrændte Træklodser fik vi en herlig Ild, hvorved vi kunde berede vor Frokost.

Saaledes gik Marchen videre, til vi den tolvte Marchedag passerede den lille Stad Tyler og nærmede os Lejren ved Ford. Vi besjæledes af en vis Nysgjerrighed efter at erfare, hvorledes det stod til med vort nye Hjems Udseende og Behageligheder. Paa vore Spørgsmaal til Vandringsmænd, vi stødte paa, fik vi det staaende Svar, at Fangerne vare temmelig behagelig anbragte i Huse. I Huse kunne Fanger ganske vist føle sig temmelig behagelig til Mode — hvilken Fordel at skulle bebo Huse i Steden for de afskylige Barakker i Lejren ved Groce. Endelig bøjede Vejen om en lille med Graner og forkrøblede Egetræer bevoxet Høj og gav os et Indblik i Lejren. Vi saae paa den ene Sideskraaning en Art Landsby af Ladebygninger, der vare indesluttede af et Pallisadegærde paa 15 Fods Højde. Inden for samme, dels nedgravede, dels opførte saae man en uregelmæssig Gruppe Træhytter, der vare smaa, mørke, smudsige. Ved min Side stod en Ven af Marinen, der havde næret den faste Tro, at vi vilde finde alt efter Behag, og hvis Motto var: »Intet er for godt for Fanger«. Jeg kastede et Blik paa ham og opdagede, at hans Ansigt var blevet umaadelig forlænget, siden jeg sidst saae det. En Løjtenant fra mit Regiment stod ved den ydre Side af Pallisaderne og ventede paa mig, for at byde mig Velkommen; han var en ung, lapset New-Yorker, da jeg lærte ham at kjende, nu bestod hans hele Paaklædning af et Par sønderrevne Benklæder og en gammel Uldskjorte uden Ærmer.

»Hvilken Klemme er De kommen i, Hr. L.?« spurgte jeg.

»Ikke i nogen særlig, Hr. Oberst«, svarede han i temmelig klagende Tone, og tilføjede derpaa lidt mere muntert: »Men vi have meget gode Kvarterer — i det mindste for Fanger«.

Min Ven af Marinen saae mørk og forbitret paa Løjtenanten; han tilgav ham aldrig disse Ord.

Listen blev oplæst, vi bleve førte videre, og Porten aabnede sig for et yderligere, syv Maaneders Fangenskab. I Lejrens Indre havde alt et mørkt, urenligt Udseende; jeg kunde næppe kjende mine egne Officerer igjen, deres Paaklædning og Udseende bare umiskjendelige Spor af Ulykke og Savn. En Kaptejn fra mit Regiment indtraf, og efter de sædvanlige Hilsener indbød han mig til et Middagsmaaltid. Jeg traadte ind i hans »Kabysse« og saae mig om, rimeligvis med lidt Modstræben. En Kage var lige slaaet op paa Panden.

»Jeg kan ikke blive til Middag, Hr. Kaptejn«, sagde jeg; »thi vi maa aflæsse vor Vogn; men jeg vil prøve en Bid af denne Kage.« Jeg tog et Stykke og gik min Vej; de Herrer Gentlemen fra Kabyssen sagde intet; men senere fortalte man en Historie desangaaende, der lød, som følger:

»Kagen udgjorde det hele Maaltid.«

VII.

Flugtforsøg.

Midt under al vor Møje, Uro og Sygdomme tabte vi aldrig vore Projekter om Flugt af Syne. I Lejren ved Groce havde vor Udmattelse og slette Sundhedstilstand altid trængt de tilsigtede Forsøg tilbage, og derhos var det aabne Steppeland, Kystvagtens Nærhed og særlig Manglen

af ethvert Punkt, hvor man kunde søge Tilflugt, Hindringer som maatte nedslaa vort Mod. I Lejren ved Ford stillede Forholdene sig lidt anderledes; thi Krattet forlængede sig næsten lige hen til Pallisaderne, og Landet bestod af en eneste, vidtstrakt Skov.

De Besværligheder, der i Texas ventede en undvegen Fange, vare vidt forskjellige fra dem, han vilde have mødt i de nordligere Stater. Vanskelighederne ved at passere Pallisaderne og Vagten vare ubetydelige, og det var heller ikke umuligt at komme gjennem de nærliggende Landskaber; men naar Snese af Mil vare tilbagelagte og Legemet udmattet af Dagenes og Nætternes Besværligheder, begyndte først Hovedhindringerne. Halvtredsindstyve Mil mod Syd stod den texanske Kystvagt; fyrretyve Mil mod Øst laa Red Rivers og Atchafalayas omhyggelig bevogtede Linjer; mod Nord laa det aabne Indianerterritorium, og her færdedes de oprørske Cherokesere. Over hundrede Mil mod Vest strakte sig de øde Stepper, og hinsides disse stode de Patrouiller, som bevogtede Rio Grande. Kort sagt, naar vi studerede Landkortet, saae vi intet Tilflugtssted, hvor vi kunde søge Frelse. Selv om vi kom over Pallisaderne og undgik Forfølgelserne, gaves dog ingen Udvej til Flugt. Naar man betænkte Landets store Udstrækning med den tynde Befolkning, de spredte Plantager og enkelte Byer, og saa vilde tale om en Forfølgelse af Fanger, skulde man tro, at det omtrent var enstydigt med at søge efter en Naal i en Høstak; men hver Vej blev iagttagen, hver Flod bevogtet. Hver Mand, hver Kvinde, hver Knøs, som ikke var en hemmelig Unionist, var i Virkeligheden en Patrouille for Syden; hele Befolkningen udgjorde et stærkt Opdagelsespoliti, som stadig var paa Jagt efter Fanger, Flygtninge og Slaver.

Alligevel besluttede en større Del af Lejrens Fanger at anstille et Flugtforsøg efter rolig at have overvejet Vanskelighederne. Maaske blev Beslutningen paaskyndet og

Planen mere udbredt ved de Fortrædeligheder, som begyndte strax efter vor Ankomst og toge mere og mere til. Man siger jo, at der findes slemme Strøg i alle Lande, og Tyler laa i et af Texas's meget slemme Strøg. Indbyggerne vare fattige, uvidende og indskrænkede, og Oberst Allens Højmod var dem en Torn i Øjet; de overhængte Hovedkvarteret med Besværinger, og Resultatet blev, at den stakkels Oberst en smuk Morgen fik en Irettesættelse for sin Højmodighed og stræng Befaling til ikke at lade os komme uden for Pallisaderækken.

Oberst Allens og hans elskværdige Hustrus Godhed formindskedes ikke ved Befolkningens Misfornøjelse. Regelmæssig hver Eftermiddag kom Fru Allen inden for Pallisaderne, ledsaget af en sort Pige, der bar en Kurv. Undertiden bragte hun Besøgere med, dels for at formilde deres Sind, dels for at skaffe os en Fornøjelse; hun var ufortrøden i ethvert Hverv, som kunde fremme vor Bekvemmelighed; hun rejste de fortvivlede, trøstede de svage og viste de syge den skjønne Forsorg, som ingen uden en Kristen kan lægge for Dagen.

Naar mange Menneskers Sind ganske koncentrere sig om samme Opgave, er det utroligt, hvor mange Udveje de kunne udfinde; men dog kunde vi ikke udtænke nogen Udvej til at udfinde en Betingelse, enhver uhildet Dømmekraft maatte opstille som absolut nødvendig. En af vore Venner blandt Vagtmandskabet udtrykte det engang i den allegoriske Sætning: »Naar General Grøn opslaar sine Telte, vil en god Del Rekrutter strømme til ham«, hvad omtrent vilde sige det samme som: »De vil gjøre bedst i at vente, til Bladene springe ud.«

I de sidste Dage af Marts, før Knopperne vare komne fuldstændig frem, fik Utaalmodigheden dog Bugt med Besindigheden, og femten Officerer besluttede at gjøre et Forsøg. De delte sig i tre Afdelinger og traf deres Forberedelser med stor Omhyggelighed. Gamle Tornistre bleve

udbedrede og nye anskaffede; mistænkelige Dele af Paaklædningen bleve ændrede, noget Oxekjød opsparet og tørret, og Skibstvebakker og mexikansk Brød bagt. Den sidste Artikel, der blev særlig anbefalet af Texasmænd, bestaar af Majsmel, som bliver brunet, til det omtrent har faaet Farve som Kaffegrums, og udrørt med en Dosis Sukker efter Smag og Behag; denne Art Brød har den Fordel, at det ikke behøver at bages, og at det i Forhold til sit Omfang og Vægt indeholder en stor Procent Næringsværdi.

De tre Delinger vare snart færdige til Afrejsen; men Atmosfæren i Texas er klar og har skyløse Nætter. En Aften, da Solens Straaler endnu glødede paa den vestlige Himmel, traadte en Officer hen til mig, pegede paa en Sky, der steg op fra Horisonten, og sagde: »Naar denne Sky kommer op over os, ville vi gjøre et Forsøg.« Det var i hver Henseende en daarlig Stund; thi Mørket var endnu ikke fulgt paa Dagen, og Maanen spredte allerede sit blege Lys over de østlige Skyer; men denne skyede Himmel kom muligvis ikke igjen i hele Uger, og dens mørke Skygge var for gunstig, til at man turde undlade at drage Fordel af den.

Et lystigt Selskab forsamlede sig i den »Kabysse«, der laa nærmest ved Sydsiden af Pallisaderækken. De havde opdrevet en Fiolin, Banjoer og Kastagnetter og samlet hele Lejrens Sangerkor; man brølte irske Sange og dansede Neger-Tramp, og den lille Hytte rystede af Lystigheden. Henne ved den modsatte Side af Indhegningen, hvor alt var mørkt og roligt, krøb tvende Mænd langs Jorden hen mod Pallisaderingen; de holdt sig omtrent i en Afstand af tredive Fod og havde et Tov imellem sig. Skildvagten paa Ydersiden hørte Munterheden i Hytten, og da alt var stille paa hans Kant, gik han længere bort for at se paa Yankeernes Løjer og kom forbi de tvende Mænd; den anden trak i Rebet, den første stod hurtig op og gravede af al Magt. Efter nogle Minutters Forløb var Hullet dybt nok,

saa det blev muligt at vælte en af Stammerne i Pallisaderækken, og herved fremkom der en smal Aabning i samme. Manden kastede nu sin Spade, gav sin Kammerat et Tegn og trængte gjennem Aabningen; fjorten andre rejste sig fra deres lurende Stilling og fulgte med utaalmodig Iver hans Exempel; de kom forbi Rondens sædvanlige Gang, løb op ad en lille Høj over for Pallisaderne og forsvandt hinsides Træerne; den sidste af de femten skulde have trukket Tovet bort og igjen anbragt Pallisaden paa sin Plads; men hvem ser sig vel under slige Forhold om for at afgjøre, om han er den sidste? Alarmsignalet blev ikke givet! Endnu lød Støjen i Hytten, og endnu stod Skildvagten og saae grinende paa Yankeernes Løjer; men fra den modsatte Kant nærmede allerede Afløsningen sig.

Blandt os andre, som ventede, lyttede og ikke opdagede noget, herskede en dy'', undertrykt Spænding. Forgjæves gjorde et Par Stykker en Ronde, bad de smaa Grupper om at sprede sig, at undertrykke deres alvorlige Hvisken, at gjenoptage Aftenens sædvanlige Bum-Bum, at le, at synge, at tage sig et eller andet for. Forgjæves brød en ung Officer, Spasmager og Sanger i samme Person, ud i følgende Strofe:

„Sølver-Maane, vank blot videre,
Lys blot for de Vandringsmænd."

Grupperne opløste sig, men dannede sig paa ny; Hviskningen holdt et Øjeblik op og begyndte atter igjen.

Vagtkorporalen lod Afløsningen gjøre Holdt, og man kunde se, hvorledes han undersøgte Aabningen ved den hældende Pallisade, derpaa indtraadte en lille Pavse, og et Lys blev bragt hen til den mistænkelige Aabning.

Atter indtraadte en længere Pavse, en let Uro i Vagtens Kvarter, snart red en Eskadron Rytteri ud, og en Officer med fire, fem Heste sprængte i Galop ned ad Vejen til Tyler.

Den sorte Sky syntes at være Flygtningenes Ven; thi

netop i Opdagelsens Øjeblik skyllede Regnen strømmevis ned, og vi trak os tilbage til vore Hytter og følte nogen Lettelse i det Haab, at den venlige Sky vilde udvaske deres Spor. Nogen Tid forløb, maaske et Par Timer, og vort Haab forandredes næsten til Vished; da naaede et dybt, klagende Hyl vore Øren fra Vejen ad Tyler til. »Hørte De det?« spurgte enhver med forfærdet Hvisken: »Ja, Blodhundene.«

Hundene løb frem til Pallisaderne, hylede og snusede et Øjeblik omkring Aabningen og fór derpaa sporenstregs op ad Højen og ind blandt Træstammerne. Dér laa Sporet. Vi lyttede, til deres svage Gøen ikke længere kunde høres; af alle de ulykkespaaende Toner, som nogen Sinde have ængstet et dødeligt Sind, kan man næppe høre noget mere melankolsk end disse Hundes Gøen; vi tilbragte en ubehagelig Nat under Betragtninger over Chancerne for de tre Delinger, medens vi samtidig søgte at forestille os vore Venners Følelser, naar de for første Gang hørte de ulykkesvangre Klager bag sig og skulde blive vár, at Blodhundene vare paa deres Spor.

Næste Morgen syntes Udsigterne dog mere gunstige; der var faldet tre Regnbyger om Natten, tolv Timer vare forløbne siden Flugten, og vi vare fast overtydede om, at Hundene havde tabt Sporet. Dagen hengik under voxende Glæde, ved Tappenstregen var der endnu ikke indtruffet nogle Efterretninger, og vi gik til vore Kvarterer i den faste Tro, at alt var gaaet heldig; men omtrent Kl. 9 om Aftenen aabnedes Døren til min Hytte, og Oberstløjtenant Leake af 20de Regiment Iowa traadte ind og forestillede med spottende Formalitet Løjtenant Lyon af 176de Regiment, New-York; han og hans Deling vare atter blevne indfangne.

Der var endnu elleve Officerer uden for, og de havde, som vi vidste, delt sig i trende Afdelinger. Fire og tyve Timer maatte være forløbne, for Hundene kunde optage

Sporene, og hver Time gjorde dem mere og mere utydelige. Den anden Dag gik uden Efterretninger, ligesaa Aftenen og den tredje Dags Morgen; men henimod Middagen indløb der fra Vagthuset en Melding om, at endnu ni andre vare indfangede.

Et Par Timer senere indtraf de, tæt sammenstuvede paa Bunden af en Vogn; vi afventede med en vis Ængstelse, hvilken Modtagelse de vilde finde i Hovedkvarteret. Oberst Allen traadte frem, rystede en eller to af dem i Haanden, lo og behandlede øjensynlig den hele Historie som en Spas.

Vognen kjørte frem til Porten; dens Vej førte gjennem Soldaternes Kvarter, og de vare naturligvis traadte ud for at betragte disse Yankee-Udknibere; vi ventede med smertelig Forventning at maatte høre et texansk Jubelraab over vore Venners Ulykke; men til Texanernes Ære være det sagt, at de ikke udviste nogen uopdragen Glæde. I det Øjeblik, da det saaledes stod fast, at de sejrrige Rebeller ikke vilde rejse noget Jubelraab, indtraadte imidlertid ogsaa et Omslag i Fangeflokkens Følelser: ved Portens Aabning gjennemløb en let, rastløs Uro Mængden, og da Vognen kjørte ind, lød et højt Raab, der (i det udtryksfulde texanske Gavtyvesprog) klang omtrent som: »Her komme eders Mulæsler!«

Flygtningene søgte at fremkunstle et svagt Smil som Folk, der ere Ofre for en Spøg, og Mængden brød ud i en skrallende Latter og udstødte udmærkede Efterligninger af Hundehyl. Omtrent samtidig kom en lille Pog, et Barn af en Sergent, frem fra den modsatte Side og kvækkede i skingrende Toner: »Yankeerne kneb ud! Yankeerne kneb ud!« og hele Eftermiddagen kom den lille Gavtyv og afsang med korte Mellemrum sit Omkvæd: »Yankeerne kneb ud!«

Da vi kunde sammenligne de tre Delingers og deres Forfølgers Fortællinger, sammenstillede vi følgende Beretning: Hver Deling havde holdt sin tilsigtede Marcheretning hemmelig; men alle vare i det væsentlige slaaede ind paa

samme Vej. Til al Ulykke havde deres Spor krydset hverandre, og til endnu større Ulykke red i de fødereredes Følge en gammel Pelsjæger fra Vesten, der hos Mandskabet gik under Navnet Chillicothe. Da den første Afdeling var greben, vendte Forfølgerne simpelthen tilbage til den anden Sporkrydsning og fulgte dette Spor. Paa samme Maade gik de kun tilbage til det tredje Spor, da den anden Afdeling var indfangen. Fangerne kunde ikke opdage noget Mærke ved disse Krydsninger; men for Chillicothes Øjne og Hundenes Instinkt vare de trende Spor lige saa tydelige som to Vejes Sammenstød. Trapperen fortalte Fangerne, hvor de havde været og omtrent hver enkelt, hvad han havde taget sig for; han viste dem, hvor de (uden selv at vide af det) havde betraadt et Morads ved samme Aabning og vare gaaede over en Flod ved samme Træ; han gav dem Forklaring om den Plads, hvor de havde sat sig til Hvile, og om den Høj, en af dem havde besteget for at rekognoscere; han beskrev dem en Træstamme, hvor en havde aftrukket sine Støvler og en anden tændt sin Pibe; en hemmelig Historie om alle deres Bevægelser syntes optegnet paa Jorden.

Den sidst indfangne Delings Historie var følgende: Hele første Nat vare de gaaede i Ilmarche og holdt sig skjulte den første Dag. Med Mørkets Frembrud optoge de igjen deres Rejse og fortsatte deres Ilmarche gjennem Skovene. Den næste Morgen valgte de til Skjulested en smal Grøft, der var overhvælvet og fuldstændig skjult af et styrtet Træ; Hundegøen og Hanegal røbede, at der var en Plantage i Nærheden. Om Eftermiddagen stode trende rastløse Medlemmer af Delingen fast paa at ville gaa der hen for at kjøbe Æg; næppe vare de borte, før de hørte Hundegøen i den modsatte Retning; dog nærede de endnu ingen Frygt for, at man var paa Sporet, da der var forløbet fire og tyve Timer, siden Delingen havde forladt Lejren. Gøningen kom nærmere, men endnu troede de, at en Deling Jægere tilfældigvis var kommen ad denne Vej. Et Antal

Ryttere red hen til den lille Bæk ved Højens Fod og stoppede for at vande Hestene; samtidig startede Hundene og løb lige frem mod Højen. En smuk, sort Køter førte Koblet, klavrede med sine Forpoter op paa Træet, saa snart den var kommen saa langt frem, og kigede kløgtig ned paa Fangerne; de forholdt sig rolig, fulde af Frygt for, at Dyrets Knurren eller Gøen skulde røbe dem, men dog opfyldte af Haab om, at Hundene vilde jage videre. Sporhunden gjorde omkring, travede magelig ned ad Højen og løb ikke hen til sin Ejer, men til den Løjtenant, som kommanderede Delingen; den saae et Øjeblik paa ham, vendte sig derpaa om og kigede mod det styrtede Træ. Løjtenanten udbrød strax: »Her er de!« Alle hans Folk trak deres Pistoler og sporede deres Heste op ad Højen; Træet blev omringet, og Flygtningene vare atter indfangede.

Hvad der var blevet af de tvende andre Officerer, var Uger igjennem et aabent Spørgsmaal; de ufejlbare Hunde havde optaget deres Spor; men den kommanderende Løjtenant havde befalet at kalde dem tilbage; han vidste ikke, hvor mange Fanger der vare undslupne, og desuden havde han alt indfanget tvende Delinger, hver paa fire. Da han nu fandt fem Fanger i Grøften, sluttede han ganske naturlig, at det var hele Resten. Nogle Uger senere fik vi gjennem en Notits i en New-Orleans' Tidende Vished om, at de tvende i god Behold havde naaet vore Linjer.

Den Hovedsandhed, som indprægedes os ved dette Æventyr, var Blodhundenes vidunderlige Kløgt, og i de næste tre Maaneder belærtes vi atter og atter herom ved en lang Række bitre Erfaringer; de fødererede ejede i dem »forfølgende Engle«, hvis Evner overgik Menneskenes. Gravede man sig ned i Jorden, grov de en ud; klavrede man op i et Træ, kom de og stillede sig om dets Fod; skjulte man sig i en sporløs Udørk, vilde de følge en; styrtede man sig i en Flod og fulgte milevidt dens Krumninger, vilde de utrættelig løbe frem og tilbage langs dens

Bred, til de naaede den Plet, hvor man havde forladt den. Da alle Midler, som Geniet kunde udklække, saaledes sloge fejl, og da Fange paa Fange, som prøvede paa Flugt, atter blev indfangen, fremvoxede lidt efter lidt i vort Sind en Følelse om, at Jagten med disse Bæster lignede en Forfølgelse af skrækkelige Spøgelser, som vi havde læst om i gamle Æventyr, og som ingen dødelig Magt kunde undløbe eller undslippe, naar deres utrættelige Jagt engang var begyndt.

Samtidig med hine femtens Flugt havde et stort Antal Officerer hemmelig sluttet en Pagt om at grave sig ud. To Planer byggedes paa denne Idé: den første bestod i, at alle, som ønskede at flygte, skulde bryde ud samme Nat og derpaa sprede sig i smaa Delinger; vi vidste nok, at nogle af disse Delinger vilde blive grebne, men troede dog, at nogle vilde kunne undkomme, og enhver nærede naturligvis Haab om at høre til en lykkelig Deling. Den anden Plan forvaredes i tre, fire Officerers Bryst, og de vovede næppe at drøfte den indbyrdes. Den gik ud paa, at vi en mørk Nat vilde føre alle vore haandfaste Folk ud, ordne dem i de nærliggende Skove, derpaa dristig marchere ned ad Vejen og overfalde Vagterne i deres Kvarterer. Derpaa vilde vi afbrænde Forbundets Arsenal og Værksteder i Tyler, bemægtige os et tilstrækkeligt Antal Heste for at gjøre Delingen bereden og nu uden Rast og Ro jage afsted i Retning ad Sabine og vore Linjer hinsides denne Flod.

Omtrent 100 Fod hinsides Nordsiden af vor Lejrindhegning stode tvende mægtige Træer; Pletten var bekjendt som »Kvartermesterens Grav«; thi her hvilede Løjtenant L. Kimball, Kvartermester ved det 176de Regiment, New-York; hans, med et Pilehegn omhyggelig omgærdede Grav laa midt mellem de tvende Træer. Tæt under Pallisaderne og parallelt med Graven løb Rondens Vej. »Kabysserne« vare ganske vist ikke opførte efter nogen bestemt Plan, men vare dog voxede frem af Jorden, saa temmelig ordnede

i Gader; en enkelt, der efter sine indianske Beboere kaldtes »Falkeøje«, laa dog detacheret og kun omtrent sexten Fod fra Pallisaderne, og denne Hytte valgte vi til vort Udgangspunkt. I det ene Hjørne blev der uddybet en Skakt paa otte Fods Dybde og fire i Bredden, og paa Bunden af denne Skakt tog Tunnelen sit Udgangspunkt; den var akkurat saa høj, at en Mand kunde sidde oprejst under Arbejdet, og lige bred nok til, at tvende Mænd kunde møde og komme forbi hinanden; to Mænd arbejdede samtidig, i det den ene hakkede Jorden løs, den anden skaffede den bort; deres Værktøj bestod i en gammel Hugbajonet, en brækket Skovl og en lille Kasse.

Den første Vanskelighed, som mødte os, bestod i at bestemme Tunnelens Sænkning og Retning; dens højeste Punkt ved Enden af Skakten laa ikke fulde fem Fod under Overfladen, medens Pallisaderne vare sænkede halvfemte Fod ned i Jorden; det var følgelig nødvendigt at gaa et godt Stykke ned under dem og altsaa begynde Grubegangen med en Sænkning. Ved Siden af Kvartermesterens Grav laa tre andre; de naaede ud over en Linje, som man kunde tænke sig dragen fra Skakten til det første Træ, og vor Plan løb derfor ud paa, at Tunnelen skulde som en Rævegang udmunde mellem Rødderne paa dette Træ; Pilegærdet dannede i Forening med Træets Stamme og Skygge et saa fuldkomment Læ mod Skildvagten, at hundrede Mand godt kunde undslippe en regnfuld Nat uden særlig Fare for en Opdagelse. Da Gravene imidlertid naaede frem over den nævnte Linje, maatte vi bøje af fra den virkelige Kaas, til vi vare komne forbi dem, derpaa atter bøje ind og arbejde videre i Retning af Træet. En underjordisk Boring i Mørket for at træffe et saa bestemt Maal som Træet lod sig naturligvis ikke foretage paa maa og faa; vi maatte desuden kjende den nøjagtige Afstand til det Punkt, hvor vi havde at bøje af fra vor Kaas sidelængs; thi bøjede vi af

for tidlig, kom vi ind mellem Gravene, og bøjede vi af for sent, skød vi ud over Træet.

Vanskeligheden med Hensyn til Sænkningen og Bestemmelsen af Retningen kom vi hurtig ud over; et Lommekompas og en lille Flaske bleve snart skaffede til Veje, Maskinmesteren fra Krigsskibet »Diana« sammenføjede dem med vidunderlig Dygtighed til et fortrinligt Nivellerapparat, og vi kunde saaledes angive vore Arbejdere baade en bestemt Retning og Gradation. En noget vanskeligere Opgave var det at skaffe sig en nøjagtig Vished om Træets Afstand; men visse trigonometriske og geometriske Maalinger, vi med Snedighed vidste at anstille lige for vore Skildvagters Næse, gave os dog snart de nødvendige Oplysninger, og vi kunde saaledes trøstig skride til Værket.

En Hob Jord kom ud af et saadant Hul; efter et Overslag bragte vi daglig tvende hele Vognladninger for Dagens Lys; for den første eller de Par første Dage gik vor Plan simpelthen ud paa at bære Jorden ud af vor Hytte, naar Mørket faldt paa. Dette kunde muligvis nok ske ubemærket; men var Opmærksomheden engang bleven henledet herpaa, og blev denne Udspejdning fortsat fra Nat til Nat, var en Opdagelse vis nok. Den dristigste Vej er altid den sikreste, og det blev derfor bestemt, at al Jorden skulde skaffes bort ved Dagens Lys. Følgelig blev et Antal Officerer fordelt til dette Arbejde, og de gik nu aldrig ud for at hente en Spand Vand uden at have Spanden fyldt med Jord; ingen bar en tom Pung eller en Kurv ud, og Stykke for Stykke blev Tunnelens Indhold spredt over hele Lejren. En Del blev kastet bort og trampet fast paa Vejen, en anden Del hældt ned i Graven og skjult med Aske, og en tredje Del blev opdæmmet omkring Kabysserne; Jorden blev spredt omkring paa en saa fuldkommen Vis, at selv mangen blandt os vilde være kommen i Forlegenhed, om han skulde have sagt, hvor den var bleven af.

En Skildvagt havde stadig Udsigt med Lejrens Port;

traadte en eller anden Rebel ind i Besøg, blev der givet et Signal, Arbejdet i Tunnelen hørte op, og der blev bredt et Tæppe over Skakten. Dog alle disse Forsigtighedsregler fjærnede endnu ikke vor Bekymring, og den opfindsomme Maskinmester fra »Diana« blev atter spurgt til Raads. Han overhvælvede nu meget behændig hele Skakten og lod kun et Hul blive tilbage ved den ene Ende, hvorover han anbragte en Melkiste. Bunden i samme Melkiste var bevægelig; stoppede Arbejdet i Tunnelen op, blev Melposen og Køkkenredskaberne kastede ned i Kisten, der nu saae saa ærbar ud, som man kunde ønske sig. Skulde Arbejdet atter tage sin Begyndelse, blev Kisten tømt, Bunden løftet af, og der kom nu et mørkt Hul til Syne, hvorigjennem en Mand lige kunde presse sig ned i Skakten.

Dog øgedes vor Bekymring, alt som Værket skred videre frem. Vi vidste, at skulde Mistanken nogen Sinde falde paa en »Kabys«, maatte det være denne, og derfor besluttede vi at føre en Sappe hen til en Hytte længere inde i Lejren og at bringe al Jorden bort gjennem denne mindre mistænkelige Hytte. En regnfuld Morgen skaffede os et Paaskud til at kaste en Grav, som hurtigst mulig blev overhvælvet og dækket med Jord; da alt var fuldstændig i Orden, udmundede den ene Ende af Sappen i Skakten, den anden i den fjærnere Hytte. Operationen gik nu for sig paa følgende Maade: en Arbejder i Tunnelen fyldte en lille Kasse med Jord, en anden trak Kassen ind i Skakten og løftede den ind i »Gangvognen«, som Sappen kaldtes, og en tredje trak den gjennem Sappen og tømte den i den anden Kabys.

Al denne Forsigtighed blev endnu ikke anset for tilstrækkelig. »Gangvognen« blev udvidet saa meget, at en Mand kunde krybe gjennem samme, Melkisten blev sat til Side og Skakten fuldstændig dækket. Selv samme Dag, lige som vi vare færdig hermed, aabnedes pludselig Lejrporten, og Oberst Allen traadte ind, gik skyndsomst hen

til »Falkeøjet«, hvor hen han tidligere aldrig var kommen, og traadte ind uden nogen som helst Anmeldelse; han saae kun den bare Jordflade.

Der indtraadte nu Efterretninger, som meldte vor Hærs Fremrykning langs op ad Red River. Bladene spirede frem, og den Tid nærmede sig, hvor vi vilde gjøre Brug af vor Tunnel. Den Officer, som var udvalgt til Leder af Arbejdet, vidste imidlertid helt vel, at naar hint Øjeblik indtraadte, vilde det være absolut umuligt at hindre, at hele Lejren underholdt sig herom, og at et eneste ubetænksomt Ord kunde forspilde hele Foretagendet. Han søgte derfor at holde Sagens rette Sammenhæng skjult, i det han dels overvurderede den virkelige Afstand til Træet, dels undervurderede Resultatet af det virkelig præsterede Arbejde. Enhver Forsigtighed blev anvendt for at bortlede Opmærksomheden fra Arbejdets Fremskridt; thi den skarpsindige Obersts Inspicering godtgjorde, at en eller anden taabelig Ytring var bleven opsnappet af Skildvagterne, eller at der ogsaa fandtes en hemmelig Spion blandt os i Lejren. Der boede den Gang nogle omflakkende Privatpersoner inden for Pallisaderne, og Mistanken rettedes paa tvende af dem; de paagjældende bleve nu stadig holdte under Opsyn, og der blev udstedt Befaling til, at enhver Samtale om disse Æmner skulde høre op.

Efter al Rimelighed var Natten den 15de April den første, da Maanen gik sent nok op, til at et tilstrækkeligt Antal Mennesker kunde passere uhindret; den 15de April skulde Tunnelen derfor efter Planen være fuldendt og Udbruddet finde Sted. Den 9de April indtraf Efterretninger om, at der havde udspundet sig et betydeligt Slag ved Mansfield; den 10de meldte Rygtet, at Rebelgeneralen havde udfoldet tilstrækkelig Energi til at rykke frem og slaa vor Angrebshær; den 11te hørte vi, at han havde adsplittet den og jaget den tilbage i Retning mod Alexandria; den 13de fik Oberst Allen Befaling til at træffe Foranstaltninger

til Modtagelsen af fire Tusende nye Fanger; den 15de blev Pallisaderækken skudt 600 Fod længere ud, og vor ulykkelige Tunnel sad nu uden Maal og Med fast midt inden for denne nye Indhegning.

VIII.

Udvexling.

Vore tre sidste Maaneder vil jeg ikke behandle med den tidligere Udførlighed. Under Fortællingen af denne Historie har jeg forsøgt kun at skildre den bedre Side hos hver enkelt og at stemple det hele som et »Fangenskab med Forbigaaelse af dets Skyggesider«. Fortællingen er »Sandhed«, men ikke den »hele Sandhed«, og den staar hverken i Disharmoni eller kommer i Konflikt med andres Fortællinger. Æresfølelsen forbyder, at vore tidligere Fjenders bedre Handlinger skulle forblive skjulte, eller at gode og slette skulle skæres over én Kam; men jeg vil med samme Berettigelse til Gavn og Gammen for visse Personer blot tilføje, at den Agtelse, man skylder en »fødereret Soldat«, der stod paa sin Stats Side og heroisk kæmpede for en urigtig Sag, hvori han var opdragen, ikke ogsaa tilkommer de Uslinger, som til Trods for deres Sympathi med Syden desuagtet krøb i Læ bag de forenede Staters højmodige Beskyttelse.

Fangerne fra Red River indtraf nu og fulgtes af utallige fra Arkansas. Vore Matroser og Soldater fra Lejren ved Groce, der for fire Maaneder siden forlode os, fulde af Haab om en Løsladelse, vendte tilbage, nedslaaede og skuffede, det behøver jeg knap at tilføje. Vort Antal voxede fra hundrede Officerer til fire Tusende, syv Hundrede og fem og tyve Officerer, Soldater og Matroser, og derpaa fulgte

et Fjerdingaar af saa modbydelig Elendighed, at al den Urenlighed og Væmmelighed. som opdynges i en stor Stads mest hæslige Udkroge, syntes og synes for glimrende og renlig til at kunne afgive noget Sammenligningspunkt.

Vor Lejrs sunde Karakter ændredes i en eneste Uge, Sygdom og Død rykkede hurtig ind. De venneløse syge laa uden Beskyttelse rundt omkring paa Jorden, om Dagen brændte og plagede af Solen, om Natten gjennempiskede af Texas's kolde Nattevind. Vi skrede hen over døende og døde, hvor vi vendte os hen, og saae og hørte deres Elendighed hver Time. Ved Porten til Lejren stod en Bunke Ligkister, der mindede alle ud- og indgaaende om den Skæbne, der sandsynligvis ogsaa forestod dem. Den Lastefuldhed og Lovløshed, som er til Huse i Stædernes simple Smutkroge, skød her frem og trivedes frodig. De efter Sejren ved Red River efterladne Tropper vendte tilbage for at gjennemsøge Landet efter Desertører, og vore ulykkelige konskriberede Venner tilhviskede os, at Flugtforsøg nu ikke havde ringeste Udsigt til heldigt Udfald, og søgte at trøste os ved den Klage, at de ikke havde Gnist af Udsigt til Udvexling. Vore gode Venner Allens vare borte. og den engelske Oberstløjtenant, som førte Kommandoen, behandlede vel enkelte med vrantren Høflighed. men den store Masse med brutal Grusomhed. Rædslerne i denne store Fangelejr ere ikke fuldt ud fortalte og ville aldrig blive det.

Det er mørkest lige før Daggry! En Dag sade vi ved Maaltidet, da en Matros med Øgenavnet Vox kom til Døren og sagde til sin Kaptejn: »Herre! den Officer, som for tre Maaneder siden var her for at modtage vort Æresord, er kommen tilbage, og Vagten siger, at nogle af os skulle udvexles.« Kaptejnen takkede, og vi fortsatte vort Maaltid. »Jeg tænker«, bemærkede en, »saafremt det nogen Sinde kommer til Udvexling, vil Vox ogsaa bringe Melding derom«,

og hermed lode vi dette Æmne falde; thi Hundreder af Gange vare slige Historier blevne fortalte, og Hundreder af Gange havde de vist sig falske. Kaptejn Dillington endte sit Maaltid og sagde, at han vilde gaa ud og tale med Officeren; maaske havde Posten bragt os Breve. Et Par Minutter senere kom Kaptejnen tilbage og sagde saa lystig, som bragte han gode Meldinger for sig: »De skal rejse, og ieg skal blive her; ingen af os Søulke har Lykken med os.« Vor Rose havde ogsaa sine Torne.

Efter tre Dages ængstelige Venten sagde vi vore Venner af Marinen Farvel; nogle blandt dem vare nu prøvede sex Maaneder længere end vi, og deres Prøvelsestid skulde vare endnu fulde syv Maaneder. De maatte atter og atter lide den smerteligste Pine, som kan tilføjes Krigsfanger, — nemlig Synet af de Mænds Bortmarche, som ere tagne længe efter dem, samt den Frygt, at denne Uretfærdighed skriver sig fra deres egen Regerings Forsømmelighed. De bleve dernæst bragte i stærk Fristelse; thi med Beklagelse maa jeg berette, at der i Lejren fandt Desertioner Sted fra Hæren. Desertørerne vare vel i Hovedsagen Udlændinge, men dog ikke til Hobe; tvært imod den første var en ung Mand, som stod ved andet Kavalleriregiment, Rhode Island, og hørte hjemme i en anden af Ny-Englandsstaterne. Disse Sømænd svigtede imidlertid aldrig, og naar Mænd, som have kæmpet tappert i Slaget og ere blevne tro under Lidelser, nogen Sinde fortjene at modtages med Hyldest og Æresbevisninger, gjælder det om disse Matroser fra »Morning Light«, »Clifton« og »Sachen«.

Tusende Mand rykkede ud fra den fuldt proppede Lejr; i fulde Drag indsugede vi den rene, uforfalskede Luft, men vovede ikke at tro, at Enden herpaa vilde blive en Udvexling; thi det var allerede sjette Gang, at nogle tilbagelagde samme Vej, og saaledes kunde vi nok have Ret til at nære Vantro. Det var en trættende Vandring over det

brændende Sand, og Mandskabet, der havde været indespærret saa længe, blev udmattet og gik Fødderne itu, inden en Time var forløben. De fødererede Officerer opførte sig med Godhed; men Fangerne havde oplevet, at Udsigten til en Udvexling var gaaet tabt ved en eneste Dags Forsinkelse, og saaledes slæbte de sig videre med en Ubøjelighed, der vilde have været en Grusomhed, hvis den var bleven dem paatvungen. Det blændende hvide Sand under deres Fødder og Solen, som sendte sine brændende Straaler ned gjennem den ubevægelige Luft, var en sand Ildprøve; uden Sko, med Blaser paa de forbrændte Fødder, saa de gik paa det hede Sand som paa brændende Kul, vaklede Mandskabet fremad, ikke hurtigere end en Fjerdingvej i Timen, men dog stadig fremad. Et Par rekvirerede Høstvogne bleve belæssede med syge og døende, og i dette Optog marcherede vi den femte Dag gjennem Shreveports Gader.

Her ventede os tre utaalelig lange Dage; thi Shreveport havde altid dannet den Dæmning, som bød Fangerne Holdt og tvang dem til Omvending; fjerde Morgen marcherede vi imidlertid om Bord paa de Dampbaade, som skulde transportere os ned ad Red River, og nu først, da Shreveport smukt laa bag os, aandede vi friere og tillode os første Gang at haabe. Ved Alexandria bleve vi udskibede og dømte til tvende yderligere Dages Spænding; men sluttelig bleve vi dog befordrede videre til Udskibningsstedet.

Mundingen af Red River var det Sted, hvor vor Parlamentærdamper skulde møde os. Før Solnedgang naaede vi Mundingen og saae atter Mississippis dyndede Strøm, dog ingen Parlamentærdamper var i Sigte; derimod saae vi to Krigsskibe, som holdt Vagt for Floden, og vore Øjne dvælede ved Flaget, hvis Striber vajede over Dækkene og med talende Tavshed mindede om de forenede Staters suveræne Magt. Et Skud fra Krigsskibene bød os Holdt;

en lille Baad blev firet ned og bemandet, en Officer gik om Bord, og nu roede Baaden løs paa os. Officeren spurgte om vor Parlamentærdampers Øjemed og meddelte os den nedslaaende Kjendsgjerning, at han ikke havde hørt noget om en Udvexling. Derpaa fulgte ni Timer, der syntes aldrig at skulle faa Ende. En Flok Fanger stod paa øverste Dæk, med Øjnene ufravendt fæstede paa Floden. Morgenen svandt, Eftermiddagen begyndte, og endnu kunde man ikke opdage noget. Kl. 2 viste sig en lille Sky af sort Røg langt nede ad Mississippi, og en Mumlen gjennemløb Mængden. En Time krøb afsted, da skød en stor, hvid Damper omkring en Landtunge ved Floden og arbejdede sig hurtig op ad den dyndede Strøm. De anspændte Øjne syntes at skimte et hvidt Flag; men det var vanskeligt at skjelne det mod Damperens hvide Baggrund. Pludselig vendte Damperen og løb mod Bredden neden for os — det hvide Flags Striber flaggede tydelig i Luften, og Dækkene vrimlede af fødererede Krigsfanger.

Den sidste Dag efter et tretten Maaneders Fangenskab traadte jeg atter ind i vore Rækker. Den samlede Sum af, hvad jeg havde set og lært, udgjorde omtrent tredive Dages Indhold. Vare disse tredive Dage fulgte umiddelbart efter hverandre, vilde de have udgjort en Tid, fuld af Interesse og Belæring; men ved Siden af denne ene var der tolv andre Maaneder, som udgjorde en sørgelig, sløvende Periode; de dannede et Aar, som ikke havde bragt nogen Fornøjelse, nogen Nytte, nogen Belæring. Nogle, som vare gaaede ind i Aaret i fuld Ungdom, forlode det med nedbrudt Helbred og forkortet Levetid; andre, som

havde begyndt det i deres bedste Aar, forlode det med graat Haar, svækket Hukommelse og en tidlig indtraadt Oldingealder. Det var et Aar, som havde berøvet os meget og skjænket os lidet; et Aar, fuldt af stadig skuffede Forventninger og ufrugtbare Løfter; et Tilbageblik paa samme er kun tomt og sørgeligt.

Kejser Hadrian.

VII.

Jødernes Oprør under Barkocheba.

Medens de jublende Grækere rejste Templer for den nye olympiske Zevs, og Vestens og Østens Nationer laa i Støvet for Kejserens Majestæt, gaves der i hele Romerriget kun et eneste Folk, som ikke blot nægtede Hadrian guddommelig Ære, men endog rejste sig i Fortvivlelse for at forsvare Fædrenes Tro paa den ene Himmelens og Jordens Gud og igjen at tilkæmpe sig Friheden eller gaa til Grunde. Dette var Jødefolket i Palæstina. Jerusalem tilbagekrævede sin historiske Stilling ved Siden af Athen og Rom, Titus's Tider vendte atter tilbage, og den hellige Stads Skæbne blev afgjort for stedse.

Dio angiver de Grunde, som netop under denne fredelskende Kejser dreve Palæstinas Jøder til Oprør: »Da Hadrian i Steden for det ødelagte Jerusalem opførte en ny Stad, som han kaldte Aelia Capitolina. og rejste et Zevstempel paa den Plads, hvor Guds Tempel havde staaet, udbrød en lang og stor Krig; thi Jøderne forbitredes over, at Mennesker af en fremmed Stamme nedsatte sig i deres Stad, og at der blev opført fremmede Helligdomme i denne.« Herefter var altsaa Jerusalems Forvandling til en hedensk Stad Aarsagen til Krigen, medens den efter Eusebius's

Fremstilling skal have været en Følge af samme. Denne Modsigelse lader sig imidlertid forklare saaledes, at Aelia først kunde fuldendes efter Krigen.

Kun den dødelige Krænkelse af Nationalfølelsen kunde drive det ulykkelige Folk til Oprør midt i den dybeste Fred og uden noget som helst Tilhold hos en stor, mod Romerne fjendtlig Magt, som Jøderne under Trajan dog havde haft i Partherne. Den fremadskridende Opførelse af Aelia forklarer Jødernes Fortvivlelse. Naar Jerusalem forblev liggende i Ruiner, betegnede de hellige Grusdynger dog endnu stadig Israels historiske Sted, hvortil Messiasforventningerne kunde knytte sig; men naar der nu her rejste sig en hedensk Stad, dækkede den for stedse den nationale Helligdom, paa hvis Gjenopførelse der da aldrig mere kunde tænkes. Kvaderstenene fra det gamle Tempel bleve brugte til verdslige Bygninger, og for Jødernes Øjne rejste sig et hedensk Tempel paa Moria.

Hvis den romerske Koloni var bleven grundlagt allerede i Hadrians første Aar, maatte den under Rejsningen enten være fuldendt, eller de stærke Mure og Taarne omkring Kolonien vilde dog have gjort Byen til et Kampmaal for Romerne og Jøderne. Dette var nu saa lidt Tilfældet, at ikke Jerusalem, men Bether nævnes som Oprørets Centrum; Jøderne ventede ikke, til Aelia stod som en uindtagelig Tvangborg, men grebe til Vaaben for at hindre Oprettelsen af Kolonien, og det aabne Jerusalem kunde for dem kun have en moralsk, ingen strategisk Betydning.

Før Krigen stode tvende Partier, de forsonlige og Fanatikerne, over for hverandre. Det første Partis Fører var Rabbi Josua ben Chananja; hvis man kan fæste Lid til talmudistiske Kilder, havde han plejet personlige Underhandlinger med Hadrian, navnlig i Ægypten, og skal være død paa sin Tilbagerejse til Palæstina*). I Spidsen for

*) Man har opstillet den Gisning, at der sigtes til ham i Hadrians oven omtalte Brev, jfr. S. 113.

Fanatikerne stod Oldingen Rabbi Akiba, der havde skuet Templets Herlighed før Titus; han var et højt æret Medlem af Synedriet, der med Ypperstepræsten (Nasi eller Fyrsten) af Hillels Hus siden Flaviernes Tid havde opslaaet sit Sæde i Jabne eller Jamnia. Akiba var en af Mischnas*) første Samlere og æredes som Hovedet for Jødedommens aandelige Gjenfødelse lig en anden Moses. Oprøret synes i det hele taget at være udgaaet fra de skriftlærde; disse Dogmatikere rugede over Profeternes Skrifter, og deres glødende Fantasi indbildte sig, at Roms skæbnesvangre Magt maatte kunne betvinges ved et eller andet Messias-Under.

Jøderne rustede i al Stilhed; efter ældgammel semitisk Sædvane anlagde de Vaabenmagasiner i Kalkbjærgene og underjordiske Gallerier til deres Forsvar**). Da Jerusalem laa i Ruiner eller til Dels var under Gjenopførelse, havde Rejsningen sit Støttepunkt i Bether, en stærk og folkerig By, hvis Beliggenhed ikke lader sig bestemme med Sikkerhed; man har søgt den i Nærheden af Jerusalem og villet finde den i Castra Vetera ved Sepphoris; men Nærheden af de kejserlige Tropper i Jerusalem og den galilæiske Hovedstads afgjorte Romer-Sindelag gjør begge Gisninger tvivlsomme; maaske er det derfor rimeligere at søge Bether i Nærheden af Havet, fire Mil syd for Cæsarea.

Medens Akiba var Oprørets aandelige Leder, stod en kraftig Mand paa rede Haand som Krigens Fører; den talmudistiske Legende har udstyret Israels sidste Nationalhelt med Samsons Kraft og Makkabæernes Dyder, og han har sikkert været af bedre Art end den Røver og Morder, de

---

*) Den første Del af Talmud.

**) Wetzstein beskriver Haurans Troglodytboliger og minder om Dommernes Bog 6, 2: „Og da Midians Haand laa stærkt paa Israel, byggede Israels Børn sig Kløfter i Bjærgene og Huler og Fæstninger.“

kristelige Kirkefædre have gjort ham til. Den dristige Oprører har i mere end tvende Aar ikke blot gjort Modstand mod de romerske Legioner, men endog tilføjet dem blodige Nederlag. Eusebius kalder ham Barkocheba, hvad der betyder Stjærnens Søn og kun var hans symbolske Navn; thi efter de talmudistiske Angivelser hed han Barkosiba.

Da Kejseren havde forladt Syrien, brød Oprøret ud i Aar 132; de faa romerske Besætninger i Landet bleve hugne ned eller indesluttede i deres Kasteller, og dette første Held gjorde Barkocheba til den oprørske Nations Helt. Fanatikerne saae i ham den nu virkelig aabenbarede Messias. Akiba selv var saa forblændet, at han i et offentligt Parlament hilsede ham med Skriftens Ord: Kosiba er gaaet op som en Stjærne i Jakob. Kun en eneste besindig Mand, Rabbi Jochannan, vovede at udbryde: Akiba, snarere vil der voxe Græs ud af dine Kjæveben, end Davids Søn vil fremstaa. Synedriet anerkjendte lige fuldt Folkets Fører som den forventede Frelser, og en Forsamling af Jøder bekræftede dette og udraabte ham til Israels verdslige Overhoved.

Tineius Rufus, Palæstinas Legat, søgte forgjæves at kvæle Oprøret i dets Fødsel; han rasede med Ild og Sværd og begik saadanne Grusomheder, at han i jødiske Beretninger kaldes Tyrannus Rufus. Imidlertid var et Aar tilstrækkeligt til at give Rebellionen en uhyre Kraft; Jøderne modtoge Tilførsler over Havet, og de have utvivlsomt sat sig i Forbindelse om ikke med Partherne, saa dog med Arabiens Beduiner og deres egne Landsmænd i Mesopotamien og Ægypten. Deres Kampe antoge en Racekrigs forfærdelige Præg, og den jødiske Folkefører gjengjældte Rufus's Umenneskelighed med lignende Raseri, opfordrede ogsaa Palæstinas Kristne til at slutte sig om ham og lod mange pine til Døde, da de vægrede sig herved.

I de sparsomme Meddelelser om denne Israels Fortvivlelseskamp bliver paa Bether nær ingen anden Stad

nævnet; vi høre intet om Cæsarea, Lydda og Nikopolis, hvor der tidligere laa romerske Besætninger, ej heller om Joppe, Diocæsarea og Tiberias, eller om Machærus, Massada og de andre Klippefæstninger ved det døde Hav, som ere blevne saa bekjendte fra Titus's Tid. Heller ikke Jerusalem omtales. Maatte Barkocheba ikke stræbe at ødelægge den romerske Koloni, som var under Opførelse, og saaledes give Israels Befrielse et synligt Udtryk paa denne helligste Plet i deres Historie? At dette er sket, ja at han endog har gjort et dristigt Forsøg paa Templets Gjenopførelse, har man da ogsaa baade paastaaet og benægtet. En forbigaaende Besættelse fra Rebellernes Side frembød ingen uoverstigelige Vanskeligheder paa Grund af den romerske Garnisons Svaghed, og denne Antagelse bliver endog sandsynlig ved nogle Mønter, den jødiske Fører lod præge, efter at han faktisk og retslig var bleven Israels Nasi eller Fyrste og maaske endog havde modtaget Salvelsen som Konge. Der gives en Række Sekler, som tillægges ham; de bære enten ingen Aarsangivelse eller ere betegnede med det første og andet Aar efter Jerusalems eller Israels Befrielse. Saafremt den første Kategori, de udaterede Mønter, maa henføres til Opstandens Begyndelse, vilde den anden omfatte den Periode, da Jøderne vare blevne Herrer over Landet og havde indskrænket deres Fjender til enkelte Pladser. De mærkværdigste ere de, som bære Indskriften »Jerusalems Befrielse«; deres Emblemer, en Palmegren i en Lavrbærkrone, en Vindrue, to Trompeter, en Lyra, en Vase og andre Symboler, findes ogsaa paa Hasmonæernes (de makkabæiske Fyrsters) Mønter; nogle bære et Billede af et firsøjlet Tempel med den konventionelle Afbildning af den skjønne Port og Salomons Søjlegang; over det hele findes paa mange en Stjærne*). De fleste Sekler bære Navnet

*) Stjærnen indeholder vel en Hentydning til „Barkocheba“, Stjærnens Søn; den firsøjlede Bygning er muligvis Synagogens Allerhelligste, og ikke Templet, som jo laa i Ruiner.

Schimon eller Schimeon Nasi Israel i en Lavrbærkrans, hvoraf man har sluttet, at Barkocheba enten oprindelig bar dette Navn eller havde tillagt sig det efter Simon Makkabæus eller maaske efter Simon Giora. Mange af disse Sekler bære imidlertid Spor af romerske Kejsernavne (Nero, Galba, Vespasian, Titus, Trajan, endogsaa Trajans Hoved) med græske og latinske Skrifttegn, og dette godtgjør, at gamle, romerske Drakmer fra Antiochias eller Roms Møntværksteder ere bleve omprægede paa Barkochebas Tid. Ogsaa de hasmonæiske Symboler og Omskriften: »Jerusalems Befrielse« bevise ikke med Nødvendighed nogen Nyprægning, da man kan have betjent sig af det gamle, jødiske Møntstempel*); men selv i saa Fald staar den Kjendsgjerning fast, at Barkocheba har ladet slaa Mønt, og vi have i disse Sekler et Minde for Øje om den sidste jødiske Rejsning og dens første Held.

Romerne betragtede i Begyndelsen Palæstinas Rejsning som en foragtelig Folketumult, til den voxede op til en virkelig Krig, og denne var i Begyndelsen tilintetgjørende for dem. Opstanden bredte sig til Syrien og Fønikien og truede med at kalde alle Jøder i Landflygtigheden under Vaaben og rejse Orientens fjendtlige Folkeslag. Hadrian gjorde derfor de største Anstrængelser for at blive Herre over dem; dog forlyder det ikke, at han selv er vendt tilbage til Syrien for at træde i Spidsen for sin Hær; Trajans krigerske Lidenskab laa ham fjærnt, og Krigen i Judæa lod han føre ved sine Legater.

Jødernes sidste Kamp for deres nationale Existens har desto værre ikke fundet nogen Josephus; Krigens Mellemspil og det fortvivlede Folks Heltegjerninger ere begravede i Mørke. Dios Beretninger omfatte en Side, og Spartian

---

*) Renan, l'église chrét., pag. 547, mener, at Barkocheba gjennemgaaende har benyttet Simon Makkabæus's Mønter, og at de ompægede ere blevne slaaede i Bether.

affærdigede hele Krigen med en eneste Linje, hvad tilstrækkelig beviser, med hvilken Foragt man i Rom saae ned paa Jødernes Frihedskamp. Vilde derhos begge Historieskrivere eller deres Kilder ikke have været noget mere udførlige, saafremt Kejseren selv havde ført sine Hære under denne Krig? Skildringerne hos de talmudistiske Forfattere kunne kun opfattes som Legender, fulde af orientalske Overdrivelser, og Beretningerne fra tvende samtidige, Antonius Julianus og Ariston fra Pella, ere desto være gaaede tabte. Hvilke tunge Nederlag Romerne lede, fremgaar af et Udbrud af Fronto, som længe efter Hadrians Død tilraabte Kejserne Marcus Aurelius og Lucius Verus: De skulde trods Tabene mod Partherne være ved godt Mod; thi hvor mange Romere vare ikke paa deres Bedstefaders Tid blevne nedhuggede af Jøderne, og dog havde han sluttelig vundet Sejr.

Hadrian sendte gjentagne Gange den haardt trængte Tineius Rufus Forstærkninger. I Judæa kæmpede foruden den 10de Legion Fretensis ogsaa den 2den Trajana og den 3dje Kyrenaica, som bleve hidkaldte fra Ægypten og Arabien, samt den 3dje Gallica, der var for Haanden i Fonikien; ogsaa den syriske 4de Legion Skytica eller dog en Del af samme synes at være bleven detacheret til Judæa; thi Inskriptionerne fra Ankyra bevidne, at Syriens daværende Statholder, Publicius Marcellus, forlod denne Provins formedelst Jødernes Rebellion, og at Tiberius Julius Severus, Legaten for 4de Legion Skytica, styrede Syrien under Prokonsulens Fraværelse; Marcellus blev følgelig sendt til Judæa med Tropper fra hin Legion. Ogsaa Quintus Lollius Urbicius fik en Kommando i denne Krig. Selv fra Mauritanien blev der hentet gætulisk Rytteri fra den 10de Legion Gemina under S. Attius Senecio, og den 7de Claudia fra Møsien stillede en Vexillum.

Da de romerske Generaler ikke kunde udrette noget, sendte Hadrian endelig sin Tids bedste Feltherre, Julius

Severus. til Judæa. Denne Mand havde først været Legat over Dakien, i Aaret 127 Konsul, dernæst Legat over Nedre-Møsien, sluttelig Statholder over Britannien, hvor fra han blev kaldet til Palæstina. Han overtog i Rufus's Sted Overbefalingen over Hæren samt Statholderskabet over Judæa, og Krigen tog nu en gunstig Vending for Romerne; thi Rebellernes store Mængde og deres Fortvivlelse bevægede Severus til at undgaa aabne Feltslag; han oprev Fjenden i den lille Krig, i det han opsnappede hans Tilførsler og splittede hans Kræfter. Saaledes lykkedes det ham at udsulte Jødernes Fæstninger; halvtredsindstyve Borge og 985 Flækker skulle efterhaanden være faldne i hans Hænder og være blevne ødelagte af ham.

Saafremt den aabne Stad Jerusalem har været i Barkochebas Besiddelse, blev den igjen besat af Romerne uden nogen Storm. Græske og romerske Forfattere tale ganske vist ikke blot om Jerusalems Belejring, men ogsaa om Stadens fuldstændige Ødelæggelse under Hadrian. Den rabbinske Tradition, som kaster begge Krige under Titus og Hadrian sammen, paastaar kun ligesom Hieronymus, at Tineius Rufus lod Ploven gaa over Tempelpladsen*); men hverken Dio eller Eusebius i hans Kirkehistorie berette et Ord om denne Jerusalems Erobring; den første fortæller kun den mærkværdige Anekdote, at det fordærvelige Udfald af Jødernes Rebellion var forud bebudet ved Sammenstyrtningen af Salomons Gravmæle. Angivelserne hos de senere Kirkefædre og Krønnikeforfattere om en sidste Ødelæggelse af den hellige Stad kunne kun anses som en rhetorisk Gjentagelse af dens Skæbne under Titus. Med rette maatte man vel ogsaa kunne spørge, hvad der paa Hadrians Tid egentlig kunde lægges i Ruiner, selv om en Besiddelsestagelse havde fundet Sted under Barkocheba.

---

*) Dette Sagn hidrører vel fra Aelia Capitolinas Kolonisationsmønt, der fremstiller en Pløjemand.

Den sidste Modstand rejste Jøderne i det faste Bether. De rabbinske Legender have de mest overdrevne Fortællinger om denne Bys Folketal, om Mængden af dens Synagoger og om Heltegjerningerne under dens Forsvar; Beretningerne fra Jerusalems Belejring under Vespasian og Titus ere aabenbart paa fantastisk Vis blevne overførte paa Bether. I denne Borg holdt Barkocheba sig endnu en Stund mandig med Resten af Oprørerne, til Romernes Belejringsmaskiner og Hungeren brøde Modstanden. Bether blev erobret af Severus i Aaret 135 eller 136, efter Rabbinernes Legender den selv samme skæbnesvangre 6te Avgust, paa hvilken Jerusalem tre Gange var falden under Fjendens Sværd.

Under Bethers Ruiner endte Jødefolkets sidste Heltekamp; medens Kejserdømmets Militærmagt stod paa sit højeste Punkt, vare Jøderne det eneste underkuede Folk, som vovede et Forsøg paa at gjenvinde sin Frihed. Under de bestaaende historiske Forhold var dette Forsøg en Handling af fortvivlet Vanvid; men selv som saadan tjener det Jødefolket til Ære; efter at deres nationale Stat var gaaet til Grunde, mægtede Jøderne ikke som Grækerne at indordne sig under Romernes Verdensorganisme og leve videre paa kosmopolitisk Vis; men deres Karakter tro maatte de heroisk gaa til Grunde paa Judæas Ruiner.

Barkochebas Skæbne er ubekjendt, men mere lykkelig end Simon Giora synes han at have fundet en Krigers Død; Resten af Rebellerne blev nedhugget, og Tusender af Hebræerne bortførte som Slaver. Romerne solgte dem i Hebron, Abrahams By, paa Torvet ved Terebinthetræet, til en Hests Pris, og hvad man ikke blev af med her, falbød man i Gaza eller slæbte i Trældom til Rom og Ægypten. Nogle sprængte Skarer tyede ud i Arabiens Ørk eller til Babylonien.

Naar Talmudisterne fortælle, at Judæas Blodstrømme fløde ud i Havet lige til Joppe, er dette en tilgivelig Hyperbel,

da selv Dio Cassius angiver Mængden af dem, som faldt for Sværdet, til 580000 uden at medregne dem, som dræbtes af Hunger og Pest. Hans Talangivelser ere rimeligvis tagne fra officielle Beretninger, maaske endog fra Hadrians tabte Selvbiografi; man pralede over for Senatet med Massen af de dræbte, thi krigerske Lavrbær vinde i Værd ved det Blod, hvormed de væddes. Palæstina var en ligbedækt Valplads og en øde Ørk; »gjennem de hærgede Landskaber og gruslagte Stæder strejfede Hyænen og Sjakalen«.

Paa denne gruelige Jødekrig led Hadrians Humanitet Skibbrud, og her endte ogsaa Bevidstheden om den Lykke, hvori han hidindtil havde svælget under sine Vandringer gjennem Verden; han gjensaa aldrig mere Asien. Nødvendigheden havde tvunget denne mest taalsomme Kejser, der bævede tilbage for enhver Krig, til at fuldbyrde Historiens mest rædselsfulde Straffedom; han fuldbyrdede den som Romer med koldt Blod, og man tør maaske sige med mere Ret end Titus paa sin Tid. Intet Menneske med Følelse kan vel nægte Jødefolket sin Deltagelse; men ingen kan heller med rolig Eftertanke paastaa, at Akibas og Barkochebas Sejr vilde have betegnet et Fremskridt i Asiens historiske Udvikling. Gjenoprettelsen af en selvstændig Jødestat var utænkelig og umulig; den vilde have sprængt Roms hele Magtstilling i Syrien, fra Evfrat lige til det røde Hav, og vilde i Steden for den hellenisk-romerske Kultur havde sat en snæverhjærtet semitisk Fanatisme og en religiøs Utaalsomhed*). Romerrigets kosmopolitiske Ide havde ingen mere haardnakket Fjende end Jødefolket, og derfor blev dette af Statshensyn udryddet; dets sidste heltemodige Dødskamp forekom Romerne og

*) Renan: L'église chrét., pag. 215: „Les fanatiques d'Israel combattaient pour la théocratie, pour la liberté de vexer les païens, d'exterminer tout ce qui leur semblait le mal.“

Grækerne kun som en afsindig Rejsning mod Hadrians humane Regering. Pausanias taler et Steds om denne Jødekrig og siger: »Hadrian, der var Kejser ned til min Tid, har æret Guderne paa det højeste og sørget for alle sine Undersaatters Lykke. Aldrig førte han af Vilkaarlighed en Krig; men Hebræerne i Syrien slog han ned med Magt, fordi de havde rejst sig mod ham.«

Hadrian vilde havde kastet Vrag paa Sejrstegn over det ødelagte Judæa, selv om han personlig havde tilkæmpet sig dem; han har ikke ladet slaa nogen Mønt med Indskriften: Judaea Devicta, som Tilfældet var med Vespasian og Titus; kun Titelen Imperator antog han for anden Gang som Følge af den endte Jødekrig. Ingen lavrbærkronet Hær vendte tilbage fra Palæstina til Rom for med prangende Bytte at drage i Triumf gjennem Titusbuen op paa Capitolium. Hvilket Sejrsbytte havde man vel ogsaa mægtet at opdrive i Judæa? De Generaler, som havde ført Krigen, hædredes med Belønninger; Jødernes egentlige Besejrer, Julius Severus, modtog en Triumfators Æresbevisninger af Kejser og Senat*) og fik Statholderskabet over Syrien, medens den oven nævnte Tiberius Severus, som havde styret dette Landskab paa Marcellus's Vegne, blev Legat i Bithynien. Denne Provins havde hidindtil været en proconsularisk, men blev nu en kejserlig Provins, og Senatet fik i Steden Pamfylien. Om Julius Severus som Legat over Syrien ogsaa vedblev at styre Judæa, eller om Kejseren har givet dette ulyksalige Land en ny Bestyrer, er usikkert; om Tineius Rufus høre vi intet nærmere.

Frygtelige Forfølgelser udgik nu mod Barkochebas Til-

---

*) „Ornamenta triumphalia decrevit ob res in Judaea prospere gestas". Severus var maaske den sidste, som nød denne Æresbevisning; før ham havde Cornelius Palma modtaget den.

hængere; Medlemmerne af Synagogen i Jamnia bleve henrettede, og ogsaa Akiba maatte lide en kvalfuld Martyrdød. Hadrian lod den mosaiske Kultus undertrykke med yderste Haardhed; der udgik endog Forbud mod Omskærelsen, et Edikt, som under Hadrians Efterfølger drev selv den ynkelige Rest af Jødefolket til en ny Rejsning, og Antoninus Pius saae sig tvungen til at ophæve det; kun blev Omskærelsen af Ikke-Hebræere forbudt, Jøderne maatte ikke gjøre Proselyter.

Israels sidste Manddomskraft var tilintetgjort med de fornemme Slægter, med Folkets Præster og Lærere; men ogsaa Kristenmenighederne maatte lide under Forfølgelsen. Om de end jublede over, at deres dogmatiske Opfattelse af den sande Messias var godtgjort ved den falske Messias's Undergang, bleve de dog lige fuldt trukne med i Fordærvelsen. Under Krigen skal Jerusalems kristne Menighed have søgt et Tilflugtssted i Dekapolis, hinsides Jorden, og her lede de lige saa godt som Jøderne under den romerske Hævn. Da Menighederne hidindtil havde fastholdt den mosaiske Ritus, sagde de sig nu løs herfra for at skille deres Skæbne fra Jødernes; for første Gang valgte de sig en Biskop blandt de uomskaarne, Markus var hans Navn, og saaledes sønderreves det sidste Baand, som endnu knyttede Palæstinas Kristne til Jødedommen.

Den Tjeneste, Titus havde udvist mod den nye Religion, fuldstændiggjorde Hadrian uden nogen Anelse derom; thi først efter at Jerusalem for stedse var gaaet til Grunde som Jødernes Hovedstad og den jødiske Nation udryddet, kunde den kristne Kirke blive kosmopolitisk. Jødedommen selv blev ganske vist utilintetgjort. I Steden for Templet traadte Lovbogen, Mischna og Talmud, hvis Begyndelse falder i Akibas Tidsalder. Dette theologiske Fornyelsesværk var den sidste Nationaldaad af dette Folk, som nu i sin Landflygtigheds Tilstand over Jorden var

prisgiven navnløse Lidelser, men i sin Trældom blev urokkelig trofast mod Fædrenes Gud: i Menneskehedens Historie det eneste Exempel paa, at et Folk kan vedblive at bestaa uden Fædreland, og at dette kan erstattes ved en Religion.

(Sluttes).

Hexeforfølgelserne i gamle Dage, særlig i Danmark.*)

Iblandt alle Menneskeaandens Vildfarelser i de svundne Tider er der vel næppe nogen, der i den Grad har lig en Mare knuget Menneskeslægten, som Troen paa Hexe og andet Troldtøj, og alt det, denne forfærdelige Overtro førte

*) Blandt Kilderne skal jeg især fremhæve: Foruden de forskjellige Samlinger, hvori spredte Oplysninger findes („Danske" Saml., især 2den Række, 3dje og 6te Bind, „jyske" Saml., „fynske" Saml., kirkehist. Saml., Dansk Magasin, historisk Tidsskrift), samt mangfoldige Topografier fra Landets forskjellige Egne, blandt hvilke især Kinchs „Ribe fra Reformationen til Enevældens Indførelse" maa anføres — Udsigt over Hexeprocesserne i Norden ved R. Nyerup i Skand. Lit. Selsk. Skr. 19de og 20de Bind; Pontoppidans Annaler, N. M. Petersens Lit. Hist.; Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme; sammes Retshistorie; Werlauff: Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil, især under „Uden Hoved og Hale", og „Hexeri eller blind Alarm"; Hübertz: Aktstykker angaaende Aarhus; Grønlund: Efterretninger om de i Ribe for Hexeri brændte Personer; Brunsmand: Kjøge Huskors (sidste Udg. 1870 ved L. Pio), Fyns Stiftstidende for 1871, hvor der i Feuilletonen findes Skildring af de fynske Hexeprocesser, især i Salling Herred, ved S. Jørgensen; for Udlandets Vedkommende især (foruden Werlauffs anf. Skr.) Soldan: Geschichte der Hexenprocesse, Stuttg. 1843, et Hovedværk, der dog har den Mangel, at de danske Forhold end ikke berøres; Charles Richet: Les démoniaques d'autrefois

i sit sørgelige Følge, — de Hexeforfølgelser med Ild og Sværd, og især da med Ild, som have sat en Skamplet paa de Aarhundreder, i hvilke de rasede, og i hvilke mange Tusender, især Kvinder, bleve levende brændte »til Guds Ære«, som det hed; og det er Tider, der slet ikke ligge saa langt fra vor Tidsalder: for to Hundrede Aar siden vare Hexeforfølgelserne i fuld Gang over hele Evropa, baade det katholske og det protestantiske, og det er ikke en Gang et Aarhundrede siden, at det sidste Hexebaal blev tændt i vor Verdensdel; det skete 1793 i Polen, hvor to Kvinder af Retten vare dømte til Døden, fordi de havde røde, rindende Øjne, og deres Naboers Kvæg altid var sygt; det var netop i de Dage, da Preussen tog den Del af Polen i Besiddelse; den kongelig-preussiske Kommission, som havde faaet Underretning om Dommen, sendte strax strængt Forbud mod Fuldbyrdelsen af den; men for sent — Kvinderne vare brændte!

Det var en Epidemi, der ikke holdt sig til et enkelt Land, men rasede overalt, til Dels under de samme Former i de forskjellige Lande, kun med de Nuancer, som Klimaet, Folkekarakteren og andre Forhold maatte medføre; inden vi derfor betragte Hexeforfølgelserne i Danmark, maa vi for Oversigtens og den bedre Forstaaelses Skyld først kaste et Blik paa denne Sag i dens Almindelighed, samt paa, hvorledes Forholdene vare i de andre Lande i Evropa, i det vi stadig maa mindes, at hvad der berettes i denne Hen-

et d'aujourdhui, i Revue des deux mondes Jan. og Febr. 1880; Et Foredrag af Prof. theol. Skarstedt i Lund om Hexeprocesserne i Sverige, aftrykt i Kalkars Theol. Tidsskr. 1878. — Med Tak maa jeg nævne som dem, der have sendt mig skriftlige Oplysninger: D'hrr S. Jørgensen i Kistrup paa Fyen, N. Siersted i Rønne, og Kordegn Viggo Holm i Nykjøbing paa Falster, hvilken sidste til min Raadighed har stillet et helt Manuskript om Hexeprocessen paa Falster 1692—93, af hvilket jeg imidlertid af Mangel paa Plads i Hist. Arkiv kun har kunnet benytte en Ubetydelighed.

seende fra Udlandet, i Regelen lige saa let kunde have fundet Sted i vort Fædreland; er der Forskjel, er den snarere kvantitativ end kvalitativ.

I.

»Du skal ikke lade en Troldkone leve«, hedder det i 2den Mose Bog, 22 Kap. 18 Vers; og med rette er det blevet sagt om den svundne Tid, at »Mose Lov var Kirkens juridiske Evangelium«, vi kunne forfølge Hexeprocesserne langt tilbage i Tiden, ja det er endog bevist, at der allerede i det sjette Aarhundrede af vor Tidsregning har fundet Tortur Sted mod de mistænkte; men skjønt man gjennem hele Middelalderen mærker forholdsvis lidt til Hexeforfølgelser, vilde det dog være en stor Misforstaaelse, dersom man mente, at den Kjendsgjerning, at »Pigen fra Orléans« i 1431 blev brændt som Hex, var en enestaaende Fremtoning; hendes sørgelige Drama havde et mindre bekjendt sørgeligt Efterspil, i det to unge Piger fra Paris udspredte det Rygte, at de vare sendte af Gud for at fortsætte hendes Værk; man bemægtigede sig dem og anklagede dem for Trolddom; de theologiske Doktorer, der forhørte dem, mente snart at have Beviser paa, at de havde været Djævelens Redskaber; den ene blev levende brændt, medens den anden, som angrede og erkjendte, at det ikke var en Engel fra Gud, men Djævelen, der havde tilskyndet hende, blev skaanet. Mærkværdigt nok var det, at hun blev skaanet; senere hen var Tiden ikke saa mild, at den tog en angrende Troldkvinde til Naade; men i det femtende Aarhundrede var det i Frankrig sædvanligt, at de, der frivillig tilstode, bleve dømte til livsvarigt Fængsel, hvorimod de, af hvem Tilstaaelsen udpressedes ved Tortur, dømtes til Baalet.

At Hexeforfølgelserne have blomstret i Middelalderen, og det i ikke ringe Grad, men ikke systematisk, derom

overbevises vi bedst ved den Bulle, den i mere end én Henseende berygtede Pave Innocens den ottende udstedte 1484 (»Summis desiderantes affectibus«), og som især gjælder for Tydsklands Vedkommende; ved denne Pavebulle blev der ligefrem indsat Inkvisitorer til at udrydde Hexene, og den danner Grundlaget for hele det gyselige dogmatisk-historiske System af Djævlepagter og Djævleforbindelser, af St. Hansnætter og Bloksbjærgsrejser, af Kosteskafter og Ovnrager, der senere under Navnet »malleus maleficarum« (»Hexehammer«) blev en Kodex for Hexeprocesserne.

Man skulde jo nu tænke, at det Lys, der tændtes ved Reformationen, maatte have været saa mægtigt, at det kunde have spredt de Taager, der dannedes af Røgen fra Hexebaalene; men det var langt fra at være Tilfældet; om man end netop i selve Reformationsaarene ikke mærker meget til denne Overtro, i det Folk da havde ganske andre Ting at tænke paa, var den dog ingenlunde udslukket; tvært imod syntes der nogen Tid efter netop at komme Fart deri; at selv Luther var lige saa hildet deri som hele hans Samtid, se vi af hans »Tischreden«; og, i det her foregribes Fremstillingen af de særlig danske Forhold, skal anføres en Ytring af den danske Reformator Petrus Palladius, Sjællands første evangeliske Biskop († 1560), som i sin sædvanlige halvt-skjæmtende Tone giver en uhyggelig Skildring af Datidens Forhold og af hans egne Meninger derom: »Du maa ikke tie med nogen Troldkvinde! de faa nu deres rette Løn, de kunne nu ikke længere bare sig i dette klare Evangeliets Lys og Dag! de brændte jo en Hob tilforn af dem i Malmø, Kjøge og andensteds, og høre vi, at der atter sidder en Hob greben i Malmø, som skal brændes. I Jylland og Smaalandene ere de paa Jagt efter dem, som efter Ulve, saa der blev nu nylig greben og brændt paa Als og de andre omliggende smaa Lande 52 Troldkvinder; den ene røber den anden, og saa følges de ad til hin Verden. — Kjære Kvinde, jeg kynder dig et godt Raad:

der kunde komme til dig Hofmænd udi Bønderklæder, med Buxer paa, og have en Klud om Benet, og spørge dig om Raad: »Kjære Kvinde, se, hvilket Ben jeg har; véd I ingen Raad til at signe mig det?« — paa det de kunne faa et Ord af din Mund, strax gribe fat paa dig, at du kan komme ud til hin Galge at brænde op i Faldaske med Skind og Ben; det er din Ret!« Og den omtrent samtidige berømte danske Theolog Niels Hemmingsen († 1600) ytrer ved Omtalen af dem, som saae igjennem Fingre med Hexene: »Hvo det gjør, han skal vide, at det er en grum Barmhjærtighed, som sparer nogle faa onde til manges Skade og Fordærv.«

Saadanne Ytringer behøvede ikke at gjentages ret ofte; de faldt i en alt for vel beredt Jordbund, og det baade i de katholske og i de protestantiske Lande; i det Punkt vare Modstanderne enige, selv om Motiveringen kunde være forskjellig; thi i de protestantiske Lande blev Trolddom og Hexeri ofte benævnet med Ordet »Papisteri«, det betragtedes altsaa som en Levning fra Pavedømmets Mørke; og da alt, hvad der stammede fra Katholicismen, regnedes for Djævelens Gjerninger, bleve disse to Begreber omtrent synonyme; undrede man sig end over, at der paa én Gang kom saa mange Hexe, fandt man dog snart Gaadens Løsning, i det man troede at kunne skjønne, at Djævelen formedelst Sandhedens fremstraalende Lys nu var bleven i højeste Grad forbitret og arrig. Paa lignende, eller modsat, Maade, ligesom man vil, var Tankegangen jo blandt Katholikerne, at enhver, der hyldede Luthers eller Kalvins Lære, maatte være besat af Djævelen, og som Følge deraf maa det ikke undre os, at de berygtede Kjætterdommere tillige fungerede som Hexedommere; det var Inkvisitionens dobbelte Virksomhed.

Hvor mange Tusende Mennesker der ere blevne brændte for Trolddom her i Evropa, blot siden Reformationen, er ikke godt at sige, endog blot tilnærmelsesvis; men det er

saa store Tal, det drejer sig om, at vi have ondt ved at fatte det; alene de Tal, der i det følgende skulle nævnes, ere saa forfærdende store, som de færreste vistnok have anet, og de ere dog kun som Draaber i Havet. Det var ikke, som om nogle Mennesker, eller endog som om mange Mennesker vare besatte, men som om hele Tidsalderen var besat; besat var den virkelig af Forfølgelseslyst, og forblindet var den i den Grad, at jo mere urimelige og vanvittige Ting, der fortaltes om Hexe og deres Uvæsen, desto mere sandsynlige og troværdige fandt man dem. Saaledes bleve et Sted i Tyskland fem, sex Kvinder anklagede for paa Kirkegaarden at have opgravet et nylig afdød Barns Lig og kogt Hexesalve af det; de tilstode under Torturen; men da en Mand, der var gift med en af disse Kvinder, lod Graven aabne i Overværelse af flere Vidner, deriblandt Stedets Gejstlighed, og man fandt Liget ufortæret i Kisten, skulde man jo tænke, at Faren snart maatte drive bort fra deres Hoveder; men Inkvisitoren tænkte anderledes: han erklærede det opgravede Barnelig for et Djævelens Blændværk og paastod, at da Kvinderne havde tilstaaet, maatte deres Tilstaaelser gjælde mere end det, man saae for sine Øjne; de bleve virkelig brændte.

Det var farligt for Folk at leve i de Dage: ingen var sikker; man fejler meget ved at antage, at det kun var gamle Kvinder af ringe Stand, der kom til at lide Døden paa Baalet; nej, der existerer fra nogle Steder i Tyskland og Frankrig Lister over de brændte, og af dem ser man, at ingen Alder, intet Kjøn og ingen Stand var sikker; maaske nok Flertallet var Kvinder, men f. Ex. paa Island viser sig dog det modsatte at have været Tilfældet; i de katholske Lande var det en uforholdsmæssig Mængde Præster og Nonner, der maatte holde for; men vi finde paa de sorgelige Lister alle Slags Folk, lige fra Ministre og Domherrer, Borgmestre og Jurister, Læger og Naturforskere og ned til Marionetmænd, Slangetæmmere og

andre Vagabonder; undertiden slap en mistænkt Mand eller Kvinde med at blive landsforvist; men hvor skulde saa de de ulykkelige Mennesker ty hen? kom de til et fremmed Land, hvis Sprog de ikke kjendte, vare de ret egenlig komne »af Asken og i Ilden«; der var da sjælden nogen Redning for dem; det kan ikke nægtes, at det var paa en radikal Maade at rense Landet for Landstrygere; om en Mand, der blev brændt, faar man den statistiske Oplysning anført helt gemytlig, at »han var den tykkeste Mand, man havde kjendt i Schwabenland«. Det var ikke alene voxne Mennesker, men ogsaa Børn, ja selv Børn paa otte Aar finder man paa Listerne; thi Mødre indviede undertiden deres Børn fra Fødselen af til Djævelens Gjerninger; en katholsk Præst, der blev brændt i en Alder af 27 Aar, maatte saaledes tilstaa, at han havde givet det Offer, han fik, da han sang sin første Messe, til sin Moder til Tak derfor. En af Hexeforfølgerne i Frankrig erklærede, at ikke alene burde man dræbe de voxne unge Mennesker, men ogsaa Børn under tolv Aar, naar de gave sig af med Trolddom; i sidste Tilfælde vil han dog være saa naadig at lade dem slippe for den ellers sædvanlige strænge Tortur; de maatte slippe med en mildere Grad.

Enhver, der saae en blive anklaget eller dømt for Hexeri, maatte være bange for, at der vilde komme til at lyde et »Cras tibi«; thi ingen kunde vide sig sikker, den mindste Begivenhed var nok til at tænde et Baal; her nogle Exempler fra Udlandet: Nogle rejsende vare farne vild paa Vejen; det var naturligvis den gamle Kone, de havde mødt ved Udgangen af Byen, der havde forhexet Vejen for dem; kunde de faa fat paa hende, var hun temmelig sikker paa Baalet. — Et Fruentimmer blæste ind i Skorstensilden for at faa den til at blusse op, en Gnist derfra fløj op paa Kinden af en anden, hun blev angest og nedkom for tidlig; det var naturligvis Vidnesbyrd nok. Naar et Hagelvejr trak hen over en Egn, og en

gammel Kone netop var ude paa Marken, var det selvfølgelig hende, der havde bevirket det. — En havde ved et Bryllupsgilde faaet ondt i Maven, og i samme Øjeblik var den anklagede gaaet forbi Bryllupshuset, saa man vidste jo, hvem der var Skyld deri. — En anden Bryllupsfest i Tyskland (1603) endte meget tragisk: en rig Borgerkone gjorde sin Datters Bryllup og sendte i Dagens Anledning Suppe, Kjød og Vin til Byens fattige; en Barselkone forspiste sig i den gode Bryllupsmad, blev syg og døde nogle Dage efter, men havde før sin Død udtalt som sin Mening, at hendes Sygdom kom fra Maden; Konen kom i den Anledning i ondt Rygte, dog den Gang drev det foreløbig over; men fem Aar efter kom Sagen op igjen og endte med, at baade Moder og Datter bleve brændte, efter at den sidste havde aflagt en saakaldet »frivillig Tilstaaelse« — NB. under Torturen! — Alt kunde gjælde som Indicier: et Ord, især en Trusel, der maaske mange Aar i Forvejen var undsluppen den anklagede, var ofte nok til at fælde Dommen; eller Slægtskab med en mistænkt, eller Angivelse fra en saadan; eller hurtig erhvervede Kundskaber eller hastig tiltagende Velstand, og utallige andre Omstændigheder tjente til at vække Mistanken og til at styrke denne, naar den en Gang var vakt; selv de hinanden mest modsatte Ting kunde blive ansete for Kjendemærker, saa den, der vilde undgaa Skylla, faldt meget let i Karybdis: kom et Menneske kun sjælden i Kirke, var det mistænkeligt; men det kunde jo ogsaa tænkes, at han var en flittig Kirkegænger for saaledes at ville vælte Mistanken fra sig; — naar en, der blev fængslet, var frygtsom, var dette et Tegn paa en ond Samvittighed; men var den anklagede ved godt Mod, var det naturligvis Djævelen, der havde forstokket og forhærdet vedkommende. Saaledes ogsaa: to Personer, der havde fælles Logis, bleve begge syge; den ene døde — det var naturligvis Værtindens Skyld; den anden kom sig — nu var Værtinden bleven bange for, at hendes Trolddom skulde opdages. — I 1574

brændte man i Burgund en ulykkelig gal Mand ved Navn Giles Garnier, der løb paa alle fire omkring i Skovene og aad Smaabørn, »og det endog paa Fastedagene«, tilføjer Dommen meget naivt. — Et Sted havde et Barn strakt sig ud af et aabent Vindue for at tage en Fuglerede under Taget, men Barnet faldt ned og slog sig ihjel; det var naturligvis en Hex Skyld i, man fik Mistanke til en Kvinde, som blev ført til Forhør; paa én Gang gav hun sig til at stirre hen i en Krog af Salen. »Dér sidder min Mester henne«, raabte hun, »han ser rædsom ud, han har krumme Krebsekløer og to Horn i Panden«; Dommeren undersøgte forfærdet den rædselsfulde Krog, men kunde intet opdage; dog Troldkvindens Ord maatte jo staa til Troende, og hun blev brændt.

Her ledes vi hen til det Spørgsmaal, der saare let paatrænger sig: »Saae Kvinden virkelig noget i Krogen?« Og fremdeles: »Hvorledes forholdt det sig? Mente virkelig de anklagede, at de vare besatte af Djævelen?« — Her er en vid Mark for Gisninger af alle Slags, og vi staa her overfor en af de store psykologiske Gaader, der aldrig ville blive løste, og kun antydningsvis kunne vi komme Løsningen lidt nærmere ved at antage, at mange, der maaske fra først af vare saare langt fra at tro sig som Meddanserinder paa Bloksbjærg, fordi de havde brugt et eller andet undergjørende Ord eller en Trylleformular, paa én Gang, naar Mistanken var vakt imod dem, og Fantasien hos dem fik frit Lov til at raade, kom paa den Tanke, at der dog virkelig maatte være noget i de Beskyldninger, den velvise Øvrighed rettede imod dem. Hvad mangen Kvinde maaske end ikke havde drømt om i Søvne, er ofte ved Torturens Hjælp kommet til at staa lyslevende for dem, eller ved Skræk for Torturen, især naar de en Gang havde prøvet dens Rædsler, og saa til med, naar, hvad ofte var Tilfældet, Skarpretteren stod med draget Bøddelsværd ved Siden af Pinebænken og truede med at hugge Hovedet af dem, hvis

de ikke bekjendte, hvad der ønskedes; at bekjende var jo altid at opnaa lidt Udsættelse, og til den satte de deres Haab; var nu desuden Forhørsdommeren saa venlig at lægge Spørgsmaalene lidt behændig til rette for dem, saa de blot behøvede at svare Ja, gik Sagen grumme nemt fra Haanden; og hvad de ikke selv kunde finde paa, dertil vidste Pinebænken kun alt for godt Hjælp. Naar da en muligvis havde tilstaaet, kom jo den sørgelig bekjendte menneskelige Tanke, »commune naufragium dulce«: de søgte at drage andre med sig i Fordærvelsen, og det især af de fornemme Stænder, i det de haabede, at disses Slægtninge skulde interessere sig for dem for de senere anklagedes Skyld. Mange af de anklagede have ligefrem villet gjøre sig interessante ved deres Tilstaaelser, og det synes, som om nogle, efter at være komne til Retterstedet, hvor det opstablede Baal viste dem, at alt Haab for dem var ude, have haft den blandede Fornøjelse at gjøre Løjer med hele Sagen og at ville indbilde Dommeren og de andre tilstedeværende saa mange gruopvækkende Ting som muligt, og at de have gjort Forbrydelserne langt værre, end de i Forvejen ansaas for at være; og, som oven for bemærket, jo mere afsindig en Fortælling var, desto mere sandsynlig forekom den Dommerne at være. I det hele taget var det saa mærkværdige Opfattelser af Djævelens Person, at man ligefrem maa sige, at de Folk, der kom med sligt, have været aldeles afsindige; saaledes lyder Begyndelsen af en Retsakt (meget lovende): »For nogle Aar siden havde Satan eftergivet Hexene den Smørafgift (!), de hidtil havde maattet udrede til ham, imod at de til Gjengjæld skulde bringe ham saa mange desto flere Børn.« Og naar de ikke bragte saa mange Børn, som han forlangte, blev han vred og revsede dem korporlig; og ligeledes skulde de, der forsømte Hexegildet eller opførte sig upassende ved det, straffes med Bøder eller paa Kroppen. Hexene skildre ham dog ogsaa som den, der ikke altid var saadan en gnaven Herre;

»ofte sidder han dér med et Udtryk af Mildhed, elsker en Spøg, lader dem springe Buk, eller trækker Kosteskaftet, de ride paa, bort fra dem, saa de falde, og ler da, saa Bugen ryster, eller han spiller yndige Melodier for dem paa Harpe.« Hvad siger man vel om en saadan Beretning fra den berygtede Hexeforfølgelse i Dalarne i 1670, der kostede 85 Mennesker Livet, at »undertiden blev han syg og lod sig kopsætte, og en Gang døde han endog en kort Tid.«

Dette kun som nogle betegnende Exempler paa, hvor langt Galskaben kunde gaa; og naar hertil kommer, at Naturvidenskaberne vare omtrent et »terra incognita« i hine Tider, undgik næppe nogen, der havde lidt Kjendskab til til dem, at blive anset for en Troldmand; at løfte Sløret for Naturens Hemmeligheder, ansaas ligefrem som en Formastelse mod Gud. Naar Luften saaledes ligesom var svanger med Frygt for Hexe, kan det ikke fejle, at mange have benyttet denne Frygt til derved at opnaa deres forbryderske Hensigter. Vi se saaledes af en Proces, der 1666 førtes i Holsten imod otte unge Piger i en Alder af en Snes Aar, at disse Piger bekjendte, hvorledes Djævelen var kommen til dem om Natten i Skikkelse af en eller anden dem bekjendt Bondekarl, til en af dem i Skolemesteren Asmus Tvedes Skikkelse; disse otte ulykkelige Kvinder tilstode alle, at de havde overgivet sig til Djævelen med de Ord: »Hier trete ich ihr Nest, und verlasse unsern Herrn Jesum Christ«; de bekjendte, at de havde født Mus, Skrubtudser og Oldenborrer til Verden, kun en af dem havde født et Barn, der var et Kvarter langt. Maa man end undre sig over disse ulykkelige Kvinders Overtro og deraf følgende sørgelige Endeligt, maa man dog endnu mere undres over, at Dommerne vare i den Grad slagne med Blindhed; thi det er jo ganske tydeligt, at man maa vende Sagen helt om: det var ikke Djævelen, der iførte sig Menneskeskikkelse, men det var Asmus Tvede og Konsorter, der lode sig se i Djævleskikkelse for at forvirre de arme

Pigers Fantasi og saaledes opnaa deres urene Hensigter. Naar Jupiter optraadte som Don Juan, var det ofte i Skikkelse som et eller andet Dyr, f. Ex. en Svane; paa lignende Maade er det vel ofte gaaet, at en Forfører er kommet i Skikkelse af et Dyr og har udgivet sig for Djævelen, og bag efter har Samvittighedsnag og den opskræmmede Fantasi ladet Kvinderne, maaske i et Slags Delirium, se baade Harer og Katte og andre Dyr, som de mente vare Djævelens Boliger.

Privat Had og Fjendskab, Brødnid og Skinsyge har aldrig paa nogen grundigere Maade kunnet faa Hævnen iværksat end ved at rejse en Anklage mod Modstanderen for Hexeri; saa tog den tjenstvillige Øvrighed Sagen i sine Hænder, og da skulde det gaa sært til, hvis ikke det ønskede Maal naaedes. Skjønt vi have mangfoldige Exempler paa, at en Ægtemand tappert har værget og værnet om sin anklagede Hustru, har det dog vist ogsaa ofte været Tilfældet, at en Mand har syntes, det var ganske nemt saaledes at blive af med sin Kone; et Exempel skal anføres: en Mand lagde en Nat Mærke til, at hans Kone ikke trak Vejret lydelig; han kneb hende i Armen, men heller ikke det mærkede hun; saa galede Hanen, og da hun vaagnede i det samme, var det jo aabenbart, at hun var en Hex. der lige kom hjem fra Hexeforsamlingen; Manden angav hende, og hun blev brændt.

Man skulde ellers tænke, at det vilde være naturligt, om Dommerne for at overbevise sig om Klagernes Rigtighed lod de anklagede aflægge Prøver paa, hvad de duede til; i saa Fald vilde vel de fleste Klager være faldne til Jorden; men der findes yderst sjælden Tegn til, at noget saadant Forlangende er stillet, og Sagen er vel den, at Dommerne have været angest for ved en saadan Opfordring og Tilladelse ret at faa de onde Magter slupne løs i al deres Vælde; thi det er vanskeligt at sige, hvem der har været mest befængt med Overtroen, enten Dommerne eller de anklagede; under-

tiden synes det endog, som om de mistænkte Kvinder repræsenterede den sunde Fornuft over for de gejstlige og verdslige Dommere; vi se saaledes af et Forhør i den store Hexeproces 1676 i Stockholm, at den, der synes at have været den eneste fornuftige i det hele »angenemme Kompagni«, var den for Hexeri beskyldte Anne Mogensdatter; hun blev bl. a. af et otte Aars Barn Kirsten Eriksdatter beskyldt for fire Gange hver Nat at føre hende og en hel Del andre Børn til Blaakulla; hun fortalte, at Anne Mogensdatter laa hos »den lede« under Bordet, kyssede og klappede ham og dansede med ham; den foregaaende Nat havde Anne redet til Blaakulla paa en Hest og paa en Karl, og havde haft de samme Klæder paa som nu for Retten. Anne Mogensdatter sagde aldeles godt og rigtig: »Om jeg kunde frelse Bornene ved mit Blod, vilde jeg gjærne lade mit Liv; ogsaa vilde Børnene vistnok blive frelste, hvis ikke Forældrenes Ondskab var saa stor, hvis de bade til Gud og ikke kastede Skyld paa de uskyldige; holdtes Børnene bedre til Skole, bleve de nok fri. Jeg vilde gjærne betale Præsten for dem, om jeg end derved skulde bringes i Armod«. Det nyttede hende ikke, at hun meget logisk bemærkede, at »naar Børnene sagde, at de fortes til Hexeforsamlingen, medens de sov, maatte det jo være en Drøm«; — hun dømtes med flere fra Livet, og da de slap for Torturen, gik de i Døden med Bevidnelsen om deres Uskyldighed; vare de blevne truede med Tortur, havde de nok bekjendt, hvad man havde forlangt af dem, da Frygt for Pinebænken i Regelen var større end Kjærlighed til Livet. Ved samme Tid domtes en Kvinde til Baalet i Stockholm; hun hed Magdalene Madsdatter og blev af tre Tjenestepiger og nogle Børn beskyldt for Trolddom, ja selv to af hendes Døtre beskyldte hende derfor og udsagde, at de saae Djævelen staa ved hendes Side i Retten; den yngste Datter fulgte hende til Baalet og vedblev hele Tiden at formane hende til at bekjende, men forgjæves.

Det maa have været en meget graverende Anklage, der har været rettet imod hende, da hun dømtes til at brændes levende, hvilket ellers var meget sjælden i Sverige, hvor de dødsdømte i Regelen først bleve henrettede med Sværd, hvorpaa det afsjælede Legeme overgaves til Flammerne. Ved Udførelsen af Dødsstraffen var der nemlig stor Forskjel paa Fremgangsmaaden i de forskjellige Lande: Regelen var Baal og Brand; kun sjælden og da især i den senere Tid fik en, der var dømt for Trolddom, som en særlig Begunstigelse Lov til at blive halshugget og kristelig begravet, saaledes som den adelige Jomfru Kristence Kruckow, der 1621 blev henrettet i Odense, og af hvis Midler der stiftedes et Legat for studerende. Det var, som om man var bange for, at Legemet selv efter Døden ikke skulde lade de efterlevende i Fred, medens, naar Asken blev spredt for alle Vinde, den jo netop kom hen til »den Fyrste, der har Magt i Luften« (Eph. 2, 2.), og til hvem Hexene i deres levende Live havde solgt sig med Hud og Haar. Medens man, som oven for bemærket, i Sverige i Regelen var saa forholdsvis human først at halshugge de til Baalet dømte, og medens man i Danmark plejede at kaste et Pund Krudt paa Baalet, saa snart det var kommet i Brand, for saaledes ved en Explosion at gjøre Pinen kortere, var man i andre Lande saa barbarisk at bruge vaadt Brænde, hvorved selvfølgelig de ulykkeliges Pinsler forlængedes grusomt. Naar de vidste, hvilke Pinsler der forestod dem paa Baalet, kan man ikke undres over, at de ved Selvmord søgte at unddrage sig disse, naar de kunde faa Lejlighed dertil; i saa Tilfælde var det kun det døde Legeme, der kastedes paa Baalet; eller undertiden har det vel været en menneskekjærlig Fangevogter, der har aflivet dem Natten, førend Exekutionen har skullet finde Sted; men det mentes i Regelen, at det saa var deres Ven Djævelen, der havde knækket Halsen paa dem i Fængslet for at skaane dem for Ildens Pine. Om en Kvinde, der skulde brændes, fortælles det, at det lige

til det sidste var klart, at hun havde været svært i Pagt med Djævelen, der søgte at redde hende ved at lade en saa tæt Regn falde, at det næsten ikke var muligt at faa Ild i Brændet, — men det hjalp hende ikke.

Det var i alle Henseender en barbarisk Tidsalder, barbarisk Grusomhed og barbarisk Overtro. Ved de strænge Straffe mente man at kunne dæmpe alt Uvæsen, baade i denne og i andre Retninger; men her blev det onde netop værre; ved de mangfoldige Dødsstraffe, der exekveredes for alle Slags Forbrydelser, tabte sig den naturlige Rædsel for dem, saa de ikke længere stode afskrækkende; ja, det gik saa vidt, at der til enkelte Tider endog ræsonneredes saaledes, at ingen Død kunde være saligere end Døden for Mestermandens Sværd; aldrig kunde man gaa bedre beredt ind i Evigheden end da o. s. v.! At en slig Tankegang endog kunde føre til Forbrydelser, vil let indses; man kan næsten kalde det et Slags Selvmord, begaaet ved andre. Ved de mange Henrettelser afstumpedes Følelsen for det rædselsfulde ved dem; det var et Skuespil, hvortil strømmede gamle og unge, Mænd og Kvinder, rige og fattige, lærde og Lægfolk. Biskop Birkerod, der var født 1658, fortæller i sine bekjendte Dagbøger, at i November 1670 blev en Kvinde brændt for Trolddom i Særslev Sogn paa Fyn; dér synes han ikke at have været til Stede, men det naaedes næste Aar, da han skriver under 26 Juni: »Var jeg med et stort Kompagni Venner og Kyndinger af Odense bortrejst og saae en Troldkvinde brændes i Vissenbjerg Sogn henad Kl. 11 om Formiddagen, paa hvilken Tid man fik Nymaane«; lige saa betegnende for Tidsalderen er, hvad han beretter som et af sine første Minder, nemlig at han i en Alder af 5¼ Aar var til Stede ved Henrettelsen af en Morder, Hattemager Knud Basse i Odense; han fortæller, at han stod i Peder Pedersen Lerches Sal mellem Sognepræsten af Kjøge Niels Randulf og dennes Hustru; »desuden vare mange andre fornemme Spektatores samlede,

baade af indenbys og udenbys Kyndinger, og blandt anden Diskurs havde de deres Skjerts med Byfogden Antoni Ottesen, fordi han havde, førend Justifikationen skulde foregaa, traadt efter gammel Vis ind i Kredsen og lyst Fred over Bøddelen, efter som samme Bøddel ingen havde henrettet tilforn«. Det var altsaa en helt gemytlig Passiaren som i Mellemakterne i et Theater; man skulde ellers tænke, at Øjeblikket maatte være saa alvorligt baade for den Kjøge-Præst, der døde som Bergens Biskop, og for alle de andre tilstedeværende, at de ved den Lejlighed maatte have haft andre Tanker end saadan »Skjerts«. Om Hexebaalene have vi vistnok endnu et Minde, som fra de Slægter af Børn, der i hine Tider have været Øjenvidner til Rædslerne, er blevet forplantet ved en Tradition ned til vore Dage; jeg mener herved det ingenlunde farefri Legetøj, der kaldes »Troldkælling«, og som Børn stundom lave, naar de kunne komme til det, uden deres Forældres Vidende og mod deres Vilje; det bestaar af Krudt, som efter at være gjort fugtigt æltes til en Dejg, hvoraf der da formes en Figur, som der tændes Ild i; den brænder da langsomt, men sprutter og giver megen Røg fra sig. Det er muligvis et Minde fra hine »Folkeforlystelser«.

Var Tiden barbarisk med Hensyn til Straffene, var den det til visse i ikke ringere Grad i Henseende til Folkenes Overtro, hvorpaa det foregaaende har frembudt, og det efterfølgende i denne Skildring vil frembyde Exempler i Overflod; men naar man vil spørge, hvor Skylden laa, kan det ikke nægtes, at Datidens Præster have en meget stor Del deraf paa deres Samvittighed ved deres blinde Optræden, der i høj Grad røber en mærkværdig Mangel paa psykologisk Blik, som naar det f. Ex. enkelte Steder befaledes, at der skulde oprettes Vaagestuer, i hvilke de, der mente sig besatte eller mentes at være besatte, skulde komme sammen; enhver maatte jo, skulde man synes, kunne sige sig selv, at en saadan Vaagestue ret maatte være en

Planteskole for hele Vildfarelsen; de, der ikke vare gale, maatte sikkert blive det; hvad den ene ikke havde fundet paa, var der andre, som kunde; det var paa en Maade »den indbyrdes Undervisning«, som dreves. Det viser sig, at selv Lægfolk temmelig hurtig fik Øjnene op for denne Fremgangsmaades Taabelighed, saa de nægtede at give Lokale til, naar Turen kom til dem, men Gejstligheden tvang dem dertil; og endnu længe efter, at Juristerne havde begyndt at behandle disse Sager som komplet Bedrageri, og Lægerne at kurere de besatte som almindelige sindssyge, vedbleve Præsterne at benævne enhver, der afveg fra Kirkens daværende avtoriserede Mening, for en Atheist og Sadducæer. Vi skulle senere se, hvorledes Kong Kristian den fjerde var saa hildet i Overtroen, som nogen kunde være; men en af de ivrigste til at handle og skrive, systematisk og videnskabelig, imod Hexene og for Forfølgelserne var hans Svoger, den skotsk-engelske Konge Jakob den første, der, aldeles i Tidens Aand, personlig overværede Forhørene, lod sig af de forhørte forespille de Melodier, hvormed Djævleprocessionerne ledsagedes, morede sig, naar der blev talt Fransk om ham, »il est un homme de Dieu«, eller det blev sagt, at han var Satans værste Fjende i Verden; han har nu vel ogsaa selv ment personlig i høj Grad at have været Gjenstand for Troldtøjets Uvilje, da det var den almindelige Antagelse lige saa vel i Skotland og England som i Danmark og Norge, at de heftige Storme, der overfaldt den Flaade, som 1589 skulde føre hans Brud, den danske Prinsesse Anna, over til Skotland, vare opvakte af et Hexekomplot paa begge Sider af Vesterhavet; hun naaede efter stor Livsfare ind til Norge, men mange Fartøjer vare gaaede til Grunde, og Kong Jakob glemte ikke Hexene det Puds, de mentes at have spillet ham, saa mangfoldige maatte undgjælde med Livet; thi, som den engelske Historieskriver Hume tilføjer, »de dødsdømtes Udsagn mentes at have bragt Anklagen til Vished.«

Med rette er den Bemærkning gjort, at hele dette Overtroens Uvæsen var som en Epidemi, der greb om sig, sprang fra et Land over til et andet, hvor det da rasede og naaede sit Højdepunkt for efterhaanden igjen at tage af, og derpaa vaagnede paa ny med en Heftighed, der var bestemt til at forberede den endelige heldbringende og helbredende Krisis. Skjønt der allerede før Aaret 1600 hævede sig Stemmer imod Hexeforfølgelserne, og det selv i det katholske Frankrig, og disse Stemmer fremdeles gjentoge sig, men overdøvedes af Ramaskriget om »Atheister og Sadducæer«, var det dog først lidt efter 1700, at den ansete juridiske Professor Thomasius i Halle fik Held til at føre det afgjørende Slag imod dem; hvad der bag efter sporedes deraf indtil det forhen omtalte Hexebaal i Polen 1793, var som Dønninger efter den stærke Storm; dog se vi f. Ex., hvorledes 1713 et Baal blev tændt; en gammel tysk Generals unge Søn var bleven syg, og Lægerne havde erklæret hans Tilstand for at være bevirket ved unaturlige Midler; man mente, at det var en stakkels fattig gammel Kone, som havde forgjort ham, hun blev stillet for Retten, og alt gik efter Kunstens gamle Regler; det juridiske Fakultet i Tübingen dømte hende til Baalet. 1722 fældedes i Skotland den sidste Dødsdom for Hexeri; 1728 bleve i Szegedin i Ungarn 23 Mennesker brændte for samme Forbrydelse. I Frankrig var der endnu 1730 Proces mod en Præst ved Navn Girard, som paa et hængende Haar var bleven brændt for Trolddom, i det af de 25 Medlemmer af Retten i Aix de tolv stemte derfor, men heldigvis de tretten imod. — I Trediverne blev en Taskenspiller i Polen hængt for Trolddom. — I 1749 var der i Würzburg en meget bekjendt Hexeproces mod en Nonne Maria Renata; hun dømtes til Baalet, men slap paa Grund af sin Ungdom med Halshuggelse, hvorefter Liget offentlig blev brændt, og 1782 blev i Kanton Glarus en Tjenestepige Anna Göldi halshugget, som beskyldt for at have forhexet sin Husbonds

Barn. saa det opkastede Stoppenaale og Teglstensbrokker. I Løbet af det attende Aarhundrede se vi ligeledes rundt om i Evropa, hvorledes Lovgivningen i saa Henseende forandredes, hvilket imidlertid flere Steder vakte Uvilje blandt Almuen.

Ligesom Hexeforfølgelserne varede noget længere i de katholske end i de protestantiske Lande, saaledes vare de ogsaa langt grueligere der end her, hvilket imidlertid kun er en meget relativ Ros for Protestantismen. Her følge nogle enkelte statistiske Oplysninger, der ere rædselsfuldt betegnende: i Lothringen brændtes i 16 Aar i Slutningen af det sextende Aarhundrede 800 Personer, en enkelt Dag stundum ti, ja endog tolv, og det blot paa Landet, Byerne ikke medregnede. I Trier Stift brændtes i Aarene 1587—93 i alt 368 Mennesker, det giver gjennemsnitlig 1 om Ugen; i det lille Stift Bamberg var der omtrent samtidig en Hexeforfølgelse, der varede i fem Aar og kostede 600 Mennesker Livet; i Würzburg Stift brændtes endog 900; i Como Stift regnede man i nogle Aar gjennemsnitlig 100 om Aaret; og fra Brunsvig have vi den malende Beskrivelse, at Hexepælene paa Retterpladsen lignede en hel lille Skov. Savojen var svært berygtet; alene i én By blev der i Aarene omkring 1574 brændt over 80 Hexe og Troldmænd; de fleste vare simple Hyrder, men de rekruterede sig ogsaa med Adelsmænd, lærde Folk og Damer. I Toulouse var der 1577 stillet for Retten flere Mennesker, som vare beskyldte for Trolddom, end for alle andre Forbrydelser tilsammen, og henved 400 bleve dømte til Baalet. I England vrimlede de selvfølgelig under den nidkjære Hexeforfølger Jakob den forste og hans Søn Karl den første, og Historien meddeler, at der i Frankrig under Kong Henrik den fjerde af Parlamentet i Bordeaux blev afsagt 600 Dødsdomme over Hexe. Ikke alene var det i det varme Syden, at saadanne Rædsler fandt Sted i Masse; nej ogsaa helt op i det kolde Norden; især var Finmarken berygtet, der var

det vel mest Rester fra Hedenskabet, der dukkede op under Hexeriets Form. I Sverige mærkes ikke ret meget til Hexeforfølgelserne, undtagen i en kort Periode, Aarene 1668—77; men da rasede de ogsaa saa meget desto stærkere. Scenen for disse tragiske Optrin var i Begyndelsen Dalarne, hvor især Mora Sogn ved Siljansøens dejlige Bredder fik en sørgelig Berømthed; Galskaben tog til med en rivende Hast, saa der i Sverige allerede 1670 brændtes 85 Hexe, og næste Aar alene i Provinsen Ångermanland 71; først da Scenen var bleven forlagt til Hovedstaden, begyndte efterhaanden den sunde Fornuft at kæmpe sig frem, skjønt ikke uden megen Modstand; og først 1779 blev Loven om Dødsstraf for Hexeri fuldstændig ophævet i Sverige efter dog i lang Tid faktisk ikke at have været i Brug.

II.

Naar vi nu se, med hvor store Tal der maa regnes for Udlandets Vedkommende, vil det slet ikke falde saa besynderligt eller utroligt, at der her i Danmark og Norge aarlig brændtes nogle Mennesker for Trolddom; enhver véd fra sin Skolegang, at der i Aarene 1572—1652 brændtes tolv Kvinder i Ribe — det var nu for Resten tretten; men den ene af dem er bleven glemt at anføres i den Bog, der giver en saa sørgelig Skildring af disse Forhold. Ligeledes ere Beretningerne om Kjøge Huskors og den thistedske Besættelse temmelig bekjendte; men de færreste ane vistnok, at det gik saa ofte paa, som det efter al Sandsynlighed er sket; og dersom vi havde Tingbøger og Retsforhandlinger alle Vegne fra for de Tider, vilde vi finde langt flere Tilfælde, end man er tilbøjelig til at tro.

Allerede Biskop Peder Palladius sagde jo*), at i Jylland

*) Se Side 232.

og paa Øerne var man paa Jagt efter dem som efter Ulve, og at der nylig var brændt 52 af dem paa Als og nærmeste Øer, ligesom en Del sad fængslede i Malmø og ventede deres Dom; oven for*) er meddelt, hvorledes Biskop Birkerod i sine Drengeaar var ude nogle Mil fra Odense for at se en Kvinde blive brændt; i forskjellige Dagbøger, der ere os levnede fra den Tid, se vi Hexebaal omtalte som ganske dagligdags Begivenheder; saaledes skriver f. Ex. den senere Præst og Provst i Vejle Peder Christensen i sin Dagbog fra Studentertiden under 1590: 14 Juni disputerede Søren Urlev; 15 Juni brændtes en Troldkvinde »Djævelens Moder«; 16 Juni vendte Konrad Hansen Riber tilbage fra sit Hjem, — altsaa som om det, der meddeles fra den midterste af disse tre Dage, var den naturligste Sag af Verden. Naar man f. Ex. véd, at der i 1589 brændtes 13 Kvinder i Kjøbenhavn og at i 1612 fire bleve brændte i Kjøge (i Anledning af »Huskorset«), falder det slet ikke besynderligt eller overdrevent at paastaa, at der gjennemsnitlig hvert Aar brændtes nogle her i Danmark; et enkelt Aar kunde maaske hengaa forholdsvis rolig, men da kunde det igjen blive saa meget galere det næste Aar; Gnisten laa dog skjult under Asken, Slangen lurede under Græsset. I de tredive Aar fra 1660 til 1690 brændtes sexten Mennesker paa Island, mærkværdig nok mest Mænd, og Norge, især Bergen og Nordlandene, har leveret et betydeligt Kontingent til Hexebaalene, saa det vil indses, at der er brændt mange flere Mennesker i Danmark og de dertil hørende Lande, end man i Regelen aner.

Her kan ikke være Tale om at give en Skildring af alle de Hexeforfølgelser, vi kjende fra Danmark og Norge i hine mørke Tider; det vilde blive et alt for kolossalt Værk, der desuden vilde blive alt for kjedsommeligt, da det for en stor Del vilde komme til at bestaa af Gjentagelser, i det de

---

*) Se Side 243.

forskjellige Sager havde et fælles Mærke indbyrdes; men vi tør antage, at disse Beretninger og Træk. som neden for skulle anføres, ville være tilstrækkelige til baade at vise, at vi Danske kom ganske godt med paa denne sørgelige Vildfarelsens Vej, og at Fænomenet var aldeles lignende her som i de fremmede Lande, hvis Forhold vi oven for have set i større Træk. Her vil det nærmest blive enkelte, mere malende, konkrete Tilfælde, der skulle fremdrages.

Det var ogsaa her i Danmark Personer af begge Kjøn, af alle Aldre og i de forskjelligste Livsstillinger, der maatte holde for; ganske vist vare her, som de fleste andre Steder, Kvinderne i overvejende Flertal; men vi finde dog ogsaa nogle Mænd anklagede for Trolddom og brændte derfor. I Norge var der 1670 en i sin Tid meget omtalt Hexeproces mod Lisbet Pedersdatter og hendes Mand Ole Olsen, eller Ole »Nypen«, som han sædvanlig kaldtes efter Gaarden, han beboede i Trondhjems Amt. Denne Sag adskiller sig for saa vidt fra de fleste andre, som Lisbet Nypen hverken beskyldtes for eller tilstod at have været paa Bloksbjærg eller Dovrefjæld, eller at have indgaaet Kontrakt med Djævelen eller begaaet andre udædiske Gjerninger; hendes Brøde bestod mest deri, at hun havde brugt Signen, læst over Sygdomme osv., samt derved misbrugt Guds Navn. Hun dømtes til Baal og Brand, i Steden for at hun langt heller maatte have været nogle Aar i Tugthuset; Manden, der aabenbart burde have været helt frifunden, maatte, som det synes for Selskabs Skyld, ogsaa miste Livet. — Ti Aar senere fandt en anden Proces Sted i Norge, nemlig paa Gaarden Lekanger i Søndmør, mod en gammel Bondekarl ved Navn Ingebrigt, med Tilnavn »Læfse-Bjørn«, som da ogsaa blev dømt til Baal og Brand; i hans Tilstaaelse for Retten hedder det, at Djævelen første Gang havde mødt ham paa hans Rejse til Bergen og ført ham tre Gange aved om Bremenger Kirkegaard, hvor han forsvor sin Daab og Kristendom, og det med saadanne Ord, som ikke uden

Anstød kunde nævnes; derpaa havde han tjent Satan som Trommeslager paa Dovrefjæld, især paa de tre store Højtider, Jul, Paaske og Pinse, og altid brugt to Kalvehaler i Steden for Trommestikker. Paa Spørgsmaalet, om han imidlertid havde været til Alters, svarede han Ja, men at han hver Gang havde søgt at stikke Oblaten til sig for dermed at forgjøre Kvæget. Med denne Bekjendelse vedblev han til sin Død paa Baalet. — 1546 blev en Niels Skriver greben og fængslet for en Trolddoms Sag, som 24 Mænd havde svoret ham paa; da han i Forhøret paastod sin Uskyldighed, lod man Skarpretteren strække ham haardt tre Gange, men han raabte stedse i Pinen: »Nej, jeg er uskyldig«. Dertil indskrænkede man sig den Dag; men da han næste Dag endnu vægrede sig ved at gaa til Bekjendelse, bagbandt Skarpretteren ham og vilde have haft ham til Stigen igjen; da han mærkede det, bad han dem om ikke at pine ham, han vilde da sige Sandheden! og han tilstod da, at han en Søndag Morgen i Kjøge havde været to Kvinder, der vare blevne brændte, behjælpelig med at forgjøre en Mand ved Trolddom; den Tilstaaelse var tilstrækkelig, og han blev brændt. — I Folding Sogn i Jylland ligger der en Høj, Donnepers Høj, paa hvilken en Troldkarl siges at være bleven brændt; han skal have stjaalet alle Plovene bort fra Herregaarden Estrup, undtagen en, hvor Hamlen var bunden med en Rønnekvist, over den kunde han ikke faa Magt; men det er betegnende for, hvor lidt der behøvedes i de Dage for at tænde et Baal. Ligesom i de katholske Lande mange Præster og Munke maatte bøde med Livet for deres Syslen med de sorte Kunster, saaledes gik det ogsaa i det protestantiske Evropa ud over Præster og Degne, skjønt dog mere sparsomt; enkelte Tilfælde kjendes og ere ved andre Lejligheder blevne anførte*); lidt nærmere maa omtales den Jens Hansen Rusk, Præst i Lønne ved Varde, som 1611

*) Hist. Arkiv 1883, II. S. 95.

blev brændt paa Kjærgaards Tingsted; hans Forbrydelse synes nærmest at have bestaaet i, at han kurerede paa syge Folk ved Trylleformularer, som han skrev, og som de skulde bære hos sig; rigtignok beskyldtes han ogsaa for ved Trolddom at have foranlediget et Skibs Stranding, og at en Mand skal have knækket sin Hals paa Hjemvejen fra Møllen; men den forfærdelige Dødsstraf, der ramte ham, synes dog at være alt for haard, selv efter de barbariske Grundsætninger, som raadede i de Dage; det syntes ogsaa at være den almindelige Mening, og Folk af alle Stænder søgte at vise ham Deltagelse, som Biskop Hegelund, der i Januar 1611 skriver i sin Dagbog, at han »besøgte den gamle fattige Hr. Jens Rusk, Præst af Lønne, anholden paa Riberhus for Trolddoms Spøgeri.« Hans Henrettelse fandt Sted lige i hin Tid, da Hexeprocesserne synes at have været paa deres højeste; tidligere ere dog nogle Præster, der vare beskyldte for det samme eller noget lignende som den stakkels Jens Rusk, slupne for bedre Kjøb; men det synes, som Forfølgelserne paa tidligere Stadier ikke ret vare satte i System; det maatte Hr. Jens i Mov prise, da han 1550 var stillet for Viborg Domkapitel, dels for paa ulovlig Maade at have trængt sig ind i sit Embede, dels for Trolddom; hans Specialitet synes at have været at »indlægge Skrift i Flaaer« (ɔ: Træstykker, der skulle holde Fiskergarnene oppe), for at ved disse Trylleformularer Fiskene skulde i Mængde ledes ind i Garnene; desuden beskyldtes han for at drage over til Vendsyssel og husere der som Mirakeldoktor, under Paaskud af, at de syge skulde være besatte, men at han havde Lægedom derfor, hvorover der især i Hals Sogn var blevet et stort Opløb; han slap mærkværdig billig, nemlig med at dømmes fra Embedet; havde han levet en Menneskealder senere, var Dommen næppe falden saa naadig ud. — Ligesom det oven for er omtalt, at der paa Island brændtes forholdsvis mange Mænd, saaledes møder ogsaa hin fjærne Ø med en Forfølgelse mod en Præst ved

Domkirken i Skalholt, Loptur Josefson, som 1670 blev mistænkt for Trolddom; da det ikke kunde lykkes ham ved tolv Sandemænds Ed at rense sig helt fra Beskyldningen var han saa forsigtig at rejse til Danmark for der at lade sin Sag undersøge; han blev da ogsaa frikjendt; men han har vel ikke tænkt at kunne være ganske tryg paa Island, hvorfor han blev her nede og i 37 Aar ernærede sig som Hjælpepræst paa mange forskjellige Steder rundt om i Danmark, Sverige og Holsten, indtil han endelig 1707 kom tilbage til sit forrige Kald paa sin Fødeø, i hvilket han døde 1724. 88 Aar gammel.

Vi se saaledes, at enkelte Personer, for hvem Baalet lige som var lagt til rette, dog vare saa lykkelige at undgaa det; nogle enkelte Tilfælde, hvor Kvinder slap med Livet, skulle senere fremhæves; disse Exempler ere nærmest anførte for at vise, at ogsaa Mænd vare Gjenstand for disse Forfølgelser. Vi skulle nu se nogle Tilfælde af, at det ikke alene var gamle fattige Kællinger, der maatte være bange for, at en Hexeproces kunde rejses imod dem, men at det samme lige saa vel kunde ramme rige og fornemme Kvinder, — saaledes var det i de fremmede Lande, og »ligesaa hos os«.

Vi se berettet i en Dagbog fra Roskilde, at Mikkels Aften 1548 blev Enken efter Borgmester i Roskilde Villom van Seygen, ved Navn Dorothea, »ypperste og rigeste Borgerske i Roskilde, meget navnkundig i mange Riger og Lande, med sin Stalbroder Sidsel Lerbæks, brændt uden for Roskilde for Trolddoms Sag.« — I Bergen var der i Aarene omkring 1590 en Hexejagt, der antog store Dimensioner; det Aar blev Anna Pedersdatter, Enke efter den bekjendte bergenske Læsemester og fortjente historiske Forfatter Absalon Pedersen, brændt for Trolddom efter Lensmandens Foranstaltning, medens Præsterne ansaa hende for uskyldig. Aaret efter maatte selve Bispinden i Bergen, Biskop Anders Fos's Hustru, finde sig i at være Gjenstand for en haard

Beskyldning for Hexeri, i det en Troldkarl ved Navn Ole Gausdal sigtede hende for at have taget Del i hans Trolddomskunster og at have været til Stede med en hel Del andre Hexe til Møde paa Dovrefjæld; Sagen begyndte at se slem nok ud for Bispinden, og det var vist blevet galt fat, dersom ikke hendes Mand havde været resolut nok til at rejse til Kjøbenhavn, hvor han fremstillede hendes Sag med saa overbevisende Ord, at Regeringsraadet udstedte et kongeligt Beskjærmelsesbrev for hende, hvilket nok kunde gjøres Behov, da et Par Troldkvinder næste Aar rettede samme Anklage imod hende; men hun slap dog helskindet. — I Aaret 1540 faldt der paa Kongens Retterting Dom i en Sag. som vistnok har vakt megen Opsigt og Omtale i Rigets højere og højeste Kredse; den var imellem Lensmanden paa Bygholm, Otto Gyldenstjærne, og Lensmanden paa Lundenæs, Peder Ebbesen; denne sidste beskyldtes af Gyldenstjærne for ved Tortur at have tvunget en Troldkvinde, Maye Harskaars, til at udsige om ham, hans Moder og Søskende, at de med hende havde lagt Raad op om at forgjøre selve Kongen ved Trolddom. Peder Ebbesen havde, saa hed det, fanget Troldkvinden, ladet hende føre til Aakjær og dér pint hende med en hed Malling (et Torturinstrument, et Slags Skrue, som blev ophedet og sat paa Fingrene; ogsaa kaldet »Jomfru«) og anden Pine til at bekjende, at Gyldenstjærne havde plejet Raad med hende om at forgjøre Kongen; P. Ebbesen svarede, at Maye Harskaars i lang Tid havde været aabenbar berygtet som Troldkvinde, saa at endog hendes Mand ikke mere vilde have noget med hende at skaffe; hun havde »upint og uplaget« tilstaaet, at Gyldenstjærne og hans nærmeste Slægtninge paa Bygholm havde haft deres Raad og lønlige Handel med hende i nævnte Øjemed, men at denne Bekjendelse skulde være fremkommen paa Anstiftelse af P. Ebbesen, benægtede han paa det bestemteste; han søgte at bevise, at han hverken ved »Malling« eller anden Tortur havde søgt

at indvirke paa Maye Harskaars, men sagde tvært imod, at da hun første Gang blev ført frem for ham, havde hun en »Jomfru« paa Fingrene, hvilken han strax lod tage af, inden han forhørte hende. Sagen mellem disse to Lensmænd blev forligt paa Viborg Landsting, i alt Fald tilsyneladende; hvorledes det gik Maye Harskaars, berettes ikke; men der er efter hele Tidens Aand og Tankegang en til Vished grænsende Sandsynlighed for, at hun har endt sit Liv paa Baalet. — I 1583 forefaldt i Aalborg en Sag, som næppe har kunnet undlade at vække en pinlig Opmærksomhed dér i Byen: 1580 døde i Malmø Lensmanden paa Aalborghus Axel Wiffert; tre Aar senere fremkom en Kvinde, Maren Badekvinde, som var fængslet for Trolddom (for hvilket hun var beskyldt af en anden Kvinde, der allerede var bleven brændt uden for Aalborg) med Anklage mod Maren Thuresdatter, som skulde have været ivrig for ved Trolddomskunster at have taget Lensmanden af Dage, fordi han havde forringet hendes Fædrift. Da Kongen havde bragt i Erfaring, at bemeldte Maren Thuresdatter ofte tilforn var berygtet for lignende Ting, men at der var set igjennem Fingre med hende af personlige Hensyn, befalede han, at hun uden Persons Anseelse skulde fængsles og Sag indledes imod hende for Trolddom. Hvad der især har vakt Omtale og Opmærksomhed ved denne Sag, har vel ikke saa meget været selve Anklagen, som netop den Person, mod hvem den rettedes; thi Maren Thuresdatter hørte ret til Eliten blandt de fornemme (crême de crême) i Aalborg; hendes afdøde Mand havde været Borgmester, og det var hendes Søn den Gang, da den famøse Beskyldning rettedes imod hende; selv hørte hun til den svenske Adelsfamilie Bjelke og var beslægtet med Vasakongerne. Hvorledes Sagen til sidst endte, kan des værre ikke oplyses; kun at hun paa Sønnens Forbøn fik et mildere Fængsel end det sædvanlige, og da Kongen bragte i Erfaring, at Angiverinden Maren Badekvinde ventede sin Nedkomst, befalede

han, at den Tid skulde oppebies, hvorhos hun under Fødselen skulde »strængt inkvireres af Præster og andre Godtfolk, om hun udi hendes Bekjendelse blev bestandig«; det maa antages, at den truende Sky er dreven bort fra Maren Thures, der dog, som det synes, ikke har haft den reneste Fod at staa paa; hendes Afkom levede endnu lange Tider i ansete Stillinger i Aalborg, og det vil maaske interessere at erfare, at den fra Kjøbenhavns Belejring berømte Stadshauptmand Frederik Thuresen var hendes Sønnesøns Søn.

Hvor interessant det end kunde være noget nærmere at betragte de mangfoldige forskjellige Maader, hvorpaa Trolddomskunsterne øvedes eller mentes at øves her i Landet, ligger dette dog for fjærnt fra denne Skildring; det maa hellere opsættes til en anden Lejlighed; de Oplysninger, der haves derom i Overtroens Litteratur, ere saa righoldige, at Stof ikke vil savnes, tvært imod vil det snarere være alt for overvældende stort. Her skal derfor kun antydningsvis og lejlighedsvis anføres nogle af de »udædiske« Gjerninger, der i de enkelte Tilfælde medførte Rettergang og Domfældelse eller Frifindelse, hvilket kun var sjældent. Undertiden kunde det ske, at Dommen var fældet ved Hjemtinget og exekveret, uden at man havde givet sig Tid til at afvente de højere Instansers Kjendelse, og at der da endelig kom Frikjendelse, men for sent: den gjorte Gjerning stod ikke til at ændre, og den brændtes Slægtninge maatte lade sig nøje med at faa de tjenstivrige Dommere idømte en Bøde for deres utidige Nidkjærhed. Saaledes skete det med en gammel Kvinde, Maren Rytterkone, paa Fyn, der 1573 efter Angivelse af to Troldkvinder, som tilforn vare blevne brændte, kom paa Baalet efter Nævningernes Dom; Landsdommeren i Odense Martin Brok indankede Sagen for Kongen og Herredagen, som kjendte hende uskyldig; men hun var brændt. Imidlertid bevirkede dog denne Sag den kongelige Bestemmelse, at »efterdi der findes stor Uskikkelighed udi slige Trolddomssager, ville vi med det første gjøre en Ord-

ning og Skik, hvormed slige Sager efter denne Dag holdes skal«; og Følgen blev da nogle Aar efter (1576) den Paragraf i Frederik den andens saakaldte kallundborgske Reces, at disse Domme ikke maatte exekveres, førend Landstinget havde billiget dem. I Kristian den fjerdes Reces af 1643 hedder det: »Hvad rette Troldfolk er belangende, som sig med Djævelen bebundet have eller med hannem omgaaes, med dennem skal forholdes efter Recessen.« Men at slige Sager altid skulde gaa til Højesteret, førend Exekutionen maatte finde Sted, bestemtes først, da de vare betydelig i aftagende, nemlig ved et Reskript af Kristian den femte af 1686. I det hele taget frembyder Retsplejen i de Dage meget, hvorover vi maa undre os. Medens Udførelsen af Domme, der i Smaasager vare fældede selv ved Kongens Retterting, kunde forhales i Aarevis, var Vejen til Galge, Bøddelsværd eller Baal saa forfærdelig hurtig, at Formildelsen af Dødsdomme ikke sjælden først kom den dømte til Hjælp efter Døden — post festum! Mærkværdig længe varede den oven omtalte Proces mod den adelige Jomfru Kr. Kruckow, — 25 Aar inden den endelige Dom faldt, at hun skulde miste Hovedet.

Her skal nu fremdrages nogle Exempler paa, hvorledes det gik adskillige formentlige Hexe i hine sørgelige Aarhundreder: 1567 skulde i St. Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn en gammel Kælling vies til sin syvende Mand, og mange Mennesker vare nysgjerrige efter at se det skjønne Par og høre Brudevielsen; men da Bruden ved den derved fremkaldte Trængsel blev trykket fra alle Sider, blev hun vred og lod sig forlyde med, at otte Dage efter skulde det nok ske, at man skulde komme til at trykke sig endnu værre og hverken vide, hvor man skulde komme ud eller ind; det skete ogsaa næste Søndag, da det paa én Gang blev næsten mørkt i Kirken, hvorved de tilstedeværende bleve grebne af Rædsel og søgte snarest mulig at komme ud af Kirken, men da de ikke kunde finde ud, blev der en saadan Trængsel,

at mange maatte bringes saarede og ilde tilredte til deres Hjem. Heraf opstod naturligvis en Hexeproces; man mindedes den gamle Bruds Udtalelser otte Dage i Forvejen, hun blev stillet for Retten og brændt tillige med flere andre Kvinder, hun havde været saa venlig at angive. Mærkelig nok skal en lignende panisk Skræk være indtruffen i Stockholm i en Kirke netop paa samme Søndag. Jeg har søgt Oplysning om, hvor vidt muligvis i det Aar en Solformørkelse midt paa Dagen har kunnet vække en saa kjendelig Svækkelse af Dagslyset, og den astronomiske Professor i Kjøbenhavn, Schjellerup, har vist mig den Velvilje at meddele mig, at der indtraf en temmelig betydelig Formørkelse, hvorved Solen blev over halvt formørket i Kjøbenhavn og Stockholm, niende April nævnte Aar; rigtignok var niende April en Onsdag, men Onsdagene vare i de Tider ogsaa Prædikedage, saa det kan jo nok tænkes, at Katastrofen er indtruffen i Nikolaj Kirke netop den Dag; hvordan det end er, — den gamle Brud maatte snart vandre til Baalet, eller som man finder Hexebaalet eller maaske snarere den Stige, hvortil de dødsdømte vare bundne, naar de kastedes paa Baalet, under Tiden benævnet med Datidens smagfulde Vittighed »Brudesengen«; hvorledes hendes Brudgom fandt sig i denne Skæbnens Tilskikkelse, derom melder Historien des værre intet.

Omtrent samtidig (1572) var det, at de Hexeforfølgelser begyndte, som skaffede Ribe By en saa sørgelig Berømthed, og af hvilke vi senere skulle betragte et Par lidt nøjere; netop i disse Aar lader det til, at Hexeriet har taget et betydeligt Opsving her i Landet; i alt Fald er der levnet os Efterretninger om flere Processer, saaledes fra 1571 en Viborg Landtingsdom, hvorved Nævningernes Dom stadfæstes over Mogens Andersens Hustru Apollone af Ørum i Fjends Herred; hun blev dømt til Baalet alene paa Udsagn af en anden Kvinde, Sofie Kjær, som, før hun blev brændt, havde beskyldt Apollone for Delagtighed i at have forgjort

Landsdommeren Palle Juels Hustru Fru Anne paa Heden midtvejs mellem Hald og Ørum; at hun ikke havde adlydt Indvarslingen til at være til Stede, da Sofie Kjær skulde brændes, var et nyt Anklagepunkt imod hende, og hun blev da ogsaa bragt paa Baalet. Sofie Kjær havde fastholdt sit Udsagn, baade da Hr. Jens i Ørum meddelte hende Nadverens Sakrament og formanede hende til ikke at lyve om nogen, og lige til hun var kommen paa Baalet; Sofie Kjærs Djævel hed, sagde hun selv, »Gjelster«, Apollones hed »Register«. Denne Hexeproces er netop anført fremfor adskillige andre, der foreligge fra samme Tid, fordi den giver Anledning til forskjellige Betragtninger: først se vi, at den stakkels Apollone maatte lide Døden alene efter Angivelse af en dødsdømt Hex. og tilsyneladende uden at have tilstaaet nogen Brøde; senere hen i Tiden blev der dog heri foretaget en heldig Forandring; 1632 var nemlig en fattig Kone, Anne Klavsdatter, af en anden, som var kjendt skyldig i Hexeri, medangivet som Hex; men trods Pinebænkens Virksomhed kunde hun ikke bringes til nogen Bekjendelse; da henvendte Retten sig til det theologiske Fakultet med Spørgsmaal, om hun ikke alligevel skulde dø i Henhold til den andens Angivelse; men Fakultetet gav dog heldigvis et benægtende Svar. Fremdeles viser det sig, at da Sofie Kjær var dømt, modtog hun Nadverens Sakrament med Formaning om at tale Sandhed i sine Angivelser; det træffe vi oftere i hin Tid, at en Person, der var anklaget for en eller anden Forbrydelse, modtager Alterens Sakrament til Tegn paa, at den afgivne Tilstaaelse var Sandhed; naturligvis har Meningen været, at der, hvis de havde løjet, skulde ske dem en Ulykke, naar de ved Nydelsen af Sakramentet netop kaldte Gud paa en særlig betegnende Maade til Vidne; at det var i høj Grad en Misbrug af Nadverens Sakrament, vil ingen kunne nægte; men endnu værre er det dog, naar Troldkvinder, der selv tilstaa at have »forsvoret Gud og den hellige Daab og al Kristendom«

og at have givet sig helt i Pagt med Djævelen, helt solgt og forskrevet sig til ham, dog alligevel tvinges til, eller i alt Fald faa Tilladelse til, at modtage den hellige Nadvere som Bekræftelse paa deres Tilstaaelser; vi træffe det samme endnu helt hen mod Aaret 1700; dobbelt mærkelig er en saadan Misbrug af Nadveren i hine Aarhundreder, da Kirketugten øvedes med temmelig Strænghed, saa mange Mennesker for deres Forseelser udstødtes af Kirken og først efter at have staaet aabenbar Skrifte igjen optoges i Kirkens Skjød, og som Tegn derpaa fik Lov til at gaa til Alters; ogsaa det at afholde sig fra Nadveren var en Forseelse, for hvilken Kirkens Disciplin paakaldtes. En lignende ganske mærkværdig Selvmodsigelse, der røber en overordentlig Mangel paa Logik, finde vi ofte, nemlig at man lod de anklagede eller dømte Hexe aflægge Ed paa, at deres Angivelser og Udsagn vare i Overensstemmelse med Sandheden; den Antagelse synes dog at ligge nær, at disse Kvinders Ed under saadanne Omstændigheder maatte være at anse for ligegyldig eller endog vildledende.

Samtidig med denne jyske Hexeforfølgelse forefaldt en anden paa Lolland, som kun er mærkelig derved, at der i Anledning af den ytres Tvivl om, hvor vidt Dommen er retfærdig; den daværende Præst i Nakskov, Hr. Just Povlsen, skriver i sine Optegnelser: »15 Septbr. 1572 blev Johanne Mogensdatter, som kaldtes »Frakten«, brændt for sine Misgjerninger; og da sagde hun Nej ved sin Himmerigs Port, at hun vidste ikke nogen Trolddoms Handel med nogen Kvinde i al Nakskovs By; men der hun blev forpint, da udlagde hun disse efterskrevne Kvinder:« — saa følge Navnene paa ti Personer, blandt hvilke Anne Mussis og Maren Bertels; næste Aar skriver Præsten: »9 Februar blev Anne Mussis og Maren Bertels brændte, Gud véd, med hvad Ret!« (Sluttes.)

Vilh. Bang.

Det attende Aarhundredes Bondeemancipation i Frankrig og Tyskland.

(Slutning.)

II.

Tyskland.

3.

Det østerrigske Statsvæsen havde indtil Midten af det attende Aarhundrede hvilet i middelalderlige Former. Alle Provinser vare i Besiddelse af Forfatninger, som endnu tydelig bare Fevdalismens Mærker. De vestlige Provinser stemmede i det væsentlige overens; i alle viste sig en Fremhersken af de gejstlige og adelige Elementer. Paa Landdagene besad Prælaternes Stand, Herrestanden (Besidderne af større Godser) og Ridderstanden (de mindre Grundejere) de fleste Stemmer. Kun i ringe Tal mødte Byernes Repræsentanter, og det var alene i Tirol, at Bønderne tidlig gjorde sig gjældende som fjerde politisk Stand. Landstænderne havde udstrakt Myndighed; Skattebevillingsretten, den samlede Forvaltning af Landformuen, Militærets Forplejning, Udnævnelsen af samtlige Landembedsmænd paalaa dem.

Det var Maria Theresia, som grundig omordnede disse Forhold, ikke ved voldsomme Brud, hensynsløse Greb, men lidt efter lidt, dragende med sikker Haand alle de mange Snore i Regeringsmaskineriet bort fra Stænderne og samlende

dem hos sig, saa hun blev Midtpunktet og Hovedet. Det var en myndig og storsindet Kvinde, denne Kejserinde, følende sig uden Hykleri sat af Gud paa Tronen for at regere til hans Ære og Folkets Gavn, arbejdsom, pligttro, skarpsynet, djærv og hensynsløs i at udtale sin Overbevisning, men ogsaa villig til at modtage Raad, forstaaende og sympatisk uden derved at blive svag eller en Lededukke. Hendes talrige Breve dokumentere i et og alt denne Karakteristik af hende; jeg vil senere faa Lejlighed til at anføre i det mindste et Par betegnende Passus af dem.

Det var naturligvis først, da Arvefølgekrigen var endt, at Kejserinden for Alvor kunde tage fat paa Reformationen af sit Riges politiske og økonomiske Forvaltning. Hun drog den da efterhaanden fra Stænderudvalgene og overgav den til en egen landsfyrstelig Myndighed, Gubernium eller Statholderi, en i hvert Kronland. For ogsaa at stille Folkets laveste Lag under Statsregeringens umiddelbare Ledelse, skabte hun (1747—1756) Kredsamter ogsaa i hine Provinser, hvor de ikke, som i Böhmen og Mähren, allerede havde bestaaet i Aarhundreder. Disse Myndigheder havde den Opgave at bevirke den nøjagtige Udførelse af de landsfyrstelige Love og Anordninger, saa vel som at beskytte Bønderne mod deres Herskaber, — begge Dele vare højst fornødne. I de østerigsk-tyske Arvelande, maaske med Undtagelse af Tirol, var indtil Aar 1750 Bøndernes Forhold til deres Godsejere ganske saaledes, som det havde holdt sig fra Middelalderen. Fevdalherrerne, som under Navnet »Herrschaften« vare i Besiddelse af de store Godser, havde hele Landets Styrelse i deres Hænder med Undtagelse af de under de landsfyrstelige Myndigheder umiddelbart staaende, privilegerede Stænder, saa at det aabne Lands Beboere stode direkte under deres Befaling og kun middelbart under Landsfyrsten. Herskabet havde Forvaltningen af Justitsen og Politiet, Retten til at fordele og indsamle Skatterne, Retten til Udlejning af Bønderjorder o. s. v.

Overalt regeredes der strængt; Böhmen og de ungarske Lande vare dog maaske de Steder, hvor Undertrykkelsen var pinligst.

Kredsamternes Virken kunde kun langsomt bryde sig Vej. Kredsene vare for store, de ved Kredsamterne ansatte Embedsmænd for faa; Bønderne frygtede Godsejernes Hævn, naar de klagede til Kredsamterne, og de øverste ved disse, Kredskaptejnerne, stode i nær Forbindelse med Adelen, vare i Begyndelsen stedse, senere ofte af dens Midte. Maria Theresia vilde, at de alle skulde være ivrige i Tjenesten; men det gik ikke saa. Hofsekretæren ved Hofkancelliet, Franz Greiner, der nød Maria Theresias Yndest, forebragte hende en Gang Provinsernes Klage over Indkvarteringens Byrder og sluttede med de Ord: Kredskaptejnerne driste sig ikke til at sige imod og ere bange for at løbe med Snak. Kejserinden svarede kort og fyndig:

> »Ist allezeit der fäller deren creushaubtleuthen die ihr Schuldigkeit nicht thun und die regierung auch nicht, so gehen die Länder zu grund.«

Saa grumme langt vare nok Landene heller ikke fra at ruineres. Karl den sjettes Robotpatent*) af 1738 stræbte vel at lette Bondestandens Byrder, men Grundherrerne havde siden den Tid taget sig saa mange nye Rettigheder, at det lidet havde nyttet. Nu da Kredsamterne vare der til at passe paa, fik Regeringen først ret at vide, hvor ulykkelig Bønderne vare stillede. Det er den kongelige Amtsraad i østerrigsk Schlesien, v. Locella, der har Æren af først at have sat Regeringen i Bevægelse for at skabe en ny og retfærdig Ordning af Bøndernes Forhold. Hofkancelliet fik det Hverv sammen med den øverste Justitsmyndighed og under Locellas Medvirkning at prøve hans Forslag og at

---

*) Robot (af det slaviske robota, Arbejde) Hoveri.

afgive en Kjendelse herover. Locella foreslog at nedsætte en Urbarialkommission i Schlesien, som paa Grund af de derværende Forholds store Forskjellighed ikke skulde udarbejde et almindeligt Urbarium for hele Landet, men særlige Urbarier for de enkelte Dominier. Disse skulde tjene til urokkelig Rettesnor for begge Parter, Herrer og Undersaatter. Dette Forslag fik i alt væsentligt Hofkancelliets og Kejserindens Billigelse. Locella udnævntes selv til Præsident for Urbarialkommissionen. Denne arbejdede ivrig og fandt snart, at det ikke saa meget var Fordelingen af Forpligtelserne, som Maaden, hvorpaa disse efter Herrernes Begjæring maatte opfyldes, der bragte Bønderne til at klage. Maria Theresia befalede udtrykkelig, at der skulde gjøres Ende herpaa, og Bonden tages i Beskyttelse mod hvert utilbörligt Forlangende.

Det vilde blive for vidtløftigt at opramse alle Kommissionens Forslag, men af hvad der fastsloges, er dette det vigtigste: intet Urbarium eller Overenskomst maatte vedligeholdes, hvorved Bonden i den Grad overlæssedes, at han ikke mere kunde ernære sig og sin Familie og saa vel i Krigs- som i Fredstid ikke betale Skatterne. Grundherrerne maatte ikke længere lægge Bønderjorderne sammen med deres Godser; de skulde endog efterhaanden tilbagelevere dem, de havde bemægtiget sig. »An diser Zurückgabe ligt villes daran«, skrev Kejserinden selv.

Meget mindre let end i Schlesien gik Sagerne i Böhmen; men her var ogsaa Tilstanden værst. Hjærteskærende Klager over Undertrykkelser hørtes; især udpegedes sex Dominier, hvor Bønderne vare lige ved at gjøre Oprør. Kejserinden befalede Grev Chotek at undersøge dette nøje; Hofkancelliet erklærede imidlertid, at de imod böhmiske Grundherrer fremkomne Besværinger i det mindste for største Delen vare fundne utilstrækkelig begrundede. Ikke i overdrevne Fordringer fra Herskabet til Undersaatterne, men i Forhøjelsen af visse Statsskatter laa Grunden til enkelte Provinsers

Afkræftelse. Hofkancelliet fraraadede at ændre noget i Robotpatentet af 1738; dette Patent var helt igjennem gunstigt for Kontribuenterne, og naar det blev samvittighedsfuld anvendt — hvad der ganske vist ikke hidtil overalt havde været Tilfældet —, vilde det være aldeles tilstrækkeligt. Nye Love vakte altid Misfornøjelse, især naar de rokkede ved saadanne ældgamle Institutioner som disse.

Maria Theresia og Statsraadet gik vel ind paa foreløbig ikke at udstede noget nyt Robotpatent; men Undersøgelsen mod Herrerne gik sin Gang, og da der viste sig alvorlige Misligheder, dømtes en af dem, Fyrst Mannsfeld, til en Pengebøde; Forvaltningen af hans Gods Dobrzicz fratoges ham for nogle Aar, og flere af hans Betjente sattes under Tiltale.

Den 14de April og 12te Maj 1770 udkom nye Forordninger, hvorved en Række Overgreb fra Godsejernes Side afskaffedes. Saaledes den foregivne Ret, at ingen førend Godsejeren maatte kjøbe eller sælge Jordprodukter, eller at Bønderne skulde overlade Godsejerne deres Markfrugter under Torveprisen; at de skulde betale ham hans Produkter dyrere, skulde tage bestemte Kvantiteter Øl eller Vin hos ham. Ligeledes ophævedes en Del Afgifter, Bønderne tilforn havde maattet udrede — for Tilladelse til at tage Arbejde uden for Godsets Omraade, for at slutte Ægteskab, drive Haandværk o. s. v. —, saa vel som det forbødes at tvinge Forældre til at rømme Hus og Jord for Børnene.

Den 12te Juli 1770 lod Kejserinden Hofkancelliet vide, at de vigtigste Punkter i de begrundede Klager mod Mannsfeld skulde meddeles alle böhmiske Kredsamter, for at de paa det nøjeste kunde undersøge, om der ikke paa de andre Dominier fandt lignende Overgreb Sted. Var dette Tilfældet, skulde de strax træde hjælpende til og desuden gjøre Melding herom til Guberniet.

Den ivrigste for at tilskynde Kejserinden til at vedblive paa denne Vej var hendes Medregent, Sønnen Josef.

I 1771 overrakte en unævnt Mand ham en udførlig Memoire om Böhmens Tilstand, og Kejseren opfordrede nu Hofkancelliet til at lade Sagen undersøge alvorlig. Han ønskede at vide, om ikke Livegenskabet helt kunde afskaffes; om man kunde gjøre Ejendomsretten almindelig; om der skulde oprettes Hovedmagasiner for Kornet for at holde det i ens Pris; om ikke Skatterne kunde sammendrages under én o. s. v.

Man gjenkender Fysiokraternes Teorier i disse kejserlige Udtalelser; særlig er jo Forslaget om en impôt unique betegnende — derimod er Tanken om en kunstig Fastskruen af Kornprisen stik imod alle fysiokratiske Principer; Josefs egen Lærer Schlettwein udtalte endog i Anledning af en lignende Forholdsregel, som man antog vilde gavne de fattige, at »det var bedre, Folk sultede ihjel, end at der blev begaaet Uretfærdighed«. Professoren har sandsynligvis aldrig selv været i Fare for at mangle Mad.

Medlemmerne af den nu for Böhmen nedsatte Urbarialkommission kunde ikke blive enige om, hvad man burde gribe til; derimod vare de böhmiske Stænder enige om at ville modsætte sig alle Forholdsregler, som hine fandt paa. Et lysende Exempel gav dog den mähriske Prælat, Gregor Lambeck, fra Kloster-Bruck ved Znaim, sine verdslige og gejstlige Standsfæller, i det han i Fællesskab med sit Ordenskapitel frivillig gjorde Begyndelsen til at forbedre Bondestandens Tilstand paa Stiftets Godser. Maria Theresia svarede Kaunitz, der anmodede hende om at give Abbeden St. Stefanskorset for at bevæge andre til samme Handlemaade, at havde hun været alene om Regimentet, skulde han ikke alene have faaet det, men været gjort til Fyrste. Kaunitz tog dog fejl i, at Abbedens Exempel skulde smitte, kun en eneste böhmisk Godsejer, Grev Trautmansdorff, gav Bønderne nogle Lettelser i Hoveritjenesten.

Man ser af Breve fra denne Tid, at Kejserinden tænkte paa helt at hæve Livegenskabet, men turde foreløbig ikke

Imidlertid trak Forhandlingerne i Urbarialkommissionen længe ud, og lidt efter lidt udbredte det Rygte sig i Böhmen, at Kejserinden havde befalet Hoveriets fuldstændige Afskaffelse; men at Adelen og Embedsmændene havde tilintetgjort Frigivelsespatentet. Mange Steder nægtedes alle Ydelser til Grundherrerne, Agerlandet dyrkedes ikke mere, Kornet høstedes ikke. Endelig gjorde Bønderne paa nogle Steder Opstand; gamle hussitiske Minder dukkede frem, Kirker og Slotte plyndredes, Gejstligheden og Godsejerne mishandledes.

Man havde tidligere sendt Embedsmænd til Böhmen for at udjævne Forholdet mellem Bønder og Herrer. En af disse var Hofraad von Raab, der paa Statens og den ophævede Jesuiterordens Godser indførte et af ham udtænkt System, ved hvilket Roboten og Livegenskabet afskaffedes under Betingelser, som Dominierne og Bønderne kom overens om frivillig. Denne Virksomhed havde hidtil naaet de gunstigste Resultater, men var dog ikke blevet efterlignet paa andre Godser. Saa omsider den 19de Avgust 1775 kundgjordes det ny Robotpatent for Böhmen, hvorved Roboten nedsattes til tre Dage om Ugen, foruden flere mindre Lettelser. Ophidselsen dulmedes en Stund; men da de robotpligtige ikke havde faaet alt, hvad de attraaede, og Adelen ingenlunde opfyldte sine nye Forpligtelser, brød Misfornøjelsen atter frem, drivende store Skarer af Bønder til Udvandring.

Maria Theresia var nu imidlertid bleven gammel, tænkte ofte paa at nedlægge Kronen og holdt kun ud som en Soldat paa sin farefulde Post af Pligtfølelse, af Religion. Syg og ulykkemattet, som hun følte sig, kunde hun ikke længer udholde at strides med Stænderne. Patentet af 1775 gik vidt nok, fastholdt hun, det var ogsaa uretfærdigt ligefrem at skade Grundherrerne til Bøndernes Fornøjelse. Det ny Patent, som hun lod udstede tvende Aar efter hint tidligere, gjentog kun dettes Bestemmelser. Kejserinden

var nu naaet til sit Maal, kun en anden og yngre kunde gaa videre.

Inden jeg forlader Maria Theresia, maa jeg indskyde et Par Ord om Belgien. Her var Landvæsenet opblomstret under hendes Regering; unge Folk, som beskæftigede sig med Jordens Dyrkning, holdt man fri for al Krigstjeneste. Bønderne fik raadgivende Stemmer i Provinsialstænderne, hvorved Regeringens Opmærksomhed for denne vigtige Folkeklasses Ønsker stedse holdtes vaagen, og Agerlandet ikke som tilforn forsømtes for Stæderne. I kort Tid forøgedes Landsbyernes Folkemængde med en Tredjedel, medens Stædernes tog af i samme Forhold.

Skjønt der saaledes var udrettet en Del under den virksomme Kejserinde, har sikkert hendes Søn følt noget som en Befrielse, den Gang han omsider fandt sig ene om Regeringen, Tronens eneste almægtige Herre. Strax i sit første Regeringsaar, 1781, svang han Scepteret som Magieren i Æventyret, udtalende de forløsende Ord.

En Forordning til Stænderne i Böhmen, Mähren og Schlesien begyndte saaledes:

»Da vi have overvejet, at Ophørelsen af Livegenskabet og Indførelsen af en maadeholden, efter vore østerrigske Arvelandes Mønster indrettet Underdanighed vil have den nyttigste Indflydelse paa Forbedringen af Landets Kultur og Industri, samt at Fornuft og Menneskekjærlighed taler for denne Forandring, have vi fundet os foranledigede til fra nu af helt at ophæve Livegenskabet og i Steden herfor at indføre en maadeholden Underdanighed o. s. v.«

Den 15de Januar 1782 ophævedes saa Livegenskabet i Böhmen, snart derpaa i Mähren og i de øvrige Provinser, hvor det bestod, Krain, Galizien, Lodomerien og Forøsterrig. Allerede forinden havde Straffepatentet (af 1ste September 1781) givet Bønderne nye Muligheder til at hæve sig ud af de fevdale Huler. Godsejernes Strafferet med Hensyn til Undersaatternes Fevdalforpligtelser indskrænkedes nemlig

ved dette Patent; Pengestraffe forbødes, Idømmelsen af større Straffe knyttedes til meget vidtløftige Formaliteter og betingedes af Kredsamternes Billigelse, saa de Tvangsmidler, hvorved Herskaberne hidtil havde holdt det gamle despotiske Forhold vedlige, toges dem næsten helt af Hænderne.

Ogsaa i andre Retninger ordnedes Forholdet mellem Bønder og Herskab gunstig for hine. Der indrømmedes dem saaledes Ret til at klage, naar de bleve vilkaarlig behandlede. Havde Herskabet ikke inden en vis Tid skriftlig svaret paa Bondens Andragende, havde han at henvende sig til Kredsamtet og søge Hjælp dèr. Han kunde være sikker paa Understøttelse, selv om han ikke havde helt Ret, da Kredsamterne kun troede at handle i Kejserens Aand, naar de som Bøndernes Beskyttere lode Herskabet føle deres udvidede Magt. Bønderne mærkede ogsaa snart, hvor heldig de nu stode, og benyttede sig heraf.

Alle disse Reformer vakte naturligvis stor Jubel hos dem, de kom til gode. I Galizien, hvor Forholdene havde været særlig trykkende, skal den Virkning, Oplæsningen af Livegenskabs-Ophævelsespatentet gjorde paa Bønderne, have været ganske mærkværdig. De hørte først hvert Ord med Undren, saa udbrøde de i høje Glædesraab, mange i Taarer. Dér som overalt strømmede Folket til Altrene og fejrede 3 Dage med Offer og Bøn den Velgjerning, Kejseren havde víst det. En mere rhetorisk end prægnant østerrigsk Historieskriver*) fortæller, at man »i alle Egne hørte de lykkelige udraabe: Aarhundreder ventede vi forgjæves paa en Moses' Fødsel, der kunde befri os ligesom Israel fra Trældommen. Paa én Gang løste Josef Lænkerne, og vi begyndte at leve paa en ny Maade!«

Man maa i hvert Fald indrømme, at disse Bønder, der

*) Dr. Alb. Jäger, Kejser Josef II. und Leopold II. (Oestreichische Geschichte für das Volk XIV).

forstode at udtrykke sig saa velklingende, ingen Skade havde taget paa deres aandelige Evner i den langvarige og haarde Trællestand.

1784 gaves der Kredsamterne en saa stor Udvidelse af deres Magt med Hensyn til Rekruteringen, Udvandringen, Næringserhvervelse, Sanitets- og Kultusvæsen, at det mellem Herskaberne og Bønderne bestaaende Forhold fuldkomment opløstes. I 1785 ophævedes Livegenskabet i Ungarn. Samtidig med alt dette arbejdede Josef ivrig paa en stor Skattereform i fysiokratisk Aand, hans kjæreste og stadige Tanke. Grundlaget for denne ny Skatteregulering skulde Fladeudmaalingen og Nettoindtægten være. Der udsendtes Landmaalere til alle Kanter; et uhyre Apparat sattes i Gang; men de Folk, som anvendtes hertil, var ofte absolut uduelige og uvidende Personer, og hele Sagen blev greben saa upraktisk an, at der blev en almindelig Misfornøjelse.

En Forordning af 20de April 1785 gik ud paa, at af hver Bondegaard skulde efter Bondens Selvangivelse Renindtægten beregnes, og heraf gjennemsnitlig afgaa 12²/₉ Procent til Skatter og i det højeste 17⁷/₉ Procent til Godsherren. Resten skulde være Bondens.

Omsider — i 1789 — naaede da de vise Mænd saa vidt, at den ny Skatteregulering kunde indføres. Det viste sig nu, at Bønderne paa mange Steder fik større Afgifter end tilforn; at Adelen næsten overalt maatte synes sig forurettet, var en Selvfølge. Den havde jo alt tidligere tabt meget ved Josefs Bestræbelser for at gjøre de frigivne livegne til Selvejere, og den Erstatningsmaade, man havde foreslaaet Kejseren, nemlig at fratage Gejstligheden dens Godser og skjænke Adelen dem, vilde han ikke gaa ind paa.

Saa tyknedes da Vreden trindt om i Landet; det gjærede og sydede i Sindene, et enkelt Sted, i Nederlandene, hvor Josef i mange Maader havde vist sig hensynsløs og dok-

trinær, slog det ud i Oprør, Ungarn og Tirol truede hermed. Den syge og forpinte Kejser undertegner da den 28de Januar 1790 hint bittert-resignerte Dokument, hvorved han tilbagekalder alle sine Reformer for Ungarns Vedkommende, med Undtagelse af Toleranceediktet og det ny Forhold mellem Herskaber og Undersaatter. Ganske kort derefter dør han, og faa Maaneder senere ophæver Broderen Leopold Skattereguleringspatentet. Sic transit reformatio mundi.

Uretfærdigt vilde det dog være at nægte, at Josef havde udrettet adskilligt. Alle Kilder ere enige om, at de østerrigske Bønder ved det nittende Aarhundredes Begyndelse sad langt bedre i det end de preussiske — det paafaldt bl. a. Stein under hans Rejser i Landet —, og det kan ikke betvivles, at Roscher har Ret i at tillægge den reformerende Kejser Æren herfor. Lad da denne Skildring af hans Bestræbelser slutte med disse Ord af en af hans Biografer som en fuldt tonende Akkord: Josef II. var Landmandens Fader . . . . ofte ytrede han den Grundsætning: Hvad der gavner en Stats Almenhed eller Flertallet af Menneskene, kun det er i Sandhed godt; saa meget mere nu Landmændenes Antal overstiger alle andre Stænders, saa meget mere maa den retfærdige Fyrste ved Loven skjærme og dække hine hjælpeløse Skabninger, der ere fattige af Uvidenhed, frygtsomme af Armod, mishandlede paa Grund af deres Forskræmthed . . . . Bonden blev lidt efter lidt ved Agerdyrkningsselskaber og dygtige Agronomer bekjendt med bedre Saakorn, nye Frugtarter, med Vexeldriften, hensigtsmæssigere Redskaber o. s. v. Nybygningen paa Heden og Fællesenge begyndte, endskjønt Græsgangen endnu paa mange Steder sejrede over Staldfodringen. Frugtavlen og Vindyrkningen forædledes meget. Pengebelønninger opmuntrede Landmanden til at forædle Hornkvæget og Faarene, Stutterier gave ham Muligheden til fuldkomnere Hesteracer; flere var begejstrede for Bi- og Silkeavl. Den fri Land-

mand begyndte at tænke paa at bo og klæde sig bedre*).

4.

Blandt det attende Aarhundredes reformerende Regenter synes Storhertugen af Baden, Karl Friedrich, mig den mest sympatiske. Hos ingen anden dækker Liv og Lære hinanden saa nøje; ingen er som han stedse frisindet uden Fanatisme, arbejdsom og ivrig uden Voldsomhed, tarvelig og som en Fader, mild og dog bestemt. Medens de andre stærke Aander paa Tronerne enten som Josef »slaar Ruderne ind for at aabne Dørene« eller som Gustav III.**) og Katarina II. ikke have lært synderlig mere af Franskmændene end Sproget, de laxere Sæder og saa det, at Kristendommen er en Overtro — har denne Fyrste alt i alt en hel Del af den danske Frederik VI.'s Væsen, blot at han er langt mindre bornert, ikke saa lidt mere kundskabsrig og vidt skuende.

Karl Friederich har hele sin Regering igjennem staaet i et direkte Forhold til sit Folk. I hans Forværelser saas der paa Avdiensdagene ofte over tresindstyve Mennesker, mest Landboere, og til hver en havde han et venligt Ord; hver Bøn, hver Klage optegnedes og meddeltes den paa-

*) Arneth: Geschichte Maria Theresias, Bd. IX. — Oesterreichische Ges. f. d. Volk, XII., Maria Th. vom Aachener Frieden bis zum Schlusse des siebenjährigen Krieges, von Dr. F. Ilwof, og XIV. Josef II. & Leopold II., von Dr. Alb. Jäger — Burckhardt etc. — Roscher, Geschichte der Nationaloekonomik in Deutschland o. s. v.

**) „Un fanfaron et petit-maître manqué" kalder Josef II. ham (Josef II. und Leopold v. Toscana: ihr Briefwechsel; herausgegeben v. Arneth, I. p. 179.)

gjældende Embedsmand til Undersøgelse *). Paa sine Spasereture gav Fyrsten sig i Tale med mange af dem, han mødte, især simple Folk; man har Exempler paa, at han er fulgt med Mennesker, der kom for at bede om Understøttelse til en eller anden Forbedring af deres Bolig eller Marker, for selv at se, hvor stor Understøttelsen burde være. Til Frugtdyrkere uddelte han Medaljer; en Bonde, som havde udtørret en Sump, og en anden Mand, der havde virket meget for Agerdyrkningen og Industrien paa sin Egn, lod han sætte Mindesmærker. Kvægavlen ophjalp han ved at forskrive Faar fra Spanien; ogsaa Hesteavlen tog han sig af paa flere Maader.

Det var dog hans Ønske at gavne sit Land efter en langt mere omfattende Maalestok. Strax fra de franske Fysiokraters første Optræden havde de haft en ivrig Ven og Beundrer i den badensiske Fyrste. Han korresponderede i en længere Aarrække med Marquis'en af Mirabeau, hvem han ansaa for en af Menneskehedens største Velgjørere. Disse Folks Skrifter, sagde han om Fysiokraterne, ere lige saa skjønne som de atheniensiske Filosofers og langt nyttigere for Menneskeheden.

Ganske naturlig besluttede han da at anstille nogle Forsøg med dette System, der forekom ham Idealet af en velgjørende og retfærdig Administration. Det var Landsbyerne Dietlingen, Bahlingen og Pheningen, som udsaas til at lyksaliggjøre sig selv og Verden ved at vorde Exempler paa denne fysiokratiske Mønsterstyrelse. Man indførte i dem — væsentlig efter Schlettweins Anvisning — den saa meget lovpriste impôt unique, samtidig dog beholdende nogle Tiender samt Hoveriet — det sidste skulde imidlertid nu taxeres og lønnes. Forsøgene mislykkedes, som jeg alt tilforn har sagt, ganske og aldeles. Præster og Øvrighed

*) Schreiber: Lebensbeschreibung Karl Friedrichs. Grossherzogs von Baden. p. 27.

jamrede over den tiltagende Drukkenskab — alle havde jo nu Lov at udskjænke Drikkevarer — og de hermed følgende Slagsmaal. Bønderne følte, at det var langt lettere at udrede de gamle smaa Afgifter lidt efter lidt, men Naturalierne strax efter Indhøstningen, og saa dertil yde nogen Hoverikjørsel, end som efter det ny System at betale en enkelt betydelig Pengeafgift paa én Gang. Der var ofte ingen Lejlighed til strax at sælge Naturalprodukterne; saa tærede man da selv mere af dem, end nødvendigt var, og naar Tiden kom, at der skulde skaffes Penge, havde man intet at sælge.

Af Erstatningssummen for Hoveriet havde Bønderne ventet sig store Ting; den viste sig imidlertid at være sat temmelig lavt — i hvert Fald alt for lavt til at kunne fylde op de dybe Huller, som hurtig havde dannet sig i Skattekrævernes Kasser.

Alene i Bahlingen viste sig efter tre Aars Forløb en Skatterestance paa 10,000 Gylden, og i de andre Byer saae det ikke bedre ud. Saa vendte man da atter tilbage til det gamle System, til stor Ærgrelse vistnok for Hr. Schlettwein, der havde udbasunet Forsøgene i Baden som noget helt mirakuløst.*)

Af langt varigere Betydning var Livegenskabets Ophævelse og Tilladelse til at udvandre, som Karl Friederich skjænkede sit Folk 1783. Ganske vist havde Livegenskabet ikke nogen synderlig haard Form i Baden. Bønderne kunde ikke sælges, de ejede deres Grundstykker, kunde sælge og testamentere dem bort, maatte lade deres Børn tage, hvad Profession de vilde; men de skulde blive paa Godset, havde adskillige Afgifter at udrede og — bar det fornedrende Navn livegne. Karl Friedrich gjorde dem nu fri. Den aarlige, i øvrigt ikke store »Leibschilling«, den ved Døds-

*) Jvfr. Drais: Geschichte der Regierung und Bildung von Baden unter Carl Friedrich I. p. 315 ff.

fald udredede Afgift, Koncessionstaxten (10 Kreutzer for hver 100 Gylden af den Formue, som Forældrene overgave deres Børn) — alle disse Byrder afskaffedes. End videre tillodes det de livegne at flytte frit om i Landet, og saa vel de som samtlige Storhertugens øvrige Undersaatter fik Frihed til at udvandre til alle de Lande, der gave deres Beboere samme Frihed. Karl Friedrich skrev baade til sine Territorialnaboer og til fjærnere Regenter for at foreslaa dem en gjensidig Konvention herom; Traktaterne afsluttedes næsten alle med Held.

Denne Fyrste, som frivillig havde gavnet sine Undersaatter paa sin egen Bekostning*), blev ikke ulønnet. Rundt om i Baden skrev man Taksigelsesadresser, sendte Deputationer, holdt Fester og højtidelige Takkegudstjenester. Landsbyen Eutingen satte Storhertugen en Mindesøjle. Bevæget skrev da denne det smukke »Svar paa Landets Taksigelser efter Livegenskabets Ophævelse«, der begynder saaledes:

»At Regentens Vel er inderlig forbundet med Landets, saaledes at begges Ve og Vel falde sammen, har været et Axiom hos mig, siden jeg vænnede mig til at tænke over min Bestemmelse. Jeg kan altsaa, naar jeg er i Stand til at gjøre noget til Landets bedste, ingen Tak vente herfor, ej heller modtage den.«

Karl Friedrich giver nu en Udvikling af sine Grundsætninger — Regent og Folk skulle kun danne én stor Familie, siger han, og gaar saa videre i fysiokratisk Aand — sluttende med Ønsket om, at »Dyd, Religion og Ære maa lade os stedse mere voxe op til et frit, velstaaende, sædeligt, kristeligt Folk!« **)

---

*) Drais mener endda, at Schlettweins Angivelse af Statskassens aarlige Tab — 20000 Gylden — er for lav.

**) Hele Skrivelsen findes aftrykt hos Schreiber; jvfr. i øvrigt Drais, II. cap. XII.

Naar saadanne Ord udtales af en saadan Mand, ere de ikke Fraser.

5.

Om det øvrige Tyskland er kun lidet at sige. Der er vel hist og her Regenter, som søge at hæve Landbruget og med det Bønderne; men det er kun smaat, hvad der gjøres, først ind i vort Aarhundrede ophæves Livegenskabet i de Stater, hvor jeg ikke alt har omtalt dets Afskaffelse.

Dohm roser i sine »Denkwürdigkeiten« *) Friederich von Fürstenberg, Domherre og Minister i Stiftet Münster, som en Mand, der gav Agerbruget »al mulig Opmuntring«, saa at Folkemængden og Velstanden toge til, »hævede Borger- og Bondestanden til Følelsen af hver Stands ejendommelige Ære og Værdighed og til ædel Væddestrid med de højere for Almenvellets Sag.«

Hos Arndt**) findes nævnt en Præpositus Pieht i Gingst paa Rügen, der 1774 gav sine livegne fri og søgte st lære dem Uldspinderi og Væveri. End videre omtales Fyrsten af Hessenstein, der under sin Styrelse af Pommern arbejdede stærkt mod Sammenlægningen af Bøndergaardene og ved et Reskript af 1778 fik fastslaaet, at dette fra nu af ikke mere maatte ske. Han fik desuden en Del Domænebønder sat paa Gaarde som Forpagtere, og disse Folk bleve efterhaanden velhavende. Nogle større Godsejere fulgte dette Exempel.

Denne Sammenlægning af Bøndergaardene betragtedes i det hele ikke med gunstige Øjne af det forrige Aarhundredes Regenter. Frederik den store modarbejdede

*) I. 319 ff. —

**) Versuch o. s. v. p. 218 ff.

den*), og i Meklenburg, hvor den fra 1730 var gaaet stærkt i Svang — hele Bønderbyer vare blevne nedlagte —, forbødes den henimod Aarhundredets Slutning gjentagne Gange, rigtignok uden synderlig Frugt, i det man omgik Forbudet. Her i Meklenburg var Bøndernes Tilstand elendigere end de fleste andre Steder; især bleve Godsejernes undergivne behandlede som »de usleste Trælle« (Franke). En af Hovedgrundene hertil var Indførelsen af den holstenske Kobbeldrift, der i Aarhundredets første Decennier var begyndt af Overlanddrosten v. d. Lühe og senere, da den viste sig meget indbringende, antaget af næsten alle Godsejere. Naar Bøndernes Marker vare den Herremand i Vejen, som vilde lægge sit Gods i Kobbel, fordi han stod i Agerfællesskab med Bønderne, eller han behøvede deres Marker for at gjøre sine Kobbelslag større, gjorde han kort Proces, tog uden videre Markerne, nedlagde en Landsbys samtlige Bøndergaarde eller en Del af dem, som det nu var bekvemmest. At en almindelig Forarmelse blandt Bønderne var en Følge heraf, er let forstaaeligt; man træffer da nu ogsaa for første Gang i Meklenburg Udvandringer, og det Udvandringer i Masse — til Rusland! —, som Regeringen omsider maa sætte en Stopper for.

Henved Aarhundredets Slutning hæver én Røst sig efter en anden mod Bøndernes Tyranner. Johan Heinrich Voss fører an; hans Idyl »die Leibeigenen« (1774) skildrer denne undertrykte Menneskeklasses Stilling med stærke Farver. Dette Angreb paa de Meklenburgske Godsejere skaffede Forfatteren mange og mægtige Fjender; men nu var Isen engang brudt, og en hel Række Mænd stillede sig i Breschen, nogle fordrende lidt mere, andre lidt mindre for deres Klienter, Bønderne. Dér er Amtmanden Eggers med sit moderate Skrift »Ueber die gegenwärtige Beschaffenheit und mögliche Aufhebung der Leibeigenschaft in den Cammer-

*) Jvfr. Konstitutionen af 14 Juli 1749 (Preuss I, 305).

gütern des Herzogthums Mecklenburg Schwerin«; den videre gaaende Bouchholz med sit »Freiheit und Eigenthum der Bauern in den Domänen«, Baron von Langermann og flere. Først ind i det næste Aarhundrede bare disse Bestræbelser Frugt — 1821 ophævedes nemlig omsider Livegenskabet, i øvrigt ikke til nogen øjeblikkelig Baade for de frigivne, der nu pludselig, hvis Godsejeren ikke vilde beholde dem i sin Tjeneste, stode hjemløse og uden Erhverv, kun med ét Tilflugtssted: Fattighuset*).

Meklenburg og de øvrige tyske Smaastater byde os ellers forrige Aarhundrede igjennem saa omtrent et og det samme Skuespil: Fyrster, der efterligne Ludvig den fjortendes Pragt, hans Etikette og hans Maitressevæsen; Adelsmænd, der smigre disse Fyrster og følge i deres Fodspor efter bedste Evne; et tyrannisk, bestikkeligt Bureaukrati, en fanatisk og borneret Gejstlighed, nederst det i Tavshed lidende Folk. Man bygger Slotte og Kirker, holder Klapjagter og religiøse Disputatser, fører Krige og udskriver Skatter — alt sammen paa det brede Grundlag af disse arme Bønders krumme Rygge — et Grundlag, som ikke ryster, ikke forskyder sig noget Øjeblik. Man er sikker mod Oprør, og man bliver en Gang imellem saa rørt over disse tungt belæssede Menneskers Taalmodighed, at man i overstrømmende Humanitet svinger sig op til en Forordning om, at de maa skyde det Vildt ned, som ødelægger deres Marker**).

---

*) E. Boll, Geschichte Meklenburgs mit besonderer Berücksichtigung der Kulturgeschichte, II. — Alexander v. Lengerke, Landwirtschaft in Meklenburg, passim; Eggers nævnte Skrift o. fl.

**) L. Häusser, Geschichte der Rheinischen Pfalz II. p. 933. Jvfr. i øvrigt dette Værk II., 4 Bog og I. F. Knapp, Regenten und Volksgeschichte der Länder Cleve, Mark, Jülich, Berg u. Ravensberg III.

Først ved Franskmændenes Indtrængen i Tyskland ved Aarhundredets Slutning bliver der luftet ud i disse Pulterkamre: men endnu langt ind i den nyeste Tid træffe vi, ikke mindst i Landboforholdenes Ordning, hint bornerte, smaalige og brutale Prygleregimentes hæslige Spor.

Joakim Reinhard.

Kejser Hadrian.

(Slutning).

VIII.

Aelia Capitolina.

Da Jerusalem trods sine Ruiner endnu fortsatte sin Tilværelse, og Ruinerne ikke saa snart kunde forsvinde fra Jordens Overflade, skulde Judæas forhenværende Hovedstad for stedse miste sit Præg og sit Navn. Alle Jøder, som endnu havde deres Boliger her eller i dens Omraade. bleve uddrevne, og derpaa bleve romerske Veteraner, Føniciere og Syrere bosatte i den ny Koloni, som Kejseren gav Navnet Aelia Capitolina; han indviede den til sin egen Genius og Jupiter fra Kapitoliet, som havde besejret Jødernes Jehova. Jupiters Helligdom skulde fremtidig indtage det gamle Moria-Tempels Plads; hans Sejr over Jehova var imidlertid kun en tilsyneladende; thi Jødernes gamle Guddom erobrede dog i kristelig Opfattelse Rom og den hele Verden.

Planen til Kolonien blev lagt og denne paabegyndt før Jødekrigen, og strax efter sammes Afslutning blev Nybygningen igjen optagen og fortsat med Iver. Eusebius sætter Aelias Anlæg til Hadrians tyvende Regeringsaar, Hieronymus til det en og tyvende, altsaa er Kolonien bleven indviet i Aaret 136 eller 137; Mønter med Omskriften

Colonia Aelia Capitolina Condita have foreviget denne Grundlæggelse.

Det er kun et kristent Sagn, at Hadrian har overdraget Bygningen af det ny Jerusalem til Grækeren Akylas fra Sinope, som først havde været Kristen, derpaa blev udstødt af Menigheden og gik over til Jødedommen; han har gjort sig berømt som Oversætter af Bibelen paa Græsk. Naar Talmudisterne fortælle, at Kejseren først har overpløjet den gamle Stad som Tegn paa Vanhelligelse og derpaa opbygget den ny By, finder denne Fabel sin Forklaring enten i Kolonialmønten med Pløjemanden som et almindeligt Symbol eller i den romerske Ritus, i Følge hvilken en Plovfure blev dragen omkring en ny anlagt Stad.

Kolonien blev opført paa den gamle Stads Plads, men paa et formindsket Omraade; thi den østlige Skraaning mod Kedrons Bæk samt Zionsbjærget mod Syd laa uden for de hadrianske Mure, hvad alle Palæstinas Geografer have anerkjendt. Denne ny Stad Aelia bestemte Grundplanen for det ikke jødiske Jerusalem; det var Hadrians Stad, som Kejser Constantin og hans Moder Helena forefandt, da de her opførte deres berømte Kirker, og fraregnet Tidens Forvandlinger var det ogsaa dette Jerusalem, Araberne og Korsfarerne stiftede Bekjendtskab med.

Hadrian lod den ny Stad inddele i syv Kvarterer, i Spidsen for hvilke han satte særlige Embedsmænd, Amfodarker; han oprettede tvende Torvepladser, et Teater for Gladiatorkampe og andre offentlige Bygninger, af hvilke mange vel først bleve færdige efter hans Tid. Da Militærkolonien skulde være et fast Punkt, maatte den ogsaa have et Kastel, hvis Plads man vistnok maa søge paa samme Plet som det nuværende tyrkiske, altsaa Davidsborgen ved Jaffaporten, hvor de uforgængelige Levninger af Herodes's Taarne sikkert allerede af Hadrian bleve benyttede som Fæstningsværker.

Til det ny Tempel for Romerguden kunde man ikke

finde en mere egnet Plads end Morias, af Kæmpemure understøttede Klippeflade. Ganske vist laa ogsaa denne Plads siden Titus's Tider dækket af Grusmasserne fra Herodes's Tempel; men de mindskedes, efter som de afgave Bygningsmaterialer til den ny Stad. Zevs's Helligdom blev allerede paabegyndt før Krigen, siden Dio anfører dets Opførelse paa Jehovatemplets Plads som en af Aarsagerne til Judæas Rejsning. Endnu i det fjerde Aarhundrede, hvor denne hadrianske Bygning ikke mere var til, saae Pilegrimen fra Bordó, og efter ham ogsaa Hieronymus, paa Tempelpladsen en Rytterfigur af Hadrian og den »gjennemborede Sten« (nu til Dags el Sachra), som de sørgende Jøder plejede at salve. Det hadrianske Tempel kan kun have været af smaa Forhold, thi det findes ikke i det Katalog over Kejserens Bygninger i Jerusalem, som er sammenstillet i den alexandrinske Krønnike. Mønter fra Aelia fremvise en lille Rundbygning med en Zevsfigur i Midten, enten alene eller mellem Pallas og Hera; det er dog et Spørgsmaal, om man herved maa tænke sig hint Zevstempel. I øvrigt bære Mønter fra Kolonien foruden Zevs's Billede ogsaa Afbildninger af Astarte, Serapis (dette bliver fra Marc Aurels Tid hyppigere), Apollo, Dionysos og Dioskurerne; de godtgjøre, at det ikke er Jupiter Capitolinus alene, som har haft sin Kultus i den ny By.

Da Jerusalem under Constantin igjen blev de kristnes hellige Stad, blev Jupitertemplet og de øvrige Afgudstempler ødelagte, og da de kristne dernæst fandt hedenske Kapeller og Idoler paa de Steder, hvor efter deres Mening Calvariebjærget og Kristi Grav havde ligget, paastode de, at Romerne forsætlig havde vanhelliget disse hellige Steder og gjort dem ukjendelige. Over Frelserens Grav stod der efter deres Fortælling en Helligdom for Astarte eller den syriske Afrodite; paa Calvariebjærget blev den samme Gudinde æret, og i Bethlehems Grotte dyrkedes Tammus eller Adonis. En Marmorfigur, der forestillede et Svin og

var anbragt over den til Bethlehem førende Port, vil Hieronymus ikke uden Grund forklare som en Haan mod Jøderne, skjønt samme Dyr, der var helliget Ceres, for øvrigt ogsaa tjente Romerne til Felttegn.

Af Hadrians Bygninger i Jerusalem er der ikke bevaret kjendelige Levninger; thi det er kun en Formodning, naar man har villet finde hadrianske Levninger i Ecce-homo-Buen, i den prægtige Porta aurea, i den tredobbelte Port, i Basarens Søjleruiner eller i Underbygningerne ved Damaskusporten. Ingen Marmorindskrift i Jerusalem minder nu til Dags om denne Kejser eller Aelia Capitolina; medens saa mange Stæder i Riget have afgivet Inskriptioner i Videnskabens Tjeneste, har Jerusalem her nægtet sit Bidrag, kun en eneste Kejserindskrift med Antoninus Pius's Navn er bleven funden, og selv denne er værdiløs, medens et heldigt Tilfælde har bragt en avthentisk græsk Indskrift fra Herodes's Tempel for Dagens Lys; den forbyder under Dødsstraf enhver Ikke-Jøde at betræde det hellige Omraade *).

Hadrian lod uden Tvivl tiende Legion Fretensis blive liggende i Aelia, og ogsaa den sjette Ferrata forblev i Judæa som Garnison. Kejseren forbød Jøderne at betræde Jerusalem og Stadens Omegn, og dette umenneskelige Lovbud blev Aarhundreder igjennem staaende i Kraft; kun fik Jøderne i Tidernes Løb for Penge de romerske Vagters Tilladelse til at komme hen og græde paa Tempelpladsen en eneste Dag i Aaret, Mindedagen for Statens Ødelæggelse ved Titus. Pilegrimmen fra Bordó saae, som sagt, sammesteds Hadrians Statuer og den hellige Sten; paa denne Dag salvede Jøderne under Graad, Klager og Klædningernes Sønderrivelse hin Sten og gik derpaa atter stille bort;

*) Stenen med græsk Inskription opdagedes 1872 i Harâmsmuren af Clermont-Ganneau, og denne Relikvie fra Herodes's Tempel opbevares nu i Louvre.

denne gribende Mindefest, den ældste i Historien, gjentages endnu stadig ved Jerusalems Klagemur som en historisk, men nu lidt vel theatralsk Sørgehandling*).

Aelia Capitolina vedblev at bestaa som hedensk Stad ned til Kejser Constantin, og Kejser Commodus maa have indlagt sig særlige Fortjenester af Staden, siden han tillagde den Navnet Commodiana. Jerusalems Navn udsluktes alligevel ikke, men vedblev at mindes, og navnlig benyttedes det af Biskopperne, hvorvel det officielt var afløst af Aelia; ja det sidste Navn vedblev at holde sig for Staden og Bispedømmet Jerusalem hele tre Aarhundreder efter Constantins Tider. Da Kalifen Omar Aar 637 erobrede den hellige Stad, havde den endnu beholdt sit officielle Navn; thi i Kalifens Fribrev benævnes den Aelia, og ikke Jerusalem**).

IX.

Hadrians sidste Leveaar. — Aelius Verus's Adoption og Død.

Efter at have gjennemvandret sit Rige færdedes Kejseren altsaa atter i Cæsarernes Palads; han var aldrende, træt, venneløs; han byggede paa sin Villa ved Tibur, paa sit Gravmæle i Rom; hans Livs Opgave var opfyldt, tiltagende Sygelighed forbitrede Resten af hans Liv, og han plagedes derhos af Bekymringer for at give Riget en Efterfølger; thi som alle sin Forgængere paa Vespasian nær havde heller ikke Hadrian nogen Livsarving.

Hadrian behøvede ikke engang at være nogen særdeles skinsyg Natur for med Mistanke at iagttage eller, som

*) Forfatteren var ved Paasketid 1882 Vidne hertil.

**) Den første Mønt, de arabiske Erobrere lod slaa i Jerusalem, bærer Navnet Aelia med kufisk Skrift.

Spartian udtrykker sig, at hade alle dem, der som mulige Tronarvinger med slet dulgt Begjærlighed afventede hans Død. Enhver Hersker, der har udfoldet en lang betydningsfuld Virksomhed, maa ved sit nærmende Endeligt føle sig betagen af pinlige Følelser; Hadrians nærmeste Arvinger vare hans Svoger Servianus og dennes Barnebarn Fuscus Salinator. Den sidstes Fader, en Consular og Ven af Plinius, havde ægtet en Datter af Servianus og Domitia Paulina, og Fuscus var en Frugt af dette Ægteskab. Astrologer havde spaaet, at den unge Mand skulde modtage Purpuret, og det har Kejseren rimeligvis faaet Nys om; andre Tronkandidater vare Platorius Nepos, en tidligere Yndling af Hadrian, og Terentius Gentianus, som Senatet gav Fortrinnet.

Det forlyder ikke, at Augusta Sabina har taget Del i disse Paladsrænker om Tronfølgen, som Tilfældet var med Trajans Hustru; hun fandt vel heller næppe Tid dertil, thi hun afgik ved Døden Aar 136. Bagtalelsen havde travlt med at give Kejserens Had og Gift Skyld for hendes Død. Fra lignende urene Kilder hidrøre vel ogsaa Aurelius Victors Fortælling, at Sabina blev behandlet næsten som Slavinde af sin Ægtefælle og tvungen til at tage Døden; hun skal endog offentlig have ytret, at Hadrians Karakter var saa umenneskelig, at hun selv havde forhindret sit Svangerskab, da en Søn med ham utvivlsomt vilde være bleven en Forbandelse for Menneskeslægten. Da man har et lignende Udsagn fra Neros Fader, Agrippina den yngres Mand, fælder denne Fortælling sig selv; Hadrians aandløse Biografer have i endnu højere Grad end Tacitus og Svetonius øst af Roms Skandalhistorie.

Vi have intet nærmere Kjendskab til Hadrians huslige Forhold, dog har han næppe elsket Sabina, og de smukke Medailler med Omskriften Concordia Augusta ere vel snarest en bitter Ironi over deres ægteskabelige Lykke; men offentlig viste Kejseren altid sin Hustru den skyldige

Agtelse, og saaledes har ogsaa Samtiden set hende som Gudinde ved hans Side; dog synes først Antoninus Pius at have apotheoseret hende. Ogsaa paa anden Maade er hendes Minde bevaret i Indskrifter og Medailler fra Rom og Kolonierne; hendes talrige Buster fremvise et fornemt Ansigt, men uden Ynde, en høj kraftig Pande, stor Næse, omkring Munden et Træk af stolt Misfornøjelse, der synes at retfærdiggjøre det Prædikat »vranten«, som tillægges hende. Sabina var maaske en af de Damer fra den trajanske Hofkreds, som udmærkede sig ved fremragende Dannelse; heraf kom hendes Trang til at omgive sig med aandrige Mænd, hvad den mistroiske Hadrian engang straffede med at fjærne Svetonius og andre Mænd; dog kun i det tavse Marmor lever denne, rimeligvis ulykkelige Avgusta en skyggeagtig Tilværelse.

Alle Tronkandidater bleve endelig satte i Ophidselse ved Kejserens Afgjørelse; thi hans Valg faldt paa Lucius Commodus Verus, hvad der maatte saa meget mere overraske, som den udkaarede var Svigersøn af hin Negrinus, hvem Senatet havde ladet henrette som Majestætsforbryder i Begyndelsen af Hadrians Regering; det ser næsten ud, som om Kejseren har villet sone en Skyld.

Den udkaarede Tronarving var en Søn af Cejonius Commodus, der hørte til en Consularfamilie, som stammede fra Etrurien. Han havde været Prætor Aar 130, og allerede den Gang havde hans Hustru Domitia Lucilla født ham en Søn Lucius Verus, som senere blev Marc Aurels hæderløse Medregent. Hans sjældne Skjønhed og fortryllende Ynde havde erhvervet ham Kejserens Gunst, han ledsagede ham paa Nilrejsen, og det manglede derfor ikke paa ondskabsfulde Udtydninger, der i ham saae en anden Antinous. Lucius Verus glimrede ved Vid og Veltalenhed, han improvisorede lige saa gode latinske og græske Vers som Kejseren selv, og denne bar over med hans Udsvævelser. Verdensmanden Lucius Commodus fortsatte kun Hadrians

og i det hele taget Roms Traditioner, naar han stillede Epikurs Grundsætninger op mod Stoikerne. Han opfandt en Postej*), som begyndte at vinde Hadrians Bifald. og det var en Fortjeneste af det kejserlige Kokken; men Kejseren, der ofte havde sovet paa den blotte Jord som en simpel Soldat, har vel næppe sat lige saa stor Pris paa en anden af hans Yndlings Opfindelser, nemlig en særlig kunstig Seng med Omhæng af Net, hvorpaa Lucius plejede at hvile, duftende af persiske Salver og med Ovids Amores i Haanden. Sine Løbere, som han ubarmhjærtig lod løbe, havde han udmajet som bevingede Kjærlighedsguder og tillagt Vindenes Navne. Pedanten Spartianus bemærker til disse Yppigheder, at de ganske vist ikke vare moralske, men heller ikke statsfarlige; de vise i det mindste tydelig nok, at den hadrianske Hofholdnings Simpelhed og hans Bestræbelser for at forbedre Romernes Sæder ikke mægtede at udslette Samfundets Laster. Endnu Justinus beklager de Børn, som til Trods for Hadrians Forbud bleve offentlig solgte til Koblerne i Rom, og Epiktet kunde spotte Kvinderne, der slugte Platons Republik, fordi den docerede Kvindefællesskab. Da Lucius Commodus's Hustru beklagede sig over hans Kjærlighedsæventyr, svarede Ægtemanden med Ro: Hustru er et Æresnavn og betyder ikke Fornøjelse**). Hvis Verus nu virkelig ikke var andet end en udmarvet Vellystning, vilde hans Valg kun yde Hadrians Dømmekraft ringe Ære; men enten har Kejseren vel hos ham fundet Egenskaber, som i hans Øjne gjorde ham værdig til Tronen, eller han har skuffet sig med Hensyn til ham; man tager dog næppe fejl,

---

*) Spartian kalder denne berømte Postej „pentaformacum“, da den bestod af So-Yver med Dele af Fasan, Paafugl, Skinke og Vildsvin, indbagt i en Sukkerskorpe.

**) Med Lucilla havde han foruden den senere Imperator L. Aurelius Verus ogsaa nogle Døtre, af hvilke en var forlovet Marcus Aurelius, men blev vraget af ham.

naar man antager, at Verus's i Sandhed kongelige Skjønhed har daaret ham mest.

Da Kejseren havde besluttet denne Adoption, søgte de skuffede Medbejlere at lægge den Hindringer i Vejen, og den var derhos alle Romerne imod. Ligesom ved sin Regerings Tiltrædelse saaledes ogsaa ved dens Slutning saae Hadrian sig truet af en Sammensværgelse, og den Tanke, at han efter en tyveaarig, vís Regering dog ikke maatte være sin egen Herre, bragte ham ude af sig selv. Hovederne for de misfornøjede vare hans egen Svoger og dennes Barnebarn Fuscus, en Olding paa halvfemsindstyve Aar og en Yngling paa sytten; men Kejserens Raseri var saa grænseløst, at han end ikke skaanede denne Alder. Han lod de ulykkelige henrette eller tvang dem til at give sig Døden; Hadrian befandt sig den Gang i en Villa ved Tibur, hvor han laa syg, udmattet af Blodtab, og fra Tibur synes han simpelthen at have udsendt sine Dødsbud; thi der forlyder intet om en Majestætsproces for Senatet.

Dio fortæller, at Servianus før sin Død kaldte Guderne til Vidne paa sin Uskyldighed og besvor dem ikke at lade Hadrian dø, naar han mest længselsfuldt ønskede det. Da han kjendte Kejserens pinefulde Tilstand, kunde hans Forbandelse saa meget lettere gaa i Opfyldelse. Hans Hustru Paulina var vel allerede død før ham, og Hadrian har ikke mindet sin Søster ved nogen offentlig Æresbevisning, hvad man bebrejdede ham som Ukjærlighed; han har rimeligvis i længere Tid levet paa uvenlig Fod med disse sine nærmeste Slægtninge.

Servianus og hans unge Barnebarn vare ikke de eneste Ofre for Hadrians sygelige Ophidselse; ogsaa andre Personer skal han offentlig eller hemmelig have skaffet af Vejen; hans hemmelige Politi fik nok at gjøre. En Despot laa skjult i hver romersk Kejser, ogsaa Hadrian havde enkelte Minder derom, og netop denne Modsætning til hans Væsens skjønne Menneskelighed i det hele og store har

dybt prentet disse Bloddomme i hans Samtids Eftermæle. Ere hans Levnedsbeskriveres Beretninger sande, har Hadrian endog af lunefuld Misstemning og Misundelse styrtet sine bedste Venner i Elendighed eller tvunget dem til Døden; men det er dog mer end taabeligt, naar Marius Maximus paastaar, at Hadrian har været grusom af Naturen og kun gjorde saa meget godt af Frygt for at friste Domitians Skæbne. Herimod staar Dios Dom, som siger, at han var saa lidet blodtørstig, at han straffede ham fjendtligsindede Personer kun ved at skrive til deres Fædrenebyer, at de havde fortjent hans Mishag.

Kejseren adopterede sin Tronarving i Aaret 136, rimeligvis den 10de Avgust, Aarsdagen for hans egen Tronbestigelse. Han gav ham Navnet Aelius og Titelen Cæsar; tidligere havde alle Medlemmer af det regerende Kejserhus ført det juliske Cognomen, og først Hadrian tildelte sin designerede Efterfølger dette Efternavn som en Værdighed. Verus modtog samtidig sit andet Konsulat for Aaret 137 og den tribuniciske Myndighed, og Kejseren fejrede hans Adoption med Cirkuslege og rige Gaver til Folket og Hæren. For at den ny Cæsar kunde godtgjøre sin praktiske Duelighed og føje Prokonsulatet til sin Embeds-Løbebane, modtog han Bestyrelsen af Pannonien, det samme Land, hvor Hadrian selv havde lært Regeringskunsten. Først i Begyndelsen af Aar 137 drog Verus der hen som Prokonsul, eftersom Tribunmagten gav ham Imperium proconsulare uden for Staden. Inskriptionen paa en Statue, Aelius Verus rejste i Pannonien for sin Adoptivfader, beviser, at han opholdt sig her endnu i Avgust Maaned. Spartian bemærker, at han kun høstede tarvelig Anerkjendelse for sin Duelighed som Statholder.

Enten nu hans Helbred var saa rystet, at den ikke tilstedede ham et længere Ophold i Donaulandene, eller Tiden for hans Sendelse var udløben, nok sagt, han vendte allerede før Udløbet af 137 tilbage til Rom, og her overlod

Kejseren ham Regeringen, medens han trak sig tilbage til sin Villa i Tibur; dog Vellystningen Verus blev snart dødssyg, Hadrian saae sine Forhaabninger tilintetgjorte og sukkede over, at han havde støttet sig til et brudt Rør. Han angrede sit ubetænksomme Valg; men det var kun ondskabsfuld Bagtalelse, naar man paastod, at han ene og alene havde adopteret Verus, fordi han forudsaa hans snarlige Død. Spartian, som eftersnakker dette Rygte, anfører profetiske Vers af Hadrian om Verus og andre Udsagn, hvis Sandhed bekræftedes af Magien og Stjærnerne. Den syge Cæsar havde affattet en smuk Tale for at lykønske Kejseren den 1ste Januar og takke ham for hans Naade; dog netop samme Dag bortrev Døden ham til Verdens Lykke; en Mand som Verus passede godt for Caligulas og Vitellius's Tider, men ikke i et Aarhundrede, der slog om til Stoicisme; Epikur traadte tilbage og overlod Epiktet og hans Elever Vejen til Kejsertronen. Mindet om Verus blev en Stund holdt levende ved hans ligeartede Søn, der havde den Ære at være Marc Aurels taalte Medregent, og dernæst havde Aelius Verus jo ogsaa opfundet hin berømte Postej, der overlevede ham som det berømteste Mindesmærke; den var selv Kejser Alexander Severus's Yndligsret.

X.

Antoninus's Adoption. — Kejser Hadrians Endeligt.

Hadrian laa paa sit Sygeleje; han sammenkaldte de fornemste Senatorer og drøftede i en melankolsk Tale de tvende Arter Tronfølge, det arvelige og Valgmonarkiet; den sidste gav han selv Fortrinnet; thi en Sons Egenskaber bestemmes af Naturen, som ogsaa skaber skrøbelige og fornuftsløse Væsener, medens det staar den forstandige frit at

træffe det bedste Valg. Saaledes var hans Valg først faldet paa Verus, og nu da Skæbnen havde bortrevet ham, havde han udsøgt en Hersker, der forenede alle onskelige Egenskaber; denne Mand var Aurelius Antoninus, som aldrig havde tænkt paa Tronen, men om hvem han var overtydet, at han af Kjærlighed til ham selv og Senatet, om end nødig, dog nok vilde modtage den tilbudte Værdighed. Hadrian gav ham Frist til at overveje, om han vilde gaa ind paa Adoptionen og den hertil knyttede Betingelse, nemlig selv at adoptere tvende unge Mænd, Marcus Annius Verus (senere kaldet Antoninus), en Søn af hans Hustrus Broder, og Lucius Verus, en Søn af den afdøde Cæsar Aelius Verus. Dette skete, og det var et dobbelt Held for Verden; thi Hadrians vise Beslutning havde den at takke for de tvende Kejsere, det romerske Riges Prydelser, Antoninus Pius og Marc Aurel; døende skjænkede han Menneskeslægten denne Gave, den største af alle hans talløse Velgjerninger.

For øvrigt mødte ogsaa dette nye Valg Modstand hos saadanne Mænd, som saae sig skuffede i deres Forventninger, t. Ex. L. Catilius Severus; han havde været Hadrians Ven, først hans Efterfølger i Overbefalingen over Syrien (117—119). dernæst Prokonsul i Asien, sluttelig, som det synes, Valerius Asiaticus's Efterfølger som romersk Bypræfekt. Hadrian nøjedes med at fratage ham hans Embede.

Den ny Cæsar Antoninus hørte til den aureliske Gens og stammede fra Nîmes i Gallien; hans Hus var rigt paa alvorlige og udmærkede Mænd, thi Cæsarernes Herredømme kunde dog ikke kvæle den gammelromerske Dyd i alle Familier. Antoninernes Familie var aandelig beslægtet med en Cato, Thrasea og Helvidius; den var besjælet af en filosofisk Verdensopfattelse, der slog over i Tungsind. Den udvalgte Kejsers Onkel paa mødrene Side, Arrius

Antoninus, havde været Konsul tvende Gange og var berømt for sine udmærkede Egenskaber, efter Capitolinus's Udsagn et helligt Menneske. der beklagede Nerva, da han besteg Tronen. Antoninus's Forældre vare Consularen Aurelius Fulvus, en melankolsk, sygelig Mand, og Arria Fadilla, der efter sin Mands Død indgik nyt Ægteskab med Julius Lupus. Antoninus selv var født den 19de Septb. 86 i Lanuvium og derpaa opdragen i Lorium; han beklædte Kvæstor- og Prætorembedet med Udmærkelse og var derpaa Konsul i Aaret 120; Hadrian optog ham blandt de fire Konsularer, hvem han betroede Italiens Styrelse, og overgav ham det Omraade, hvor han havde sine fleste Besiddelser. Derpaa modtog han før Aar 135 Embedet som Prokonsul i Asien og forvaltede det saaledes, at han endog overstraalede sin Morbroder Arrius Antoninus, som ogsaa havde været Prokonsul sammesteds. Efter hans Tilbagekomst optog Kejseren ham i Statsraadet, og Capitolinus fortæller, at han her stedse afsagde en formildende Kjendelse. Det var altsaa en Mand paa to og halvtredsindstyve Aar og med en stor Erfaring i Statsstyrelsen, hvem Hadrian havde bestemt til sin Efterfølger.

Antoninus var formælet med Annia Galeria Faustina, en Søster til Aelius Verus; hun havde født ham tvende Sønner; men da disse allerede vare afgaaede ved Døden, adopterede Hadrian ham kun under den Betingelse, at han selv tog Marcus Annius Verus og den omtalte Lucius Verus i Barns Sted. Den første Yngling, der var født 26de April 121, var en Søn af Prætoren Annius Verus og Domitia Calvilla, altsaa en Broderson af Faustina; Hadrian, der holdt meget af Drengen, havde tillagt ham Binavnet Verissimus paa Grund af hans Sandhedskjærlighed.

Den ny Tronarving blev altsaa adopteret 25de Febr. 138 og antog Navnet T. Aelius Hadrianus Antoninus; efter at have holdt sin Taksigelsestale i Senatet modtog han som

Medregent og Cæsar den prokonsulariske og Tribunmyndigheden. *)

Imidlertid pintes Kejseren af de heftigste Smerter, da Vattersot havde slaaet sig til Blodmangelen. Den en Gang saa livsglade Vandringsmand, den ny olympiske Zevs, Folkeslagenes Velgjører og Frelser, som havde prydet Jorden med Skjønhedens Værker, fik et Endeligt, saa rædselsfuldt, at den døende Hadrian afgiver det mest rystende Exempel paa al jordisk Storheds Intethed; han døde, som en Gang Tiberius, daglig uden at dø. Lægekunsten og Magien bragte ingen Hjælp; Lægerne vakte kun den lidendes Sarkasmer, i Satirer spottede han deres Uvidenhed og udbrød i den bekjendte Talemaade: mange Læger ere Kongens Død**); han havde ikke Styrke til at give sig selv Døden, skjønt han forsvarede Selvmord og en Gang havde givet Filosofen Euphrates Tilladelse dertil. I sine Pinsler forlangte han Gift eller et Dolkestød og bød Guld og Strafløshed derfor; men ingen vovede at lægge Haand paa Kejseren, og Antoninus vaagede over ham. En af sine Yndlingsslaver, Jazygieren Mastor, havde han bragt saa vidt, at han lovede at dræbe ham; han viste Slaven det Sted under Brystet, hvor Lægen Hermogenes havde lært ham, at et Dødsstød vilde være ufejlbart; men da det kom til Stykket, flygtede Mastor, og en Læge, der havde vægret sig ved at række Kejseren Gift, dræbte sig selv. Tidens Overtro omgav Hadrians Dødsleje med vidunderlige Legender: medens han selv var uhelbredelig, gav han ved den blotte Berørelse blinde Mennesker Synet. Denne Lægekraft tilskrev man

---

*) Siden Augustus's Tider havde Kejserne altid tildelt deres Adoptivsønner Prokonsulatet, men heraf fulgte dog ikke med Nødvendighed, at Cæsarerne strax førte Titelen Imperatorer.

**) Epiphanias paastaar endog, at Hadrian har affattet et Smædeskrift mod Lægerne, og Dio omtaler et Brev, hvori Hadrian udsiger om sig selv, hvilken Pine det er at ville og ikke at kunne dø, Hamlets Klage i den berømte Monolog.

dog ingenlunde Hadrians personlige Gaver, men hin Trælleslægt betragtede denne Kraft som en Ytring af den Kejseren tillagte Guddommelighed, og allerede Alexandrinerne bragte øjensyge og værkbrudne til Vespasian, for at han kunde læge dem.

Hvor den ulykkelige befandt sig, om i Cæsarernes Palads eller i Villaen ved Tibur, er uvist; han søgte endnu en Gang Lindring for sin Kval i Bajæs balsamiske Luft, efter at have overdraget Antoninus Regeringen, men snart lod han ham atter kalde til sig i Forudfølelsen af den snarlige Død. Døende udtalte han de latinske Vers, der ere os opbevarede:

Animula, vagula, blandula,
Hospes comesque corporis,
Quae nunc abibis in loca
Pallidula, rigida, nudula,
Nec ut soles, dabis jocos. Spart. c. 25.*)

Versene ligne alt for meget Hadrian til ikke at være af ham; medens hans Sjæl omspændes af Dødens Nat, kaste de Streiflys over denne gaadefulde Menneskenatur, hvem Sarkasmer ikke en Gang forlade i Døden.

Den 10de Juli 138 havde Hadrian den Lykke at udaande i Armene paa et af de mest ædle Mennesker, hvem han selv havde udvalgt til sin Efterfølger. Antoninus lod med stor Højtidelighed Kejserens Lig brænde i Ciceros Villa i Puteoli, og her forvaredes Asken saa længe, til Senatets Had mod den afdøde havde lagt sig; thi Senatorerne vare dybt forbitrede over hans sidste Grusomheder, skjønt Antoninus havde reddet mangen forfulgt. Hos mangen Senator gav vel ogsaa Gammelromerens Opposition sig Luft; i deres Øjne maatte Hadrians kosmopolitiske Retning være et Frafald fra Statens Traditioner; thi havde denne Kejser ikke

---

*) Flygtige, smigrende Sjælelil, Legemets Ven og Følgesvend, paa de blege, stivnede, nøgne Steder, hvor du nu drager hen, vil du ej spøge paa vanlig Vis.

langt mere været en Græker end en Romer? Havde han ikke mindsket Roms Forrettigheder, i det han stillede Provincialerne lige med romerske Borgere? Senatet gjorde sine Rettigheder gjældende, kritiserede den døde Princeps's Handlinger og fandt, at den Hadrian, hvem Grækenland i levende Live havde fejret som Zevs, ikke efter sin Død var værdig til guddommelig Ære hos Romerne; det havde Mod til at minde om, at Fyrstens Apotheose var afhængig af Senatets Dom, og at det havde nægtet den myrdede Domitian denne Ære, skjønt Hæren forlangte dette.

Denne Senatets Adfærd satte den fromme Antoninus i stor Bestyrtelse; men det lykkedes ham dog sluttelig ved Bønner, Taarer og Klager at sætte Hadrians Consekration igjennem, og allerede denne kjærlighedsfulde Handling indbragte ham Tilnavnet »Pius«, den fromme. Divus Hadrianus's Aske lod han bringe til Rom og bisætte i det ny Mausoleum, og senere indviede han et Tempel for Hadrian paa det af ham anlagte antoninske Forum. Ogsaa i Ciceros Villa i Puteoli rejste han et Tempel for den gudblevne Kejser, og han indsatte Præster, Flamines og Sodales, der omtales i Inskriptioner endnu fra Aar 193. Hadrian synes efter sin Død at være bleven særlig fejret i Puteoli, hvor hans Adoptivsøn indstiftede Legene Pialia eller Eusebeia til hans Minde, og de græske Stæder rejste ham Mindesmærker efter en Beslutning af Filhellenerne.

Man har gjort den Bemærkning, at Hadrians Buster udvise et fremmedagtig, uromersk Aasyn; det har intet af Juliernes latinske Skjønhed eller af den milde Alvor i Trajans Træk; det er mejslet af et mere sanseligt Stof, som hverken vækker Sympathi eller overhovedet kan kaldes genialt. Det stærkt krusede, kraftige Haar beskygger en Pande, som ikke synes at kunne tilhøre en Tænker, og det kortklippede, raa Skjæg snarere mispryder end pryder Ansigtet; Hadrian skal have baaret det for at skjule Ar. Dette Marmoraasyn gjengiver ikke et Afbillede af alt, hvad

der udgjorde denne sælsomme Mands sammensatte Karakter: Svælgen i Grækenlands aandelige Nydelser, orientalsk Sanselighed, enthusiastisk Dilettanteri i hver Kunstart, sofistisk Mangesidighed, lunefuldt Temperament, ubegrænset Forfængelighed, ironisk Spottesyge, Grubleri og Mystik, og samtidig en Statsmands Klarhed, organisatoriske Forstand, Selvbeherskelse og Maadehold, Humanitet og ødsel Gavmildhed; hvem kan vel finde alle disse Modsigelser samlede i Hadrians Billeder? man vil sikkert ikke gaa forbi hans Buster uden at spørge, hvem de fremstille, denne i Sandhed fornemme, saa selvbevidste Mand, med det spørgende Blik og Iagttagerens stille, spillende Smil om Munden; det maa have været Billedet af en Mand, der har været suveræn paa et eller andet af Livets Omraader og staaet over sin Tids Aander.

Kejser Julian, der forstod at tegne sine Forgængeres Portræter med ondskabsfuldt Vid, har i sit olympiske Skyggespil »Cæsarerne« sammenfattet Hadrians Væsen i følgende Sætninger: »Der fremtraadte en Mand, med et langt Skjæg og en stolt Gang; han syntes blandt andet at være særlig hengiven til Musik og saae ofte op mod Himmelen som en, der giver sig for meget af med forbudne Kunster. Da Silen saae ham, spurgte han: Hvad tykkes eder om denne Sofist? Søger han maaske sin Antinous? Lad dog en eller anden give ham at forstaa, at Drengen ikke er her, og betyde ham at lade sit taabelige Narreri fare.« Selv en satirisk Dom over Hadrian har sit Værd, naar den kommer fra en saa aandrig Mands Mund, som selv var Kejser paa en Tid, hvor Traditionen om hans Forgængere endnu var levende. Julian betegner ham som Musernes Ven, som Sofist, Mystiker og Antinous's Elsker.

I Antinous ligger visselig Hadrians største Hemmelighed skjult; denne Ynglings Marmorskikkelse, som den staar for os under Dionysos's Billede, kaster et spøgelsesagtigt Lys over Kejseren, det er Nøglen til hans Biografi; men heller

ikke her komme vi synderlig vidt, om den end som en Fakkel synes at belyse gyselige Afgrunde i Hadrians Sjæleliv.

At udgrunde en saa usædvanlig Fyrstes Natur tiltaler Psykologen langt mere end hine afsindige Forbrydere paa Cæsarernes Trone, en Caligula, Nero eller Domitian; kun den menneskehadende Eneboer Tiberius vækker en lige saa stor Interesse ved sin Modsætning til den rastløse Vandringsmand Hadrian.

Kejserens ældste Levnedsbeskrivere ere i saa stor Forlegenhed, at de kun sammenstille de skærende Modsætninger i hans Natur. Spor af Sønderrevethed og Verdenslede have de naturligvis ikke lagt Mærke til; det er først en moderne Opfattelse af Hadrian. Er den rigtig? Hver Linje i Marc Aurels Dagbog taler for, at denne Filosof i Kejserpurpuret har næret en tungsindig Verdensforagt; men Hadrians stort anlagte Natur frembyder intet tilsvarende; han regerede Riget med Klogskab og Kraft som en ægte Romer; han nød Livet med antik Glæde; han gjennemvandrede Verden og fandt den enhver Møje værd, han har »restavreret« og paa ny smykket den.

Vi vide rigtignok ikke, hvilket Resultat han har faaet ud ved Enden af sit Liv; maaske hans Sum endog faldt sammen med Marc Aurels Regering: »Alt legemligt er en Strøm, alt sjæleligt Drøm og Indbildning, Livet er en Kamp og Vandring ud i det ukjendte, og Efterverdenens Ros hedder Forglemmelse.«

Hadrian var en Ødeland i storslaaet Stil som faa Herskere før og efter ham, og netop fordi han var saa, maatte han ogsaa prøve Menneskenes Utak som faa andre. »Dog, hvor mange Phaetons Brande, hvor mange Deucalions Syndfloder udfordres ikke for at straffe Jordens bundløse Slethéd?«

I sin Alderdom antager Hadrian enkelte Træk, som passe for en Timon fra Athen; han hader og ødelægger sine

maaske uskyldige Venner sammen med falske Venner; men han holder dog i Sandhed af ét Menneske, og efter den mest kvalfulde Dødskamp dør han i Antoninus's Arme, idet han med et ironisk Spørgsmaal tager Afsked fra sin Sjæl, som vandrer bort i ukjendte Lande, og selv dette Spørgsmaal aander ikke Had, men glade Minder om den skjønne jordiske Verden.

Hadrians Aand kaster stærke Reflexer ind i sin Tidsalders Ideværden, og først her træder hans menneskelige Betydning helt for Dagens Lys.

Stoikerne og Kynikerne under den romerske Kejsertid*).

Oldtidens forskjellige Filosofskoler vedbleve at bestaa langt ned i Kejsertiden; de kunde baade i Rom, Grækenland og Asien opvise højt fejrede Navne; Platonikere og Peripatetikere, Pythagoræer og Stoikere opretholdt de antike Tankesystemers Traditioner, og saafremt Filosofien kan drage Fordel af Tankens Frihed, nød den samme i fuldeste Maal netop under det romerske Monarki. Lære- og Tankefriheden var uindskrænket i hele Riget, Oenomaos af Gadara kunde paa Hadrians Tid fornægte Gudernes Tilværelse uden at blive dømt til at tømme Skarntydebægeret, og ganske vist have Flavierne, endog Vespasian, fordrevet Filosoferne fra Rom, men kun af Hensyn til deres politiske Grundsætninger. Dog Filosofien var selv bleven ufrugtbar, Tiden udmattet og idéfattig, og denne Tankefadhed kunde Kristendommen uden Vanskelighed mestre; den mødte ikke paa sin Vej nogen Plato eller Aristoteles, kun deres Formler, som ikke fyldestgjorde Aanden; der fandt her samme Forhold Sted som i den gamle Religion.

---

*) Efter F. Gregorovius: Der Kajser Hadrian. Stuttg. 1884.

Hin Tidsalders faa Tænkere unddrage sig vort Blik, da vi ikke have deres Skrifter; men Lukian har sørget for, at det filosofiske Tiggerproletariat kommer til Skue massevis. I Hermotimus paaviser han Intetheden i hine Duodezfilosofers Syllogismer, Tro og Meninger og godtgjør, at Lyksaligheden kun bestaar i praktisk Handling; i Auktionen over Filosofskolerne og i Fiskeren drukner han alle disse Sværme under sin sprudlende Vittighedsstrøm; men hans Spot gjaldt dog kun hine Karikaturer; han var ikke saa fad, at han ringeagtede Tankens Helte.

Blandt Kejserdømmets Filosofskoler gaves ligefuldt en, der vandt verdenshistorisk Betydning, nemlig Stoikerne. Ganske vist er Nyplatonismen allerede et Foster af denne Tidsalder, men først Plotinus uddanner den i tredje Aarhundrede til et virkeligt System; men siden Quintus Sextius havde grundlagt den stoiske Skole i Rom, blev Stoicismen Trosbekjendelsen for de ædleste Aander blandt Romerne; den forenede de virkelig aristokratiske Karakterer, som forstode at dø med Sjælsstorhed. I Kejsertiden havde Stoa'en sine Martyrer saa godt som Kristendommen; Musonius Rufus og Seneca vare dens mest glimrende Repræsentanter i det første Aarhundrede; i det andet Aarhundrede kom den til Magten, og den sluttede sin store Epoke med Marc Aurel paa Kejsertronen.

Rom med sine Forbrydelser og sit Trællesind, men ogsaa med sin Kosmopolitisme var bleven den naturlige Jordbund for den stoiske Moral, medens Zenos og Chrysippos's Skoler længst vare gaaede i Forfald i Østen. Selv den nye Stoicismes Fører, Epiktet, en Hellener fra Hierapolis i Phrygien, uddannede sig paa Neros Tid i Rom som Slave hos Kejserens frigivne Epaphroditos, og han var en Elev af Musonius Rufus og Euphrates. Under Domitian blev han med de øvrige Filosofer fordreven og levede og docerede senere i Nikopolis i Epirus; hans Dødsaar er ubekjendt, men enten døde han i Hadrians sidste eller i

Hadrians første Aar; thi Spartians Angivelse, at denne Kejser endnu har staaet i Forbindelse med Epiktet, ser ganske vist lidt tvivlsom ud, men lader sig dog ikke modbevise. Stoa'en var siden Nervas Tider bleven en offentlig Magt og kunde derfor ikke undgaa Hadrians Opmærksomhed; men denne Kejsers sofistiske Natur hindrede ham i at blive Tilhænger af et enkelt Tankesystem; han ærede Epiktet uden at være en Stoiker. Arrian har overleveret Efterverdenen det ædle Billede af denne Dydslærer, der kunde sige om sig selv, at han var født som Slave og Krøbling og fattig som Iros, men dog havde været de udødeliges Yndling; hvad Plato og Xenophon vare for Sokrates, blev hin Hadrians Statsmand for Epiktet.

Arrians »Euchiridion« er det andet Aarhundredes stoiske Evangelium, en Fører gjennem alle Livets praktiske Forhold;*) thi Moralen er Kjærnepunktet i den stoiske Lære, som erkjendte Pligtlæren for sin største Opgave og derfor gav Afkald paa Spekulationen. Man har villet tilskrive en kristelig Forfatter denne Andagtsbog, saa meget stemmer den overens med den evangeliske Moral; men denne Overensstemmelse er jo ogsaa i Senecas Skrifter saa stor, at man har gisnet paa, at han var en hemmelig Kristen. Selv hos Marc Aurel er denne Lighed paafaldende, og den Moral, som kunde aftvinge Stoikerne selv Buddet om Kjærlighed til Fjenden, er i Sandhed saa ophøjet, deres Ydmyghed over for Gudens Vilje saa stor, at denne sædelige Strømning hos Hedenskabets Aander synes at bevise Kristendommens historiske Nødvendighed, ja endnu mere, den tvinger til at opkaste det Spørgsmaal, om Stoicismen ikke havde mægtet at uddanne sig til en, Kristendommen lignende Verdens-

---

*) Flavios Arrianos har selv med ordret Nøjagtighed gjengivet Epiktets filosofiske Foredrag, af hvis 8 Bøger den endnu bevarede første Halvdel giver de bedste Bidrag til vor Kjendskab til Stoikernes Moral, dels affattet den oven omtalte „Enchiridion", en kortfattet Haandbog i Morallæren.

religion, en Art filantropisk Samfund, men uden Mirakler, Dogmer og Præstehierarki, saafremt Jesus ikke var bleven født. For øvrigt have Stoikerne ringeagtet Kristendommen, og denne ene Kjendsgjerning beviser allerede deres Ideers Uafhængighed af den ny Religion. De saae med Studsen paa Martyrernes Offervillighed, men beundrede den ikke; de opfattede den kun som en Slags trodsig Fanatisme eller en Art Epidemi, der var bleven en Vane, men ikke som en Daad, udsprungen af den filosofiske Overbevisning, som havde gjort Cremutius Cordus, Thrasea og Helvidius Priscus til Helte.

I Spidsen for »Enchiridion« stilles den Sætning: Mennesket har kun sine Handlinger i sin Magt; disse ere fri, alt andet uden for Menneskesjælen, t. Ex. Lykkens Gunst o. s. v., er ufrit, og herover raader det ikke. Derfor maa vi ikke klage over Mangel eller Tab af slige Ting, vi skulle kun begjære, hvad der er vort, d. v. s., hvad vi have Magt over; alt, hvad der er i Modstrid hermed, skulle vi foragte. Man kan sammenfatte Stoicismen i de Ord: Taal og forsag! Hovedsagen er den rigtige Adskillelse mellem, hvad der kan være, og hvad der ikke kan være af Betydning for os. Alt kommer an paa Forestillingens Art. Objektiviteten, som paatrænger sig vort Begjær, er en Fantasi, d. v. s., en i Forestillingen optagen Fremtoning, og det er vor Sag at udgrunde, hvad sandt der er i denne Fantasi. Derfor skal man ikke lade sig forlede af Fantasien til Begjær. Da den begribende Forestilling eller den rene subjektive Tænkning saaledes bliver Principet eller Kriteriet for Sandheden af alt, ophæves altsaa al Virkelighed, og den stoiske Verden bliver en ren formel eller abstrakt. Det er ikke Tingene, som paavirke os, men kun de Forestillinger, vi have om dem. Epiktet udtrykker dette praktisk saalunde: alle Fornærmelser komme ikke fra Fornærmeren, men kun fra vor Opfattelse deraf. Overgangen til Skepsis eller Pyrrhonisme er saaledes let forstaaelig.

Jeget er det eneste selvstændige over for det objektive: Stoikeren tyr til sit Indre, for at redde sin Frihed; men denne Frihed er ligefuldt kun en indbildt, da den mangler sin anden Side, den reelle Verden. Mennesket sammensættes af Legemet, Sjælen og Forstanden. Sanserne tilhøre den første, Begjæret den næste Part, men Meningerne tilhøre Forstanden. Aesthesis er det dyriske, den kan fatte en Fremtoning; Hormesis er baade dyrisk og hermafroditisk, den kan tilhøre en Phalaris og en Nero; men den sande Vismand er den Personlighed, som lever i Overensstemmelse med sin indre Dæmon og ikke lader sig blænde af Fremtoningernes Mængde, men underkaster sig Skæbnen; thi da Forstanden ogsaa tilhører dem, som ere ugudelige og i Hemmelighed begaa skjændige Ting, maa der for den gode være noget ejendommeligt, som ikke andre have; dette er Ligevægten, Hengivenhed i Skæbne og den indre Genius's Frigjørelse fra alt, hvad der kan forvirre den.

Af denne Logik, hvor den subjektive Tænkning er gjort til Udgangspunkt, udvikler sig nu den praktiske Moralfilosofis Bygning. Hovedtanken er allerede udtalt: den vise skal ikke lade sig henrive af Tingene, men udfinde, hvad de ere, og han skal leve efter den rene Fornuft. Da nu Tingene kun existere i Fremtoningen og Forestillingerne eller i Tænkningen, fremgaar heraf den stoiske Sjælsstyrke; men samtidig er herved ogsaa paabudt en kraftig Forfølgelse af ens Livsmaal. Se først til, af hvilken Art den Sag er, hvormed du har at gjøre; se dernæst, om din Natur har Kraft dertil. Herved er Overvurdering, Ærgjerrighed og Herskesyge fjærnet, og heraf følger, at enhver rolig skal gjennemføre den Opgave, hvortil Naturen har kaldet ham. Saaledes have Zeno og Chrysippos kunnet forklare Dyden som et Liv i Overensstemmelse med Naturen eller den fornuftmæssige Selvbeherskelse. Stoikeren tager Verden, som den er, og hans Retfærdiggjørelse bestaar i hans Pligtopfyldelse.

I denne stoiske Opgivelse af Verden ligger en Overensstemmelse med den asketiske Kristendom; ogsaa ellers findes baade hos Seneca, Epiktet og Marc Aurel fuldstændig kristelige Forestillinger, som t. Ex., at Mennesket skal betragte sig som en Del af Guddommen, ja som »Guds Søn«, derfor bevare sin sædelige Værdighed som Verdensborger og elske sine Medmennesker, selv Slaverne, da de alle nedstamme fra Gud. Med denne Retning er ogsaa Nyplatonismen beslægtet, efter hvis Opfattelse Livet gjennem Opløftelsen fuldendes i en Beskuelse af Guddommen.

Som en Gren af Stoa'en danne ogsaa Kynikerne en ikke ringe Menighed i det romerske Rige, og naar man berøver denne Sekt dens raa Klædemon, bliver dog en Kjærne tilovers, som fortjener Agtelse. I dogmatisk Henseende danner Kynismen Modsætningen til den polytheistiske Hedenskab og Gudetroen i det hele taget; hos Filosofen Oenomaos synes den at være dreven til den yderste Spids som Nihilisme. I moralsk Henseende danner den kyniske Verdensanskuelse en Modstand mod Despotismen ved sin Bevidsthed om Sjælens indre Frihed. Paa en Tid, da de kristne endnu ikke vovede aabent at bekæmpe den hedenske Stats Tyranni, have disse Diogenes's og Antisthenes's sene Efterfølgere dristet sig hertil med Dydsheltenes Ro; deres mandige Stolthed over for Kongetronen udartede rigtignok ogsaa ofte til pjaltet Frækhed, og Vespasian fordrev derfor alle Filosofer fra Rom paa nær den fint dannede Musonius Rufus.

I Peregrinus Proteus har Lukian tegnet os en Karikatur paa denne kyniske Retning; det er den filosofiske Charlatan, han her gjør latterlig, og da denne Æventyrers Historie ogsaa belyser den hadrianske Tidsalders sædelige Tilstande, skulle vi ganske kort omtale samme.

Peregrinus Proteus var født i Parion i Mysien i Begyndelsen af det andet Aarhundrede. Den samme rastløse Vandringsaand, den samme Forskningslyst, som opfyldte

Hadrian, synes ogsaa at have besjælet vor Kyniker og drevet ham til at gjennemforske alle filosofiske og religiøse Hemmeligheder. Saaledes lærte han i Palæstina ogsaa de kristnes Mysterier at kjende og sluttede sig til deres Menighed; men Lukian ser i hans Overtræden til deres Sekt kun en Handling af Afsind; de kristnes »vidunderlige Visdom« kunde kun forekomme ham som Latterlighed. Som Mand af Dannelse og Talent nød Peregrinus imidlertid en saa stor Anseelse hos dem, at han endog blev Menighedsforstander, og da han paa Grund af sin Deltagelse i de kristelige Mysterier blev greben og fængslet, drog han saa stor Gavn af de kristnes broderlige Kjærlighed, at han under denne Titel (ɔ: som Martyr) havde sine gode Indtægter; »thi disse Mennesker udfolde i Sager, som angaa deres Menighed, en utrolig Virksomhed, og sky hverken Besvær eller Omkostninger. Naar der derfor kommer en eller anden snu Bedrager til dem, falder det ham ikke vanskeligt snart at samle Rigdomme og saa at spotte hine Tosser.« Lukian fortæller, at Asiens kristne Menigheder endog sendte Sendingsmænd, som skulde lette den fangnes Skæbne.

Peregrinus blev alligevel udstødt af Menigheden, fordi han havde nydt forbudne Spiser, og nu fortsatte han som Kyniker sit æventyrlige Liv i Ægypten og Italien, hvor han optraadte som Fritænker og Demagog og nød stort Ry. I Rom blev han udvist af Bypræfekten og kom nu til Elis, hvor han lod sin Dadlesyge gaa ud over Indbyggerne; »snart vilde han overtale Indbyggerne til at gribe Vaaben mod Rom, snart dadlede han en ved Værdighed og Dannelse udmærket Mand (Herodes Atticus), fordi han, ikke at tale om hans øvrige Fortjenester af Grækenland, lod føre en Vandledning til Olympia, for at Tilskuerne ved Kamplegene ikke skulde vansmægte af Tørst. Denne Velgjerning lagde han ham til Last, som om han herved blødagtiggjorde Grækerne.«

Hos Peregrinus finder man ligefuldt en Tilbøjelighed for noget højere, der imidlertid tog en falsk og æventyrlig

Retning; med theatralsk Praleri gav Kynikeren endelig sig selv Døden af Lede over et Liv, der ikke længere ydede ham nogen Tilfredsstillelse; Stoikerne forsvarede Selvmord, og dette var snarere en Ære end en Skam; saaledes fortæller man jo om Filosofen Euphrates, at han døde en frivillig Død, efter at Hadrian havde tilladt ham at tømme Skarntydebægeret.

Efter Eusebius opbrændte Peregrinus Proteus sig i Aaret 168. Dette tragiske Narrespil, som Lukian kalder det, gik for sig i Olympia, hvor Kynikeren kunde være vis paa at vække Opsigt; han og hans Venner havde endog udstedt en Slags offentlig Indbydelse som til et Skuespil, og Peregrinus holdt selv sin egen Ligtale, som Lukian dog kun kunde høre brudstykkevis, da han holdt sig borte fra Trængslen af Frygt for at blive trykket ihjel. Han er dog saa ondskabsfuld at antyde, at den gamle Kyniker muligvis havde gjort Regning paa, at Folkemængden vilde afholde ham fra Ilddøden og tvinge ham til at leve mod hans Vilje, hvorfor Raabet: fuldend, hvad du har besluttet, kom ham saa aldeles uventet, at han blev endnu blegere end tidligere, skjønt han allerede havde en sand Ligfarve; han rystede saa stærkt, at han ikke kunde tale videre.

Efter at Legene vare forbi, og da mange fremmede allerede vare rejste bort, gik det store Skuespil virkelig for sig. Det var Midnat, og Maanen skinnede for at være Vidne til den store Daad. Peregrinus kom i Følge med de mest ansete Kynikere, som hver bar en Fakkel i Haanden. Baalet var rejst af Fyrrespaaner og tørre Kviste i en Grube, en halv Mil fra Løbebanen. Proteus lagde sin Ransel, sin Herkulesknippel og kyniske Kappe fra sig og stod nu iført en smudsig Lærreds Underklædning. Herpaa lod han sig række Virak, kastede den i Flammerne og raabte, med Ansigtet vendt imod Syden: »I mødrene og fædrene Dæmoner! modtager mig venlig.« Med disse Ord sprang han ind i Ilden og forsvandt, da de luende Flammer sloge op omkring

ham. Kynikerne stode om Baalet og stirrede i tavs Sorg, men med taareløse Øjne ind i Gløderne. Maaske ønskede Peregrinus paa denne Maade at fremkalde vidunderlige Sagn, hvad ikke vilde kunne ske, hvis han havde brændt sig under selve Legene i det samlede Grækenlands Overværelse, og hans Offerdød gjorde virkelig Indtryk paa Fantasien; saaledes fortæller den kristne Apologet Athenagoras, en yngre samtidig af Proteus, at hans Billedstøtte var rejst i Parium, og at man tilskrev den Orakelkraft. Lukians Fremstilling er derhos Manden fuldstændig fjendsk og vistnok næppe aldeles sandhedstro; i det mindste erklærer Gellius, der selv havde hørt Peregrinus i Athen, ham for en alvorlig Mand, og Ammianus minder om ham som en berømt Filosof.

Dog har Lukian end haanet en Peregrinus Proteus, beundrede han til Gjengjæld en Patriark af samme Skole og fremstillede ham som et Dydsmønster. Det var Demonax fra Kypros, der paa Hadrians og Antoninernes Tid levede i Athen og her nød den højeste Ærbødighed. Han levede som en ny Diogenes, men uden at give Særlingen. Hans Væsen, siger Lukian, var fuldt af attisk Gratie; aldrig hørte man af hans Mund en simpel Ytring eller et mørkt dadlende Ord. Han angreb Fejlene, ikke de fejlende, hans Livs Opgave var at mægle Fred, og han betragtede enhver som sin Slægtning, fordi han var et Menneske. Han ofrede aldrig til Guderne, forsmaaede at lade sig indvie i Mysterierne og blev derfor ogsaa anklaget for Ugudelighed, men optraadte i Folkeforsamlingen og sagde: »Atheniensere, her staar jeg bekranset for eder; dræber nu ogsaa mig, thi ved eders første Offer fik I intet heldigt Varsel.« *) Folket holdt saa meget af ham, at alle Huse stode ham aabne, og hver priste sig lykkelig, naar Demonax indfandt sig for at tage sit Nattelejе hos ham. Mange af hans Udsagn, hvori han revsede Menneskenes, særlig Stormændenes Forfængelighed, gik fra

*) En Antydning til Sokrates.

Mund til Mund. Da han indsaa, at hans Endeligt var nær, fremsagde han for sine Venner Heroldens Ord ved Kamplegenes Slutning:

Kampen er endt, og Prisene
Vundne, og Tiden maner:
Dvæler længere ej her.

Han tog nu ingen Spise mere til sig, og efter at Demonax paa denne Maade havde endt sit Liv i en Alder af næsten hundrede Aar, begravede Athenienserne ham som en Heros paa offentlig Bekostning, og herved har Folket bevist, at det stillede filosofisk Karakterstorhed lige saa højt som den mest glimrende, sofistiske Talekunst.

I det hele taget har Stoicismen indvirket formildende paa Romernes, særlig paa Hadrians Lovgivning, har skaffet den filosofiske Tanke om Retfærdighed imod alle Udbredelse, og har længe før Kristendommens Virkninger tjent til Trøst for de uskyldig lidende Mennesker. Midt under Cæsarernes Rædselsregimente kunde det republikanske Sindelag søge sin Tilflugt hos Stoa'en og derpaa i Marc Aurel realisere Idealet af en Fyrste; i sine Selvbetragtninger har denne Kejser erklæret, at han har uddannet sin Karakter efter Frihedsheltene, efter Cato og Brutus, Thrasea og Helvidius. Denne sin Sympathi skyldte han Claudius Severus's Undervisning, thi denne havde belært ham om, at den Stat er den bedste, hvor Borgerne behandles efter Frihedens Grundsætninger, og de regeredes Frihed er Hovedsagen.

Fuldkommen uafhængig af Kristendommen og ud af sit Begreb om Verdensenheden har den stoiske Filosofi endelig opstillet Ideen om Menneskeheden og Menneskerettighederne som det højeste Kulturmaal. Var end intet andet tilbage af den hele Retning end Tanken om Menneskesamfundets Enhed og Broderskab, vilde dette alene være tilstrækkeligt til at sikre Stoicismen en meget høj Plads blandt de filosofiske Lærebygninger.

Mazeppa.*)

(Slutning.)

II.

I de første tyve Aar af sin Regering levede Mazeppa kun for haardnakket at stræbe mod et dobbelt Maal: at gjøre Lille-Rusland fuldstændig afhængigt af den aristokratiske Kaste og at befæste sin egen Myndighed over denne Kaste. For at naa dette Maal overholdt Mazeppa med en i det mindste tilsyneladende ubrødelig Troskab den Overenskomst, der knyttede ham til Czaren og Rusland. Var hans Troskab ærlig ment? Bør man se andet deri end den udholdende Taalmodighed hos en Fange, der oppebier det belejlige Øjeblik til at slippe fri? Digtere og nogle Historieskrivere have mistænkt ham for ligesom Brutus at skjule sine Planer og smigre sin Herre i tyve Aar for bedre at kunne overrumple ham, naar Timen kom. Den lærde Theolog Theophan Procopovitch, som havde kjendt Mazeppa meget nøje, har efterladt en slaaende Skildring af ham, set i det sorteste Lys. »Paa Bunden af sin Sjæl,« siger han, »følte Mazeppa lige saa megen Hengivenhed for Polakkerne som Had mod Russerne; men ingen kunde nogen Sinde ane det; thi han viste ved enhver Lejlighed den største Underdanighed og ivrigste Hengivenhed mod Rusland. Hans

---

*) Se S. 149 og flg.

skarpe Forstand iagttog andres Handlinger, vejede deres Ord og søgte at gjennemskue deres hemmelige Planer. Han drev sin Tilbageholdenhed og Forstillelse saa vidt, at han ofte lod, som om han ikke forstod de tvetydige Ytringer, der bleve rettede til ham. Naar han vilde opdage en eller anden Hemmelighed, gav han sig Mine af at være ærlig og oprigtig, og i dette Tilfælde tog han næsten altid sin Tilflugt til stærke Drikke og lod, som om han var beruset; da priste han Aabenhed, dadlede Falskhed og bragte umærkelig sine af Vinen hidsede Gjæster derhen, hvor han vilde. Undertiden lod han, som om han var syg; Lægerne forlode ham ikke et Minut, og han kunde hverken gaa eller staa op, saa svag var han; liggende i Sengen, bedækket med Plastre, Salver og Forbindinger, lignede han en døende og stønnede ynkelig.« — Disse Træk passe paa Mazeppa, som han var i sine sidste Aar, og ere øjensynlig paavirkede af den Afsky, Hetmanens pludselige Frafald havde vakt blandt Czarens Omgivelser. Baade naar der er Tale om Dyder og om Laster, er man alt for tilbøjelig til at tillægge historiske Personer en længe forud beregnet Plan, som sjælden findes hos nogen; det er en ideel Psykologi, der ikke tager Hensyn til pludselige Indskydelser. Det være nu dermed, som det vil, sikkert er det, at medens Mazeppas Forgængere vare gaaede til Grunde ved deres Vankelmodighed, viste han sig som en født Politiker med klogt lagte Planer og et skarpt Blik. Saa snart den unge Czar Peter havde brudt med Regentinden, ilede Hetmanen til Moskva, vandt hans Gunst ligesom fordum Galitzins og vidste at bevare den gjennem alle Forhold.

Naar undtages nogle tapre Felttog mod Tyrkerne eller Polakkerne, indeholder Mazeppas Krønnike — som det altid er Tilfældet i det gamle Rusland — ikke andet end en lang Kamp mod Mistanke og Angivelse. Det var en Tid, for hvis Usselhed og Lavhed Peter den stores Hæder ikke bør gjøre os blinde. Naar man trænger dybere ind i hin

Tid og indaander hin af Tyranni og Lumskhed forpestede Luft, maa man uvilkaarlig spørge sig selv, om der nogen Sinde har existeret Mennesker, som paa en Gang vare saa grumme og usle som hint Samfund af Inkvisitorer og Spioner. Venedig maa kaldes tillidsfuld i Sammenligning med Moskva i det 17de Aarhundrede; man maa gaa tilbage til Rom paa Sejans Tid for at finde lignende Sæder. Enhver fortrolig Ytring bliver gjentagen i Forhørskamrene, hvor den bliver vendt og drejet, for at den om mulig kan udspy et Højforræderi. Hver Dag bragte ny Rænker; obskure Udsendinge, en Student, en Munk eller en Jøde bragte foregivne Breve eller Ytringer af Hetmanen til Moskva og fremførte deres Angivelser for det hemmelige Kancellis altid aabne Øren. Peter den store, som ellers sjælden skjænkede nogen sin Tillid, nærede imidlertid den fuldeste Tro til Mazeppa; intet kunde bringe ham til at tvivle paa den Mand, som foruden Menzikoff maaske var den eneste, der indgød ham fuld Tillid. Hver Gang sendte Czaren tillidsfuldt det anonyme Brev eller den falske Angiver tilbage til Hetmanen; der rejstes et Kors i Baturin, hvorpaa den uforsigtige blev naglet, og den næste Dag begyndte en anden det samme Spil uden at lade sig afskrække. Mazeppa paa sin Side sendte som trofast Undersaat sin Lensherre alle de Breve, Kongen af Polen og Ruslands andre Fjender tilskreve ham; til Gjengjæld skjænkede Czaren ham gavmildt ny Besiddelser og Pengegaver. Størst Besvær havde han af Semion Palei, Folkesagnets Yndlingshelt. Denne urolige Høvding levede endnu i de gamle Kosakkers oprørske, æventyrlige Aand; han samlede om sig Steppens ældste, Lansens sande Sønner, som ikke forstode sig paa Hetmanens nymodens Politik, kloge Underhandlinger og blomstrende Latin. Desuden var Palei det undertrykte Folks Forkæmper, hvilket gav ham en farlig Styrke. Mazeppa lurede længe paa sin Fjende og kæmpede mod ham med lumske Vaaben; en Dag, da Palei var bleven lokket til

Baturin, berusede han sig ved Hetmanens Bord og trillede under Bordet; han blev bunden og kneblet og maatte foretage den Rejse til Moskva, der plejede at ende i Sibirien. — Der er i Rusland skrevet hele Bind om Hetmanens Liv; men jeg har deri kun fundet en evig Gjentagelse af disse lave Stridigheder, Læserne vilde næppe følge mig, hvis jeg opholdt mig derved. Hele Mazeppas Historie og utallige andres Historie, der have skabt sig et Navn i deres Tid, kan indeholdes i de tre Udtryk: naa sit Maal, holde sig fast, fjærne de andre. Det kaldes en barnagtig Leg, naar Børn more sig med at klatre paa en Bjælke; det kaldes Politik og Hæder, naar Børnene ere store, og Bjælken er Kongemagten. De stærkeste og bedst begavede blandt Mennesker more sig altid med denne Leg. Hvor er vor Sjæl dog urolig og taabelig, at vi ikke have kunnet finde nogen bedre Afleder for vor Kjedsomhed! Hvor vi maa være trætte, naar vi i tyve Aar have leget denne frugtesløse Leg! Og dog fortsættes den bestandig og begynder igjen i den Overbevisning, at dette utaknemmelige Arbejde er det eneste, som kan gjøre et Navn berømt hos Efterverdenen. Se blot, hvor lidet Menneskers Beregninger slaa til: Mazeppas Navn vilde trods alt hans Held og al hans Klogskab være begravet i Glemsel, hvis han ikke af sit Hjærte havde ladet sig henrive til en Synd, der ene har bevaret hans Ry for Efterverdenen.

Generalsekretæren Basile Kotschubey var en rig og anset Kosak. Hans Embede medførte, at han maatte opholde sig paa en Ejendom i Nærheden af Baturin, og han opdrog her en Datter ved Navn Matrena, hvem Puschkin for Versets Skyld kalder Maria. Mazeppa havde staaet Fadder til dette Barn, og dette aandelige Slægtskab knytter i den orientalske Kirke meget faste Baand og udelukker Ægteskabsforbindelsen mellem Gudfader og Guddatter. Hetmanen fandt Glæde i at se sin Guddatter voxe op i sin gamle Vaabenbroders Hus og glemte hos hende sine politiske

Bekymringer; han var henved tresindstyve Aar, og hvis nogen skulde være sikker mod Elskovsdaarskab, var det sikkert denne Mand, der var bleven klog ved sin Ungdoms uheldige Æventyr, og hvis Hjærte var koldt under Politikens og Regeringens Slid og Bekymringer. Efter Digterens dybsindige Ord vare hans Sjæls Tanker »Frugten af hans besejrede Lidenskaber«. Dog Kongens Hjærte er i Kvindens Haand, siger en Vismand, som forstaar sig derpaa, og Ukrainas Salomon var et nyt Bevis paa Sandheden af disse Ord. Mazeppa forelskede sig i sin Guddatter, og hun gjengjældte hans Kjærlighed, henreven af hans Berømmelse og af hans begejstrede Veltalenhed, som bevidnes af alle hans samtidige, og hvormed han vidste at vinde baade Kvinder og Konger for sig. Hvis vore Læserinder undre sig herover, ville vi bede dem mindes, at de kosakkiske Sæder ere næsten orientalske, og i Tyrkiet ere de unge Kvinders Kjærlighedsideal sjælden en Yngling, men som oftest en smuk, ærværdig Pasha med hvidt Skæg, rig paa Ære og Gods. Matrenas Forældre forfærdedes over Datterens forbryderske Elskov og behandlede hende med Haardhed; det sædvanlige Resultat af Forældres Tvang udeblev ikke, Matrena gjorde Oprør, bønfaldt Mazeppa om at beskytte hende og fik ham til at bortføre hende. Hetmanen krænkede imidlertid ikke hendes Uskyld og gav hende snart tilbage til hendes Fader; men de elskende vedbleve at ses hemmelig; Kotschubey aabenbarede senere deres Hemmeligheder i Forhørskammeret, og en Retsbetjent gjorde sig fortjent af Efterverdenen ved at indføre dette Hyrdedigt i en Protokol. De lille-russiske Huse ere omgivne af Haver, lukkede med Plankeværker; Solsikken, den russiske Bondes Yndlingsblomst, findes i stor Mængde i disse Haver og skjuler Gitteret bag sine høje, gyldne Kroner. I en saadan Have, der stødte op til Kotschubeys, mødtes de elskende. Stævnemøderne aftaltes forud ved et trofast Bud, Pigen Melaschka. Naar Matrena haabede at kunne slippe fra sine Vogtere

sendte hun Hetmanen en Lok af sit Haar eller det Koralhalsbaand, Pigerne i Ukraina pleje at bære om Halsen*); det var Signalet til Mødet. Naar Mørket faldt paa, listede hun sig under Piletræerne hen til Plankeværket, hendes Elsker lavede et Hul deri, og de betroede hinanden deres Sorger gjennem det improviserede Kighul. Naar Stævnemødet blev opdaget, blev den stakkels Pige pryglet og indespærret af sin Moder; Mazeppa tilskrev hende da de ømmeste Breve for at trøste hende. Disse Breve existere endnu; konfiskerede sammen med Kotschubeys Papirer have disse Blade af en ukrainisk Idyl listet sig ind imellem de kriminelle Akter. Mordovtzev har udgivet nogle af disse særdeles fine og følelsesfulde Breve, som ere prægede af polsk Ridderlighed. Have Læserne Lyst til at se, hvilken Ild, der endnu brændte i den gamle Hetmans Sjæl? Jeg betænker mig paa at oversætte dette naive Sprog, der er en Blanding af Lillerussisk og Polsk, fuldt af Diminutiver, og hvis varme Udtryksmaade dæmpes af en vis Barnlighed.

»Mit lille Hjærte, min Rosenknop! Mit Hjærte knuges ved Tanken om, at du er mig saa nær, og at jeg ikke kan se dine Øjne og dit lille hvide Ansigt. Ved dette Brev hilser jeg dig og kysser dig helt fra Top til Taa. — — Mit lille Hjærte! jeg er fortvivlet over, hvad vort Bud har sagt mig. Eders Naade er vred paa mig, fordi jeg ikke

*) De lillerussiske Bønderpiger have bevaret deres Nationaldragt, en af de mest maleriske i hele Kejserriget; det brusende Skjorteliv er broderet i rødt med Blomster og fantastiske Fugle, det korte Skjørt og Forklæde, prydede med rødt og grønt Uldbroderi, naar til Knæet; om Søndagen bære de unge Piger om Halsen flere Rækker uægte Koraller eller Glasperler; paa Hovedet have de et højt Diadem af Markblomster i Valmuer, Katost og Kornblomster; to lange Haarfletninger falde frit ned ad Ryggen, flettede med Blomster eller Baand. Paa Matrenas Tid bare de adelige unge Piger den samme Dragt, som fremhæver Racens kraftige, smukke Væxt.

har beholdt dig hos mig, fordi jeg har sendt dig tilbage til dine Forældre. Dog tænk paa, hvad der vilde være sket! For det første vilde dine Forældre have udraabt alle Vegne, at jeg havde røvet deres Datter om Natten og havde beholdt hende som min Frille; desuden, hvis jeg havde beholdt dig, vilde hverken Eders Naade eller jeg selv have kunnet modstaa Fristelsen; vi vilde have ladet os forføre til at leve sammen som Ægtefolk, hvilket vilde have paadraget os Kirkens Forbandelse, da vi ikke kunne tilhøre hinanden. Hvad skulde jeg da have gjort? Jeg vilde have lidt for Eders Naades Skyld, og senere vilde du have grædt og dadlet mig.

Min inderlig elskede! jeg beder dig, jeg beder dig meget om at tilstaa mig en Samtale. Hvis du elsker mig, da glem mig ikke; hvis du ikke elsker mig mere, da bevar ikke noget slet Minde om mig. Husk dine Løfter, du har svoret at elske mig, du har til Pant givet mig din hvide Haand. Jeg beder dig atter, jeg beder dig tusende Gange, lad mig faa dig at se, om det saa kun er et Øjeblik, til bedste for os begge. Du har før samtykket deri! Hvis du tilstaar mig dette Møde, saa giv mig det til Kjende ved at tilsende mig det Koralhalsbaand, som hænger om din Hals; jeg bønfalder dig derom!

Dit blide lille Ansigt og dine Løfter lade mig forsmægte af Længsel. Jeg sender Eders Naade Melaschka, for at hun kan aftale alt med dig. Frygt ikke for at betro dig til hende, hun er Eders Naade og mig trofast hengiven. Jeg kysser dine smaa Fødder, mit Hjærte, og bønfalder dig om ikke at opsætte dit Løfte.

Du véd, at jeg elsker Eders Naade indtil Vanvid; jeg har endnu aldrig elsket nogen saa højt i denne Verden. Det vilde have været min Glæde og min Lykke, hvis du kunde have kommet og boet hos mig. Det var kun ved at tænke over, hvad Enden paa alt dette vilde blive, at jeg gøs tilbage for dine Forældres Had og Ondskab. Jeg

beder dig, min Veninde, skift ikke Sind; du har saa ofte givet mig dit Ord og din Haand derpaa! Jeg skal ikke glemme dig, saa længe jeg lever.

— — Jeg lider grusomt ved ikke at kunne tale frit med Eders Naade og intet kunne gjøre for at trøste dig i din nuværende Smerte. Sig det Bud, jeg sender dig, hvad Eders Naade ønsker af mig. Siden dine forbandede Forældre tvinge dig til at tage bort, saa rejs til et Kloster, jeg véd da, hvad jeg kan gjøre for Eders Naade. Endnu en Gang, lad mig vide, hvad du ønsker af mig.

— — Det er mig en Kval at tænke paa, at denne Megære ikke hører op med at pine Eders Naade, som hun endnu i Gaar har gjort! Jeg véd ikke, hvorledes jeg skal faa Hævn over den onde Kvinde. Ulykken er, at vi ikke kunne komme til at tale sammen om alt dette. Jeg kan des værre ikke skrive mere; men hvad der end sker med mig, vil jeg, saa længe jeg drager Aande, ikke ophøre at elske dig og ønske dig al mulig Lykke; jeg vil aldrig ophøre at hade dine og mine Fjender.

— — Gid Gud vilde skille dem fra deres Sjæl, som skille os ad! Jeg véd vel, hvorledes jeg skal hævne mig paa vore Fjender, men det er dig, som binder mine Hænder.

— — Kjære Matrena, jeg sender Eders Naade min Hilsen, og jeg føjer dertil to smaa Foræringer, en Bog og et Diamantarmbaand; jeg beder dig om at modtage dem med Velvilje og at bevare din Kjærlighed for mig ubrødelig. Gud give os at kunne forenes i en lykkelig Fremtid. Jeg kysser dine Korallæber, dine hvide smaa Hænder og alle dine hvide, smaa Lemmer, min tilbedte Skat.

— — Min inderlig elskede, min yndige, tilbedte Matrena! jeg vilde hellere ønske Døden end en Forandring i dit Hjærte. Husk dine Løfter, husk din Ed; husk, at du saa mange Gange har givet mig Haanden derpaa, og hvorledes du har lovet mig at elske mig til din Død, enten du

tilhørte mig, eller jeg skulde miste dig. Husk, hvad du sagde under vor ømme Samtale, da du var hos mig i Storstuen: »Ved den Gud, som straffer Usandhed, enten du elsker mig eller ej, vil jeg ikke ophøre at elske dig og have dig kjær til mit sidste Aandedræt, til Trods for vore Fjender; jeg giver dig mit Ord derpaa!« Jeg beder dig inderlig, mit Hjærte, find paa en Maade, til at vi kunne gjøre Aftale med hinanden, for at jeg kan faa at vide, hvad jeg kan gjøre for Eders Naade. Jeg frygter for, at jeg ikke kan være taalmodig nok til at tilgive mine Fjender; ja, jeg vil hævne mig, du skal selv faa at se hvorledes. Lykkelige ere mine Breve, som komme i dine Hænder, mere lykkelige end mine stakkels Øjne, som ikke kunne beskue dig!

— — Jeg ser, at Eders Naade har ganske glemt sin fordums Kjærlighed til mig. Du vil senere angre det. Husk blot dine Løfter, som du svor at ville holde, da du gik ud af Storstuen af Sten, den Gang jeg havde tilbudt dig min Diamantring, som var det skjønneste, jeg ejede: Hvad der end hændes, skal min Kjærligbed aldrig forandres!«

III.

Man siger og skriver saa meget; Tiden gaar og udsletter alt — — — jeg er nødt til at holde mig til Sandheden: Matrena gav til sidst efter for sine Forældres Plager, ægtede den Brudgom, de havde valgt til hende, og blev Moder til en Slægt i Ukraine. Kotschubey, hvis Stolthed var dybt krænket, tilgav ikke Mazeppa, men beskyldte ham efter den Tids Forestillinger for at have forlokket hans Datter med en Elskovsdrik. Tørstende efter Hævn henvendte den gamle Kosak sig ligesom saa mange andre til Czaren med hemmelige Angivelser. Hans første Udsendinge bleve ikke hørte; han gjentog sine Klager, lod sig gribe af Vojvoderne og blev ført til Forhørskammeret i Moskva

sammen med sin tro Ven Iskra. Havde Kotschubey virkelig gjennemskuet Mazeppas politiske Planer? Vare disse Planer allerede den Gang modnede i Hetmanens Sjæl? Det er sandsynligt; men det er vanskeligt at sige noget for sikkert. De tre og tredive vigtigste Anklagepunkter indeholde ingen alvorlige Beskyldninger; det er flygtig opfangede Ord af Hetmanen, en oprørsk Sang, der er bleven ham tillagt, ubestemte Hentydninger af Kongen af Polen og den rænkefulde Prinsesse Dolska; Størstedelen af Klagerne ere aldeles ubetydelige, Hadet havde været en daarlig Raadgiver for Kotschubey. Desuden fattedes den gamle Mand Standhaftighed, saa at han tog alle sine Beskyldninger tilbage ved de første Slag Knut, — »Han er saa gammel og saa nedbrudt,« skriver Kansleren Golovkin, »at man næppe kan underkaste ham Tortur; man risikerer, at han bukker under alt for tidlig.« — Ligesom tidligere skrev Czaren egenhændig til Mazeppa for at berolige ham og gav ham fri Raadighed over Anklagerne. Endelig havde Hetmanen naaet den Hævn, der ligger som en truende Sky i hans Kjærlighedsbreve; Kotschubey og Iskra bleve atter underkastede Tortur i Bialo-Tserkof i hans Nærværelse, og den 14de Juli 1708 faldt deres Hoveder for Bøddeløxen i Overværelse af hele den kosakkiske Hær.

Peter den store kom snart til at angre sit Fejlgreb. Karl XII, som syntes at ville true Moskva, drejede nogle Uger efter disse Begivenheder pludselig af og faldt over de sydlige Provinser. Den svenske Hær slog Lejr ved Desna paa Ukrainas nordlige Grænse. Czaren skrev til Mazeppa, at han skulde samle sine Tropper og slutte sig til ham i al Hast; Hetmanen svarede, at han led af Podagra, og at desuden Ukrainas oprørske Tilstand ikke tillod ham at fjærne sig uden Fare. I Virkeligheden led Mazeppa af den Feber, hvoraf et Menneske gribes, der længe i sin inderste Sjæl har næret en skjøn Drøm og nu ser Øjeblikket nærme sig, da den skal blive til Virkelighed; hans Drøm var

Ukrainas Uafhængighed, fuldkommen Herskermagt og maaske en Krone. Hans Fjender paastode, at han kun ventede paa en sikker Lejlighed for at blive Forræder, og denne Lejlighed kom pludselig, inden han var forberedt derpaa; han var nødt til at træffe en Beslutning. Helten fra Norden stod ved Grænsen; han syntes at have fanget Lykken, og siden Slaget ved Narva troede ingen, at den russiske Hær var i Stand til at maale sig med den svenske. Kunde man nogen Sinde finde en bedre Lejlighed? Mazeppa sammenkaldte de ældstes Raad og optraadte med en paataget eller maaske virkelig Raadvildhed; det gjaldt om paa én Gang at vove Frugterne af en tyveaarig Taalmodighed. Hetmanen foreslog at følge Czarens Bud. »Gjør det ikke,« raabte Høvdingerne, »du gaar til Grunde, og vi og Ukraina med dig! Send Bud til Karl, som venter os; enhver Tøven vilde være utilgivelig.« — »Giver I mig saadanne Raad,« svarede Mazeppa, »gaa Fanden i Vold! Jeg tager Orlik med mig, og vi to alene ville ile til Hs. kejserlige Majestæt. I andre ville alle gaa til Grunde!« Et Øjeblik efter slog han om og tiltalte de ældste med Venlighed: »Skulle vi sende Bud til Kongen, ja eller nej?« — »Send Bud! det er paa høje Tid,« raabte de i Munden paa hverandre. Hetmanen skrev da et Brev paa Latin og lod Orlik bringe det til Karl. Derpaa gav han sig ud for at være syg, sendte Bud efter Ærkebispen af Kiew for at modtage den hellige Olje og lod Menzikoff vide, at han var meget daarlig. Denne, som laa i Lejr nogle Dagsrejser der fra, ilede til Baturin for at konferere med sin Forbundsfælle; men da han kom til Slottet, fandt han Vindebroen optrukken og blev ikke indladt. Medens Menzikoff undrede sig herover, saae han Czarens Afsending hos Hetmanen, Oberst Annenkof, komme hen til sig; denne Officer meldte ham, at Mazeppa var gaaet over Desna og marcherede lige imod den svenske Lejr. Den Dag kunde den skjønne Flod, som rinder

gjennem Tchernigofs Skove, dækket af Siv og Vandliljer, kaldes Rubikon.

Aarene havde sløvet den gamle Politikers forhen saa skarpe Blik; han havde ikke set, at Karl var en Drømmer og Peter Břreren af et stort Værk; især havde han ikke forstaaet, at Folket, som stiller sig lunkent lige over for politiske Ideer, kan røres dybt af sociale Ideer. Der herskede en almindelig Gjæring i Ukraina, da Svenskerne nærmede sig, og Mazeppa lod sig skuffe deraf. I sine heftige Proklamationer opfordrede han Lille-Rusland til at rejse sig for sin Uafhængighed, kæmpe for Kosakkernes Rettigheder, der truedes af det moskovitiske Avtokrati; hans Raab blev ikke hørt. Det simple Folk, Bønder og Kosakker, ønskede fremfor alt det aristokratiske Herredømmes Fald; de betragtede deres nationale Høvdinger som Fjender, ligesom forhen de polske Godsejere. Med det russiske Folks usvigelige historiske Instinkt følte de, at deres naturlige Beskytter mod det haarde, tyranniske Aristokrati netop var denne russiske Selvhersker, som man vilde bringe dem til at hade. Lillerusserne strømmede skarevis over til Czaren og førte Hetmanens Udsendinge med som Fanger. Mazeppa blev kun fulgt af Obersterne og de fornemme tillige med meget faa Tropper, og denne lille Hær spredtes oven i Kjøbet meget hurtig. Ved at se den Vending, Sagerne toge, svigtede de klogeste efter nogle Ugers Forløb og ilede med at kaste sig for Czarens Fødder.

Peter den store havde modtaget Efterretningen om Mazeppas Forræderi først med den dybeste Forbavselse og derpaa med et af disse Anfald af Vrede, der bragte alle omkring ham til at skjælve. Han marcherede mod Baturin, lod sine Soldater storme Slottet og afbrændte det. De Ruiner, som endnu findes paa dette Sted, ere Levninger af en senere Bygning. Czarens Proklamationer vare klogtigere end Hetmanens; de lovede de tro Lillerusser en social Frigjørelse og Afskaffelse af alle Lensrettigheder. Paa samme

Tid forsamlede Præstestanden sig i Ukrainas Kirker for at bandlyse den Oprører, »der vilde overgive det kristne Folk til de vantro Polakker.« I Domkirken i Gluchov udslyngede Ærkebispen af Kiew i Overværelse af Czaren selv Bandstraaler under Mazeppas Portræt; derpaa hejsede Bødlen Billedet ned med et Reb og hængte det op i én Galge. Endnu den Dag i Dag kan man se et Gjenskjær af denne Scene i en Ceremoni, som ikke er uden Storhed. Hvert Aar paa en bestemt Dag bliver Mazeppas Navn i alle græskkatholske Domkirker forbandet af det russiske Folk. Den første Søndag i Fasten, »Bandlysningens Søndag«, træder Præsten frem for de troende og beder det hellige Rusland forbande alle Fortidens store Oprørere: den falske Demetrius, Stenka Razine, Mazeppa, Pugatchev; naar han har nævnet alle de æreløse, lyser han dem tre Gange i Band. I de Kirker i Lille-Rusland, der ere byggede af Mazeppa og indviede til hans Skytshelgen, udelades dog hans Navn af de forbandedes Række.

Medens Peter den store tog disse Forholdsregler mod Forræderen, kaldte han Kotschubeys og Iskras Familier tilbage fra Landflygtigheden og gav dem alt deres Gods tilbage. I det Kloster i Kiew. hvor deres jordiske Levninger hvile, blev en æresoprejsende Indskrift ridset paa deres Grave. Efter at have forfærdet Folkets Indbildningskraft med dette Skuespil og ladet vælge en ny Hetman, vendte Czaren tilbage til sit Kvarter i Lebedin, hvor han lod mangfoldige Mennesker, som mistænktes for at høre til Mazeppas Parti, henrette. Hele Vinteren 1709 bleve de to Hære staaende kampfærdige lige over for hinanden, og denne skrækkelige Vinter bortrev Halvdelen af Karl XII.s Tropper. Paa de vidtstrakte Kornmarker ved Psiol har jeg ofte set Bondens Plov standses af de Gravhøje, det russiske Folk kalder Kurganer; hvis man undersøgte disse Grave, vilde man dér finde Benene af henrettede Kosakker og svenske Krigere, hvilende Side om Side. Krigs-

operationerne begyndte igjen om Foraaret, og begge Hære mødtes ved Pultava den 27nde Juli. Det vilde være overflødigt atter at beskrive denne berømte Dags omskiftende Lykke, den unge Galnings Nederlag, som indbildte sig at kunne gjøre Alexanders Erobringstog om igjen i Ludvig XIV.s og Peter den stores Aarhundrede. Mazeppa blev forladt af de fleste af sine Kosakker, og efter frugtesløse Heltebedrifter maatte han flygte ved sin kongelige Forbundsfælles Side. Digterne have besunget deres sørgelige Flugt gjennem Ukrainas Skove, Overgangen over Dnjpr i Zaporogernes Baade og de overvundnes Lidelser i Bender; baade den nordiske Erobrer og den kosakkiske Æventyrer sluttede deres Heltesaga i en tyrkisk Pashas elendige Rede. Czaren tilbød Porten 300,000 Daler, hvis den vilde udlevere den oprørske Hetman til ham; men Mazeppa, der havde bortført to Tønder Guld, kunde overbyde ham; han fik Lov at blive i Fred, og Aaret efter døde han af Alderdom eller maaske af Sorg i Benders Forstad. Kristne fra Bessarabien bragte hans Lig til Galatz, hvor han blev begraven i Klosteret St. Georg paa en Skrænt ved Donau. En Kosak kan kun hvile ved Bredden af en stor Flod; Donau er skjøn; dog er det ikke Dnjpr, hvor Ukrainas Piger gaa forbi, kransede med Valmuer og Kornblomster.

Lad os overlade Epilogen til Puschkin; han slutter sine Fortællinger med en Skildring af en forunderlig melankolsk Skjønhed.

»Hundrede Aar ere henrundne; hvad er der tilbage af disse tapre, stolte Mænd, som beherskedes af deres rasende Lidenskaber? Deres Slægt er forsvunden, og med den de blodige Spor af deres Kampe, Sejre og Ulykker. Ene Helten fra Pultava har rejst sig en storartet Mindestøtte ved at civilisere Nordens Kejserrige og sikre dets Krigslykke. Paa et Sted, hvor Møller med store Vinger som fredelige Vogtere dække Benders forladte Volde, hvor Oxer med spidse Horn græsse mellem Heltenes Grave, ser man det sidste Spor af

et Hus, tre Trappetrin halvt skjulte af Jord og Mos; det er det eneste, der endnu minder om den svenske Konge; fra denne Trappe trodsede den halsstarrige Soldat, omgiven af sine Folk, de tyrkiske Horders rasende Angreb og kastede sin Kaarde under Pashaens Fane. Forgjæves søger den tankefulde rejsende her efter Hetmanens Grav; Mazeppa er glemt for længe siden; en eneste Gang om Aaret bæve Domkirkerne ved hans Navn, der bliver nævnet i den skrækkeligste Forbandelse; men de to Martyrers Gravsted er bevaret, blandet mellem Helgengrave; en Kirke breder sit fromme Tag over dem. I Dikanka staar en gammel Egeskov, plantet af de tvende Venner; den minder endnu de dræbtes Efterkommere om deres Forfædres Lidelser. Og den syndefulde Datter? — Sagnet tier om hende. Der hviler et Slør over hendes Lidelser, hendes Skæbne og hendes Død. Af og til, naar Sangen om Mazeppa klinger for Landsbyens Folk, taler en eller anden blind Sanger fra Ukraina et Øjeblik til de forsamlede unge Kosakker om den syndefulde Pige.«

Det kosakkiske Folk overlevede ikke længe sin store Hetman som en uafhængig Stat; det var snart kun et historisk Minde, frivillige og tapre Soldater. Lille-Rusland blev en Provins af det forenede Kejserrige, Hetmanatet en militær Grad og en Hoftitel. Der fandtes endnu frie Banditer, som ønskede at føre de gamle Kosakkers Navn og Faner; men Civilisationen drev dem længere mod Øst; de forvistes Republik blev forlagt til andre Floder, Don, Volga og Ural. For den russiske Stormagt, som inden et halvt Aarhundrede skulde herske over det sorte Hav, var Ukraina ikke mere »Grænselandet«. Nutidens nøjagtige Landkort tillade ikke de ubestemte Grænser og Paladinernes Len. Mazeppas Vildfarelse, som stammede fra hans polske Opdragélse, var netop, at han ikke forstod sin Tids Krav. Selv om Slaget ved Pultava havde faaet et andet Udfald, selv om hans Drøm var bleven til Virkelighed, vilde han

dog kun have skabt et andet Polen, der ligesom det første vilde være gaaet til Grunde ved sit uregerlige Oligarki; der vilde ikke være gaaet mange Aar, før en Folkeopstand eller en diplomatisk Deling vilde have tilintetgjort Kosakkernes skrøbelige Stat. Mazeppa kom ikke til at herske, saaledes som han ønskede; men Poesien har tildelt ham et Rige, hvorom han ikke havde drømt; et Rige, der er mere misundelsesværdigt end de, hvorover Politiken raader, og sikkert mere uforgængeligt. Har han fortjent det, denne gaadefulde, snu, grusomme, troløse, men tapre, ædelmodige, veltalende og lidenskabelige Mand? Spørg ikke om Historiens Dom over denne mærkelige Mand; Folket hadede ham, Kvinderne elskede ham, Kirken forbander ham, og Digterne frikjende ham; hvis Verden ikke forandrer sig meget, frygter jeg for, at Kvinderne og Digterne altid faa det sidste Ord.

S. M.

Hexeforfølgelserne i gamle Dage, særlig i Danmark.

(Slutning.)

III.

Mangfoldige andre Exempler fra Frederik den andens Tid end de ovennævnte vilde kunne opregnes; men det anførte vil vistnok være tilstrækkeligt til, at man kan danne sig et Begreb om, at det ikke just var under de lyseste Forhold, man levede den Gang. Man skulde tænke, at Kristian den fjerdes Regering, der i mange Henseender bragte Fremskridt, ogsaa vilde have gjort det paa dette Omraade; men det var saare langt fra at være Tilfældet; kom der end i de senere Aar af hans Regeringstid enkelte Tegn paa, at en friere Opfattelse (mere »fritænkerisk« og »atheistisk«, vilde Datiden kalde det) gjorde sig gjældende, var det til visse hverken Kongens Skyld eller med hans gode Vilje; thi han var, som oven for bemærket, lige saa hildet i sin Tids Vildfarelse, som om han havde været en gammel Kælling. Allerede de første Aar af hans Regeringsperiode fremtræde som tydelige Varsler derom; det var, som anført, i 1589 og 1590, da de fire Rigsraader regerede i hans Mindreaarighed, at tretten Kvinder bleve brændte i Kjøbenhavn, fordi de mentes ved Trolddom at have forhindret Kongens Søster, den skotske Kongebrud, fra at

komme over til sin kongelige Fæstemand i det fjærne Land*). Rettergangen i denne Sag mod de kjøbenhavnske Kvinder viser os for Resten det Særsyn, at der har været en betydelig, hidtil ikke meget ænset Strid mellem to af de daværende Regeringsraader, Rentemesteren Kristoffer Valkendorf og Rigsadmiralen Peder Munk, hvilken sidste endog beskyldte sin Kollega for ved sit Kniberi at have bevirket, at Flaaden ikke var i sejlbar Stand, og at derfor denne Brudefærd løb saa uheldig af. Sagen er i sig selv meget dunkel; kunde noget nærmere derom blive authentisk oplyst efter Kilderne, vilde et Hul i Danmarks Historie blive udfyldt. Det synes, at Valkendorf har været meget ivrig for at faa de anklagede Kvinder til at bekjende, da jo i saa Tilfælde Uheldet med Flaaden ikke kunde tilregnes ham. Den af Kvinderne, der synes at have været Hovedet for dette Komplot, hed Anne Koldings; der kom bl. a. en Klage over Byfogden i Kjøbenhavn, at han ved Nattetide havde sendt Byens tre Sognepræster i Fængslet til hende, der var anklaget og dømt fra Livet for ved Trolddom saaledes at ville »forgjøre og omkomme Kongens Skibsflaade«, for at de skulde forhøre hende tillige med hendes Dommere og dem, for hvem hun havde aflagt sin Bekjendelse. Byfogden blev frifunden, da han kunde godtgjøre at have handlet efter Borgmesterens Befaling, og denne igjen efter Ordre fra to Rigsraader, hvilke dog erklærede, at Præsterne kun havde Befaling til at berede den domfældte til Døden.

Medens det ellers mest var paa Landjorden, ved at forgjøre Mennesker og Kvæg, at Hexene vare virksomme, synes de netop i den Tid at have haft travlt paa Vandet med at forgjøre Skibe eller rettere med at vende Vinden efter deres Ønske; en enkelt Sag findes mod nogle Kvinder, som (1543) beskyldtes i Helsingør for at have villet hindre

*) Se S. 245 og 249.

den danske Flaade fra at sejle ved at faa Vinden til at lægge sig; det er ikke godt at gjøre alle til Pas; ellers var den sædvanlige Klage, at de anklagede Kvinder bleve beskyldte for at skaffe for megen Vind, ikke alene mod Kongens Skibe, men ogsaa mod andres. Omtrent ved den Tid, da Kristian den fjerde blev Konge, brændtes en Hex i Odense; hun var beskyldt for ved sine Trolddomskunster at have bevirket, at syv Skibe, der tilhørte den bekjendte Rigmand i Odense Ole Bager, samtidig forliste, hvorved han led et føleligt Tab, da de havde kostbare Ladninger inde, de tre af dem vare saaledes ladede med Stude og bestemte til Holland. Det fortælles, at hun vilde hævne sig paa Ole Bager, fordi han havde afslaaet hendes Begjæring om, at hendes Datter maatte blive gift med en af hans Kontorbetjente, og at hun i Vrede herover skal have vist Datteren, ved at skvulpe syv Æggeskaller i en Spand Vand, hvorledes hun skulde faa hans syv Fartøjer til at forgaa, og at af hele Mandskabet kun én Person, nemlig Datterens Kjæreste, som var om Bord paa et af dem, skulde frelses. Denne Kvinde synes at have været særdeles dreven i Hexeriet; Sagnet fortæller saaledes, at da hun var ført ud til Retterpladsen, opvakte hun først et saa stærkt Vindstød, at den tilstedeværende Præsts Kalot fløj hen paa Baalet; derpaa bad hun om at faa et Nøgle Traad, i det hun ved Hjælp af dette vilde flyve bort gjennem Luften; men da man nærede Mistanke om, at hun nok vilde bruge det til slige Kunster, blev det nægtet hende, og hun maatte da lide Døden uden Barmhjærtighed.

Endnu lige i Midten af det syttende Aarhundrede maatte i Kristianssand nogle Kvinder paa Baalet, i det de bl. a. beskyldtes for i onde Hensigter at have bragt Vinden til at rejse sig; et Uddrag af Rettergangen vil give et Indblik i, hvorledes man forholdt sig i Hexeprocesser. En gammel Kvinde, Karen Thorsdatter, var fængslet for Tyveri og Signekunster; under Sagen angav hun fire andre

Kvinder, der skulde være mindst lige saa dygtige i deres Kunster som hun; de kunde saaledes, ved at lade, som de malkede en Kniv, de havde stukket ind i Væggen, malke Mælken bort fra andre Folks Kvæg. Siden bekjendte hun, at hun i Selskab med den forrige Borgmester Jakob Mortensens Enke Sidsel og nogle andre Kvindfolk var reden gjennem Luften til Kjærru i Tved Sogn; de havde til Anfører haft Kristen Klod; Karen Thorsdatter havde redet paa en Kat, Borgmesterenken paa en Glorage (ɔ: Ildskuffe); deres Hensigt med denne Luftrejse var, at de vilde faa et Skib til at forgaa, som var paa Vejen til Kjøbenhavn, og paa hvilket Fogden Niels Nielsen samt en Kræmmer ved Navn Kristen Andersen vare om Bord; men de »havde ingen Magt kunnet faa med dem, fordi de saa inderlig frygtede Gud«; »paa denne Bekjendelses Sandhed tilbød hun sig at annamme Kristi Legeme og Blod« (!). Bodil Krams, en af dem, Karen Thorsdatter havde sagt var med i denne Hexefærd, blev stillet for Retten; hun tilstod godvillig, at hun paa en Glorage kunde flyve gjennem Luften, og at hun havde været i Samfærdsel med dem, der vilde have omkastet det Skib, Fogden og Kristen Andersen vare om Bord paa. Flere Kvinder stilledes for Retten i den samme Sag; om en af dem berettes, at hun »med mange Eder og stor Forbitrelse« benægtede de Beskyldninger, der rettedes imod hende. Næste Dag berettes noget at være sket, som kaster et helt romantisk Skjær over denne Hexeproces: Borgmester Jakob Mortensens oven for omtalte Enke Sidsel havde trøstet sig over sin Mands Død og havde netop Fæstensøl med Sorenskriveren i Raabygdelaget Niels Jensen; det var den anden April; som de allerbedst sade ved deres Glædesmaaltid, kom Rettens Betjente og førte hende i Fængslet, da hun offentlig var beskyldt for at være Troldkvinde. En af de følgende Dage bleve Karen Thorsdatter og Bodil Krams atter forhørte, denne Gang i Nærværelse af Borgmesteren, Præsten og nogle dertil udvalgte Borgere; da de

bleve faste i deres Bekjendelse, fremførtes Sidsel, hvis Fæstensøl paa saa uhyggelig en Maade var blevet afbrudt; hun ledsagedes af sin Fæstemand, der jo som Sorenskriver maatte være lidt Jurist, og som paa det ivrigste forsvarede hende, i det han meget fornuftig paastod, at saadanne Sigtelser lovlig burde overbevises hende, da Vidnesbyrd af Misdædere, der selv tilstode at have hengivet sig til Djævelen, selvfølgelig ikke burde staa til troende i en Sag af saadan Vigtighed. I et senere Forhør erklærede Karen Thorsdatter, at en Gang, da de paa vanlig Vis fløj gjennem Luften, havde Sidsel »løst en Knude«, og strax kom der en saadan forskrækkelig Storm, saa »det peb i Luften, som om mange Svin vare komne sammen«; end videre paastod hun, at Sidsel med flere paa forskjellig Vis havde voldt Folk Ulykker og saaledes været Skyld i, at Kristen Andersens Folk druknede paa Vejen til Topdal, ligesom de paa underfundig Maade havde taget hans Lykke fra ham; »Sidsel havde ogsaa to Gange forsøgt at drukne Kristen Andersens Hustru Susanne, men fordi hun bar en Guldkjæde, hvori der hængte et Kors, havde de ikke mægtet det«; »alt dette var blevet hende sagt af hendes Husbonde Lucifer«. — Den 22de April afsagdes følgende Dom: »Saasom Karen Thorsdatter og Bodil Krams saa bestandig have bestaaet, at de have givet sig i Djævelens Tjeneste og derved skadet deres Næste, bør de efter Loven forbrændes«; denne Dom blev senere stadfæstet i højere Instans og tre Maaneder senere fuldbyrdet. I dette Tilfælde synes altsaa de to Kvinder, der ikke have villet bekjende, at være slupne fri, saa at Tortur formodentlig ikke er bleven brugt i denne Sag; ellers havde de nok bekjendt!

I Kristian den fjerdes Regeringstid indtraf ogsaa den Begivenhed, hvis Benævnelse »Kjøge Huskors« er bleven et »bevinget Ord«, som alle kjende, skjønt maaske de færreste vide, at der bag ved dette skjuler sig en Hexeforfølgelse, der i Aarene 1612 og 1613 bragte mindst fire Kvinder paa

Baalet, og som vakte megen Omtale her og i fremmede Lande, saa at endog en af de Mænd, som i Tyskland traadte ivrigst op imod Uvæsenet, der dreves mod de anklagede Hexe, (Semler) udtrykkelig har erklæret, at han egentlig først fik Øjnene op for det afsindige deri ved Læsningen af Beretningen om Kjøge Huskors. Det er en Præst ved Vartov, Johan Brunsmann, ellers en dygtig og anset Mand, som har den herostratiske Berømmelse at have udgivet den Bog, der indeholder Beretningen herom. Man skulde fristes til at tænke, at da den gode Mand 1674 lod dette Værk trykke, har det været med den Tanke, at det skulde være til særlig Forlystelse for hans Vartovskoner, blandt hvilke det ganske sikkert altid har fundet en saare taknemmelig Læsekreds; Bogen fandt i Løbet af faa Aar rivende Afsætning baade i tyske og latinske Oversættelser, og paa Dansk er den udkommen i mindst syv Oplag; vi skulle her kun løselig berøre Indholdet af den, i det vi skulle henvise de Læsere, der have Lyst til at sætte sig nærmere ind i denne i god Tro, eller rettere i daarlig Overtro, skrevne Fortælling, til den nyeste Udgave heraf*). Brunsmann er egentlig kun Udgiver, men han har forsynet Værket med en Efterskrift og tilføjet en Del lignende Historier fra andre Lande; Forfatteren er Enken efter en Kjøbmand i Kjøge, Hans Bartskær, i hvis Hus i 1608 en Mængde overnaturlige Ting gik for sig; som en lille Mundsmag skal jeg anføre Begyndelsen: »Det første, vi fornam Forfærdelse i vort Hus, var en Nat, som min salig Husbonde Hans Bartskær og jeg laa i vor Seng, da kom der under vores Hoved som en Høne, der klukker sine Kyllinger sammen; hvorover vi bleve ganske forfærdede og rædde og vidste ikke, hvad vi skulde tænke, men beklagede os for Godtfolk. Somme sagde, det skulde være en Hugorm. Saa toge vi lange Stænger og kastede Halmen op i Sengen; men vi

*) Kbh. 1870, ved L. Pio. (50 Øre).

fornam intet. Noget derefter, en Aftens Tid imellem ni og ti, der jeg vilde trine ud af Døren i Gaarden, kom der en forfærdelig Skrubtudse gaaende fra vor Port paa to høje, smalle Ben som en Hone, og var ganske forskrækkelig at se paa; jeg løb hastig ind og raabte vore Folk ud, at de skulde se det underlige Syn, men der de kom ud, forsvandt det.« *) At Fanden her i Kjøge drev sit Spil i en ganske særlig Grad, maatte jo i de Dage enhver antage, og det blev langt galere endnu: en Dreng i Huset blev saaledes af den onde Aand ført fra sin Seng op paa Hanebjælkerne under Taget, og de havde hverken Ro Dag eller Nat; man kom da snart i Tanker om, at den, der var Skyld i det hele »Huskors«, maatte være en Kone ved Navn Johanne Thomasses, der var fortørnet over, at Hans Bartskær var kommen hende i Forkjøbet ved et Hus, til hvilket de begge vare lysthavende, og som derfor havde lovet ham en Ulykke. Alle Egnens kloge Præster, og de vare mange, fik Sagen i deres Haand, og hvad der ikke havde været Røre i det før, det blev der da nu. Johanne Thomas's og en hel Hob andre Kvinder bleve fængslede, og mindst fire af dem bleve dømte »til Baal og Brand, til Høj og hedensk Jord«, og Dommen blev exekveret.

Samtidig med »Huskorset« i Kjøge gik det løs i Ribe, hvor Hexene synes at have haft Vaabenstilstand fra 1577 til 1610. I 1577 var der blevet brændt et Par Kvinder: Gjertrud Povls, som var bleven anklaget af en Kvinde, der tilforn var brændt paa Hvidding Herreds Ting; hvad der ved hende bragte Bægeret til at flyde over, var, at hun en Gang havde været inde i et Hus for at tigge, og da Pigen, hvem hun bad om nogen Suppe, nægtede hende det, havde hun sagt: »Du skal en Gang faa Skam derfor«; da Pigen otte Dage efter fik en daarlig Finger, saa hun endog maatte

*) Ældre Folk ville kunne mindes, at det var noget lignende, der mentes at gaa for sig, da 1828 „Fanden var løs i Laxegade".

lade et Led sætte af, var det selvfølgelig den Hævn, Gjertrud Povls havde truet med og nu udført. Blandt de Kvinder, der vare blevne udlagte af hende, som blev brændt paa Hvidding Herreds Ting, var ogsaa Maren Christens, eller, som hun kaldtes med sit »nom de guerre«, Maren Prækfaders; hun havde et Sted, hvor hun var kommen for at tigge, været nysgjerrig efter at vide, hvad der vel monne være i en Tønde, som stod i Forstuen; hun havde da stukket sin Kjæp ind i Spunshullet paa Tønden, naturligvis som man mente, for at øve Trolddom. Det talte ikke til Gunst for hende, at hun den Dag, da Gjertrud Povls skulde under Tortur, havde søgt at undvige fra Byen; det stakkels Fruentimmer siger i et af Forhørene meget betegnende om sig selv: »Her sidder jeg, et gammelt, sanseløst, stakkels Menneske; jeg véd intet deraf; lader mig nu være til Freds« (ɔ: i Fred); det hjalp hende dog ikke, og da Torturen blev anvendt mod hende, gik det som sædvanlig: hun bekjendte alt, hvad man ønskede, og anklagede adskillige Kvinder, deriblandt nogle af den fornemste Borgerklasse i Ribe, som dog slap: men blandt dem, hun havde angivet, var der en, i Anledning af hvis Livs senere Fata man uvilkaarlig maa komme til at tænke paa Ordet at »ingen kan undgaa sin Skæbne«; det var Ingeborg Harkis, gift med Borger i Ribe Hans Christensen Vodder; skjønt der baade i 1577 af Maren Prækfaders og Aaret efter blev rettet svære Anklager imod hende for alskens Trolddom, slap hun dog og fik Respit i hele 32 Aar, da Anklagerne vaagnede i forstærket Grad; blot et Par Klagemaal skulle vi her anføre: en Borger Mads Askov havde nogle Aar i Forvejen haft Strid med Ingeborg Harkis; nu skete det, at baade hans Hustru og hans Søn bleve syge, og i den enes Sengedyne fandtes en Del sammenklumpede Fjer, som man mente ikke vare blevne saaledes paa en naturlig Maade; saa mente man, at Ingeborg var Skyld i det »Trolderi«; — en anden Gang havde en Gadedreng Peder Hansen sagt

nogle smudsige Ukvemsord til hende; Ingeborg havde taget til Gjenmæle og sagt: »Du skal faa Skam inden Aften«, og det skete saa, at »samme Dag ad Aften kunde fornævnte Dreng ingen Steds komme, og har ligget siden paa hans Sygeseng, og de saae Peder Hansens ene Laarben sidde ud af Kjødet bar, saa at det synes at have ligget en rum Tid udi Jorden og er raadden, og det andet Ben er og fordærvet, og han ligger som en arm Guds Fange og kan slet ingen Steds komme.« Foruden disse Bedrifter havde hun øvet mange andre slemme Ting, og da Pinebænken fik rigtig fat paa hende, tilstod hun alt, hvad man forlangte, og hun var endog saa venlig at angive som sin medskyldige sin egen Datter Bodil, der da ogsaa fire Aar efter Moderen maatte bestige Baalet, 1614; Beskyldningerne mod Bodil kunne opregnes som et, til visse sørgeligt Kuriosum: 1) at en Kone efter megen Værk i Armene og Fødderne blev vanfør; 2) at en ligger ved Sygeseng, saa godt som vanfør; 3) at en i Vildelse nær (!) havde stukket sin Kone ihjel; 4) at Øllet for en ikke vilde gjære; 5) at ens Arm ikke vilde løftes til Hovedet; 6) at hver Gang hun kom i ens Hus, skete nogen Skade den Dag; 7) at en faldt ned fra Loftet og havde nær (!) slaaet sig ihjel; 8) at en blev saa afsindig en Nat, at han nær (!) havde dræbt sine egne Børn, og noget derefter døde han.

De Læsere, der ville sætte sig nærmere ind i de ripenske Hexeprocesser, skulle vi henvise til Pastor Grønlunds i 1780 udgivne temmelig store Værk, en Bog, der for Resten ikke er lystelig at læse, men derimod god at faa Forstand af; vi skulle om de tre Kvinder, der 1620 bleve brændte, kun anføre, at den ene, Birte Olsdatter, en gammel Tiggerske, blev brændt som Lig; hun døde nemlig paa Pinebænken, men ikke desto mindre fortsattes Processen imod hende, som om hun havde været levende; hun dømtes til Baal og Brand, og to Dage efter hendes Død trillede Skorstensfejeren med hendes Lig ud til det for hende be-

stemte Baal. En anden af dem hed Johanne Moltisdatter; hendes Specialitet synes at have været den at kunne hjælpe Folk til at dø; naar Folk laa i en langvarig Dødskamp, var hun gjærne til Rede efter Forlangende og slog med et Ris de døende over deres bare Laar, hvorpaa de kort efter udaandede; des værre blev denne hendes menneskekjærlige Adfærd ikke tilstrækkelig paaskjonnet af hendes utaknemmelige Samtid, som tvært imod endog for denne og andre Trolddomssager lod hende brænde; »hun havde en smuk Bekjendelse«, hedder det ret betegnende om hende. — Saa var der Fred en Snes Aar i Ribe, medens hist og her i Landet et enkelt Baal knitrede; men da begyndte ogsaa den Proces mod Maren Splids, om hvilken Mindet endnu den Dag i Dag ikke er uddød, og som fik en særlig Berømthed derved, at den i alt Fald til en Tid førtes under kongelige Auspicier. Maren Splids var gift med en Skrædder og Værtshusholder i Ribe, Laurids Splid, der sad i ganske gode Kaar; men den største Anledning til hendes Tragedie var hendes Hidsighed, der bragte hende til at udstøde Trusler om, at en eller anden, hun var i Uvenskab med, nok skulde faa en Ulykke. En saadan Ytring kunde ligge ligesom Sæden i Jorden i lang Tid og saa endelig spire frem igjen til vedkommendes Ulykke*). Nu skete det 1637, at en daarlig Person, ogsaa en Skrædder, Didrik Harmann, hvem Maren Splids tretten Aar i Forvejen havde lovet en Ulykke, faldt i en Sygdom, under hvilken han opkastede en slimet Masse, som efter hans Kones og fire Nabokoners, naturligvis troværdige (!) Udsagn løb i Vandbækkenet, som det var levende; ogsaa Gejstligheden i Ribe,

*) End ikke, naar hun var for Retten, kunde hun tæmme sin Mund; her skal anføres den for en Skrædderkone ganske betegnende Trusel, hun udstødte mod en af sine Anklagere, at „hvis hendes Klæder vare skaarne som hans“ (ↄ: hvis hun var en Mand; NB. det er Skrædderkonen, der taler) „vilde hun dræbe ham.“

lige fra Biskoppen Hans Burkardsen og den theologiske Lektor til den nederste Kapellan, hele Kleresiet har den tvivlsomme Ære at have afgivet den Erklæring, at »hvis den foreviste Materie virkelig var kommen ud af Skrædderen, syntes det dem ikke at kunne være en naturlig Sygdom, men det maatte være sket af onde Mennesker ved Satans Hjælp.« Med rette maa man undres over, at Præsterne ansaas som kompetente Dommere i denne »Materie«, og at man ikke henvendte sig til den i Ribe ansatte Medikus, der dog vel maatte antages at have bedst Forstand paa de Dele. Da det nu gik efter Ønske med Didrik Skrædders Anklage, gik han videre og fortalte, hvorledes der en Nat, medens han var syg, var kommen tre Kvinder ind i Stuen, hvor han laa; de to af disse havde holdt hans Arme, medens den tredje, der enten var Maren Splids eller Djævelen i Maren Splids Skikkelse, havde lagt sig over ham, vristet hans Mund op og blæst ham ned i Halsen, hvorefter hun havde taget en Sko og trykket ham saa haardt med den for Munden, at han nær var bleven kvalt derved. Efterhaanden rykkede Folk mere og mere aabenlyst frem med de Beskyldninger, de mente at kunne fremføre mod Maren Splids, af hvilke nogle maaske have været gjemte i flere Aar og nu ere blevne hentede frem af den forvirrede Erindrings Skatkammer, medens andre ere af nyere Datum, maaske fremkomme netop ved den nervøse Spænding, hvori Ribes Beboere, baade de mandlige og de kvindelige, maa have gaaet i de Dage. Nogle af Anklagerne skulle her anføres — nogle fremførtes med temmelig Varsomhed, næsten diplomatisk, men man kan dog nok læse mellem Linjerne, hvad Meningen egentlig var: En Borgermand havde, medens han en Dag drak sit Øl i Lavrids Splids Hus, pludselig faaet et Sting i Siden; vel erklærede han, at han ikke turde beskylde nogen derfor, men i denne Erklæring synes dog indirekte at ligge en ikke utvetydig Anklage. — En Rytterkone forklarede, at da hun en Gang havde været paa

en Rejse, var Maren Splids kommen til hende om Natten og havde lagt sig over hendes Bryst med begge sine Knæ; men da hun havde slaaet Kors for sig og lagt sig om paa Siden, var Maren forsvunden (som en sand Mare; meget korrekt er det bemærket, at man skulde tænke, at hendes Navn Maren havde indvirket baade paa Rytterkonens og paa Didrik Skrædders Forestillinger). — Maren Splids havde en Gang været oppe at skjændes med en Vægter og havde i sin Hidsighed lovet Vægteren, at hans Kone sknlde faa »Skam paa sin Næse«; da nu virkelig Vægtermadamen kort efter fik en Skade i Næsen, mente man, at det var bevirket ved Maren Splids Trolddom. — En Korporal Erdmann Møllendorph afgav skriftligt Vidnesbyrd om, hvorledes han en Gang havde været inde hos Lavrids Splid og var kommen i Uenighed med Værten, som havde beskyldt ham for Løgn; vred herover havde Korporalen grebet et Krus, hvilket han kastede efter Laurids Splid, saa at det gik i Stykker, hvorpaa Maren Splids sagde til ham de skæbnesvangre Ord: »Du skal faa Ve«, hvilke synes at have ligget lovlig løst i hendes Mund. Saa fortæller Korporalen videre i sit Indlæg, at han fire Uger efter — formodentlig dygtig drukken, hvilket han dog ikke omtaler, — var gaaet til sit Hjem en Nat omtrent Klokken tolv (naar man nu betænker Datidens tidligere Sengetid, vilde det vel for os betyde omtrent det samme som langt hen ad Morgenstunden); paa Gaden var der kommet til ham en So, som han først havde ment var et naturligt Svin — Svinene løb jo i de daværende idylliske Forhold løse omkring paa Gaderne; — men da han kom til sit Logis, var Soen bleven staaende ligesom han selv, og da havde den víst sig for ham som af overnaturlig Størrelse; men da han stak efter den med sit Spyd, løb den bort, medens det gnistrede efter den alle Vegne, hvor den traadte; videre forklarede han, at siden den Dag havde hverken han eller hans Hest haft Helbred nogen Dag — vi i vor skeptiske Tid fristes til at tænke,

om ikke sige: han har ikke haft Helbred paa Grund af sin Drukkenskab, og hans Hest ikke, fordi han har undladt at passe den ordentlig; men Korporalen selv mente ganske anderledes: det var Maren Splids, som ved Hexeri havde voldt hans Ulykke, han havde derfor ogsaa aabenlyst uden for hendes Dør udraabt hende som Hex og havde afskudt en Pistol ind gjennem hendes Vinduer. — Dette er kun lidt af alt, hvad der ellers fortaltes om den navnkundige Maren Splids, som i fire Aar skaffede nok at gjøre for Ribe Bys Magistrat og Borgere, samt de kongelige Lensmænd paa Slottet, først Albert Skeel og efter hans Død 1639 Gregers Krabbe, hvilke begge vare omtrent lige nidkjære i deres Forfølgelser mod Hexene. En Dom fældedes imod hende, en anden til Gunst for hende ved de forskjellige Domstole, som i Anledning af hende nedsattes i Ribe, saa man netop her i en særdeles Grad kommer til at mindes Baggesens bekjendte Ord fra hans Kallundborgs Krønnike, at

„mangt et Ark i Folio
man tvisted kontra, tvisted pro,
man kom med Retten ej til Ende,
thi saare lang er Rettens Vej“ o. s. v.

Skjønt Rettens Vej i Hexesager ellers ikke plejede at være lang, blev den det dog her, i det den trak ud i hele fire Aar, og disse Aar gave Maren Splids Lejlighed til at fremkomme med Anklager mod adskillige af Byens Kvinder, af hvilke en, der gaar under Navnet Krøbbel-Ane, blev brændt, medens en anden, Anne Ebbes, der var Broderdatter af den Ribe Biskop Hans Laugesen, Hans Tavsens Svigersøn, og kjødeligt Søskendebarn til Ærkebiskop Hans Svane, samt Søsterdatter af Anders Sørensen Vedels første Hustru, altsaa hørende til Ribe Bys fornemste Familiekreds, med Nød og næppe undgik samme Skæbne; mange andre Kvinder inddroges i Sagen, men, som det synes, kun én Mand, Portneren ved Ribe Nørreport Niels Holdensen, der beskyldtes for at være Hexenes Trommeslager, der slog for

dem med to Rævehaler paa en Glastromme, naar de skulde til Dans. Det synes, som om man i Ribe i det hele taget har været ganske gunstig stemt mod Maren Splids; Borgerne have til Dels repræsenteret den sunde Fornuft, medens Lensmændene paa Riberhus, Albert Skeel og Gregers Krabbe, vare hende gramme i Hu; da hun af Magistraten var bleven frifunden, var det Gregers Krabbe, hvem det især skyldtes, at hendes Sag blev indanket for Herredagen i Kjøbenhavn, hvor hen hun førtes, og hvor hun kom paa Pinebænken, uden at dog Torturen formaaede at bringe hende til at tilstaa, »uagtet«, hedder det i en Beretning, »saa vel Kongen som den udvalgte Prins Kristian vare til Stede«; det synes næsten, som man havde ventet en saa stor Loyalitet af hende, at netop de kongelige Personers Nærværelse og Ønske om Bekjendelse skulde have bragt hende til at fremkomme med Tilstaaelser, som hun maatte vide vilde blive ulykkebringende for hende selv. Hun blev da underkastet Vandprøven, der sædvanlig anvendtes mod de anklagede; den bestod i, at højre Haand blev bunden til venstre Fod, venstre Haand til højre Fod, og derpaa bleve de lempelig satte ned paa Vandet paa et Sted, hvorfra man let kunde faa dem op igjen; sank de da, ansaas det for et Tegn paa deres Uskyld, medens det, naar de flød oven paa, syntes som om Vandet derved vilde give til Kjende, at det ikke vilde have noget at gjøre med dem, hvis rette Element var Ilden. Det synes saaledes, som om de magre Kvinder ubetinget havde Fordelen paa deres Side; Maren Splids har da vistnok været i god Stand, saa de Forfølgelser, hun i de sidste fire Aar havde været Gjenstand for, næppe have taget videre paa hendes Huld; thi det hedder om hende, at skjønt hun gjorde sig synlig Umage for at synke, vedblev hun dog at svømme oven paa som en Gaas eller et Stykke Træ, medens hun stadig forbitret raabte »du lyver« til en Ravn, der hele Tiden fløj over hendes Hoved, i det den skreg sit »Krab, Krab.«

Da hun igjen var tagen op af Vandet og stillet for Retten, forestillede Prinsen hende, at det jo nu tydelig nok havde vist sig, at hun aabenbart maatte være en Hex, hun maatte langt heller tilforn være gaaet til Bekjendelse; han spurgte hende, hvem det var, hun havde klamredes med, da hun laa paa Vandet og skreg »du lyver.« Hun spurgte, om de ikke havde set det; men de tilstedeværende erklærede, at de kun havde set en Ravn, der fløj forbi og skreg. — »Ja,« sagde hun, »det var netop min Karl, han skreg bestandig: »Du har det, du har det«; og dog kunde jeg ikke synke; han har bedraget mig, derfor skreg jeg »du lyver«. — Da Kongen spurgte hende, hvad der da var blevet hende lovet, svarede hun, at det var lovet hende af Djævelen, at naar hun skulde underkastes Vandprøven, skulde der blive lagt ni Jærnstænger under hendes Ryg, saa skulde hun nok synke. Kongen endte Forhandlingerne med at sige: »Da Djævelen saaledes har løjet og bedraget dig, og du dog har troet ham, saa modtag nu din fortjente Straf.« Hun dømtes da til Baalet og førtes tilbage til Ribe, hvor Dommen exekveredes 10 Novbr. 1641 ude ved Galgebakkerne i Overværelse af en saadan Menneskemasse, at hendes Sognepræst end ikke kunde trænge sig igjennem Mængden for at være hos hende i hendes sidste Øjeblik; hendes Død voldte en ikke ganske ubetydelig Udgift for Ribe Kommune, af hvis Kommuneregnskab det fremgaar, at der brugtes to og tyve Læs Brænde til hendes Baal; hendes Kollega Krøbbel-Anne brændtes en Maaned efter, og Dønningerne efter denne Storm have først sent lagt sig; men kun én Kvinde blev senere brændt i Ribe, nemlig 1652; hun hed Anne Bruds.

Af Kong Kristian den fjerdes hele Optræden ved Maren Splids bedrøvelige Drama og over for andre Hexe fremgaar det klart, at det er temmelig ubeføjet, naar han skildres som en lysere Personlighed i Modsætning til hans samtidige; han var til visse i fuldeste Maal et Barn af sin Tid. Med rette er der gjort opmærksom paa det komiske i, hvor

fornuftig Kongen bliver, naar det gjælder Pengespørgsmaal; i saa Tilfælde vilde han ikke indrømme, at Hexene havde nogen Magt; en af de i Ribe dømte Kvinder havde tilstaaet, at hun med flere Kolleger en Gang havde været inde paa Toldboden og taget Penge af Toldkisten, som deres »Dreng« havde lukket op for dem; da det nu viste sig ved Tolderens kort efter indtrufne Død, at der manglede 400 Daler, gjorde han Paastand paa disse Penge hos Enken, men eftergav dog Fordringen af Naade og Medynk. Ellers finde vi ham overtroisk trods nogen, hvilket tydelig nok fremgaar deraf, at da en af hans Elskerinder, Vibeke Kruse, blev syg eller maaske noget kølig over for hans Naade, mente han strax, at hun var forhexet; Kongen søgte at komme til Klarhed derom, dels ved de Undersøgelser, han lod adskillige Præster anstille, dels derved, at han fik fat paa forskjellige formentlige Hexe, som da i Fængslet gjensidig skulde søge at lokke Bekjendelser ud af hinanden angaaende Fru Vibeke og hvad hende var vederfaret. — Blandt de mange andre Sager fra samme Konges Tid, skulle vi anføre ganske i forbigaaende, at Præsten Laurids Mortensen i Elling i Vendsyssel en Gang havde været i Klammeri med en Kone, som gik under Navnet »Hose-Mette«, og hun havde lovet ham »en vaad Kappe«; da Præsten saa druknede en Dag, da han skulde sejle i Embeds Medfør over til Hirtsholmene, kom man i Tanker om Hose-Mettes Trusel, og hun blev brændt 1621 i Mosbjerg Sogn.

IV.

Imod Slutningen af Kristian den fjerdes Regering synes der i Befolkningen at være kommet lidt sundere Anskuelser til Orde i disse Sager, i alt Fald hos enkelte, som da maatte høre ilde for saadan Overbærenhed af dem, der endnu ved-

bleve at være stærke i Troen paa Hexenes Magt og ivrige i Forfølgelserne; men der viser sig dog i det hele Fremskridt til det bedre; vi finde saaledes, at adskillige, der i en tidligere Periode ikke vilde have undgaaet Baalet, nu slap med at udstaa Kirkens Disciplin. I Frederik den tredjes Tid mærke vi kun lidet til Hexeforfølgelser; da var det Krigen og Politiken, der lagde Beslag paa Opmærksomheden, saa selv om Hexene ikke havde fuldstændig Fred, var det dog mere at sammenligne med spredt Fægtning. Under Kristian den femtes Regering kom Forfølgelserne igjen til at blusse op; men det var som de sidste Krampetrækninger i denne aandelige Sygdom, hvoraf adskillige Aarhundreder havde lidt. Kristian den femtes danske Lov bestemmer i sjette Bogs første Kapitel Artikel 9: »Befindes nogen Troldmand eller Troldkvinde at have forsvoret Gud og sin hellige Daab og Kristendom, og hengivet sig til Djævelen, den bør levende at kastes paa Ilden og brændes«; det var jo haarde Konditioner; men at det dog gik mildere til end fordum, se vi af Lovens næste Artikel, der siger: »Hvo som bruger nogle galne indbildede Kunster med Forsæt at ville forgjøre og skade en anden, have sin Hovedlod forbrudt; og er det en Mandsperson, da straffes han med Jærn og Arbejde paa Bremerholm eller andet saadant Sted sin Livstid; er det en Kvindesperson, straffes hun i lige Maade i Spindehuset,« og af Artikel tolv: »Dersom nogen befindes med Signen, Manen, Maalen, Igjenvisning, visse Dages Udvælgelse, Karakterers Misbrug, at omgaas, og i saadanne mistænkte Kunster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrudt deres Boslod og rømme Kongens Riger og Lande.« De, som tidligere havde øvet, hvad der her nævnes, vilde da have været Baalets visse Bytte; 1686 bestemte en kongelig Resolution, at alle slige Sager, før Dommen maatte fuldbyrdes, skulde gaa til Højesteret.

Der haves netop fra disse Aar, fra Firserne, Efter-

retninger fra Landets forskjellige Egne, om en Del Hexeprocesser, af hvilke nogle endte med Dom og Død, medens andre fik en mindre gyselig Udgang; men ved de fleste af dem frembyder Retsforfølgningen intet af særlig Interesse; det gaar alt sammen i den gamle Form; baade var det fremdeles ved privat Anklage, at disse Sager opstode, og lige som tidligere anvendtes baade Tortur og Vandprøve. Maaske det vil kunne interessere Læserne, der have fulgt denne Skildring af Hexevæsenet, at se et Uddrag af, hvorledes det gik til ved en saadan Forfølgelse for mindre end to Hundrede Aar tilbage i Tiden; Handlingen foregaar i Aarhus, Tiden er 1686.

»Syvende Oktober 1686 æskede Maren Kristensdatter i Aarhus Konfirmation paa en Bytingsdom, Byfogden og hans otte Meddomsmænd havde fældet over en Troldkvinde Karen Madsdatter af Aarhus, hvem hun lang Tid havde holdt fangen, fordi hun havde forgjort hendes sal. Mand Jens Lauridsen Bjerre, forhen Borger og Kjøbmand og i Vakancen 1685 konstitueret Byfoged samme Steds. 19de Juli var Hexen bleven forhørt af en Borgmester, en Raadmand, Byfogden, Byskriveren og fire Vidner, efter at »Blommen den Troldkvinde« havde udlagt hende for Trolddom. Karen Madsdatter bekjendte nu, at Karen Kronborgs kan maale for Modsot, at Karen Nielsdatter paa Brobjerg, Dorte Skolemesters ved Aaen, Maren Rasmusdatter paa Graven og Kirsten Nielsdatter i Klosteret havde været med at forgjøre Jens Lauridsen bag Klosteret, tilligo med Maren Rasmusdatter Svales, der havde Anke til ham for nogle Klæder. En Kone havde givet hende et Brød derfor, men hun kunde ikke huske, hvem det var; dog var det en af de samme Troldkvinder. Byfogden spurgte hende, hvorledes og paa hvad Maade de havde forgjort ham; — »de havde gjort Kors over hans Hoved, der var tre med hende, og de vare alle som brogede »Katte-Tøj«; og det tyktes hende, som de tog ved Klinken og kom saa ind til ham, ligesom

de andre, »som en Vind ad Døren«, da han laa alene i Sengen.« I det sidste Forhør blev hun spurgt, hvorledes de kom i Katte-Skikkelse; da svarede hun, at »hun smurte sig med Tjære, saa blev hun til en Kat, og at de kunde gjøre Tjære af en død Kat.« »Hvor de fik den Tjære fra?« »Fanden gjorde det, at de bleve til Katte, og smurte hende og de andre i Ansigtet, saa de bleve grimede alle sammen, og saa vare de Katte.« Byfogden: »Hvad de gjorde i en saadan Gestalt?« »De snakkede og bade for ham, at han skulde dø snart.« Byfogden: »Om de havde et Voxbarn?« »Ja, Karen Nielsdatter havde et Voxbarn, de satte Ild i den ene Taa, at den skulde brænde i tre Mænds Vold, for de vilde gjøre ham længe i Pinen; saa slukkede de det ud og gik sidelænds bort, de vare alle fire brogede Katte.« Byfogden: »Om hun havde en Dreng af Fanden?« Dette benægtede hun først, men paa ny Tilspørgsel tilstod hun det. Byfogden: »Hvorledes hun var kommen i Tjeneste hos Fanden?« »En Kone i Hadsten, Anne Rasmusdatter, bragte hende dertil en Gang, de vare samlede; Fanden kom til dem i en tændt Brand og spurgte, om hun vilde lære »den Kunst«, hvortil hun svarede Ja; saa forsvor hun Daab og Kristendom; da var hun sytten eller atten Aar gammel; hun har vel villet gaa til Kirke, men véd ikke, hvordan det har været.« Dermed sluttedes dette Forhør, men da hun kom uden for, lod hun Byfogden kalde, og da han strax efter kom ind med hende, bad han hende for de tilstedeværende at gjentage, hvad hun nylig havde sagt ham og paalagde hende derhos ikke at lyve, men at sige Sandheden. »Ja, mænd skal A saa«, svarede hun og bekjendte saa, at Mikkel Svales Kone havde faaet dem til at forgjøre Jens Lauridsen. — Den 21de Juli bekjendte Karen Madsdatter, at Fanden var kommen til hende første Gang som en Hare med store Øren, da hun gik med en Kone fra Skjoldelev; denne Kone, »som for lang Tid siden har faaet den evige Varme«, lærte hende, og Haren spillede for hende: Konen

sagde, at Haren var kommen lige saa til hende, det første hun lærte, item at det var Fanden, og Karen spurgte, om hun troede paa Haren; den anden svarede, at hun havde ligget i med ham i fire, fem Aar; saa gik Konen og snakkede for hende; men hvad hun lovede hende, det havde hun holdt som et Skarn; da hun spurgte, hvad han var en, havde Konen svaret: »Det er en som en anden, og der er saa mange, han gjæster«, hvorpaa hun havde gjort Pagt mellem hende og Fanden. Derpaa blev hun tilspurgt, om hun da gav sig i med Fanden; hun svarede, at det kunde de da nok tænke, hun havde gjort. Paa Spørgsmaalet, hvad hun havde lovet Fanden, og hvad hun havde gjort, siden hun var kommen i hans Tjeneste, svarede hun, at Fanden havde spurgt, om hun vilde lære den Trolddomskunst; hun svarede Ja; og da han sagde: »I kan ikke faa nogen Rigdom«, havde Konen sagt: »Ja, hun skal faa nok, hun har intet at frygte for«; og derpaa havde hun forsvoret sin Daab og Kristendom. Paa Spørgsmaalet, om Fanden siden den Tid var kommen til hende, svarede hun, at han var kommen i Skikkelse som en slem Abe. — Dagen efter vár hun igjen i Forhør, og denne Gang i Overværelse af Kapellanen ved Frue Kirke Hr. Lyder Lassen; da bekjendte hun det samme som tidligere, om Maaden hvorpaa hun først var kommen i Lag med Djævelen, om Voxbarnet og om Jens Lauridsens Forgjørelse, samt at denne Sygdom var kommen af den megen Korsen, de havde gjort over ham (mærkeligt nok! thi ellers var Korsets Tegn jo en Rædsel for Hexene, der vege bort for det). Efter megen Snakken frem og tilbage, hvorved hun snart anklagede nogle Kvinder for Medvideri, snart igjen sagde, at det var Løgn, og aldeles frikjendte dem, blev hun til sidst staaende ved, at hun selv var en Troldkvinde, ligesom at Else i Møllestien og Dorte Skolemesters havde været i Ledtog med hende. Kirsten Nielsdatter i Hospitalet havde hun ogsaa sagt fri, men da fremstod for Retten Hospitalslemmet Povl Andersen

Vildskøt og vidnede mod Kirsten, at hun havde bekjendt for Lemmerne i Hospitalet, at hun havde ingen Ro i Hospitalet for den onde Aand, »han staar og gaber ad hende«; desuden havde han bemærket, at det var om Natten Klokken 12½, ligesom Skorstenen skulde falde; item at hun samme Tid faldt ud af Sengen og tumlede, »ligesom det kunde have været en Sæk med fire Skjæpper Rug«. Dommen over hende lød saaledes: »Saasom Karen Madsdatter til Bytinget saa vel som paa Raadhuset har bekjendt og vedstaaet at have forsvoret Gud og sin hellige Daab og Kristendom og hengivet sig til Djævelen, da bør hun efter Lovens 6—1—9 levende at kastes paa Ilden, og hendes Hovedlod at være forbrudt.« At denne Dom dog paa Grund af den, om man saa med et theologisk Udtryk vil kalde det, »mildere Observants«, der nu raadede, ikke blev exekveret, vil ses af det følgende.

Medens denne indviklede Sag stod paa, kom der Skrivelse fra Generalfiskalen til Magistraten, at man havde i Kancelliet erfaret, hvorlunde Jørgen Arenfeldt til Rugaard ofte havde betjent sig af Skarpretteren i Aarhus i Trolddomssager; han forlangte derfor Oplysning om alt, hvad der var foretaget af Skarpretteren i slige Sager, saa vel i Aarhus som paa andre Steder, og om han havde aftvunget de anklagede deres Bekjendelse ved at dryppe dem brændende Svovl paa Brystet, ved at strække deres Lemmer eller ved andre Pinsler.« Under 16de December 1686 afgav da Skarpretteren Mester Herman Høker følgende ganske interessante Erklæring: »Hvad jeg har bestilt baade paa Rugaard, i Æbeltoft og i Aarhus med de Fanger, jeg har haft under Hænder, da noget før Paaske har kongelig Ridefoged Hans Jakobsen i Æbeltoft tilskrevet mig, at jeg vilde rejse til ham, som jeg og gjorde, og der pinte jeg en fangen Kvinde, som var beskyldt for Trolddom, og som siden døde i Fængslet, to Gange med to Benskruer, og én paa Fingrene, ellers intet; og dog bekjendte hun begge Gange intet, men

er siden frivillig gaaet til Bekjendelse for Retten paa Raadstuen. Efter Paasken sendte velb. Jørgen Arenfeldt Bud, om jeg vilde komme til ham, hvad jeg ogsaa gjorde, »og da bestilte jeg hos ham ganske intet, enten (ɔ: hverken) at pine eller forhøre Gyde Kochis; men en Mand ved Navn Peder Kieri, som de tog fat samme Dag, ham kastede jeg paa Vandet, og da svømmede han som en Gaas, og ingen flere har jeg svømmet for velb. Jørgen Arenfeldt. Imellem Havren og Bygsæden rejste sig efter Jørgen Arenfeldts Begjæring til ham og brændte Gyde Kochis; samme Dag pinte jeg »Blommens Moder« og Peder Kieri, dog de intet bekjendte; og skete det efter Hjemtingsdommen. Omtrent tre Uger efter Pinse sendte Jørgen Arenfeldt mig atter Bud; da brændte jeg »Blommens Moder«, og intet videre har jeg forrettet for Jørgen Arenfeldt, undtagen nogle Rejser, jeg har efter hans Begjæring rejst, mig til Skade, og min Umage har han ikke en Gang betalt. I Aarhus har jeg efter Øvrighedens Begjær svømmet tre Kvinder, og de svømmede ret vel paa Vandet; intet videre forrettet der.« — Da Magistraten til højere vedkommende indsendte Skarpretterens Forklaring, berettede de end videre, at Karen Madsdatter, da hun blev anholdt for at have forgjort Jens Lauridsen, strax bekjendte »at kunne med Signen, Maalen og Manen,« men om Trolddom vilde hun slet intet vide; da hun blev tilspurgt, om hun vilde fri sig ved Svømning, svarede hun Ja, men da hun blev kastet paa Vandet, svømmede hun, og nogen Tid efter bekjendte hun frivillig at have forgjort Jens Lauridsen o. s. v. Samme Kvinde har og udlagt og personlig beskyldt to berygtede gamle Stoddere, som hun selv bekjendte med hende i denne skjændige Gjerning at have været, hvilke og ere anholdte, og efter Tilspørgsel erklærede deres Uskyldighed ved Svømmen at give til Kjende; derpaa »med sær føjelige Maader udsatte paa Vandet, og da gjærne sig med Magt derunder begive vilde, men blev alt oven paa«, af hvilke to

den ene, Dorte Skolemesters, som lod sig finde i sær Løgnagtigheder, derefter i Kjælderen blev syg og døde, medens den anden, meget halsstarrig og som intet vilde bekjende, blev forvíst Landet.« Tolvte Juli 1687 skrev Aarhus Magistrat til Kancellikollegiet med Forespørgsel om, hvad de skulde gjøre ved Karen Madsdatter, som endnu sad fangen, da Sagvolderen Jens Lauridsens Enke ikke evnede at holde hende i Fængslet længere, og ikke heller at stævne Sagen for Højesteret, hvorfor hun i det hele havde frafaldet Sagen, med hvilken hun ikke vilde have mere at gjøre. I denne Anledning udgik 15 November s. A. et kongeligt Reskript til Biskoppen, at Karen Madsdatter i Aarhus, som til Baal og Brand for Trolddoms Sag var hendømt, »formedelst særdeles Aarsager« var pardonneret paa Livet, imod at hun skulde udstaa Kirkens Disciplin og af Gejstligheden om hendes Forseelses Storhed alvorlig paamindes.

Det var en Hexeproces efter den rigtig ægte gamle Tillavning, men dog heldigvis saaledes endt, at de gode Mænd og Kvinder, der i Aarhus havde længtes efter Lugten af et Baal, nu bleve narrede. Men saa kommer Spørgsmaalet: »Naar brændtes den sidste Hex i Danmark?« Det er vistnok den Kvinde fra Falster, over hvem Højesterets Dom til Baal og Brand faldt d. 21de Marts 1693, efter at en meget vidtløftig Sag havde været mod mange falsterske Kvinder; muligvis er Dommen over hende ikke bleven exekveret.

Et Par Aar herefter var det, at den saakaldte »thistedske Besættelseshistorie« begyndte, og hvor uhyggelig en Fremtoning den ogsaa var, har den dog den gode Side, at det vel egentlig er den, der har sat Punktum for Troldtøjets Virken her i Landet. Den Behandling, som Digteren Carit Etlar har leveret i »Broget Selskab«, er for største Delen overensstemmende med de sørgelige Fakta; vi skulle derfor henlede Opmærksomheden derpaa og kun indskrænke os til følgende Bemærkninger, der vel i Forvejen ville være de

fleste Læsere bekjendte: »Præsten Magister Ole Bjørn vilde hævne sig paa en velhavende Borgerenke, som ikke ønskede sin Datter til Præstens Brud; han fik da nogle hysteriske Kvinder til at agere besatte, fik fat paa et Par Studenter Povl Rytter og Kristen Mavors, der som Sporhunde opdagede flere og flere dertil oplagte Hexeæmner, der alle samledes i Thisted Præstegaard, hvor adskillige Ting foregik, som ikke kunne omtales. Den gode, skikkelige Biskop Birkerod i Aalborg troede alle Mennesker for godt; skjønt han nok i Begyndelsen anede, at det ikke hængte rigtig sammen, lod han sig dog forblænde, men fik til sidst Øjnene op; nu fik han for sin i denne Sag udviste Malkonduite en Mulkt paa 1000 Daler (der dog blev ham eftergiven), hvorimod, da Sagen opklaredes, Præsten Ole Bjørn straffedes med Afskedigelse og Fængsel paa Kristiansø, samt senere Landsforvisning, og Medhjælperne med Relegation til evig Tid, hvilket bragte den for Resten senere, paa Holbergs Tid, mere berygtede end bekjendte Povl Rytter til at fremkomme med det Spørgsmaal, »om det ikke kunde være nok med hundrede Aar«. Mindre bekjendt turde det være, at da Fredrik den fjerde en halv Snes Aar efter foretog en Rejse i Tydskland, havde Ole Bjørn, som da huserede dér, den Frækhed i Dresden at ville insinuere sig hos ham ved at overrække ham et Anagram paa hans Navn, samt et Forslag om en Skuepenge angaaende den italienske Rejse, og en Ansøgning om en Pension, til han igjen kunde faa Kald i Danmark, »som jeg den Guds Naades Talent, som hos mig nedlagt er, til Guds Navns Ære, Eders kongelige Majestæts Tjeneste og min Næstes Opbyggelse anlægge og forrente vil o. s. v., — men heldigvis blev det dog forgjæves. Derimod havde den thistedske Besættelseshistorie ikke været forgjæves, i det den aabnede Øjnene paa Folk for al den Galskab, der hidtil havde hersket i disse Sager; men endnu en halv Snes Aar ind i det attende Aarhundrede træffe vi i Fyn en Hexeproces efter alle Kunstens Regler,

i hvilken dog de anklagede frikjendtes. At denne friere Tankegang vakte Uvilje hos mange, vel især blandt Almuen, kan let forklares, og man maa slet ikke forbavses saa meget over de Folk i Salling, som 1722 øvede Selvtægt mod en Kvinde, de ansaa for en Hex, hvem Lovens Arm ikke længere kunde naa; de gik ind i hendes Hus, greb hende og bandt hende fast i hendes eget Hus, som de stak Ild paa, hvorved hun levende opbrændtes; men adskillige af dem maatte dog bøde med Livet for denne Udaad. Endnu i 1800 fandt en lignende Lynchjustits Sted i Jylland, hvor en for Hexeri beskyldt Bondekone blev myrdet; ja selv i 1857 er en gammel Aftægtskone i Jylland bleven mishandlet, fordi hun af en »klog Kone« blev betegnet som den, der »forgjorde« Kreaturerne.

Vil man saa spørge: »Er Troen paa Hexe uddød her i Landet, fordi Hexebaalene ikke længere blusse?« — da maa der svares et absolut Nej; at den Tro lever endnu, mere eller mindre i det skjulte, turde være bekjendt nok. Jeg har hørt fortælle, at det er sket et enkelt Sted, hvor en Kone, som mentes at være en Hex, laa i en langvarig Dødskamp, at man et Øjeblik satte en Svovlstik eller et tændt Lys ind under Sengen; først da kunde hun faa udstridt; det var som en symbolsk Betegnelse af, hvilken Død man mente, at hun egentlig burde have lidt.

Vilhelm Bang.

Tysklands episke Folkedigtning.*)

De Aarhundreder, der fulgte nærmest efter den store Folkevandring, maa fremhæves som den Tid, da ikke alene Nibelungenlied fremstod i sine Hovedbestanddele, men ogsaa Kjærnepunkterne i hele den senere tyske Heltedigtning hovedsagelig udformedes. Allerede i Begyndelsen af det sjette Aarhundrede havde Stammerne i det egentlige Tyskland væsentlig afsluttet deres Vandringer, og der fremkom nu helt nye Motiver for Folkesangen. Stammerne vare rigtignok endnu langt fra komne til Ro; den nye Ordning af de evropæiske Forhold, som afsluttedes med Grundlæggelsen af det frankiske og det østgothiske Rige, affødte atter nye Krige og medførte sluttelig de fleste Stammers Afhængighed af Frankerne; men med de faste Boliger havde man dog gjenvundet et sikkert Grundlag for en videre Udvikling, og det tilmed paa ublandet national Grund.

Under slige Forhold maatte Befolkningens indre Liv tage et nyt, højere Opsving. Selv under Folkestormenes mest vilde Bølgegang var Folkets medfødte poetiske Sans aldrig forstummet; det fremgaar med tilstrækkelig Klarhed allerede af Longobardernes Sange, der i rigt Maal ere ind-

*) Jfr. Georg Hoyns: Geschichte des deutschen Volkes. I. Lpz. 1884.

flettede i Paulus Diakonus's Historie; men hine Sange vare en Art Romancer, havde et mere begrænset Indhold, og deres Æmner vare uden indbyrdes Sammenhæng. De mægtige Begivenheder i de tvende sidst forløbne Aarhundreder, som under vældige Kampe havde medført Grundlæggelsen af store Riger og derpaa hidført berømte Herskerslægters og hele Folkestammers Undergang, maatte bringe Digternaturerne ind paa større, mere omfattende Ideer og give dem de mest indtrængende Impulser til at gruble over de menneskelige Tings Væsen, over de ordnende og ødelæggende Magter. Og at disse Impulser ogsaa virkelig i dybeste Grad opfattedes af Folkeaanden, derom afgive hine Heltedigtninge et talende Vidne. Deres hele, indbyrdes Sammenhæng, det Tankeindhold og det Standpunkt, som bærer Opfattelsen, gjør det utvivlsomt, at de i Hovedsagen fik deres Form netop under Paavirkning af det mest friske og levende Minde om de store Omvæltninger og de mægtige Herskeres hele Skalten og Valten.

Den Belysning, disse Digtninge have faaet ved Jakob og Vilhelm Grimm, ved Lachmann og den som lærd og Digter lige fortrinlige Uhland samt ved de nyeste Granskere, der ere fulgte i deres Spor, har sat os i Stand til med fuld Forstaaelse at følge deres Udviklingsgang lige op til det første Udspring, og vi se da, at de strax fra første Færd opfattede Begivenhederne i den stormfulde Tidsalder og de handlende Personers vexlende Skæbner fra et højere, ethisk Standpunkt; at de oprindelig optoge Tendenser i sig, der senere i den mest naturlige Gang og ligesom af sig selv maatte føre til i Eposet at lade dem sammenvoxe til et stort Billede, præget af en national Livsopfattelse.

Folkevandringens Hændelser, der omspændte Aarhundreder, lode sig nu ganske vist ikke overse i Rækkefølge og indbyrdes Sammenhæng: Rum og Tid svandt bort, Rigernes Herskere og Stammerne ordnedes jævnsides som i et Maleri, Historien blev til Sagn; men de virkende Kræf-

ters indbyrdes Forhold og Betingelser bleve dog i det hele og store fastholdte.

De Punkter i Begivenhedernes Hav, som her fornemmelig rage frem, og hvorom de tvende store Sagnkredse, vi her væsentlig ville dvæle ved, ganske naturlig gruppere sig, vare paa den ene Side Burgunderkongen Gundikar og hans Riges Undergang ved hans Besejrer Hunnerkongen Attila, Nibelungenkredsen, paa den anden Side de østgothiske Konger, Amalerne Ermanrik og Theodoriks Historie, Améluugekredsen.*)

Som højst karakteristisk for den germaniske Aand fremhæve vi først og fremmest i alle disse Sagn den misundelsesløse, kosmopolitiske Objektivitet, hvormed den vældige Folkehersker Etzel stadig holdes paa sit beundrede, ophøjede Standpunkt, skjønt Skildringen af ham ganske vist i Regelen har noget stift, taageagtigt ved sig, saa han ikke træder Følelsen nærmere. Som Uhland fortræffelig har betonet, møde vi i det vexlende, fantastiske Islæt overalt Grundtrækkene af den historiske Udvikling; i Forholdet mellem Hunnerne og de germaniske Stammer spores tydelig det vaklende Standpunkt mellem Kamp og Forbund, og ligesaa møde vi i Amelungernes Saga, bortset fra alle Anakronismer og Forvanskninger, dog samtidig stadig det virkelige; vi mindes Gothernes ældre Nedsættelser og Omflakninger, deres mangfoldige Kampe og Forbindelser med de byzantinske Kejsere,

*) I den angelsachsiske Sang „Vandringsmanden," der i sit Grundlag tilhører det sjette Aarhundrede, have vi det mest haandgribelige Bevis paa, hvorledes de nævnte Konger, som Bærere af Begivenhedernes Indhold, i Folkefantasien rykkes op som samtidige. Sangeren, hvis Farter gjennem Verden her berettes, har i Følge med sin Fyrstinde Ealdhild, en Datter af Longobarderkongen Audoin, besøgt Østgotherkongen Ermanrik († 375), Hunnerkongen Attila († 453), Burgunderen Gisika og Gudhere, Kong Theodorik († 526) og Longobarderkongen Alboin († 573).

kort sagt, vi henflyttes til en Tid, da disse Kejsere endnu spillede en Hovedrolle i Verdensbegivenhederne, da Biskopperne i Rom endnu ikke havde grundlagt deres Magt, og Amalerne under deres Fremrykning fra Øst indtoge de vestromerske Kejseres Plads.

Det dybe Blik, hvormed den digtende Folkeaand forstod at værdsætte Betydningen af de historiske Begivenheder, fremtræder paa slaaende Maade i Amelungernes Saga, strax i Kjærnepunktet af dens Indhold: Kongerne Ermanrik og Theodorik (Didrik af Bern) opstilles som samtidige Modstandere i indbyrdes Kampe. Ermanrik, den første Østgotherkonges store Rige, var styrtet sammen for de fremstormende Hunnere, en Del af Folket gik sammen med disse, en anden sluttede sig til Vestgotherne, og saaledes bliver Ermanrik i Sagnet den brødefulde Ophavsmand til Tvisten og Broderkrigene mellem Gotherstammerne. Theodorik havde derimod paa ny ført Gotherne til Hæder og Herlighed, om denne end ikke havde været af Varighed, men efter en kort, glimrende Dag havde maattet vige for Gravens Nat; det var saaledes fuldstændig følgerigtigt, naar Kong Theodorik for Tidsbevidstheden kom til at staa som Repræsentant for alle de Dyder, der virke det store. Efter Folkets Tænkemaade var det imidlertid fremfor alt ét Karaktertræk, Troskaben, der syntes den højeste Pris værdig. Allerede i den tidligste Old havde Troskabens Aand ligesom været det Fundament, der bar det offentlige som det private Liv, og sammes Betydning voxede nu i uendelig højere Grad under de lange Vandringers og de tilintetgjørende Kampes Tid, hvor den enkelte midt under de uafladelige Fristelser til Vilkaarlighed og Voldsomhed syntes at tabe hvert Baand paa sin Egenkjærlighed, og hvor Forholdenes Magt uimodstaaelig begunstigede den fyrstelige Magts stadige Udvidelse og Grundlæggelsen af et overmægtigt Kongedømme. Urokkelig Agtelse mod Troskabens Bud var her det eneste, som ydede Moralen og Friheden et Holdepunkt mod fuldstændig

Oplosning. Og saa levende var Folkets Følelse heraf, at Troskabens Udøvelse blev en Maalestok for Menneskets hele Værd. Denne Opfattelse bliver nu ogsaa i Sagnet den indre Lov, hvoraf Modsætningen mellem de tvende Gotherkonger udformes; medens Sagnet i Ermanrik skabte en Type paa Utroskab og saaledes gjorde ham til en Beskytter af alt ondt, fremstillede det i Theodorik et Ideal paa Troskab, og saaledes et Mønster for en Helt. Jo mere energisk det moralske Moment imidlertid traadte i Forgrunden, desto mere maatte Sagnet, navnlig med Hensyn til Theodorik, skride til en Omændring af de historiske Kjendsgjerninger. Ermanriks Stilling som en mægtig Hersker lettede netop den Opgave at tegne ham som en troløs Tyran; men Theodorik, der skulde afgive et mønsterværdigt Exempel paa Troskab i alle Retninger, ikke blot nedad, men ogsaa opad, maatte finde sig i at stige ned fra det enevældige Kongedømmes Højdepunkt og indtræde i et Afhængighedsforhold. Og saaledes har Sagnet stillet ham i Ledingsforhold til Attila, i det det her havde et sikkert Tilknytningspunkt i den Kjendsgjerning, at Theodoriks Fader Theodemir (Sagnets Diethmar) og hans tvende Onkler Valamir og Vidomir fulgte Hunnerkongen paa hans Erobringstog mod Vesten; den Storhed og Magt, den historiske Theodorik var i Besiddelse af, overføres derfor paa Attila. Som Herre over den nordlige Bugt af Adriaterhavet, altsaa den Part, der var Hovedskuepladsen for hans Bedrifter, det nordøstlige Hjørne af Italien med Verona (Bern), Garde (Garten), Tiroleralperne, Istrien og Dalmatien er Didrik Etzels Vasal, men ogsaa en Hovedpille for den hunniske Magt. Omvendt identificeres Ermanrik med alle de Fjender, den historiske Theodorik havde at bekæmpe; efter den romerske Befolknings Opfattelse kaldes han Kejser og Foged over Rom, og Ravenna betragtes som hans Eje.

Af de mange, omfangsrige Digtninge, navnlig fra det 12te til det fjortende Aarhundrede, der behandle Ame-

lungernes Sagnkreds, fremhæve vi i det følgende nogle Hovedmomenter, som utvivlsomt danne det ældste Grundlag og paa den skarpeste Maade røbe Tidens Aand i dens dybeste Kjærne; særlig holde vi os til Digtene »Dietrichs Flugt« og »Slaget foran Raben«; her afspejler sig klarest det oprindelige historiske Udgangspunkt.

Ermanrik har skjændelig vanæret sin Raadgiver Siebichs Hustru (en slig Raadgiver, Opdrager eller Fosterfader — Mester — have alle Kongerne), og han har herved ægget dennes Hævngjerrighed, saa at han forleder Kongen til ond Daad; han overfalder nu sin Brodersøn Didrik for at bemægtige sig hans Land, men maa paa fejg Flugt efterlade sin Søn og atten Hundrede Fanger i Didriks Hænder. Denne vil nu taknemmelig lønne sine Kæmper for deres Tapperhed, men hans Faders fyldte Skatkammer er blevet tømt; da tilbyder Mester Hildebrand ham sin hele Eje, og Bertram af Pola bringer en ny Skat sammen. Syv Kæmper føre den med sig; men Ermanrik lurer paa dem i Baghold og tager dem samt Skatten. Som Løsen for sine syv Mænd tilbyder Didrik Onkelens Søn og sine atten Hundrede Fanger; men Ermanrik truer med at hænge Kæmperne, naar Didrik ikke udleverer sine samtlige Stæder og Lande. Af Troskab mod sine Helte føjer han sig i denne Fordring og drager med samt sine befriede Mænd ynkelig i Elendighed, til Fods maa han forlade sit Arveland. Etzel giver ham en Hær, og med denne drager Didrik atter mod sin Onkel og besejrer ham i tvende Slag, men kan alligevel ikke gjenvinde sit Land og vender tilbage til Hunnerne. I »Slaget for Raben« udruster Etzel ham med en ny Hær, og nu er Didrik lykkeligere; i det tolv Dages Slag foran Ravenna (Raben) besejrer han Ermanrik, denne maa fly, og Siebich fanges. Hovedstykket i denne Digtning udgjør imidlertid en Episode, Fortællingen om Etzels tvende unge Sønner, for hvis Sikkerhed Didrik er gaaet i Borgen, og som nu tillige med hans egen yngre Broder blive dræbte i Kampen af tvende Kæmper,

Wittich og Heime, som tidligere have tjent Didrik selv; den vredeglødende Helt kan ikke tage Hævn over deres Udaad, thi en Havfru frier Wittich fra Forfølgeren.

Var Helten i denne Troskabens Højsang saaledes oprindelig en historisk Personlighed, som derfor blev udformet strængt realistisk, modtager den i Aarhundredernes Løb omvendt en Mængde Træk, der til Dels laantes fra helt andre Skikkelser, og som tilsigtede i forøget Grad at lemgemliggjøre Karakterens Indhold og Betydningen af Heltens Virken. Symboliserende og idealiserende gruppere de mest forskjellige religiøse Forestillinger eller Tanker fra Mytheverdenen sig om hans Billede i vidunderlige sagnagtige Æventyr; han er den utrættelige Stridsmand mod Jætter og Drager; til Fader faar han en Aand, der spaar hans Moder, at den Søn, hvormed hun er svanger, vil vorde den stærkeste Mand, der nogen Sinde er født; Ild vil skyde ud af hans Mund, naar han vredes. Sluttelig ved Maalet af sin Løbebane forsvinder han vidunderlig, ingen véd hvor hen, eller om han endnu lever eller er død. I enkelte af Sagnets Træk afspejler sig dog atter den forfølgende Kirkes Had mod Herskeren af den arianske Trosbekjendelse, t. Ex. naar vi se Helten domfældt til den vilde Jægers Rolle.

At ville forfølge Sagnets Uddannelse saaledes, at vi i Handlingens og Koloritens Enkeltheder paaviste de forskjellige Tidsaldere, lader sig naturligvis umulig gjøre; Paavirkningerne fra de forskjellige Idealer, der idelig skifte med de vexlende Tidsforhold, flyde over i hverandre; men det ene staar utvivlsomt fast: i de historiske Grundtræk saa vel som i Karaktertegningen af Heltene, og det baade af Kongerne, deres Raadgivere (Siebich og Hildebrand) og deres Kæmper, have vi den absolut hedenske Tidsalder for os. I de syv, som bringe Didrik Skatten fra Pola (»Didriks Flugt«), er der givet yderligere Typer paa trofast Heltefærd, som dernæst i den Episode af »Slaget for Raven«, der behandler Etzels tvende unge Sønners Død, faar et

karakteristisk Modstykke i de tvende utro Bersærker Wittich og Heime, som begge alt nævnes i det angelsachsiske Digt »Vandringsmanden«.

Jævnsides med og uafhængig af Sagaen om Didrik af Bern have vi nu Beretningen om Wolfdietrich, der i sin Idé dog er nær beslægtet med den første og derfor har en tilsvarende Betydning for vort Indblik i Tidens Karakter, medens dens Oprindelse ikke lader sig fremdrage i samme Klarhed. Wolfdietrich er en Søn af Hugdietrich, Kongen af Konstantinopel, der har avlet ham med Hildgund, en Datter af Valgund i Salneck (Saloniki), medens han, forklædt som Pige, opholdt sig i hendes Taarn. For at skjule Barnet for sin Moder har Kongedatteren sænket Barnet ned i Borggraven, hvor fra en Ulv bortfører det, for at det kan tjene dens Unger til Føde; men her finder Kong Valgund det paa Jagten. Senere vender Hugdietrich uden Forklædning tilbage; han kysser sit Barn med de Ord: »Mit kjære Barn, Konstantinopel skal fremfor alle andre være din Arvelod, hjemfører Hildgund som sin Hustru og giver Drengen Navnet »Wolfdietrich«, fordi man har fundet ham blandt Ulve.

Da Hugdietrich er død, ville Wolfdietrichs Sønner ikke indrømme ham hans Arvelod; hans Fosterfader, Hertug Berchtung af Meran, træder i Marken for ham med sine sexten Sønner, og nu foretages Ledingsfærden mod Konstantinopel; de sex af Sønnerne falde imidlertid, og Resten med Mester Berchtung holdes i Fangenskab af Brødrene. For at skaffe sig Hjælp til deres Befrielse drager Wolfdietrich nu alene til Lamparten (Lombardiet), den mægtige Kejser Otnits Rige; engang havde denne krævet Skat af Wolfdietrichs Fader, og hævnglødende havde Sønnen da lovet, naar han blev Mand, at bekæmpe Otnit i hans eget Land; nu vil han indfri dette Løfte og besejre ham i Tvekamp for at vinde Otnits Bistand, og hans Vilje gaar i Opfyldelse, Otnit overvindes, og de tvende Helte slutte Fostbroderskab.

Denne Digtets Fortælling er imidlertid udsmykket med en lang Række af de mest mangfoldige, fantastiske Æventyr, som baade Wolfdietrich og Otnit maa friste. Strax efter Slaget mod sine Brødre bortføres Wolfdietrich saaledes fra sine Kampfæller af den grimme Else, der tigger om hans Kjærlighed, til Løn lover ham et Kongerige og sluttelig, da han forfærdet afviser hende, fortryller ham, saa han godt og vel et halvt Aar vanker forvildet omkring i Skoven. Da maa hun paa det guddommelige Bud løse Trylleriet, og atter trygler hun Wolfdietrich om at elske hende; han skal ikke tage Anstød af hendes uskjønne Udseende, det findes der vel Raad imod, thi en Stifmoder har fortryllet hende, til engang den bedste Mand, der findes i Verden, kaster sin Hu paa hende. Nu følger Helten hende i et Skib, og de sejle over Havet til hendes Land, det »gamle Troje«. Her bade de sig i Foryngelsens Brønd, Else stiger frem som den skjønneste Kvinde, og den nu ligeledes helbredede Wolfdietrich tager hende til Hustru, Siegeminne — saaledes er fremtidig hendes Navn — udruster et Skib med en Griffeham, og saaledes kommer han til Otnits Land. Herpaa følge videre de vidunderlige Sammenstød med fortryllede og Troldkvinder, og Kampe mod Jætter og Lindorme, hvorved Løver og Elefanter, hvis Billeder Heltene føre i deres Skjold, stride Side om Side med deres Herrer. Otnit dræbes af en Lindorm, som hjemsøger hans Land, og til Landets Redning fremtræder Wolfdietrich, der med Otnits Sværd fælder samtlige Orme og herpaa formæler sig med Kejserens Enke Serdrat. Efter saaledes at have besteget Otnits Trone fører han en Hær mod Konstantinopel; i Nattens Mørke kommer han som Pilegrimsmand for sine Brødres Borg, hvor han finder sine Mænd i Lænker og hører, at hans Fosterfader er død af Græmmelse i det mangeaarige Fangenskab; han giver sig da til Kjende, de fangnes Lænker springe itu, saa de kunne ile til Undsætning, Kampen begynder, og Staden indtages; Wolfdietrich benaader

imidlertid sine Brødre, og Berchtungs Sønner belønnes rigelig og modtage som Skjoldmærke tre gyldne Ulve; fra dem nedstammer Volfungernes (Wølfingernes) Slægt.

Om denne Sagas historiske Grundlag eller Tilknytningspunkt have Granskerne gjort de forskjelligste Hypotheser gjældende. Uhland tror t. Ex., at den er bygget over Gothernes ældste Forbindelser med Konstantinopel; men i en Række af Bestanddele fører han derhos samtidig Sagaen tilbage til de persiske Heltesagn og Myther, saa at Wolfdietrichs Saga efter hans Opfattelse bør staa i Begyndelsen af Amelungekredsen. I Wolfdietrichs Æventyr, der som et forvirret Taagebillede omvæver Digtningens Grundæmne, de fangne Hirdmænds Befrielse, mener Uhland saaledes at gjenfinde de oldpersiske Myther som Heltene Asfendiars og Rustems syv Æventyr i Firdusis »Schah-Nameh«, hvor den staaende Kamp mellem Ariman og Ormuszd, det ondes og det godes Princip, er symboliseret. Ermanrik (Airmanrik) skulde altsaa være Ariman, og Sagaens Kjærne sluttelig en Tradition fra en Tid, hvor Gother og Perser endnu søgte Trøst i en og samme dualistiske Troslære; det historiske Moment vilde herefter blive Mythens senere Omsætning. Müllendorf finder derimod Sagnets Udgangspunkt i Austrasiens Historie. Fortællingen om Wolfdietrich, der berøves Arven af sine Brødre, men gjenvinder samme ved sine tro Fællers Hjælp, skal efter denne Gransker kunne henføres til en virkelig Kjendsgjerning i den frankiske Historie. Chlodvig I's fire Sønner dele, som bekjendt, hans Rige mellem sig, saaledes at de tre ægtefødte Brødre faa Neustrien, medens deres ældre Broder, den af en Frille fødte Theodorik I, Thüringernes Besejrer, modtager den østlige Del, Austrasien; efter hans Død ville de tre Brødre berøve deres Brodersøn, Bastardsønnen Theudebert I, hans Faders Rige; men dette mislykkes ved hans Mænds Troskab. Saa vidt Gregor af Tours. »Quedlinburger-Krønniken« (fra det 11te Aarhundredes Begyndelse) betegner dernæst denne Theodorik,

for at adskille ham fra den store Østgotherkonge, som Hugotheodoricus, hvorved han skal karakteriseres som Franker, da, som det i Krønniken hedder, alle Frankere tidligere kaldtes Hugones efter en Hertug Hugo; den Gisning, at dette Navn blot er en Forherligelse af den samtidig fremblomstrende kapetingiske Kongeslægt Hugonerne (Hugo den store † 956), ligger nær nok. Hvorledes det nu end forholder sig med Sagaens historiske Tydning, tro vi dog, at Æventyrets Kjærnepunkt, Kjærligheden, der frit og rent hæver sig over det sanseliges Skranker og symbolsk fremtræder som Kilde til Dyden og Heltedaaden, ligeledes er af ren hedensk Oprindelse; i disse Fantasiens Fostre udtaler den gamle Tros Opfattelse sig i fuldeste Umiddelbarhed. Korstogenes Tidsalder har derpaa tilføjet mangfoldige Tilsætninger og Forandringer, som i Tone og Farve give det hele et kristeligt Præg; saaledes overdrager Wolfdietrich sluttelig sit Rige til sin Søn Hugdietrich og gaar i Kloster for at afsone sine Synder, og efter lange Aar hjemføre Englene hans Sjæl. Ogsaa den Behandling af Otnits Saga, vi besidde som »Kong Otnits Sejlads og Død«, afspejler en nyere Tids Opfattelse, i det her Dværgkongen Alberik optræder som Vejleder og Beskytter, medens Dværgene i tidligere Tider sættes i Afhængighedsforhold til Heltene.

En anden Digtning, »Kong Rother«, hvis Kjærne øjensynlig ligeledes hører hjemme i Amelungernes Sagnkreds, fremtræder endnu skarpere under Korstogenes Kostume. Fra Staden Bare (Bari i Apulien) afsender Kongen Bud, deriblandt Hertug Berther af Merans syv Sønner, til Konstantinopel for i sit Navn at bejle til Kong Konstantins Datter; men denne har svoret enhver Bejler Døden. Rother giver de bortsejlende Bud tre Harpemelodier som Tegn paa, at de i Nød kunne forlade sig paa ham. Ved deres Ankomst til Konstantinopel byder den gode Dronning dem velkommen, medens Kongen af sin Hustru lader sig for saa vidt stemme

til Naade, som han skjænker dem Livet; men han holder dem fangne, hvor de hverken kunne skue Sol eller Maane. Aar og Dag gaa saaledes hen, og Rother sidder tre Dage og Nætter paa en Sten og sørger. Paa Berthers Raad beslutter han Ledingsfærd. Ved sin Ankomst til Konstantinopel søger han under Navnet Didrik Kongens Beskyttelse og tilbyder ham sin Tjeneste; thi Rother har sat ham i Akt. Ved deres Pragt og Styrke vække Didriks Mænd Folkets Studsen og Frygt; men i Beundring føler Kongedatteren sig hendragen til Rother, og hendes Terne Herlind maa gaa for at stede ham for hende. Han anstiller sig forlegen og vantro, men lader dog skyndsomst sine Guldsmedde forfærdige et Par Sølv- og et Par Guldsko og medgiver Herlind af hvert Par en Sko til Prinsessens Fod. Snart sendes Ternen tilbage for at hente den anden Sko og indbyder atter Didrik. Nu kommer den unge Helt, sætter sig ved Jomfruens Fødder og giver hende Guldskoene paa, men spørger hende imedens, hvilke blandt hendes mange Friere hun vel finder mest Behag i. Gjærne, svarer hun, vil hun saaledes i Tugt og Ære sidde ved hans Side; men skulde hun have Valget, tog hun den Helt, hvis Bud ligge i hendes Faders Borgkjælder; hun vil altid blive Mø, naar hun ikke bliver Rothers Brud. Da siger han: Dine Fødder hvile i Rothers Skjød. Skræmmet trækker hun Foden tilbage, hun kræver Borgen for hans Ord, og Sendebuddene skulle give denne. Af sin Fader udbeder Prinsessen sig nu at turde klæde og bade Fangerne, Kongen indvilliger heri, og i ynkelig Tilstand stige de op fra Fængslet. Da de dernæst den følgende Dag sidde velklædte ved Taffelet, sniger Rother sig hen bag et Forhæng og synger en af Melodierne til sin Harpe; ude af Glæde lytte Mændene til, og to af dem springe over Bordet, hilse og kysse den mægtige Harpespiller. Da indser den væne Mø, at han virkelig er Kong Rother; men denne samler sine Mænd om sig og fører med List, men dog under

Moderens Velsignelser, dem og sin Brud til Skibene og drager ad Hjemmet til.

Som vi se, ere alle disse Digtninge beslægtede i den Maade, hvorpaa Troskabspligten fejres, og den dybe Inderlighed, der gaar igjennem dem, viser os, at Troskaben er et oprindeligt Karaktertræk hos denne Slægt, som heri finder det højeste, frelsende Element. I Forholdet mellem Herren og hans Mænd er Vægten ikke ensidig lagt paa sidstnævntes Pligt og Offervillighed, men næsten endnu mere paa Herrens tro Kjærlighed og Taknemmelighed for Tjenester, der ere blevne ham til Del, og disse Viser give os saaledes det bedste Indblik i, hvorledes det var muligt, at Verden ikke tabte Sansen for Værdighed og Højhed til Trods for den kunstlede Ordning, der fra det sjette Aarhundrede gjennem Lensvæsenet begyndte at gjøre sig gjældende.

I denne Fremstilling af det første Grundlag til den tyske episke Folkedigtning have vi søgt at give den kortest mulige Sammenstilling af det rent faktiske og have ikke dvælet ved den Maade, hvorpaa de vandrende Sangere foredroge disse Sange. Om Beskaffenheden af disse Rapsodier faae vi det bedste Begreb gjennem den berømte Hildebrandslied (fra 9de Aarhundrede), der er bevaret i sin oprindelige Form med Bogstavrim; det er den ældste og samtidig den yngste af de tyske Heltesange, der i sin oprindelige Affattelse har holdt sig hele Middelalderen igjennem paa Folkets Læber. I sin ældste Form have vi nu rigtignok kun et Brudstykke af Sangen, thi Slutningen have vi, og det vel endda temmelig forvansket, blot i en yngre Overarbejdelse fra det femtende Aarhundrede; men selv saaledes er den helt igjennem vel forstaaelig, og intet formaar at give os et saa talende Billede fra de tyske Folkeslags Vandringstid og deres Heltes Liv som den Handling, der her føres frem for os. Den gamle Hildebrand, Didriks Fosterfader og tro Vaabenfælle, rider tilbage fra Hunnerne; i tredive Aar har

han ikke set sin Hustru Uten og sin Søn Hadubrand, hvem han forlod som Barn. Undervejs bliver han befejdet af en Helt, og da han spørger om hans Navn, siger denne, at han er Hadubrand, en Søn af Hildebrand, der sammen med Didrik flygtede mod Øst for Otacker (Odoaker) og døde der. Faderen gjenkjender sin Søn og tilbyder ham de Armringe, han har faaet af Etzel: det skjænker jeg dig i Gave; men Hadubrand afviser Foræringen og holder hans Fortælling for Bedrageri: med Spydet skal man modtage Gaver; hans Fader, har man fortalt ham, er omkommen i Krig. »Ve os, naadige Gud!« klager den gamle; tresindstyve Somre og Vintre har han tumlet sig uden for Landet, stadig blandt Stridsmænd; for ingen Borg har Døden ramt ham, og nu maa hans kjære Barn enten fælde ham, eller han selv bringe ham Fordærvelsen. Dog, den unge mener, at Faderen kun er en af de fejgeste Østens Mænd, som blot vægrer sig ved Kampen. Da tørne de sammen med Spydene og hugge Skjoldene sønder. Her bryder Digtet af, men i den senere Bearbejdelse føres alt til en glad og lykkelig Afslutning. I Tegningens og Skildringens indre Kraft og gribende Liv kunne kun faa Stykker fra den tyske Middelalders episke Poesi stilles jævnsides med dette lille Fragment; den i Aarhundredernes Løb stadig mægtigere frembrydende romerske Dannelse har utvivlsomt virket hemmende paa Folkets oprindelig skarpe realistiske Opfattelse og formende Evne, en Tilbagegang, som først den nyere Tid har mægtet at raade Bod paa ved Paavirkning fra den græske Litteratur, særlig Homer.

I Amelungernes Sagnkreds have vi saaledes set Tidsalderens Hang til at opfatte historiske Begivenheder og Karakterer som indprentende moralske Lærdomme, men dog saaledes, at det faktisk historiske danner det oprindelige Underlag for Digtningen. I Nibelungensaga se vi derimod Tidsalderen vende sig til en ældgammel Mythe, der rigtignok ved sit dybe, mægtige Indhold frembød den

stærkeste Opfordring til at opfatte Tidens vældige Begivenheder og deres Virkning under dens Belysning.

Den inderste Kjærne i dette Epos er Sagnet om den fra Guderne nedstammende Helt Siegfried og Guldskatten, Nibelungernes Skat; i den største Jævnhed og Tydelighed møde vi her den Grundtanke, der drager sig gjennem hele den nordiske Mythologi. Den oprindelige Naturmythe, der afspejler Aarets Kredsløb, hvorledes Solguden i Foraarskraften vækker den i Vintersøvnen slumrende Jord til nyt Liv, men derpaa selv synker ned i Døden (Balder og Høder), omsættes i Digtet til en Skildring af menneskelige Lidenskaber. Den Opfattelse, at ingen Glans, ingen Lykke er varig, at selv det ædleste og højeste maa fordærves, den samme Tanke, der faar sit tragiske Udtryk i Ragnaroksmythen, finder sin konkrete Form i Siegfrieds Historie. Den ældste Form, under hvilken Sagaen fæstnedes, kan efter Lachmann vel omtrent have haft følgende Affattelse:

Skatten med Ringen, der stedse holder denne i uformindsket Tilstand, tilhørte oprindelig Nibelungerne (Taagebørnene), Mørkets Magter, og skulde bringe enhver Fordærvelse, der monne besidde den; tre Guder røve imidlertid Skatten fra de vogtende Dværge, men maa selv atter give den i Bøde for en Udaad. Siegfried, en Helt af vidunderlig Styrke, af Vølsungernes Slægt, der førte sin Oprindelse tilbage til Odin, ægges af sin Fosterfader Alb til at vinde Skatten. Helten dræber Lindormen, som vogter samme, og vinder den umaadelige Skat med Ringen; han drikker Dragens Blod, hvilket gjør hans Kraft endnu mere jættemæssig og staalsætter hans Legeme mod ethvert Saar, og samtidig giver Tryllekappen ham Evne til at kunne paatage sig en anden Skikkelse. Dog al den Herlighed, der saaledes faldt i hans Lod, skulde kun vende sig til hans Forbandelse: han var hjemfalden til Trældom under Nibelungerne. Siegfried var forlovet med den skjønne Valkyrie, Kongedatteren Brunhilde; men Nibelungernes Konge Gundahari (Gunther)

begjærer hende for sig selv, og under Kongens Skikkelse maa Helten bejle for ham; han giver hende den skæbnesvangre Ring og forbliver ukjendt. Siegfried faar derimod Gunthers Søster Kriemhilde til Ægte. Brunhilde rejser senere over for denne sin Svigerinde Kravet paa sin Mands Fortrin fremfor Siegfried, og Kriemhildes opblussende Stolthed giver nu Stødet til Bedrageriets Opdagelse: den Ring, Brunhilde bærer, hører til Nibelungernes Skat, og ikke Gunther, men Siegfried har vundet hende. Glødende af Hævn lader Brunhilde nu Hagen snigmyrde Siegfried og dræber derpaa sig selv. Efter at Undergangen sluttelig har truffet alle, som have haft Lod i Skatten, sænkes denne af sin oprindelige Herre i Rhinen.

Naar vi nu i det følgende gjøre et Forsøg paa i det mindste i Grundtrækkene at paavise Udviklingsgangen i Eposet og Indtrykket af de mægtige Begivenheder, som gave det Fremvæxt, ere vi os det vovelige i dette Forsøg fuldt bevidste. Afhandlingerne om de herhen hørende Spørgsmaal, og deriblandt Bøger af anseligt Omfang, ere allerede voxede op til et betydeligt Bibliothek; alle komme de til et forskjelligt Resultat, og jo mere usikker Jordbund Forfatterne staa paa, med desto mere saarende Lidenskab bekæmpe de hverandre. I det vi her slaa ind paa en selvstændig Vej, vilde vi allerede betragte det som et lønnende Resultat, saafremt vore Læsere gjennem vor Kombination faa et anskueligt Indtryk af Eposets Karakter og Lødighed og finde, at denne Fremstilling svarer til og falder sammen med Digtets Præg.*)

Som vi alt have hørt, opfattede de tyske Stammer ingenlunde Attilas Færd i fjendtlig Aand eller med Had;

*) De Læsere, som ønske at stifte nøjere Bekjendtskab med Kritiken over dette store tyske Nationalepos og at lære de forskjellige Standpunkter og Opfattelser at kjende, henvise vi til Hermann Fischer: „Die Forschungen über das Niebelungenlied seit Karl Lachmann.“ Lpz. 1874.

de følte sig tvært imod fortryllede af den mægtige Erobrer paa lignende Vis, som Tilfældet var med vort Aarhundrede over for Napoleon I. Omvendt maatte imidlertid hans Erobringstog, der havde revet hele Folkeslag med sig fra deres gamle Boliger, efterlade et Minde, fuldt af Rædsel, og naar den følgende Slægt skuede tilbage paa de Storme, der i hine Tider havde raset, laa den Tanke nær, at den Svøbe, der havde pisket Folkene, var bleven sendt dem af Guddommen som Straf for svar Brøde. Og vi kunne ikke undre os, naar Folkets ethiske Bevidsthed i sin Søgen efter Ophavsmanden til denne skæbnesvangre Brøde blev staaende ved Burgunderkongens fremragende Personlighed.

Det første germaniske Rige, som dannede sig paa Ruinerne af det ramlende vestromerske Kejserdømme, var netop Burgundernes. Under det vilde Virvar paa Stilikos Tider havde dette Folk været den vigtigste Støtte for Usurpatoren Jovinus' Magt, og Kejser Honorius søgte derfor med Held igjen at drage dem over paa sit Parti, i det han ligefrem aftraadte den, for øvrigt alt tabte Provins Øvre-Germanien (409). Worms blev nu valgt til deres Kongesæde, rimeligvis af den gode Grund, at der her fra fandt den letteste Forbindelse Sted med Stammens oprindelige Hjemstavn i det nuværende Bayern. Dette Burgunderrige ved Rhinen var der imidlertid, som vi strax ville faa at se, forbeholdt et tragisk og snarligt Endeligt.

I mere end tvende Aartier holdt det fredelige Forhold sig mellem Burgunderne og Kejserhoffet, da Forholdet pludselig skiftede Karakter, i det Kong Gundikar i Midten af Trediverne begyndte at foretage Erobringstog mod Belgien. Romerrigets Skæbne laa den Gang i den mægtige Rigsforstander Aëtius's Haand; han havde i sine tidligere Aar maatte søge Tilflugt hos Hunnerfyrsten Rugilas og havde her knyttet saa intime og fortrolige Forbindelser, at han paa den kløgtigste Maade kunde benytte dette Folk til at fæstne sin Magt. Ved denne Tid havde Hunnerne deres

Hovedsæde i Ungarn, men havde dog allerede bemægtiget sig Bøhmen og Mähren, og nu paakaldte Aëtius disse sine Forbundsfællers Hjælp mod Burgunderne, deres nærmeste Naboer. Denne forenede Magt blev skæbnesvanger for den tyske Stamme; den burgundiske Hær led et frygteligt Nederlag (437), Kong Gundikar selv mistede Livet, og kun en ringe Rest af hans Folk reddede sig over Vogeserne nedad mod Jura, hvor de senere skulde komme til at stifte et nyt Burgunderrige.

Gundikar havde saaledes været den første germaniske Konge, som havde grundlagt et uafhængigt Rige inden for de vestromerske Provinser. Medens Hunnerne traadte i Baggrunden, syntes germaniske og gothiske Stammer at være kaldede til at begrunde Nydannelser overalt paa det synkende Romerriges Grund. Aartier igjennem havde Gundikar levet i Hæder og Lykke, til hans mere og mere om sig gribende Ærgjerrighed endelig manede mægtigere Fjender frem imod ham. Og da var det Attila, som røvede ham Trone og Liv*). Gundikar kom paa denne Maade til at fremtræde som den Mand, der først havde lokket Hunnerkongen frem paa hans Sejrsbane mod det fjærne Vest. Vi tør saaledes antage, at Folkefantasien allerede længst havde sat hans Person i Forbindelse med den Ulykke baadende Nibelungenkonge, — ogsaa i det længere neden for omhandlede Digt »Waltharius« er han opfattet som det onde Princip — da det tilintetgjørende Slag ramte ogsaa det ny Burgunderrige, og denne Gang fremtraadte Hævnen som en Kvindes længe udpønsede Hævn over tunge Hjærtens Lidelser.

Vi hørte oven for, at Resten af Gundikars Folk efter hans Fald trak sig tilbage over Vogeserne mod Jura-

*) At Attila ikke personlig havde ført den sejrende Hær, er en let afviselig Indvending; han var i Verdens Øjne Repræsentanten for Hunnernes Magt.

bjærgene, hvor Bungunderne til Løn for den Hjælp, de havde ydet Romerne til at bekæmpe Attila i Jætteslaget paa de katalauniske Marker, fik indrømmet et betydeligt Omraade til Eje. Det ny Kongehuses Sæde blev Genf, hvor fra det snart, med klog Benyttelse af Forholdene ved det romerske Riges Opløsning, vidste at brede sit Herredømme over hele Rhônedalen lige til Cevennerne og Middelhavet.

Den Gang Frankerkongen Chlodvig I. endnu var Hedning, havde han ægtet den kristne burgundiske Prinsesse Chrodichilde, hvis Fader (Chilperik II.), Moder og Broder vare blevne myrdede af hendes Onkel Gundobald. Strax ved sin Bortrejse fra Hjemmet æggede hun allerede sin Brudgoms Mænd til Fjendtligheder mod Morderen, og senere i sin høje Alder, da Onkelens Søn Sigmund lod sin Søn Sigarik myrde, æggede hun sine Sønner til Krig mod Burgunderne, en Kamp, der efter forskjellige Mellemspil endte med deres Riges Undergang og Deling mellem Chrodichildes sejrrige Sønner. Dette Æmne, denne rædselsfulde Familietragedie, som fyldte Aarhundredets Historie, og den rammende Gjengjældelse maatte i højeste Grad fængsle Interessen hos alle bedre Aander, som endnu havde nogen Følelse for en moralsk Verdensorden. Dog ogsaa den mægtig fremadstræbende frankiske Kongeslægt krævede sin Ret i Sagaen; dens Sejr over Burgund maatte respekteres. Tilintetgjørelsesværket var imidlertid alt tilfaldet Attila, og Frankernes Kongehus kunde saaledes som en Slags Skadesløsholdelse kun opnaa Sejrspalmen for ren Heltestorhed. Hvorledes skulde Digterne nu kunne unddrage sig de historiske Paavirkninger, naar de for deres Øjne saae Begivenheder udvikle sig, som lige indtil selve de handlende Personers Navne paa det mest levende tilbagekaldte Mindet om den mythiske Siegfried og hans Skæbne; vi sigte til de skrækkelige Begivenheder i Merovingernes Familie, Dronningerne Brunhildes og Fredegundes Skjændselsgjerninger og Mordet paa Kong Sigbert af Austrasien, hvem den

samtidige Digter Venantius Fortunatus paa Grund af hans Dyder og Heltedaad sammenligner med Achilles.

Under kraftig Paavirkning af alle de her antydede Faktorer og Motiver blev nu denne Frankerkonges Personlighed sammensmeltet med Vølsungen Siegfried paa lignende Vis, som dette var sket med Kong Gundikar og Fyrsten af Taageriget, hvad naturligvis atter betingede et fuldstændig forandret Forhold mellem de paagjældende indbyrdes. Den dybe, alvorlige Følelse, den store Lære om Brødens Virkning, der fandt sit Udtryk i Forestillingen om Guldskatten, førte saaledes de digterisk skabende Begavelser bort fra det enkelte individuelle Omraade og ind paa det verdenshistoriske, og den gamle Mythes Traade spandtes nu ud til en ny Væv. Nibelungenlandet lokaliseredes paa frankisk Grund, og Siegfried blev Herre over samme og Skatten; men fra den Stund. Skatten kom i Burgundernes Værge, gaar ogsaa Nibelungenavnet over paa dem, og Burgunderkongerne finde deres Undergang, fordi, som det udtrykkelig hedder i Sangen, de eje Skatten og ikke ville røbe den.

Under denne Stoffets Forvandling maatte den mythiske Brunhilde selvfølgelig træde mere i Skyggen og Siegfrieds Hustru Kriemhilde blive den Personlighed, der hovedsagelig bestemmer Handlingens Gang. For hendes Ægteskab med Attila laa allerede den Omstændighed nær, at han havde haft en Ildiko (Deminutivsform af Hilde) til Viv, og dette Ægteskab maatte saa meget mere være i alles Mund, som Attila var død af Slag, umiddelbart efter dette Bryllup. Naar denne ny Tendens først engang havde slaaet Rod i Sangens Verden, førte dens videre Indhold, der jo omfattede hele Verdensordenen, af sig selv de digteriske Kræfter til en Bestræbelse efter at fylde Billedet i dets store Ramme med en behørig Rigdom af Figurer, for at kunne forme alle de Tanker og Lidenskaber, der bevægede Folkets Liv, i levende Anskuelighed, hvorhos dette Maal krævede, at Handlingen ganske skulde udvikle sig af Karaktererne;

dette Grundprincip i den germaniske Poesi findes da ogsaa til Fuldendthed udviklet i dette mægtige Epos.

Ligesom den homeriske Digtning afspejler os Grækernes Verdensanskuelse, saaledes er det samme og i lignende Omfang og Dybde Tilfældet med Nibelungenlied; i mesterlig udarbejdede Individualiteter finde vi her Skildringer af den nationale Opfattelse og Følelse, af de gamle Germaneres Livssyn paa, hvad der udgjør Tilværelsens Lykke og Glans og giver samme sit Værd, hvad der fører Mennesket til det ædle og høje. Kjærligheden i sin kyske Renhed og Salighed er paa herlig Vis skildret i Siegfried og Kriemhilde, og i Siegfrieds og Brunhildes Kamp møde vi dernæst i sin ældgamle Form den germaniske Anskuelse af det Forhold mellem Mand og Kvinde, hvorpaa Ægteskabet skulde grundes; Troskab af den mest forskjellige Art og Fremtrædelsesform finder i Hagen, Rüdiger og Didrik af Bern sin mest farverige Skildring; Ærekjærhed, Dristighed, dødsforagtende Tapperhed ere Egenskaber hos dem alle; kun Hunneren kjender til Frygt. Dog hvor herlig og livlig det skjønne og høje i Livet end betones: alt er dog bestemt til Fordærvelse, og det er netop den i sin Oprindelse mest ædle Lidenskab, som fostrer den tilintetgjørende Skæbne for alle, skyldige og uskyldige. Gjennem hele Digtet gaar Anelsen og Varslerne om et rædselsfuldt Endeligt; dets Slutning, saa mange Tusenders Død i den overvældende Kamp, er i Virkeligheden det frygteligste, Poesien overhovedet kan opvise, og i denne Opfattelse og Skildring have vi utvivlsomt først og fremmest et Arbejde fra den hedenske Tid for os; Digtningen maa i sine Grundtræk allerede have fæstnet sig ved det ottende Aarhundrede, siden allerede Eddasangene, som Uhland alt gjør opmærksom paa, have den hele tragiske Sammenhæng, der udgjør Digtningens Enhed, om end under andre Motiver og med andre Opfattelser af Karaktererne. Skjønt Digtningens Kjærne saaledes utvivlsomt endnu ligger i det uddøende Hedenskabs Tider, viser dog den Maade,

hvorpaa den videre uddannedes i de følgende Aarhundreder, hvor dybt den Opfattelse, hvorpaa Digtningen beror, havde sin Rod i den oprindelige Folkenatur; noget specifik kristeligt rummer Eposet ikke; hvad der spiller ind paa dette Omraade, er ydre Paahæng.

Der er kun blevet yderst svage Spor tilbage, hvorefter man kan slutte, hvorledes og i hvilke Tidsperioder den yderligere Udarbejdelse er gaaet for sig; vi tør imidlertid antage, at begavede Sangere have gjort gjentagne Forsøg paa at samle de utvivlsomt meget talrige og i Affattelsesmaaden meget varierende Enkeltsange. I Følge et Sted i »Klagen«, et ved Slutningen af det tolvte Aarhundrede affattet, afsluttende Tillæg til Nibelungenlied, blev Sagaen nedskreven paa Latin i det tiende Aarhundredes anden Halvdel paa Anmodning af Biskop Pilgrim af Passau (971—91) og af dennes Skriver Konrad, »siden denne Fortælling er digtet saa ofte i tysk Tunge, at gammel og ung kjender den«. Angaaende det Spørgsmaal, hvorledes Eposet fik den Form, hvori vi nu besidde det, opstille de yngre som de ældre Forskere de mest forskjellige Opfattelser. Frants Pfeiffer og Karl Bartsch finde den egentlige Samler i den østerrigske Ridder af Kürenberc, i hvis faa øvrige Digtninge (fra den første Halvdel af det tolvte Aarhundrede) vi første Gang støde paa Nibelungenstrofen. Gjennem en Prøvelse af Haandskrifterne, særlig med Hensyn til Rimet og Metriken, naar Bartsch dernæst i sine »Untersuchungen über das Nibelungenlied« (Wien 1865) til det Slutningsresultat at opstille endnu tvende Bearbejdelser af denne Original, som han sætter til Aar 1140, og disse Bearbejdelser vilde da være at henføre, henholdsvis til 1170—1180 og 1190—1200. I sin »Einleitung in das Nibelungenlied«, siden Lachmanns Tid det mest omfattende Arbejde over dette Æmne, kaster den nyeste Kritiker, Richard von Muth, dog hele denne Opfattelse over Bord og kommer til det Resultat, at Eposet er fremgaaet af en Samling enkelte, mod Slutningen af det

tolvte Aarhundrede i Østerrige sungne og for største Delen ogsaa sammesteds forenede Viser, og at det har faaet sin endelige Redaktion i det første Decenninm af det trettende Aarhundrede.

Af den Sagnkreds, der har spundet sig om Kong Gunthar, have vi endnu et Digt: »Walther von Aquitanien« tilbage, men desto værre kun i en latinsk Overførelse paa Hexametre, hvori flere Munke fra St. Gallen have Lod, som første Forfatter en Ekkehard I. († 973) og derpaa, som det synes, en Overarbejdelse af en Geraldus († 991) og en Ekkehard IV. († 1060); hvis den tyske Original var kommen til os, vilde vi her ved Siden af »Hildebrandslied« have haft den ældste, i sin oprindelige Affattelse. bevarede Digtning og samtidig have ført det mest umiddelbare Bevis for, at det tyske Epos fra den hedenske Tid, som alt bemærket, langt overgik det kristelige i Henseende til sanselig realistisk Kraft.

Indholdet af Digtet danner Fortællingen om Kongesønnen Walthers Flugt fra sit Fangenskab som Gissel hos Etzel; han undflyr med sin Ungdomselskede Hildgund og rige Skatte, men angribes undervejs af Gunther, Kongen over Franker-Nibelungerne og en Type paa Havesyge og egenkjærligt Overmod, og maa i det huleagtige Wasgenstein (Framont i Vogeserne) forsvare sin Brud og sine Skatte mod Kongen og tolv af hans Wormser-Helte, deriblandt Hagen. Over hvert Træk i Karaktertegningen, Situationerne og Stemningerne hviler den heroiske Tids mest ægte Præg; dette Mesterskab i Karakteristik og Fremstilling minder umiddelbart om Iliaden, og kun det rent ydre Klædemon tilhører, hvad allerede de faa kristne Paahæng godtgjøre, de forskjellige Oversættere. Alt i Handlingen saa vel som i Udførelsen af Billederne ligner Homers Maner; Enkeltkampene paa den smalle Sti foran Hulen — Digtningens væsentligste Part — ere skildrede med største Liv og beundringsværdig Afvexling. Ganske ejendommelig

og unægtelig med stor Virkning faar Digtningen sin særlige Kolorit ved den Strænghed, hvormed Heltene skildres som staalsatte mod hvert Indtryk af Smerte og Rædsel; deres Ufølsomhed stiger endog til vildt Humor. Alle de berørte Enkeltheder koncentrere sig imod Slutningen, hvor alt de elleve Helte have fundet Døden for Walthers Haand, og Gunther nu stormer frem mod den udmattede Kæmpe i Forening med Hagen, som hidtil har holdt sig borte fra Kampen og betragtet samme fra en Høj, da han tidligere som Gissel hos Etzel har staaet i Venskabsforhold til Walther, men nu dog giver efter for Kongens Bønner. Gunther synker ned med lemlæstet Ben, det Hug, som skal fælde ham, falder imidlertid paa Hagen, saa at Sværdet splintres, og dette Moment drager sidstnævnte sig til Nytte og afhugger Walthers højre Haand; men da river denne med sin venstre Haand sit Halvsværd fra Siden og udstøder Hagens højre Øje, Hildegund kommer for at forbinde Saarene, Walther byder hende at blande Vin, og i stolt Følelse af deres Kraft og Værd begynde nu han og Hagen at spøge med deres Lemlæstelser, hvorunder deres tidligere Venskabspagt fornyes; paa Gunther og hans Holdning falder derimod kun Skygge. Paa hvert Punkt afrundes Digtet til et kunstnerisk afsluttet Hele, et prægtigt Billede fra en med sig selv harmonisk, kampglad Tid.

Vi skulle ikke her dvæle ved det andet store tyske Epos, »Gudrun«, som stammer fra Vesterhavs-Sagnkredsen, da Kjærnen i Digtningen utvivlsomt tilhører den senere Normannatid, skjønt gammelhedenske Elementer dog paaviselig ogsaa spille en Rolle med. I fuldstændig Modsætning til Nibelungenlied — man har derfor ofte og med rette sammenstillet Forholdet mellem dette Epos og Gudrun med det tilsvarende mellem Iliaden og Odysseen — ere Sammenknytningspunkterne med Hedenskabet her aldeles uvæsentlige, og det kan derfor kun betragtes som et stort

Misgreb, naar man ogsaa har villet tillægge dette Epos et mythisk og historisk Grundlag. Man kan fuldt vel beundre den ethiske Lødighed i denne Kjærligheds-Troskabens Højsang; man kan heri finde Digtet i fuldeste Samklang med Folkeaanden; men de enkelte Deles Sammenføjning bærer dog gjennemgaaende Kunsteposets deciderede Præg, og det er næppe tvivlsomt, at »Gudrun« hidrører fra en enkelt Digters Haand og er affattet efter »Nibelungenlieds« Afslutning.

Kulturhistoriske Smaating.

---

1. **Lidt om Kartoffelplanten** (Solanum tuberosum).*) Det er tilstrækkelig godtgjort, at Kartoffelavlen existerede paa de amerikanske Opdagelsers Tider, særlig i de tempererede Regioner, som strække sig fra Chile til Columbias forenede Stater, og i en Højde, der varierede efter Breddegraden. Saa meget fremgaar af alle de første rejsendes Beretninger, af hvilke jeg kun fremhæver Acosta for Perus og Peter Cieca (til hvem De l'Ecluse refererer sig) for Quitos Vedkommende.

I alle tempererede Egne i Sydamerikas østlige Distrikter, t. Ex. i Guayanas eller Brasiliens Bjærgegne, var Kartoffelen ukjendt for de indfødte; den ægte Kartoffel dyrkes ganske vist for Tiden i sidstnævnte Land, men dens Kultur er her endnu saa ny, at den kaldes den engelske Batat. Efter Humboldt var den ukjendt i Mejico, en Omstændighed, som stadfæstes ved senere Forfatteres Tavshed, men rigtignok ogsaa til en vis Grad modsiges af en anden historisk Angivelse.

Det fortælles nemlig, at Walter Raleigh, eller rettere hans Fælle paa flere Rejser, Thomas Herriott, i Aaret 1585 eller 86 bragte Kartoffelknolde fra Virginien — paa hin

*) Efter Alphonse De Candolle.

Tid skjelnede man endnu ikke mellem denne Stat og de tvende Carolina'er — til Irland; hist ovre kaldte man dem Openawk. Efter Herriotts Beskrivelse, som gjengives hos Sir Joseph Banks, kan der ikke herske Tvivl om, at det var Katoffelen og ikke Bataten, hvormed den paa hin Tid af og til forvexledes, og desuden fortæller Gérard, at han fra Virginien fik den Kartoffel, han 1597 dyrkede i sin Have, og hvoraf han leverer en Afbildning, som i ét og alt falder sammen med Solanum tuberosum; han var saa stolt heraf, at hans Portræt i Begyndelsen af Bogen fremstiller ham med en blomstrende Gren af denne Plante i Haanden.

Hvorledes var det nu muligt. at denne Planteart var bekjendt i Virginien eller Carolina paa Raleighs Tid (1585), da de gamle Mejicanere endnu ikke kjendte den, og dens Kultur paa ingen Maade havde bredt sig hos de indfødte nord for Mejico? Dr. Roulin, som med stor Opmærksomhed har gjennemforsket de om Nordamerika offentliggjorte Værker, har allerede tidligere bekræftet min Antagelse, at man ikke i de forenede Stater har fundet noget Spor til Kartoffelen før Evropæernes Ankomst. Dr. Asa Gray fortalte mig det samme og tilføjede, at Harris, en af de Mænd, som var bedst bevandret i de nordamerikanske Folkestammers Sprog og Skikke, var af samme Mening. I nyere Arbejder har jeg heller ikke fundet noget, som modsiger dette, og man maa ikke forglemme, at en saa let dyrkelig Plante vilde have spredt sig vidt og bredt med de omflakkende Stammer, saafremt de blot havde haft den. Det sandsynligste forekommer mig at være, at Virginiens Beboere — maaske ogsaa de engelske Kolonister — have modtaget Knoldene af spanske eller andre rejsende, som i de 90 Aar, der vare forløbne siden Amerikas Opdagelse, havde givet sig af med Handelen eller vare gaaede paa Æventyr. Det ligger nær for Haanden, at fra Perus og Chiles Erobring 1535 til 1585 at regne have mange Skibe

kunnet medføre Kartoffelknolde som Proviant, og at W. Raleigh, der som Fribytter bekrigede Spanierne, eller en anden Sømand har plyndret et Skib, som havde et sligt Forraad. Dette synes saa meget mindre usandsynligt, som Spaniere havde bragt Planten til Evropa allerede før 1585.

Sir Joseph Banks og Dunal have med rette ganske særlig betonet denne Kjendsgjerning, Plantens første Indførelse af Spanierne, da man i mange Tider ene talte om Walter Raleigh, der blot var den anden i Rækken, eller vel endog om andre Engelskmænd, som medbragte ikke Kartoffelen, men den med samme mer eller mindre hyppig forvexlede Batat. En ældre berømt Botaniker, de l'Ecluse, har refereret alle herhen hørende Fakta paa en mærkværdig nøjagtig Maade. Han offentliggjorde den første gode Beskrivelse af Kartoffelen under Navnet Papas Peruanorum og tilføjer en korrekt Afbildning. I Følge ham har Planten kun forandret sig meget lidt gjennem en næsten trehundredaarig Kultur; den havde fra første Færd indtil 50 Knolde af ulige Størrelse, af en Længde paa 1—2 Tommer, af uregelmæssig, ægformigt Udseende og rødlig Farve, og de modnedes i November (i Wien). Udvendig havde den, med fine grønne Længdestriber forsynede Blomst et rosa Skjær, indadtil derimod var den blegrød, hvad man ogsaa nu til Dags træffer hyppig. Man har utvivlsomt fremelsket talrige Varieteter, men Urformen er ikke gaaet tabt; de l'Ecluse sammenligner dog Blomstens Lugt med Lindeblomstens, den eneste Afvigelse fra vore nuværende Planter. De af ham udsaaede Frø leverede en Varietet med hvide Blomster, som vi for Tiden ogsaa af og til træffe paa.

De af de l'Ecluse beskrevne Planter havde han faaet tilsendt 1588 af Philippe de Sivry, Herre til Waldheim og Guvernør i Mons, og denne havde igjen modtaget dem af en eller anden Herre i den pavelige Legats Følge. De l'Ecluse tilføjer, at man i Italien havde faaet denne Art fra Spanien eller Amerika, og han undrer sig over, at de lærde

ved Universitetet i Padua først bleve bekjendte med denne Plante gjennem de Knolde, han sendte dem fra Tyskland, da denne Plante dog alt var saa almindelig i Italien, at man benyttede den som Roer til Spise eller ogsaa fodrede Svinene med dem. Targioni har ikke kunnet opdrive noget Bevis paa, at Planten mod Slutningen af det 16de Aarhundrede virkelig er bleven dyrket saa almindelig i Italien, som de l'Ecluse havde hørt berette; men han citerer dog en Pater Magazzini fra Valombrosa, hvis Værk, der blev udgivet 1623 efter Forfatterens Død, omtaler Arten som en alt tidligere, uden Angivelse af Datum, af Franciskanermunke fra Spanien eller Portugal medført. Helt bortset fra Angivelserne hos de l'Ecluse og Agronomen i Valombrosa om Indførelsen fra Spanien, er det ingenlunde sandsynligt, at Italienerne have haft Forbindelser med Raleighs Fæller.

Ingen kan nære Tvivl om, at Kartoflen stammer fra Amerika; for imidlertid nøjagtig at kunne vide, fra hvilken Egn paa dette uhyre Kontinent, maa man søge at skaffe sig Underretning, om Planten hist forekommer i vild Tilstand, og i bekræftende Fald, i hvilke Egne.

For at naa en korrekt Besvarelse af dette Spørgsmaal maa først og fremmest tvende Aarsager til Fejltagelse fjærnes: den ene, at man har forvexlet Kartoffelen med beslægtede Arter af Natskyggeslægten; den anden, at rejsende have kunnet tage fejl angaaende Plantens vildtvoxende Egenskaber.

De beslægtede Arter ere: Solanum Commersonii, S. Maglia, en Art fra Chile, S. immite fra Peru og S. verrucosum, der voxer i Mejico. Disse Natskyggearter have mindre Knolde end den ægte Kartoffel og adskille sig derhos ved andre Kjendemærker, der findes angivne i botaniske Specialværker. Fra et theoretisk Standpunkt kan man maaske nok antage, at alle disse og flere andre i Amerika voxende Former udlede deres Herkomst fra en og samme Urform; men de optræde i vor geologiske Periode med

saadanne Forskjelligheder, at en Adskillelse i særlige species synes berettiget, og der er ikke blevet anstillet Forsøg, som kunde levere Beviset for, at man ved Befrugtninger af den ene Art med den anden vilde opnaa Produkter, hvis Frø (og ikke Knoldene) kunne forplante Stammen. Vi ville derfor lade disse mer eller mindre tvivlsomme Spørgsmaal om Arten ligge, men derimod søge at udfinde om den sædvanlige Form af Kartoffelen, S. tuberosum, er bleven funden vild, og derhos kun bemærke, at den hyppige Forekomst af knoldebærende Natskygger i Amerika, hvor de voxe i de tempererede Egne af Chile eller Buenos-Ayres lige til Mejico, bekræfter Kjendsgjerningen om den amerikanske Herkomst; en Formodning om dens oprindelige Hjemstavn, beroende paa en større Sandsynlighed, kjendes i hvert Fald ikke.

En anden Aarsag til Fejltagelse bliver paa en meget træffende Maade drøftet af Botanikeren Weddell, som med saa stor Iver har gjennemstrejfet Bolivia og de tilgrænsende Lande. »Naar man betænker,« siger han, »at Indianerne anlægge deres smaa Plantninger i de tørre Cordillerer ofte paa Steder, som Størsteparten af vore evropæiske Landbrugere vilde kalde for næsten utilgængelige, vil man ogsaa kunne forstaa, at en rejsende, som tilfældigvis støder paa en slig, alt for længst opgiven Plantning og her træffer en tilfældigvis tiloversbleven Plante af Solanum tuberosum, nu indsamler denne i den Overtydning, at den her er virkelig vildtvoxende; men hvor er Beviset at opdrive herfor?«

Vi skulle nu betragte selve Kjendsgjerningerne lidt nærmere, og der findes mange, som angive en vildtvoxende Tilstand i Chile.

I Aaret 1822 fik Londoner-Havedyrkningsselskab tilstillet Kartoffelknolde af den engelske Konsul Alex. Caldcleugh, som han havde »indsamlet i Kløfterne omkring Valparaiso«, og han tilføjer, at disse Knolde ere smaa, vise snart en rød, snart en gullig Farve og have en noget bitter

Smag. »Jeg tror«, tilføjer han, »at denne Plante forekommer paa vide Strækninger i Kystdistrikterne; thi den findes i det sydlige Chile, hvor de indfødte kalde den Maglia.« Her er sandsynligvis dog Tale om en Forvexling med Botanikernes S. Maglia; men Knoldene fra Valparaiso, der bleve udplantede i London, leverede den ægte Kartoffel, hvad strax springer i Øjnene, naar man betragter den af Sabine meddelte kolorerede Afbildning. Man fortsatte en Tid lang Dyrkningen af denne Plante, og Lindley bekræftede i Aaret 1847 paa ny dens Identitet med den sædvanlige Kartoffel. Her meddele vi en anden rejsendes Beretning til Sir W. Hooker om Planten fra Valparaiso: »Jeg har truffet Kartoffelen i Kystegnene indtil 15 Mil nord for denne Stad, og ogsaa syd for samme, uden imidlertid her at kunne begrænse Afstanden. Den har sit Voxested paa Klipperne og Højene i Nærheden af Havet, og jeg mindes ikke at have set den længere end 2 eller 3 Mil fra Kysten. Om man ogsaa finder den i Bjærgegne, langt fra Plantninger, forekomme de dog ikke i umiddelbart Naboskab af Marker og Haver, hvor man dyrker dem, det skulde da være, at en Bæk slynger sig gjennem disse Plantninger og har ført Knoldene bort med sig til uopdyrkede Steder.« De af disse tvende rejsende beskrevne Kartofler havde hvide Blomster, som vi ogsaa kunne træffe det hos nogle i Evropa avlede Varieteter, og som jo ogsaa indtraf med den Plante, de l'Ecluse opelskede af Frø. Dette er saaledes rimeligvis den oprindelige Farve for denne Art eller i det mindste en af de hyppigste i vildtvoxende Tilstand.

Paa sin Rejse om Bord paa »Beagle« fandt Darwin den vilde Kartoffel i Chonos-Arkipelaget i det sydlige Chile paa den sandige Strandbred, hvor den optraadte i store Masser og udviste en sjælden kraftig Vegetation, hvad man kan tilskrive Klimaets Fugtighed. De største Exemplarer havde en Højde af fire Fod. Knoldene vare smaa, om end en enkelt havde to Tommer i Gjennemsnit. De vare vand-

agtige og uden Smag, men havde efter Kogningen ingen ilde Smag. »Planten er utvivlsom vildtvoxende«, siger Forfatteren, og dens Identitet er senere bleven bekræftet først af Henslow, derpaa af S. Joseph Hooker.

Et Exemplar i mit Herbarium, som Claude Gay har indsamlet og Dunal bestemt som S. tuberosum, fører paa sin Etikette følgende Indskrift: »I Centrum af Cordillerne ved Talcague og Cauquenes paa Steder, som kun besøges af Botanikere og Geologer«. Samme Forfatter betoner i sin »Flora chilena« den vilde Kartoffels hyppige Forekomst i Chile lige til Araucanierne i Malvarcos Bjærge, hvor Soldaterne eftersøgte Planterne for at nære sig af deres Knolde. Disse Udsagn bekræfte tilstrækkelig dens Hjemmehørighed i Chile, saa at jeg her kan forbigaa mindre overtydende Angivelser.

Chiles Kystklima strækker sig mod Nord langs Andeskjæden, men stiger her mere til Vejrs, og Kartoffeldyrkningen er ogsaa temmelig gammel i Perus mere tempererede Egne. om end Artens oprindelige vildtvoxende Tilstand her er langt mindre godt paavist, end Tilfældet var med Chile. Pavon paastaar at have fundet den ved Kysten ved Chancai og i Nærheden af Lima; men for en Art, der kræver et tempereret, ja selv et lidt koldt Klima, synes disse Egne dog rigelig varme. Desuden hører det af Pavon indsamlede Exemplar efter Dunal til en anden Art, han kalder S. immite; jeg har selv set det omtvistede Exemplar og tvivler intet Øjeblik paa. at det er en fra S. tuberosum forskjellig Art. Sir W. Hooker anfører fremdeles et Exemplar, Mac Lean havde indsamlet omkring paa Højderne ved Lima uden nøjere Angivelse om dens Vildtvoxen. De Exemplarer (mer eller mindre vilde?), Matthews sendte Sir W. Hooker fra Peru, høre efter Sir Joseph til forskjellige Varieteter af den ægte Kartoffel. Hemsley, der for nylig har undersøgt dem i Kews Herbarium, betragter dem som vel adskillelige

Former, skjønt ikke i højere Grad end som visse Varieteter af samme Art.«

Weddell, hvis Forsigtighed med Hensyn til dette Spørgsmaal er saa bekjendt, udtrykker sig paa følgende Maade: »I Peru har jeg aldrig fundet S. tuberosum uden under Omstændigheder, der maa vække en høj Tvivl om Plantens Hjemstavn i Peru; jeg erklærer endogsaa, at jeg lige saa lidt tror paa andre Exemplarers Spontanitet, som nu og da ere indsamlede paa Anderne uden for Chile, og indtil nu ere blevne ansete for vildtvoxende.«

Omvendt har Ed. André i tvende højtliggende og vilde Lokaliteter i Columbia og i et tredje paa Amancaesbjærgene ved Lima med stor Omhyggelighed indsamlet Exemplarer, som han troede at kunne føre tilbage til S. tuberosum. Hrr. André har vist mig den Opmærksomhed at laane mig disse Exemplarer, jeg har meget opmærksomt sammenlignet dem med Typerne fra Dunals og Boissiers Arter i mit Herbarium, og efter min Anskuelse hører ingen af disse Solaneer til den ægte Kartoffel, hvorvel det i Columbia ved Floden Cauca indsamlede Exemplar staar denne Art nærmest; intet af dem, og det kan jeg sige med endnu større Sikkerhed, svarer heller til Dunals S. immite, men staar vel nærmere ved denne Forfatters S. Columbianum end ved S. immite og den egentlige Kartoffel. Den mejicanske Natskygge, som bærer Knolde, samstilles ligeledes undertiden med den ægte Kartoffel, men kan efter al Sandsynlighed ikke anses for identisk med dem.

Af foranstaaende lader sig altsaa slutte:

1. Kartoffelen er vildtvoxende i Chile og under en Form, som endnu forefindes hos dyrkede Planter.

2. Det er meget tvivlsomt, om dens naturlige Hjemstavn strækker sig til Peru og Columbias forenede Stater.

3. Dens Kultur havde før Amerikas Opdagelse udbredt sig fra Chile til Columbia.

4. Sandsynligvis havde den i anden Halvdel af det

sextende Aarhundrede faaet Indpas i de Dele af de forenede Stater, som nu kaldes Virginia og Nord-Carolina.

5. Kartoffelen blev bragt til Evropa i Aarene 1580—85, først af Spanierne, dernæst under Raleighs Rejser i Virginien.

2. Bataten (Batatas edulis). Som vi alt saae, forekommer hos Sømændene, særlig i det sextende Aarhundrede, hyppig en Forvexling mellem Kartoffelen og Bataten, hvis Rødder ganske vist udvikle sig til Knolde, medens det i øvrigt er tvende meget forskjellige Plantearter; Bataten hører til Convolvulaceernes Familie, medens Kartoffelen hører til Solanaceerne.

Bataten er sukkerholdig og melet; man dyrker den i alle Lande mellem Vendekredsene, maaske dog mere i den nye end i den gamle Verden; dens Oprindelse er noget tvivlsom; men dog tale de vigtigste Grunde for Batatens amerikanske Oprindelse; saaledes findes de 15 bekjendte Arter alle i Amerika, de 11 endog udelukkende i denne Verdensdel, og Kulturen af den almindelige Batat er her tillige meget udbredt og gaar tilbage til en fjærn Tid. De l'Ecluse, der er en af de første Forfattere, som omtaler Bataten, fortæller, at han har spist den i Spanien, hvor man paastod at have faaet den fra Amerika, og Humboldt, som i dette Punkt støtter sig til Gomara, omtaler, at da Christoffer Columbus første Gang havde Foretræde hos Dronning Isabella, overrakte han hende forskjellige Produkter fra den nye Verden, deriblandt Bataten, og »saaledes var Dyrkelsen af denne Plante allerede i Midten af det sextende Aarhundrede ganske almindelig i Spanien«. Oviedo, hvis Arbejder skrive sig fra 1526, fortæller da ogsaa, at han havde set de indfødte paa St. Domingo meget almindelig dyrke Bataten og selv bragt Planten hjem med til Spanien. Ogsaa Rumphius beretter ganske positivt, at Spaniere fra Amerika i Følge den almindelige Mening havde bragt

Planten til Manilla og Molukkerne, hvor fra Portugiserne atter spredte Bataten videre over det indiske Arkipelag.

Omvendt mangler det ikke ganske paa Argumenter, som tale for Batatens asiatiske Hjemstavn. Den kinesiske Bog om Agerdyrkningen omtaler Bataten og anfører forskjellige Varieteter, og man tror at finde Planten beskreven i en kinesisk Bog fra det andet, tredje Aarhundrede af vor Tidsregning. Bataten var dernæst allerede i det attende Aarhundrede almindelig kultiveret i Indien, hvor man anfører forskjellige indenlandske, rimeligvis endog Sanskritnavne, og ligeledes dyrkes Bataten meget paa Tahiti og nærliggende Øer samt paa New-Zealand.

De anførte Grunde synes dog ikke synderlig overbevisende over for en strængere Prøvelse. Hvad de kinesiske Forfattere angaar, har Dr. Bretschneider nylig oplyst, at disse tillægge den i Kina dyrkede Batat en fremmed Oprindelse. Den omtalte Haandbog over Agerdyrkningen, Nung chang tsüan, hvis Forfatter døde 1633, fremhæver udtrykkelig dette; han kalder den dyrkede Plante »Kan chu ɔ: den søde Batat« til Forskjel fra en i Kina vildtvoxende Art, og i Følge Min shu, et Værk, der offentliggjordes i det 16de Aarhundrede, falder Indførelsen mellem Aarene 1573 og 1620. Hvad dernæst Indien angaar, synes det ganske mærkeligt, at Bataten ikke tidlig spredtes over den gamle Verden, da dens Dyrkelse jo er saa let, og dens Nytte saa øjensynlig. Har Planten virkelig været kjendt paa Sanskritsprogets Tider, hvorledes skal man da forklare sig, at Bataten i lange Tider blev ukjendt paa Sundaøerne, ligesom det jo er sikkert, at ikke blot Grækerne og Romerne, men ogsaa Araberne vare aldeles uvidende om dens Existens, i Ægypten blev t. Ex. Bataten ikke dyrket for 80 Aar tilbage, hvad dog vilde være uforklarligt, hvis dens Hjemstavn virkelig var den gamle Verden.

De vigtigste Begivenheder i Aaret 1883.

De tre nordiske Riger.

1.

I Danmark overraskedes man ved Nyaarstid 1883 paa en pinlig Maade ved Rygtet om, at den tyske Rigskansler, Fyrst Bismarck, havde bebudet en Kundgjørelse fra de lokale Øvrigheder i Slesvig og Holsten: at alle dér boende danske Statsborgere vilde blive udviste af Tyskland, saa snart de indtraadte i den Alder, hvori Militærpligten begynder i det tyske Rige, og da først de, som vilde naa denne Alder i Aaret 1883. Ved samtidig at tilstille de paagjældende en Ordre til at melde sig til Optagelse i Stamrullen og et eventuelt Udvisningspaalæg vilde Sammenhængen mellem Udvisningsforholdsreglen og Tysklands militære Forskrifter blive gjort dem indlysende. En Kundgjørelse af dette Indhold udgik virkelig den 7de Januar 1883, uagtet den danske Regering, der kun en halv Snes Dage forinden var bleven underrettet om det paatænkte, strax med Henvísning til bestaaende Traktater havde gjort indtrængende Forestillinger derimod; og anden Meddelelse fik hverken Regeringen eller den danske Sendemand i

Berlin om den fuldbyrdede Kjendsgjerning, undtagen hvad de den 17de og 18de Januar kunde læse i danske og tyske Blade. Inden den 1ste Februar blev det af de tyske Myndigheder paalagt de 20aarige danske Undersaatter i Slesvig at vælge, om de vilde opgive deres Nationalitet eller uddrives fra deres Hjem.

Under Indtrykket af denne den tyske Regerings hensynsløse Fremfærd indbragtes den 6te Februar i Folkethinget og vedtoges den 27de enstemmig af dette en Beslutning om at nedsætte et Udvalg for at søge Oplysning af den danske Regering om den Stilling, der i Følge bestaaende Overenskomster tilkommer de i Udlandet bosatte danske, og for derom, for saa vidt dertil fandtes Anledning, at afgive Beretning og Indstilling til Thinget. Faa Dage efter at dette Udvalg havde begyndt sit Arbejde, den 5te Marts, indeholdt det i Berlin udkommende officiøse Blad »Norddeutsche allgemeine Zeitung« et Stykke, der ordret stemte med et den 1ste Marts af den tyske Statssekretær til den danske Sendemand i Berlin »i Fortrolighed leveret Promemoria«; det fandtes iblandt de Udvalget fra Udenrigsministeriet tilsendte »fortrolige« Papirer og indeholdt et Forsøg paa at gjendrive den danske Regerings Anskuelser om Betydningen af Bestemmelserne i Wiener-Fredstraktaten af 1864 (Artikel XIX) og Aabenraa-Slutningsprotokollen af 1872 med Hensyn til den slesvigske Optantsag.

Folkethingsudvalget indskrænkede sig til — paa Grundlag af de meddelte Aktstykker — at afgive en udførlig Beretning d. 10de April. Heri udtales »den Formening, at den preussiske Ordre af 7de Januar er en Forurettelse mod de under den indbefattede Personer, der have Krav paa Behandling som danske Optanter.« Nogen Indstilling til Thinget fandt Udvalget det derimod unyttigt at gjøre. Ved Offentliggjørelsen af de Aktstykker, som ikke havde en fortrolig Karakter, og ved en oplysende Redegjørelse for de førte Forhandlinger, der udbredtes videre gjennem Pressen,

lykkedes det dog at henlede Udlandets Opmærksomhed paa Sagen og for en stor Del at vinde dets Medfølelse for Danmark.

At det Saar, som var tilføjet Danmark ved Sønderjyllands Fraskillelse, var brudt op ved denne Lejlighed, viste sig paa Studentermøder (bl. a. den 20de Februar og den 8de Maj), hvori flere ældre bekjendte Mænd deltoge, og hvor den slesvigske Politik under Frederik den 7de, Spørgsmaalet om Slesvigs Deling o. s. v. forhandledes med megen Varme. Senere paa Aaret fik denne Forhandling et Efterspil derved, at forhenværende slesvigske Præster forsvarede Sprogreskripterne mod Biskop Martensen, som havde angrebet dem i de af ham udgivne Meddelelser om sit Levned. Da 55 af disse Præster i December tilstillede ham en Adresse, sendte Biskoppen den tilbage uden at ville modtage den.

I Slutningen af Marts søgte de af Bismarck skarpt forfulgte tyske Socialdemokrater et Fristed i Danmarks Hovedstad for at forhandle om, hvorledes de i Forening skulde træde op imod den tyske Regering. Henved 60 tyske Socialistførere, blandt dem Rigsdagsmændene Bebel, Hasenclever og Liebknecht, aabnede den 29de Marts deres Forsamling i de kjøbenhavnske Socialisters Forsamlingssal. Da Politiet nogle Dage senere vilde standse Møderne, vare disse allerede afsluttede.

I den danske Rigsdag, som den 9de Januar havde gjenoptaget sine Forhandlinger efter Juleferien, fortsattes af Folkethingets store venstresindede Flertal den Taktik i Kampen mod Ministeriet Estrup, som almindelig kaldes »Visnepolitikken«, medens Monrad fortsatte sine Forsøg paa at mægle og bringe Visnepolitikken til at ophøre. Af de 5 private Forslag, som han med dette Formaal for Øje havde indbragt, naaede kun det første om den personlige Kommuneskat over i Landsthinget, efter at Folkethinget den 3dje Marts havde vedtaget det med 61 Stemmer

(Venstre og en enkelt Højremand foruden Forslagsstilleren) mod 4 (af Højre), medens 7 Højremænd ikke stemte. I Landsthinget blev Lovforslaget imidlertid efter en udførlig Behandling den 15de Marts standset, i det Thinget med 40 Stemmer mod 13 vedtog en Dagsorden, hvori der bl. a. udtaltes en Billigelse af, »at Regeringen under de givne Omstændigheder, med særligt Hensyn til den af Folkethinget fulgte Fremgangsmaade, ikke har været villig til at yde sin Medvirkning ved det foreliggende Lovforslags Behandling.«

Undtaget fra Visnepolitikken var ogsaa i denne Samling Finanslovforslaget. Dette blev først den 16de Marts færdigt fra Folkethinget. Da Landsthinget efter en udførlig første Behandling — med 36 Stemmer mod 12 — havde henvist det til et Udvalg den 19de Marts, fremlagde Finansministeren den 20de Marts i Folkethinget Forslag til en midlertidig Finanslov med en Tidsgrænse til 15de April. Den udkom den 31te Marts, og den 7de April afgav Landsthingsudvalget sin Betænkning, hvori Flertallet, efter en Række Bemærkninger til de enkelte Dele af Finanslovforslaget i den af Folkethinget vedtagne Skikkelse, indrømmede, at det dog i saa mange Retninger imødekom de Krav, som af Landsthinget formentlig maatte stilles til Finansloven, at denne (af hele Udvalget) indstilledes til uforandret Vedtagelse. Denne skete enstemmig den 13de April, og den 14de udkom Finansloven for 1883—84.

Af de andre 67 Lovforslag, som Regeringen havde fremsat for Rigsdagen, lykkedes det den kun at gjennemføre 17. Landsthinget henlagde 2 af de 19 for dette Thing fremsatte Lovforslag, nemlig om Bestyrelsen af Statsbanerne (fremsat den 10de Februar) og om sindssyges og aandssvages Behandling (fremsat den 12te Januar). Til Dels gjælder det samme Lovforslaget om Told- og Skibsafgifterne (fremsat den 16de Oktober 1882); dette Lovforslag var vel den 9de Februar oversendt til Folkethinget,

og dette havde ogsaa — som en Undtagelse for Visnepolitikken — underkastet det alle tre Behandlinger, men ændret det, inden det ved den tredje Behandling den 16de Marts enstemmig vedtoges. I den ændrede Skikkelse kom Forslaget den 3dje April til eneste Behandling i Landsthinget, som med 39 Stemmer mod 10 besluttede at udsætte dets videre Behandling, »indtil de i Forbindelse med det staaende Forslag til Lov om Beskatning af Brændevin og om en Ølskat« vare blevne endelig behandlede i Folkethinget, — en Behandling, som ikke blev tilendebragt inden Samlingens sluttedes. Den væsentligste Grund til, at Folkethinget ikke ivrigere søgte at bringe denne Sag til en Afslutning, uagtet det satte Pris paa en Toldreform, laa i den af Finansministeren fastholdte »Kompensationspolitik«, d. v. s. at han krævede Vederlag for Nedgangen i Toldindtægter i højere Grad end Folkethinget vilde indrømme, — et Vederlag, som især syntes opnaaet gjennem Lovene om Beskatning af Øl og Brændevin.

Af alle de i denne Rigsdagssamling strandede Lovforslag, som Regeringen havde fremsat, maa dog særlig mærkes det om overordentlige Foranstaltninger til Forsvarsvæsenets Fremme. Dette Forslag, som Landsthinget den 25de April havde standset ved en motiveret Dagsorden, var atter den 21de November d. A. uden »nogen principiel Forandring« blevet fremsat i Landsthinget, som den 7de December uændret oversendte det til Folkethinget efter at have vedtaget det med 33 Stemmer mod 10 (Krieger stemte ikke), medens 21 Medlemmer vare fraværende ved denne vigtige Afstemning. Efter en udførlig Behandling den 13de og 14de December i Folkethinget henviste dette Thing Forslaget til et Udvalg, som den 13de Marts 1883 afgav sin omfangsrige Betænkning. Intet af Udvalgets 15 Medlemmer indstillede Forslaget til uændret Vedtagelse. Et Medlem foreslog Nedsættelsen af en blandet Kommission, men sluttede sig subsidiært til 3 andre Medlemmer (af

Højre), som indstillede »at vise det foreliggende Lovforslag tilbage til Udvalget.« Flertallet (Venstre) foreslog derimod at standse Sagen ved følgende Dagsorden: »Da Tilvejebringelsen af den fornødne Enighed om Ordningen af Landets Forsvarsvæsen kræver en Regering, der gjør dette til sin alvorlige Opgave, gaar Thinget over til Dagsordenen.« Dette vedtoges efter 6 Dages Forhandlinger den 3dje April med 68 Stemmer mod 27; kun 6 vare fraværende og af dem 2 paa Grund af Sygdom.

En Maaneds Tid derefter, den 1ste Maj, nedatte Krigs- og Marineministeriet en Kommission af 10 Officerer, som under Ingeniørgeneralens Forsæde nærmest skulde udarbejde en Imødegaaelse af de Indvendinger, der i Folkethingsudvalgets Betænkning af 13de Marts vare fremsatte mod Planen om Kjøbenhavns Befæstning. Dog var heller ikke Kritik og Betragtninger fra andre Synspunkter udelukkede, i det Ministeriet i Kommissoriet udtalte, at det »ønsker paa ny at faa de forskjellige i Forbindelse med Fæstningssagen staaende Spørgsmaal belyste med det Formaal for Øje, at der mod Lovforslaget til Slutning ikke skal kunne rejses nogen saglig Indvending af Betydning.« Det blev end videre paalagt Kommissionen, at dens Forslag skulde være »baserede paa den Forsvarsplan for Landet, der fremkom som et Resultat af Kommissionsforhandlingerne af 1872 og som har fundet sit Udtryk i Forsvarsplanen af 1879, der ledsagede Hærlovsforslaget af samme Aar, og i de Bemærkninger, der ledsagede Befæstningslovforslaget af 1882. Ikke længe efter denne Regeringskommissions Nedsættelse blev der fra privat Side — i sidste Halvdel af Juni — opfordret til at samle Underskrifter paa en Adresse om Forsvarssagen til Kongen, hvori han bedes om, at han og hans Regering ikke vil »trættes i den Modstand, som denne Sag hidtil har mødt«. Enhver Mand paa 18 Aar og derover kunde underskrive denne Adresse, som i de følgende 5—6 Maaneder samlede over 106,000 Under-

skrifter, hvorefter den ved en Deputation den 15de December overraktes Kongen.

Udbyttet i Love af den Rigsdag, der sluttedes den 18de April 1883, var — som sagt — ikke stort. Kun følgende kunne fortjene en kort Omtale. Ved Lov af 22de Marts fik Fattigvæsenet paa Færøerne et Tillæg. Ved Lov af 14de April muliggjordes Inddragelsen af det ved den dansk-vestindiske Koloniallov af 27de November 1863 hjemlede Præsidentembede, saaledes at Overøvrighedsmyndigheden i begge de vestindiske Overøvrighedskredse kan udøves af Guvernøren. Ved Lov af samme Dag forberedtes Oprettelsen af en Vandkuranstalt ved Silkeborg. Ved Lov af 18de April foretoges en Forhøjelse af Invalideforsørgelserne. Den 27de April udkom en Lov om Forholdsregler, der sigte til Ordningen af Fiskeripolitiet i Nordsøen, hvilken Lov dog kun gjælder i 6 Aar fra den Dag, da den mellemrigske Overenskomst af 6te Maj 1882 bringes til Udførelse.

Efter en over 6 Maaneder lang Samling, der gav et saa tarveligt Udbytte, var det forstaaeligt, at Misstemningen over den sørgelige politiske Stilling gav sig Udtryk i Adresser til Kongen, — kun at Grunden til den sørgelige Stilling søgtes paa forskjellige Steder af Rigsdagens to Thing. I den Adresse, som Folkethinget den 14de April med 72 Stemmer mod 20 besluttede at indgive til Kongen, henledes denne Opmærksomhed paa »den Misstemning mod det nuværende Ministerium, der i stigende Maal breder sig gjennem alle Lag af Befolkningen, og den stedse voxende Bekymring, hvormed fædrelandssindede Mænd se hen til Fortsættelsen af en Politik, der udadtil og indadtil har víst sig lige magtesløs til at fremme Landets Vel, og hvis Mangel paa Evne til at vinde fornøden Tilslutning haabløst har aabenbaret sig gjennem saa mange Aars forgjæves politiske Kampe.«

Landsthinget udtaler derimod i sin den 17de April med 40 Stemmer mod 10 vedtagne Adresse til Kongen, at i den »sørgelige Tilstand har efter Landsthingets Skjøn Deres Majestæts nuværende Ministerium lige saa lidt som dets Forgængere nogen Skyld,« og »Landsthinget holder sig overbevist om, at Hindringen for Lovgivningsarbejdets heldige Fremme vilde fjærnes, naar man fra alle Sider, saaledes som Landsthinget altid har bestræbt sig for, i Erkjendelse af Deres Majestæts uomtvistelige Ret til at udnævne Deres Raadgivere, enedes om at forhandle med disse uden at tage Hensyn til andet, end hvad der vedkommer selve Sagerne, og uden at gjøre de mest betydningsfulde og paatrængende Foranstaltningers — endog Forsvarssagens — Fremme afhængige af, at Deres Majestæt beslutter at udnævne andre Ministre«, og Adressen slutter med Haabet om, at Kongen »fremdeles som hidtil« gjennem sine Ministre maa »opretholde den grundlovsmæssige Ordning i dens Helhed og virke til vort dyrebare Fædrelands Fremgang og Lykke.«

Den 18de April om Formiddagen, inden Rigsdagen samme Dag sluttedes, overbragtes Adresserne af begge Things Formænd og Næstformænd til Kongen, som i Konsejlspræsidentens Nærværelse oplæste de i Forvejen skriftlig affattede Svar. I Svaret til Folkethinget beklages, at dette ikke blot »har fundet det rigtigt at undlade at medvirke til Fremme af et stort Antal af de af Vor Regering forelagte, til Dels tillige af Landsthinget vedtagne Lovforslag, men endog har afvist et saa vigtigt Forslag som det angaaende Landets nødvendige Forsvar uden noget Forsøg paa at komme overéns derom med Landsthinget og med Vor Regering«; men »Vi nære imidlertid det Haab, at den Erkjendelse snart vil trænge igjennem, at Lovgivningsarbejdet kun kan fremmes tilfredsstillende, naar man fra alle Sider søger at enes gjennem Forhandling«. Landsthinget fik det Svar, at det »fremdeles som hidtil« var Kongens »faste

Vilje at hævde den grundlovsmæssige Ordning i dens Helhed« (de samme Ord, som fandtes i Landsthingsadressen).

Samlingen var næppe sluttet, før de politiske Stemninger i Befolkningen i Anledning af Adresserne og Kongens Svar gave sig Luft. Bevægelsen viste sig først fra venstre Side, hvis Rigsdagsmænd paa Samlingens sidste Dag aftalte, at man i Steden for at holde mindre Møder i Valgkredsene vilde søge Interessen sammentrængt paa store Folkemøder. Det første af disse havde Sjællænderne allerede ytret Ønske om at afholde, og til dets nærmere Forberedelse samledes efter Indbydelse af Mænd i Sjællands forskjellige Egne til et Møde med disse i Roskilde den 7de Maj de 7 delegerede fra Ventregrupperne, som siden Landsthingsvalgene 1882 havde dannet den fælles Bestyrelse for Oppositionen i Rigsdagen. Her affattedes en af 34 Mænd i Sjælland undertegnet Indbydelse til et stort Folkemøde i Herthadalen ved Lejre. Dette blev afholdt den 20de Maj, var overordentlig talrig besøgt og endte med at vedtage en Beslutning, hvori Forsamlingen tilkjendegav sin Tilslutning til Folkethingets Adresse af 14de April. Efter en Udtalelse af Mistillid til det nuværende Ministerium hedder det end videre: »Kun ved et Ministerium, der er et Udtryk for Folkets Anskuelser og Ønsker, vil Forfatningen atter virke efter sin Hensigt og den nuværende Stilstand afløses af Udvikling og Fremgang.« Efter Forsamlingens Bemyndigelse overbragtes denne Beslutning ved en Deputation af 12 blandt Mødets Indbydere den 26de Maj til Kongen, som — uden nogen Ministers, men i sin Kabinetssekretærs Nærværelse — svarede den, at han havde »modtaget de Herrer for at sige dem, at kun Folkets lovlige Repræsentation,« hvorved han forstod »begge Rigsdagens Thing«, havde »Ret til at tale i Folkets Navn.« Resolutioner om hans Regerings Førelse, der fattedes af andre Forsamlinger, havde for ham »ingen Betydning som gyldige Udtryk for Folkets Ønsker.« Han

gjentog de fra Landsthingsadressen og Svaret paa den bekjendte Ord, at han vilde »hævde den grundlovsmæssige Ordning i dens Helhed«, og udtalte, at han fordrede respekteret sin Ret til at vælge til Regeringens Førelse de Mænd, han dertil fandt bedst skikkede.

Inden Deputationen fra Herthadalsmødet havde modtaget dette Svar af Kongen, vare imidlertid Forberedelserne til tre lignende Møder i fuld Gang. De fandt Sted den 3dje Juni ved Saxkjøbing, den 17de ved Skanderborg og den 24de ved Højby i Fyn. Der vedtoges paa dem samme Beslutning som paa det sjællandske Møde; men efter Kongens Svar til dettes Udsendinge sendte de følgende Møder ingen Deputation til ham. Et Forsøg derpaa gjordes fra Jydernes Side, da en gunstig Lejlighed antoges at tilbyde sig, naar Kongen i Maanedens Slutning besøgte Landmandsforsamlingen i Aalborg. Da han ankom den 28de Juni, indgave derfor Afsendinge fra Skanderborg-Mødet skriftlig Begjæring om Foretræde. Denne Begjæring blev afslaaet; men inden Svaret var modtaget, medens Deputationens to Ordførere ventede paa det, kom Kongen ned ad den Trappe, hvor de stode, paa Vejen til Udstillingsbygningen. Der fandt da en kort Samtale Sted, under hvilken Kongen skal have beklaget den megen Mistillid, der havde víst sig, saa at selv hans tro Jyder begyndte at vakle. Ordførerne svarede, at den provisoriske Finanslov laa Folket og Ministeriet imellem, og at dette svækkede Tilliden til Kongen. Da senere Kongens skriftlige Afslag blev bekjendt blandt Mængden, der for en stor Del bestod af Bønder fra Jyllands forskjellige Egne, gav Misstemningen fra Venstremændenes Side sig Luft i Udraabene: »Bort med Ministeriet Estrup!« og »Leve Folkethinget!« overalt, hvor Kongen færdedes offentlig, medens de tilstedeværende Højremænd raabte: »Leve Kongen!« og »Leve Ministeriet!« Det kom ved denne Lejlighed til beklagelige Optrin, som

til Dels endog udartede til Haandgribeligheder og senere affødte Retssager og Pressefejder.

Venstrebevægelsen fremkaldte en Højrebevægelse i modsat Retning. Allerede den 14de April havde 21 Højremænd. blandt hvilke 6 Landsthingsmænd og 5 Folkethingsmænd, under Haanden udsendt en Indbydelse til at yde aarlige Pengebidrag med det Formaal at organisere Kampen for Højres Sag, særlig at knytte de mange smaa spredte Højreforeninger sammen til en Enhed, der kunde arbejde efter en fælles Plan, og at udbrede Oplysning om de politiske Forhold. Et foreløbigt Forretningsudvalg paa 5 Medlemmer blev dannet. Da nu Venstre begyndte at virke gjennem de store Folkemøder, besluttedes en lignende Virksomhed fra højre Side. At Højre vilde indbyde til et Folkemøde i Hillerød den 1ste Juli, var allerede meddelt i Bladene, inden Skanderborg-Mødet fandt Sted den 17de Juni. Indbyderne til dette henvendte sig derfor strax efter Mødet til Indbyderne til Lejre-Mødet, som de opfordrede til at gjøre alt for, at man fra venstre Side mødte talrig i Hillerød i den Hensigt at hindre, at Højre udslettede Indtrykket af Lejre-Mødets Beslutning. Da denne »fortrolige« Opfordring fra en talrig Kreds jyske til en lignende Kreds sjællandske Venstremænd selvfølgelig ikke længe kunde blive Højre ubekjendt, søgte Indbyderne til Hillerød-Mødet saa vidt muligt at indskrænke dets offentlige Karaktér, saa at det nærmede sig til et Møde for Højre alene. Imidlertid mødte der fra hele Sjælland, men især fra Kjøbenhavn, ogsaa mange ivrige Venstremænd, og det lykkedes kun med Besvær nogenlunde at forhindre ligefrem forargelige Optrin.

Da Højre fortsatte sine Møder, fremgik det af Indbydelserne, at disse ikke vare offentlige, men kun stode aabne for Meningsfæller, hvorfor Venstre enten holdt sig borte fra dem eller mødte med en enkelt Ordfører for at gjøre Indsigelse, hvilket dog blev hindret derved, at Ordet

nægtedes ham, t. Ex. Kredsens Folkethingsmand i Nykjøbing paa Mors, ligesom der ogsaa var nægtet en ledende Højremand Ordet ved det fynske Højby-Møde. Højremøderne, der især holdtes paa flere Steder i Jylland samt i Maribo i Maanederne Juli—September, forløb saaledes rolig, indtil det hændtes, at begge Partier holdt Møde samme Dag, den 9de September, ved Jyderup i Holbæk Amt. Selve Møderne, der holdtes for sig, forløb vel ogsaa her rolig, men Stemningen, som i Forvejen var stærkt ophidset indbyrdes mellem Partierne, steg yderligere paa venstre Side, da man fik det for Landboere uvante Syn at se Højre holde Fællesspisning under Beskyttelse af 31 kjøbenhavnske Politibetjente med en af Egnens ledende Højremænd i Spidsen. Jyderup-Mødet fik saaledes et ubehageligt Efterspil, under hvilket der uddeltes Slag med Stokke og Politistave, og deraf fulgte atter Forhør, Fængslinger, Straffe og meget ondt Blod indbyrdes imellem Befolkningen.

Saa megen Bitterhed havde de politiske Bevægelser i Aarets første tre Fjerdedele fremkaldt i Sindene, at Finanslovens første Behandling i Folkethinget i Oktober — en Lejlighed, der benyttes til Udtalelser om den almindelige politiske Stilling — i Grunden blev til en stor Regnskabsopgjørelse fra begge Partier om deres indbyrdes Kamp.

Foruden de politiske Møder fortjene nogle andre at nævnes. Den næsten 6000 Medlemmer tællende kjøbenhavnske »Industriforening« lod den 6te Marts paa en talrig besøgt overordentlig Generalforsamling indlede en Forhandling om en Jærnbane- og Dampskibsforbindelse mellem Danmark og Tyskland, muligvis over Gjedsør og Warnemünde. Efter en sagkyndig Forhandling vedtoges med 200 Stemmer mod 5 en Udtalelse om, at Industriforeningen ansaa Tilvejebringelsen af en umiddelbar Forbindelse med Fastlandet for en Velfærdssag for Danmarks, særlig Kjøbenhavns Industri. Den vedtagne Beslutning blev i Form af en Adresse overleveret Indenrigsministeren. —

Af fuldendte Arbejder paa Samfærdselens Omraade kunne nævnes Dampfærgeforbindelsen over Oddesund, oprettet den 23de Juni, og Randers-Hadsund-Jærnvejen, indviet den 9de Oktober, samt Dampfærgeforbindelsen over Store Bælt, der ved Aarets Slutning forsøgsvis begyndte.

Den allerede nævnte Landmandsforsamling i Aalborg afholdtes den 26de til den 30te Juni, den danske Kjøbstadforenings Samling i Næstved den 10de og 11te Avgust, den almindelige danske Lægeforenings Møde den 20de og 21de Avgust i Roskilde. Den 21de—24de Avgust var Amerikanist-Kongressen samlet i Kjøbenhavn. De fremmede og de betydeligste danske Medlemmer af denne Kongres vare den 22de Avgust Kongens Gjæster paa Fredensborg, hvor hen Hoffet samme Dag var flyttet fra Bernstorff for i det rummeligere Slot at muliggjøre Modtagelsen af et større Antal kongelige Gjæster, som i Sommerens Løb besøgte Danmark. Midt i Avgust var Prinsesse Alexandra kommen med nogle af sine Børn. og de bleve her indtil midt i Oktober, da de afhentedes af Prinsen af Wales, der var kommen til Fredensborg den 29de September. Senere i Avgust kom Kongen og Dronningen af Grækenland, Hertuginden af Cumberland, Kejseren og Kejserinden af Rusland, alle med Børn. Saaledes vare alle Kongeparrets Børn med en Del af dets Børnebørn en Tid lang samlede. Den svenske Kongefamilie besøgte en Dag i Avgust den danske, Prins Karl af Portugal et Par Dage i Oktober. Disse mange fyrstelige Gjæsters Besøg hos Danmarks Konge vakte Evropas Opmærksomhed og gave Anledning til politiske Rygter, der dog betegnedes som grundløse; Fyrstesammenkomsten maatte opfattes som aldeles privat. Imidlertid fik Rygterne Næring derved, at Englands Førsteminister Gladstone midt i September ankom paa Kjøbenhavns Red, hvor han den 18de modtog Besøg af Kongehuset og dets Gjæster. Under dette Fyrstebesøg ved det danske Hof blev en russisk

Kirke indviet i Kjøbenhavn den 9de September. Inden Midten af Oktober havde de sidste af Kongens Gjæster forladt Fredensborg.

Imidlertid havde en ny politisk Partibevægelse begyndt at fremspire i Kjøbenhavn, den saakaldte »liberale«. Den første Anledning dertil maa føres tilbage til det Folkethingsvalg, som fandt Sted paa Frederiksberg den 29de Maj. Til dette stillede sig to Kandidater, der begge erklærede sig for Højremænd, men af hvilke den ene (Steffensen) var Tilhænger, den anden (Nyholm) Modstander af Ministeriet Estrup. Den sidste fik ogsaa Venstres og Socialdemokraternes Stemmer og opnaaede saaledes 1724, medens den første sejrede med 1769. Dette Udfald af Valgkampen i en Kreds, der hidtil havde gjældt for aldeles overvejende ministeriel, gav Ministeriets Modstandere Haab om at sejre ved det almindelige Folkethingsvalg næste Aar, naar de strax begyndte at organisere Valgkampen. Omtrent midt i September dannedes derfor »de forenede liberales Vælgerforening for Frederiksberg«. I November stiftedes dernæst »Kjøbenhavns liberale Vælgerforening«, hvis Bestyrelse erklærede det for Foreningens Formaal, at samle til fælles Optræden alle dem, der ere enige om, at Fædrelandets Tarv kræver, at det nuværende Ministerium afløses af Mænd, der forstaa at føre vort politiske Liv ud af den sørgelige Tilstand, hvori det for Tiden befinder sig.« Tilstrømningen til denne Forening var saa stor, at, da den aabnede sit første Møde i Kasinos aldeles fyldte store Sal den 15de December, kunde Ordstyreren meddele Forsamlingen, at den nu talte over 4000 Medlemmer i Kjøbenhavn.

Medens denne saakaldte liberale Bevægelse svækkede det ministerielle Højre, syntes paa den anden Side det »radikale« Venstre at maatte svækkes ved en Personforandring i Venstres Hovedstadspresse, som kunde tyde paa et indre Brud, der før eller senere maatte give sig til

Kjende, om det end ikke strax viste sig for den ydre Verden. Venstres største kjøbenhavnske Dagblad »Morgenbladet« indledede nemlig midt i December et Redaktørskifte fra Nyaar, hvorhos et »moderat« Medlem afløste to af de tre »radikale« i dets Bestyrelse. En af de »radikale« Retninger, den saakaldte »evropæiske«, fik derved mindre Indflydelse paa Ledelsen, medens den »moderate«, som hidtil i Hovedstadspressen havde været repræsenteret ved Ugebladet »Dansk Folketidende«, ved dettes Ophør med Aargangen 1883 fik Hovedindflydelsen. Det var især religiøse og litterære Grunde, som i denne Sag havde indvirket paa de politiske Strømninger.

Paa det kirkelige Omraade uddybedes Kløften mellem den grundtvigske Retning og Kultusminister Scavenius. Denne havde den 20de Januar tilbagetaget den en Valgmenighedspræst (R. Lund) 1871 meddelte Stadfæstelse, fordi han havde taget ukonfirmerede Børn til Alters, og som Følge deraf kunde hans Menighed — Beboere af Mors og Ty — ikke længer erkjendes som særligt Led af den danske Folkekirke. Dette vakte meget Røre i Pressen og paa Møder. Ligeledes stødte Kultusministeren den grundtvigske Retning derved, at han den 8de Oktober udvirkede en kongelig Resolution, hvorved der oprettedes et kirkeligt Raad, bestaaende af Rigets 7 Biskopper med Tiltrædelse af et Medlem af det theologiske og et af det juridiske Fakultet ved Kjøbenhavns Universitet. Dette Bisperaad, som man tænkte sig samlet i Kjøbenhavn i den første Halvdel af hvert Aars September Maaned under Sjællands Biskops Forsæde, skulde bl. a. overlægge Menighedslivets Stilling, foreslaa Kultusministeren »administrative og legislative Forholdsregler« i kirkelig Henseende og afgive Betænkning og Raad om Spørgsmaal fra Ministeren. I Regelen skulde Ministeren indhente Raadets Erklæring, inden han til Kongen indstillede Lovforslag til Fremsættelse paa Rigsdagen eller almindelige

administrative Bestemmelser om de indre kirkelige Forhold, og inden han selv tog Bestemmelse i slige Sager, hvor det var overladt til ham at tage endelig Beslutning uden Indstilling til Kongen.

Rigsdagen var atter traadt sammen den 1ste Oktober. I Folkethinget afløste Berg som Formand Krabbe, der paa Grund af nogen Misstemning fra den »radikale« Gruppes Side havde frabedt sig Gjenvalg. Den 20de Oktober anmeldtes en Forespørgsel fra to Medlemmer af Folkethinget (Høgsbro og N. J. Larsen) til Kirkeministeren om, hvorledes han kunde forene den kongelige Resolution af 8de Oktober med Grundloven. Under Forhandlingen herom, der fandt Sted den 16de og 17de November, stillede Høgsbro følgende Forslag: »I det Folkethinget udtaler, at det ikke finder, at den kongelige Resolution af 8de Oktober d. A. om Oprettelsen af et kirkeligt Raad kan forenes med Grundloven, gaar Thinget over til den næste Sag paa Dagsordenen.« Dette vedtoges med 50 Stemmer mod 16.

I de første Dage af Rigsdagssamlingen 1883—84 havde de samme Ministre fremsat de samme omtrent 30 Lovforslag, der i de foregaaende Samlinger som en Følge af »Visnepolitikken« ikke vare komne videre end til første Behandling og en Række forskjellige Udvalg. I denne Samling ændrede Folkethinget for saa vidt sin Taktik, som det standsede første Behandling og henviste disse Forslag til et og samme Udvalg, det saakaldte »Nimandsudvalg«, der skulde have den Opgave at gjemme dem, men »at spejde efter den første gunstige Lejlighed,« der maatte vise sig til at bringe de Forslag, som efter indtræffende Omstændigheder maatte egne sig dertil, videre til en fortsat første Behandling og derpaa muligvis til et andet mere sagligt Udvalg, for saa vidt en egentlig Udvalgsbehandling skulde behøves. Fra højre Side betegnedes denne Fremgangsmaade som »cynisk« (Rimestad) og Nimandsudvalget

kaldtes »Begravelsesudvalget«; men Forslagene om Henvisning til et og samme Udvalg bleve dog vedtagne med 50—60 Stemmer mod 16—20.

Derved forkortedes Behandlingen af disse for største Delen mange Gange drøftede Lovforslag, og saaledes indtraf snart det Øjeblik, da Folkethinget ikke havde mere at sætte paa Dagsordenen, medens dets Finansudvalg, omtrent det eneste arbejdende foruden de 3 eller 4 staaende Udvalg, fik des mere Tid til sin Raadighed. Thingets Møder bleve derfor indtil Juleferien atter og atter afbrudte af Ferier. Endnu tidligere indtraf et saadant Tidspunkt for Landsthinget, for hvilket der af Regeringen kun var fremsat forholdsvis faa Sager, og disse gjorde det enten hurtig færdige, da dets Flertal var i Overensstemmelse med Regeringen, eller det sendte dem i Udvalg. Saaledes indtraf det i Rigsdagens Aarbøger hidtil ukjendte Tilfælde, at et af Thingene — uden at Samlingen var udsat eller noget Thing opløst — ikke holdt et eneste Møde fra den 8de Oktober til den 8de December, da Landsthinget atter holdt 7 Møder inden Juleferien, som begyndte den 20de December.

Nye ikke tidligere behandlede Lovforslag, som det af Finansministeren den 27de Oktober i Folkethinget fremsatte om en Anstalt for billige Alderdomsforsørgelser, underkastedes en længere saglig Behandling og henvistes derefter i Almindelighed til Finansudvalget. Krigsministerens uforandret gjentagne Forslag om overordentlige Foranstaltninger til Forsvarsvæsenets Fremme blev fremsat den 21de December, inden der var indkommet nogen Betænkning fra Kommissionen af 1ste Maj, saa umiddelbart inden Folkethingets Juleferie, at man ikke ved Aarets Slutning kunde vide, om Thinget ogsaa vilde undtage dette fra Henvisning til Nimandsudvalget og derom muligvis nedsætte et særligt Udvalg.

Af danske, døde i Aaret 1883, kunne nævnes: den tidligere Krigsminister, Generalløjtenant Valdemar Rudolph

Raasløff, † i Paris 14de Februar, den tidligere Marineminister, Jordomsejleren Viceadmiral Steen Andersen Bille, † 2den Maj; Professorerne Svend Hersleb Grundtvig, † 14de Juli, og Ludvig Henrik Ferdinand Oppermann, † 17de Avgust, Billedhuggeren Jens Adolph Jerichau, † 24de Juli, og Forfatterinden, Pauline Worm, † den 13de December.

Nøden paa Island 1882 var endnu ikke helt afhjulpen 1883, hvorfor der fremdeles sendtes Penge og Levnedsmidler der til. Althinget, der samles hvert andet Aar, aabnedes den 2den Juli af den konstituerede*) Landshøvding Thorberg med Meddelelse af et kongeligt Budskab. I dette bebudedes Lovforslag til det indenlandske Fiskeris Fremme; hvis en ny Handelstraktat med Spanien skulde blive afsluttet, vilde Regeringen være rede til betydelige Opofrelser af Toldindtægter, der hidtil vare tilflydte Statskassen af spanske Varer, og det ikke mindst af Hensyn til Islands Interesser. Af Lovforslag, som Althinget vedtog inden sin Slutning den 27de Avgust, og som senere stadfæstedes, kunne følgende nævnes: Lov af 21de September om Forhyring af fremmede Søfolk til danske Skibe, der udredes fra et Sted i Island, har til Formaal at fjærne en Hindring for at bemande Skibe med fremmede, der ofte kunne være særlig sagkyndige med Hensyn til andensteds brugte Fiskemethoder; derved bragtes desuden den islandske Lovgivning i Samklang med den danske. To Love af samme Dag, om Skibes Registrering og om Ophævelse af Indførselsafgift af fremmede Skibe, sigte ligeledes til at fjærne Hindringer for det islandske Fiskeri. Ved Love af 8de Oktober fik Kjøbstæderne Akureyri og Isafjord kommunale Forfatninger. Den 8de November stadfæstedes Finansloven 1884—85, der bl. a. bevilger Rentefrihed indtil Udgangen af 1885 af Laan, som vare ydede forskjellige

*) Landshøvding Finsen var forflyttet til Kjøbenhavn som Overpræsident.

Sysselkommuner til Forebyggelse af Hungersnød, Tillægsbevillingsloven for 1880—81, en Lov om Nedsættelse af Skat paa Brugen af Jordejendom og paa Løsegodset, og en Lov om Avtorisation af nye Handelssteder (ti i Tallet) samt flere mindre Love. I Vinteren 1882—83 havde den første islandske Folkehøjskole været i Gang, ledet efter de samme Grundsætninger som de fleste danske og norske.

De vestindiske Øer kom den af den danske Rigsdag vedtagne Lov af 14de April 1883 til gode, i det deraf fulgte en Omordning af deres øverste Styrelse. Den 10de November udgik en kongelig Resolution, hvorved bl. a. Præsident-Embedet paa Øerne inddroges fra Nyaar 1884, og Overøvrighedsmyndigheden i begge de bestaaende Kredse overdroges Guvernøren, hvis Sæde ikke længer altid skulde være St. Thomas, men kunde skifte mellem Øerne. Kolonialraadet paa St. Thomas, hvor en heftig Opposition mod Regeringen havde gjort sig gjældende, blev af Guvernøren, Oberst Arendrup, opløst den 13de September; men de nye Valg den 27de September forstærkede Oppositionen, saa at Raadet herefter ikke tæller andre Tilhængere af Regeringen end de 4 kongevalgte Medlemmer. Uenigheden gjaldt bl. a. Spørgsmaalet om en Nedsættelse af Havneafgifterne i St. Thomas for fremmede Skibe, som Raadet begjærede, for at Øen ikke yderligere skulde miste sin Skibsfart. Paa St. Croix ventedes ogsaa 1883 en usædvanlig rig Sukkerhøst.

2.

I Norges politiske Historie kan 1883 kortest betegnes som Rigsretstiltalens Aar. Den nærmest foregaaende politiske Udvikling havde været en Forberedelse til Rigs-

retssagen, under hvilken det var at formode, at Folket vilde tage bestemt Parti enten for eller imod Ministeriet Selmer, der med Magten havde overtaget Ansvaret efter Ministeriet Stang. Dette sidste var det, som den 29de Maj 1880 havde tilraadet Kongen at nægte sit Samtykke til Storthingets for fjerde Gang siden 1872 vedtagne Beslutning til Grundlovsbestemmelse om Statsraadernes Adgang til at deltage i Storthingets Forhandlinger, og som derved havde givet det hidtil kun theoretiske Spørgsmaal, om Kongen har absolut eller suspensivt Veto i Grundlovssager, fuld praktisk Betydning. At Kongens Veto ogsaa i disse Sager kun var suspensivt, tilkjendegav Storthinget som sin Mening ved sin bekjendte Beslutning af 9de Juni 1880; men lige over for Norges Folkerepræsentation havde Norges Konge taget sit afgjort modsatte Stade, senest i Trontalen ved Storthingets Slutning den 21de Juni 1882. Under Valgkampen i dette Aars sidste Halvdel havde Kongens Trontale været Højres Program, Storthingets 9de Juni-Beslutning Venstres. Ved Valgets Opgjørelse maatte Skjellet imellem Partierne drages efter Linjen for eller imod 9de Juni-Beslutningen, og da Venstre havde vundet 10 Stemmer, var dermed Rigsretstiltalen paa Forhaand given. I Valgets Udfald saas en Tilkjendegivelse af, at Folket vilde æske Rigsrettens Svar paa Spørgsmaalet: var det grundlovsstridigt eller ej, at Kongen 1880 handlede, som om han havde absolut Veto? Spørgsmaalet kunde kun stilles i Form af Rigsretstiltale mod Ministeriet, og Svaret kunde kun gives i Form af dettes Domfældelse eller Frifindelse.

I Anledning af Storthingets Sammentræden »den første Søgnedag i Februar« (den 1ste) var Kongen allerede den 27de Januar fra Stockholm kommen til Kristiania. Han forblev der en Maaneds Tid, og da han den 24de Februar rejste til Sverige, var det kun for allerede den 7de Marts at vende tilbage og atter i længere Tid, indtil den

11te April, at opholde sig i Norges Hovedstad, Storthingets Sæde.

Allerede i Samlingens første Dage sluttede det nyvalgte Storthings Venstre-Flertal — 83 af de 114 Medlemmer — sig fast sammen i en »liberal« Forening med et Forretningsudvalg paa 15 Medlemmer og Johan Sverdrup som Formand. I denne Forening forhandledes den 10de Februar om Lagthingsvalget, der denne Gang fik en særlig Betydning med den forestaaende Rigsretssag for Øje. Rigsretten bestaar nemlig af Lagthingets Medlemmer tillige med Højesterets ordentlige Medlemmer. (Kun naar disses Tal ikke ved det første Møde i Rigsretten naar op til 7, medtages overordentlige Medlemmer). I det Storthinget den 15de Februar 1883 blandt sine Medlemmer udvalgte den Fjerdedel, som skulde udgjøre Lagthinget (alle af Venstre), valgte det altsaa tillige Rigsretsdommere i en bestemt Sag.

Inden Storthinget havde konstitueret sig, kunde dets Forhandlinger ikke aabnes af Kongen; men Konstitueringen sinkedes denne Gang meget ved Uenighed under Bedømmelsen af de nyvalgte Repræsentanters Fuldmagter. Uenigheden gjaldt nærmest Valgene i Kristiania. Disses Paakjendelse besluttede Storthinget den 14de Februar med 80 Stemmer mod 28 at udsætte, dog saaledes at de valgte, indtil endelig Afgjørelse kunde træffes, beholdt fuld Ret som Medlemmer af Forsamlingen. Efter nøjere Prøvelse blev Kristiania-Valget senere godkjendt.

Først den 17de Februar kunde Storthinget aabnes af Kongen. Dette skete med en Trontale, i hvilken der hentydedes til »Spørgsmaalet om Statsraadernes Deltagelse i Storthingets Forhandlinger«. Efter Aabningshøjtideligheden henvendte Johan Sverdrup sig til den uden for Storthingsbygningen samlede Mængde med følgende Ord: »Til Folket maa vi ty, med det maa vi arbejde, med det maa vi kæmpe, om fornødiges, og med det vil og skal vi sejre.«

Odelsthinget — de $^3/_4$ af Storthinget, som ikke udgjøre Lagthinget — foreslog den 20de Februar det vigtige Valg af den saakaldte Protokolkomité paa 9 Medlemmer, hvis Hverv det bl. a. er at gjennemgaa den norske Regerings Protokoller m. v. og derom at gjøre Indstilling til Odelsthinget. I denne Komité, som altsaa vilde komme til at sætte Rigsretssagen i Bevægelse, fik Storthingets Præsidenter, Sverdrup og Steen, begge Sæde. Allerede den 5te Marts besluttede foreløbig Protokolkomitéen Rigsretssag. Den meget udførlige Indstilling derom blev den 30te Marts afgiven til Odelsthinget, og Forhandlingen begyndte den 6te April. Den fortsattes indtil den 24de April gjennem 18 lange Møder. Ikke mindre end 60 af Odelsthingets 85 Medlemmer havde Ordet, og Forhandlingerne varede i alt i 70 Timer. Kun ved overordentlige Anstrængelser lykkedes det at faa Ende paa disse »Rigsretsdebatter«. Den sidste Dag blev Formiddagsmødet fra Kl. 10—2 fortsat i et Aftenmøde, ved hvis Begyndelse Kl. $5^1/_2$ der var indtegnet 16 Talere. Johan Sverdrup talte et Par Timer, og fra modsat Side optraadte som Hovedtaler forhenværende Statsraad Motzfeldt, som uventet begjærede Ordet ved Midnatstid og i henved en Time angreb Venstres Ordførere. Kun derved, at disse ikke svarede, lykkedes det at faa Ende paa Forhandlingerne Kl. 1 om Morgenen den 24de April. I øvrigt udmærkede sig under denne 14 Mødedages Forhandling fra højre Side i Særdeleshed Amtmand Bang og Højesteretssagfører Stang (Søn af den forrige Minister), fra venstre de to oven nævnte Storthingspræsidenter; dog led Sverdrup af en meget svækket Helbred og af Sorgen over sin i Januar afdøde Hustru.

Forhandlingens Gjenstand var Protokolkomitéens Indstilling. Denne indeholdt flere Punkter. Det første og vigtigste af disse gik ud paa, at 7 af Ministrene (C. A. Selmer, O. R. Kierulf, N. Vogt, J. Holmboe, H. L. Helliesen, C. Jensen og A. F. Munthe) burde undergives Tiltale ved

Rigsret for at have udvirket de kongelige Resolutioner af 29de Maj og 15de Juni 1880. hvorved var nægtet Sanktion paa den af Storthinget den 17de Marts s. A. vedtagne Grundlovsbestemmelse om Statsraadernes Deltagelse i Storthingets Forhandlinger og undladt at tillægge Bestemmelsen den samme ved Grundloven hjemlede Gyldighed. Det andet Tiltalepunkt imod de samme Ministre gjaldt den kongelige Resolution af 21de Juni 1882, hvorved nægtedes Fuldbyrdelse af den af Storthinget den 14de Juni s. A. fattede Beslutning om Bevilling af 20,000 Kr. til Folkevæbningssamlagene og 10,000 Kr. til Centralforeningen for Udbredelse af Legemsøvelser og Vaabenbrug. Det tredje Punkt mod samme Ministre gjaldt den kongelige Resolution af 25de November 1882, hvorved Storthingets Beslutning af 16de og 17de Juni s. A. om Lønningsregulativ for Anordning af en Centralstyrelse for Jærnvejene kun delvis var tagen til Følge, i det Bestemmelsen om Centralstyrelsens Tiltrædelse af to af Storthinget valgte Medlemmer var nægtet Fuldbyrdelse. Imod en af de øvrige Ministre (C. A. Bachke) rejstes kun Tiltale med Hensyn til det første og sidste af disse 3 Punkter, og Tiltalen mod de 3 øvrige Statsraader (J. L. Johansen, C. H. Schweigaard og N. C. E. Hertzberg) omfattede kun de 2 sidste Punkter. Alle disse Indstillinger bifaldtes af Odelsthinget med 53 Stemmer mod 32 (den mod Bachke med 31). Ikke et eneste Medlem var fraværende. Derefter vedtoges Præsidentens Forslag om, at det paalagdes Protokolkomitéen at fremkomme med Indstilling om de yderligere Foranstaltninger, som i Anledning af den fattede Beslutning vilde blive at træffe fra Odelsthingets Side.

Den 4de Maj afgav Protokolkomitéen Indstilling om, at 11 Aktionsdekreter skulde udfærdiges, et mod hver af de tiltalte Statsraader. Dertil føjedes dog senere det Tillæg, at de anklagede, for saa vidt de intet maatte have at indvende derimod, kunde tiltales i større eller mindre Ud-

strækning under én Sag. Da Odelsthinget den 9de Maj havde vedtaget dette med 52 Stemmer mod 32, valgte det til Aktorer: Overretssagførerne H. Bentzen og O. Blehr samt Højesteretsadvokat W. S. Dahl. Til Medlemmer af Aktionskomitéen valgtes Præsidenterne Steen og Sverdrup, Haugland, S. Nielsen og Berner.

Den 18de Maj holdtes det første Rigsretsmøde, ved hvilket fandtes til Stede alle Lagthingets 29 Medlemmer og Højesterets 9 ordentlige Medlemmer, under Forsæde af Lagthingets Præsident, Højesteretsadvokat Qvam. Forhandlingerne i Rigsrettens præliminære Møder gjaldt især Vedtagelsen af Forretningsordenen, Spørgsmaal om Lagthingsmedlemmernes Udtrædelse, Udstrækningen af de anklagedes Forskydelsesret m. m., og disse Møder sluttedes først — efter at 12 Lagthingsmænd af de tiltalte vare »forskudte« af Rigsretten — med, at denne den 1ste Juni valgte til Præsident Overførster Lange (i Steden for den »forskudte« Qvam). Saaledes sad tilbage i Rigsretten 17 Lagthingsmænd og 9 Medlemmer af Højesteret. Møderne udsattes derpaa indtil efter Storthingssamlingen.

Af denne Samlings mærkeligere Storthingsbeslutninger bør nævnes den, hvorved Thinget den 10de Maj enstemmig meddelte sin Stadfæstelse paa de mellem de forenede Riger og Spanien d. 15de Marts afsluttede Handels- og Sofartstraktater. (Ratifikationerne udvexledes den 7de Juli i Madrid). Handelstraktaten skal gjælde indtil den 30te Juni 1887, Søfartstraktaten indtil den 1ste Februar 1892.

Den 20de Juli fastholdt Storthinget med 80 Stemmer mod 32 sin tidligere Beslutning om ikke at forhøje Kronprinsens Apanage, uagtet Regeringen gjentagne Gange havde foreslaaet denne forhøjet fra 30,000 Kr. til 80,000 Kr. En politisk Forhandling gik forud for Afstemningen.

I Forbindelse med Behandlingen af Statsjærnbanernes

Driftsbudget den 21de Juli foreslog Johan Sverdrup, at Storthinget i Henhold til sin Beslutning af 17de Juni 1882 skulde vælge to Mænd til Medlemmer af Jærnbanernes Centralstyrelse. Dette Forslag vedtoges Dagen efter med 57 Stemmer mod 31. Ved denne Afstemning vare alle Medlemmer af Rigsretten fraværende. Inden der afstemtes, havde 30 Medlemmer af Højre erklæret, at de ikke vilde deltage i Valget, dersom Forslaget blev vedtaget. De to Mænd, der valgtes til Indtrædelse i Jærnbanernes Centralstyrelse, fik derfor kun henholdsvis 57 og 54 Stemmer. Dagen efter afgave de 30 Højremænd til Protokollen den Erklæring, at deres Nægtelse af at deltage i Valget var grundet i, at de ansaa Foretagelsen af et saadant Valg for at være stridende mod Grundloven. (Regeringen gav dem Medhold ved en kongelig Resolution af 30te Juni om, »at de Mænd, der i Storthingets Præsidentskabs Meddelelse af 22de Juni forklares at være valgte til Medlemmer af Jærnbanebestyrelsen, ikke anerkjendes som saadanne«). Med den nævnte Erklærings Vedlæggelse til Protokollen endte denne Storthingssamling (den 23de Juni).

Storthinget sluttedes denne Gang — imod Sædvane — uden Trontale. Statsminister Selmer oplæste kun sin Bemyndigelse til paa Kongens Vegne at slutte Samlingen. Da Præsidenten, Johan Sverdrup, af ham havde modtaget det kongelige aabne Brev, indledede han det sædvanlige Ønske for »Kongen, Fædrelandet og Broderriget« med nogle Ord til Repræsentanterne. »Storthinget« — sagde han bl. a. — »har stræbt at hævde Forfatningen og sikre den nuværende Slægt og de Slægter, som skulle komme, et frit og kraftigt Samfundslivs Goder. Og hvad der er begyndt, skal blive ført videre, herfor borger Folket.«

Som Frugter af den sluttede Storthingssamling kunne nævnes følgende mere betydelige Love: Lov af 2den Juni 1883 om Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige, hvorved efter mange og lange hidtil frugtesløse

Forhandlinger siden 1842 et mellemrigsk Forhold er blevet lovordnet; Loven, som traadte i Kraft den 1ste Januar 1884, skal dog kun gjælde i 15 Aar, og dersom ikke inden disses Udløb en ny fælles Lov er vedtagen i begge Riger, skulle Bestemmelser i den hidtil gjældende Traktat af 1751 atter træde i Kraft. Lov af 9de Juni 1883 om Æresoprejsning svarer i det væsentlige til den danske Lov af 3dje April 1868. Den 16de Juni udkom Love om Examen artium, som ophævede de ældre om denne Prøve gjældende Bestemmelser, om Omkostninger i Strafsager og om Smaasalg af Øl, Vin m. m. paa Landet.

Rigsretten, for hvilken Statsminister Selmer var stævnet til at møde den 7de Avgust, gjenoptog paa denne Dag sine Møder for at begynde Behandlingen af de formelle Spørgsmaal. Til Stede vare saa vel Statsministeren som hans Defensor, Høiesteretsadvokat Johannes Bergh, der samme Dag holdt sit første indledende Foredrag. Forhandlingen mellem Aktor (Dahl) og Defensor (Bergh) fortsattes de to følgende Dage, hvorefter Retten bevilgede Defensor Anstand indtil den 17de Avgust. Denne Dag begyndte Inhabilitetsproceduren, som fortsattes i næsten daglige Møder indtil den 18de September, da man endelig afsluttede Formalproceduren, som siden den 7de Avgust havde optaget 28 Retsmøder. Den 4de Oktober begyndte Realitetsproceduren. Den 8de Oktober indløb en Skrivelse fra Justitsdepartementet til Rigsrettens Præsident, hvori meddeltes, at Høiesteretsadvokaterne Heffermehl og Heyerdahl vare beskikkede til Defensorer ved Siden af Bergh. I næsten daglige Møder fortsattes Sagførelsen derefter indtil den 19de December, da Rigsretten tog Ferie indtil den 10de Januar 1884. Sagen førtes under Folkets almindelige Deltagelse med stor Dygtighed fra begge Sider, og om den Grundighed, hvormed den behandledes, kan man danne sig en Forestilling, naar man ser, at de alene inden Udgangen

af 1883 førte Forhandlinger optage ikke mindre end 1792 store Kvartsider i Rigsretstidende.

En af de Maader, hvorpaa den almindelige Interesse for Rigsretssagen ytrede sig, var ved en stor Adresse-Bevægelse fra højre Side. Den første Tillidsadresse til Regeringen indløb fra Tønsberg den 24de April, samtidig med at Odelsthinget besluttede Rigsretstiltale, og indtil den 20de December havde omtrent 17,000 underskrevet saadanne Adresser.

Henimod Aarets Slutning grundlagdes en »Norges Venstreforening«. Udkast til Love for en saadan udsendtes den 24de November fra Bestyrelsen for Akershus Amts Venstreforening, men først den 12te December indkaldtes »Norges Venstreforening« til et konstituerende Møde i Kristiania i Januar 1884. — En Arbejderbevægelse gav sig Udtryk ved Dannelsen af en »Arbejdernes Ring for Kristiania og Omegn«, hvis Love vedtoges den 28de Avgust. Allerede 1882 var der paa et Arbejdermøde i Trondhjem valgt et Fællesstyre for de norske Arbejdersamfund. Dette udsendte den 30te November »Udkast til Love for de forenede norske Arbejdersamfund og Arbejderforeninger«.

Paa Foranledning af den norske Haandværks- og Industriforening fandt en Industri- og Kunst-Udstilling Sted i Kristiania fra den 16de Juni til den 21de Oktober. Den omfattede tillige Landbruget. Udstillingen vandt stor Tilslutning og viste et glædeligt Fremskridt i Norges Frembringelsesevne. I Forbindelse med Udstillingen holdtes flere Møder; de vigtigste vare et Landbrugsdiskussionsmøde den 25de—26de Juni og et Haandværker- og Industrimøde den 29de—31te Avgust. Efter at Landbrugsudstillingen var aabnet, holdtes et Landbrugsmøde den 27de—28de September.

Samfærdselsmidlerne forøgedes med Bergen-Voss-Jærnvejen paa 108 Kilometer, som den 11te Juli

aabnedes for Driften. Derved fremmedes i høj Grad Postforbindelsen imellem Norges to største Byer.

Af Nordmænd, døde i 1883, kunne nævnes: Generalkirurg Johan Fritzner Heiberg, † den 4de Marts, den statskyndige Forfatter, Statsrevisor Peder Krabbe Gaarder, † d. 5te Avgust, og Zoologen, forhenværende Professor Halvor Heyerdahl Rasch, † den 26de Avgust.

3.

I Sverige var Aarets vigtigste politiske Begivenhed, at »Landmandspartiet« blev — for at bruge et bekjendt Udtryk — »slaaet, men ikke nedslaaet«, i det Chefen for det Ministerium, som var udgaaet fra dets Midte, fratraadte efter at have lidt Nederlag med sine Hær-Reformforslag i Rigsdagen.

Grev Arvid Posse havde den 19de April 1880 overtaget Posten som Statsminister efter en parlamentarisk Afstemning. Han overtog den med det Formaal for Øje, ad »Kompromissets« Vej (fra 1873) at løse de gjennem den nævnte Afstemning paa ny sammenknyttede Skatte- og Forsvarsspørgsmaal*). At han strax tog alvorlig fat paa Forberedelserne til disse vigtige Spørgsmaals Løsning, indrømmedes ved hans Afgang endog af hans bestemte Modstandere. Arbejdet var stort og vanskeligt, og først 1882 havde de modsatte Komitéer kunnet afgive de Betænkninger, der skulde være Grundlaget for Regeringens store Reformforslag paa Rigsdagen 1883. Denne blev derfor med megen Spænding imødeset fra alle Sider.

Rigsdagen traadte sammen den 15de Januar og blev den 17de aabnet af Kongen med en Trontale, der især

*) Jf. Hist. Arkiv 1881. II. „De vigtigste Begivenheder i Aaret 1880“ S. 13—15.

dvælede ved de store Spørgsmaal, som nu skulde forsøges endelig løste. »Rigsdagen« — hedder det i Trontalen — »udtalte i Aaret 1873 som sin Anskuelse, at Grundskatterne vare ujævnt fordelte og ubekvemme som Skatteform, og at de burde hæves fra Landbrugsnæringen, ikke ved Afløsning, men ved sukcessiv Afskrivning. Desuden mente Rigsdagen, at den inddelte Armé ikke var tilstrækkelig til Landets Forsvar eller tjenlig som Befalingsmandsstamme for en af værnepligtige bestaaende Armé, men at en saadan Stamme, der tillige omfattede Kadresoldater, burde dannes ud af de værnepligtiges Række mod Vederlag af Statskassen. Paa Grund heraf har ogsaa Rigsdagen, som ikke oversaa, at en ny Hærordning ville foranledige betydelig forøgede Omkostninger, begjært, at jeg, i Sammenhæng med Fremsættelsen af Forslag til en ny Organisation af Landets Forsvarsvæsen, grundet ikke paa den inddelte Armé, men paa en mere udvidet Anvendelse af den almindelige Værnepligt, skulde foreslaa Bestemmelser om Afskrivning med visse Procent aarlig af Rustnings- og Roteringsbyrderne*) samt af Grundskatterne, saa at alle disse Byrder efterhaanden kunde formindskes og til sidst forsvinde, mod at der paalagdes fast Landejendom Skat efter samme Regler, som gjælde for al anden fast Ejendom.« Senere i Trontalen bebudedes Forslag om at indskrænke Kopskatterne og til Fordel for de mindre bemidlede at give Adgang til Lettelser ved Indkomstskattens Anvendelse, samt om at nedsætte de Skibsfarten paahvilende Lastepenge. I Forbindelse hermed maatte der foreslaas en Omordning af andre Skatter, saaledes at fast Landejendom stilledes lige med anden fast Ejendom, og at særlig Skat paalagdes Indkomst af Landbrug. Endelig bebudedes Forslag til en ny Lov om Stempelafgift, hvorved især den større Skatteevne skulde træffes, og til en Forhøjelse af

*) d. e. de Jordejendommene paahvilende Byrder med Hensyn til at stille og underholde de „inddelte“ Tropper.

Skatten paa Fabrikationen af spirituøse Drikke. Allersidst kom Trontalen atter tilbage til Forsvars- og Skattespørgsmaalet, som særlig vilde lægge Beslag paa Rigsdagens Tid.

Denne Rigsdag blev den længste, som havde været samlet siden Forfatningsændringen 1866. Den varede indtil den 14de Juni. Ikke des mindre blev den uden Udbytte med Hensyn til sit Hovedformaal: Løsningen af Forsvars- og Skattespørgsmaalene, uden for saa vidt som de Skatter, der tynge de mindst bemidlede haardest, de personlige Skatter, bleve lettede med et Par Millioner Kroner.

Med Hensyn til Forsvarsspørgsmaalet herskede allerede i formel Henseende en ikke ringe Meningsforskjel imellem begge Kamre. I første Kammer stode paa den ene Side de, som i et og alt vilde vedtage, paa den anden Side de, som i et og alt vilde forkaste Regeringens Forslag. I andet Kammer derimod gjaldt det om enten at vedtage eller forkaste de saakaldte »Modifikationer«, de ikke ubetydelige Ændringer, som selve Landmandspartiet ønskede i det Forslag, som Partiets egen tidligere Leder havde fremsat. Stillingen var saa meget vanskeligere, som Vedtagelsen af disse »Modifikationer« i andet Kammer udsatte Forslaget for at falde i første. Hovedforhandlingen begyndte i begge Kamre den 16de Maj. Efter to Formiddags- og to Aftenmøder vedtog andet Kammer den 17de med 135 Stemmer (Landmandspartiet og Værnepligtsvennerne) mod 62 (Inddelingsværkets Venner og de saakaldte »Nihilister« i Forsvarssagen) Forslaget i dets væsentligste Punkt: den inddelte Hærs Afskaffelse; men derefter foreslog det en Del vigtige og gjennemgribende Ændringer med store Flertal, der bestode saa vel af det forkastede Inddelingsværks Venner som af Landmandspartiets Medlemmer, og saaledes blev det oprindelige Regeringsforslag i væsentlige Punkter et andet. Behandlingen sluttedes den 23de.

I første Kammer varede Forhandlingen over det oven nævnte Hovedforslag i næsten 30 Timer, fordelte paa 6

Dage; den 22de Maj blev det forkastet med 70 Stemmer mod 63, og som Følge deraf forkastedes den følgende Dag alle de øvrige Forslag uden Forhandling og særlig Afstemning. Blandt dem, som stemte mod Hovedforslaget, havde enkelte af Kamrets mest ansete Medlemmer, bl. a. Thyselius, der senere blev Posses Efterfølger som Statsminister, erklæret, at deres Afstemning var paavirket af de Ændringer, som andet Kammer imidlertid havde foretaget i Regeringens oprindelige Forslag.

Uændret havde andet Kammer derimod vedtaget Regeringsforslaget om Søforsvaret; men paa Grund af dette Forslags Forbindelse med Hærordningsforslaget fandt første Kammer, at de burde dele Skæbne. Saaledes blev ogsaa Søforsvarsloven forkastet, og dermed var hele Forsvarssagen atter denne Gang falden i Sveriges Rigsdag.

Ministeriet Posse indgav derefter sin Afskedsbegjæring; dog afgik kun Statsraadets Chef, Grev Posse, medens dets øvrige Medlemmer forbleve. Den 13de Juni, Dagen før Rigsdagens Slutning, havde den tidligere (1860—63 og 1875—80) Statsraad Karl Johan Thyselius, født 1811, indtaget Grev Posses Plads i Ministeriet, der antoges at ville blive et Forretningsministerium uden stærkt udpræget politisk Farve. Kun det af Statsraadets Medlemmer, som i politisk Henseende stod Posse nærmest, Chefen for Civildepartementet (Indenrigsministeriet) Hederstierna blev snart afløst af J. E. v. Krusenstjerna. Af Posses kraftigste Medarbejdere i andet Kammer nedlagde Emil Key og Hedlund deres Fuldmagter som Rigsdagsmænd.

I øvrigt var denne Rigsdags Virksomhed ikke uden Udbytte i forskjellige Retninger. Af Ændringer i Grundloven bleve nogle, som vedkom Behandlingen af de saakaldte »ministerielle« Anliggender, foreløbig vedtagne for at hvile til nærmere grundlovlig Behandling paa senere Rigsdag (1885). De tilsigtede dels at umuliggjøre den Tolkning af Grundloven, at Kongen skulde kunne foretage

udenrigske Sager med Forbigaaelse af Udenrigsministeren, dels at give en bestemt Forskrift om Statsministerens (Konsejlspræsidentens) Nærværelse ved ministerielle Sagers Foredrag for Kongen. Disse Ændringer bleve foreslaaede af I. Asklöf, som derimod ikke kunde vinde Rigsdagens Bifald til et Forslag om at indskrænke Kongens Ret til at erklære Krig.

En Forbedring i Kreditlovgivningen gjennemførtes ved Forordning af 13de April 1883 om »förlagsinteckning«, hvorved Thinglæsning af Forskud til Drift af flere Slags Næring lovfæstes. Et privat Forslag førte til en samme Dag stadfæstet Ændring i Konkursloven, som har Hensyn til Fordringer for Varer, men først træder i Kraft den 1ste Januar 1885. Den for de forenede Riger lige vigtige Lov om Lapper, som med Rener flytte mellem Rigerne, er omtalt under Norge; den 9de Juni udkom Loven i Sverige. Paa Grund af et privat Forslag afgik den 4de April en Skrivelse fra Rigsdagen til Regeringen om en Ændring i Straffelovgivningen i den Retning, at »Vand og Brød« ophører, og at i Steden derfor træder simpelt Fængsel, saa snart Pladsen i Rigets Cellefængsler tillader det. Paa Kirkelovgivningens Omraade maa især mærkes den Lov om Præsteembeders Besættelse, som udgik den 26de November, efter at Kirkemødet havde givet sit Samtykke til den. Samme Dag udkom en Forskrift om Præstevalg, hvorved til Dels den unaturlige Valgmaade forbedredes, at »Jorden, ej Hjorden« kaldte Hyrden.

Om end Forsvarslovene faldt paa Rigsdagen 1883, var denne dog ingenlunde karrig med Bevillinger til Forsvarsvæsenet. Ministeriet Posses sidste Regeringshandling var, da den nye Ordning var forkastet, at udarbejde Bevillingsforslag paa Grundlag af den gamle. Inden Rigsdagen kunde behandle dem, havde Ministeriet begjæret sin Afsked, og Behandlingen foregik under Ministerkrisen. Dette havde dog saa langt fra nogen Indflydelse paa Rigsdagens Stilling,

at dens Flertal bevilgede alt, hvad Regeringen begjærede saa vel til Hæren som til Søværnet. Saaledes bevilgedes bl. a. til Arbejder ved Sveriges eneste Landfæstning Karlsborg 200,000 Kr. for 1884 — Arbejder, som menes endnu at ville koste 1,700,000 Kr. — og til Flaademateriel over 1½ Mill. Kr., hvoraf et første Bidrag til Bygningen af et Panserfartøj, der i alt antages at ville koste henved 3 Mill. Kr. 3 saadanne Fartøjer anses for nødvendige af svenske søforsvarskyndige. Desuden gav Rigsdagen sit Samtykke til, at Staten — hvad ikke hidtil var Tilfældet — ydede et aarligt Bidrag til Pensioneringen af Enker og Børn efter Hærens Befalings- og Underbefalingsmænd, og som Følge deraf kunde Regeringen den 14de December udfærdige et udførligt Reglement for den nye »Enke- och Pupillkassa«.

En af Rigsdagens vigtigste Beslutninger gjaldt Oprettelsen af en Postsparekasse. I Følge Rigsdagens Skrivelse af 28de Maj til Regeringen var dennes Forslag vel ændret; men Loven om en Postsparekasse for Riget kunde dog allerede den 22de Juni udkomme, hvorefter Regeringen den 21de September stadfæstede Forskrifter for Kassens Forvaltning. Lovens § 11 betrygger tillige gift Kvindes Formueraadighed, i det den tillader hende, ogsaa uden Mandens Samtykke at udtage Midler, som for hendes Regning indestaa i Postsparekassen. Af stor Betydning er ogsaa Rigsdagens Beslutning om Dannelsen af en særskilt Fond paa 10 Mill. Kr. med det Formaal ved Laan at understøtte Opdyrkningen af side Egne (»sanka trakter«). Den kongelige Kundgjørelse herom udkom den 28de September.

Ligesom Norges Storthing gav ogsaa Sveriges Rigsdag sit Samtykke til Afslutningen af Handels- og Søfarts-Traktater med Spanien, hvorom Skrivelse af 2den Juni afgik fra Rigsdagen til Regeringen, hvorefter Rigsdagen i en ny Skrivelse af 8de Juni gav sit Minde til de

deraf følgende Ændringer i Toldtarifen. Kundgjørelse om disse udgik den 6te Juli. Om Ratifikationen og Traktaternes Varighed gjælder det samme, som oven for er anført under Norge.

At den store Skattereform mislykkedes, idet Forsvarssagen i sit Fald tog Grundskattespørgsmaalet og flere Skattereformforslag med sig, er allerede antydet. Dog reddedes adskilligt fra dette Skibbrud. Foruden enkelte mindre Skattereformer bør særlig fremhæves: den nye Stempeltaxt af 6te September 1883, der bl. a. ophæver den Stempelafgift, som hidtil hvilede paa Andragender til Statsmyndigheder, og den store nye »Bevillingsforskrift« af 14de September, hvoraf antages at ville følge en betydelig Skattenedsættelse, der saa godt som udelukkende kommer de mindre bemidlede til gode. Derimod kom den Toldnedsættelse paa c. 300,000 Kr., som fulgte af den spanske Handelstraktat, væsentlig til at gjælde Overdaadighedsvarer (Vine, Sydfrugter o. s. v.)

Som allerede nævnt, kunde nogle af Rigsdagens Beslutninger ikke vinde Lovskraft, inden et almindeligt Kirkemøde havde givet sit Samtykke.*) Et saadant — det 4de i Rækken — var i Henhold til Forordningen af 16de November 1863 sammenkaldt til Stockholm den 4de September, da det aabnedes af Sveriges Ærkebiskop, Sundberg. Da det efter noget over en Maaneds Samværen sluttede sin Virksomhed, udtalte Ærkebiskoppen, at han ansaa dets Frugter for at være eller i det mindste at kunne blive temmelig rige, uagtet Meningerne om flere af de fattede Beslutninger vare delte. Mødet havde været delt i to Hovedgrupper. Den overvejende talrigste var den udpræget højkirkelige, ledet af alle 12 Biskopper, til hvilke ikke blot Præsterne, men ogsaa de fleste Lægmands-

*) Om dettes Oprindelse o. s. v. se Hist. Arkiv 1879, II: „De vigtigste Begivenheder i Aaret 1878" S. 21—22.

Repræsentanter sluttede sig. Den anden Gruppe, som kunde kaldes den pietistiske, ivrede i Modsætning til hin for Reformer. »Nyprotestantiske« og rationalistiske Meninger vare saa godt som ikke repræsenterede.

En ny Oversættelse af det nye Testament blev gransket af Kirkemødet. Under Forhandlingen førtes især en varm Kamp om, hvor vidt Ordet »Dødsrike« skulde sættes i Steden for »Helvete«. Det bestaaende sejrede ved Afstemningen. Den nye Oversættelse blev tilladt i Kirke og Skole ved et kongeligt Cirkulære af 19de Oktober. Vel blev Præsteeden ikke afskaffet; men dens Slutningsord »saa sandt mig Gud hjælpe til Liv og Sjæl« bortfaldt. Et utvivlsomt Fremskridt var Kirkemødets Beslutning om at afskaffe den gamle Pastoralexamen, ved hvilken ofte graahærdede Mænd bleve prøvede af helt unge, som nylig havde taget Examen ved Universitetet. Paa Mødets Foranledning blev en Kommission den 7de December nedsat for at gjennemse Salmebogen. Mødet besluttede desuden at foretage nogle Ændringer i Kirkehaandbogen, bl. a. at afskaffe det saakaldte Daabsspørgsmaal: »Barn, vil du til denne Tro vorde døbt?«

En ejendommelig Arbejderbevægelse har under Navn af »Ringrørelsen« lagt stærkt Beslag paa Almenhedens Opmærksomhed omtrent fra Midten af Sommeren. Den udgik fra Stockholm, men bredte sig efterhaanden til flere Stæder. Dens Maal er dels moralsk og danner for saa vidt et Led i den omtrent siden 1876 førte »Brændevinskrig«; dels er det økonomisk, og som saadan har den sat Frugt i »Arbejderringens Bank«, der fik stadfæstet sin Ordning som Aktieselskab den 5te Oktober. I Spidsen for hele denne Bevægelse staar den rige Grosserer L. O. Smith, som snart fik Tilnavnet »Brændevinskongen«. Socialistisk er denne Bevægelse ikke; men i øvrigt ere Meningerne om dens Retning delte, og det er endnu ikke muligt at fælde nogen sikker Dom om dens Betydning.

Sveriges Statsjærnveje ere blevne forøgede med et Stykke paa 67 Kilometer, i det Strækningen Bräcke-Håsjö, en Del af Banen fra Bräcke til Skelefteå ved Ångerman-Elven, den 16de Oktober blev aabnet for Driften. Ligeledes ere nogle mindre private Jærnveje aabnede i Aarets Løb.

Af Svenske, døde i 1883, kunne nævnes: Lægen Pehr Henrik Malmsten, † den 28de Marts, Naturforskeren og Arkæologen Professor Sven Nilsson, † den 30te November (født 1787), den hallandske Sprog- og Historieforsker Peter von Møller, † den 28de November, og Forfatteren Peter Thomasson, † den 9de Marts.

4.

Nogen for hele Norden betydningsfuld Begivenhed er ikke indtruffen 1883; men der har víst sig Tegn til adskilligt, som muligvis i Tidens Løb kan udvikle sig til at faa Betydning for alle tre Riger. Tanken om Nordens Nevtralisering, som historisk har udviklet sig gjennem en Række midlertidige væbnede Nevtralitetsforbund 1691—93, 1756, 1780—83, 1794 o. s. v., har ogsaa i Udlandet vakt nogen Opmærksomhed baade i Pressen og paa Møder, bl. a. paa Freds- og Friheds-Ligaens Kongres i Genève, som den 16de September vedtog en Beslutning om de tre nordiske Staters samtidige Nevtralisering. Virksomheden for et saadant Formaal har i selve Norden dog mest været dreven af Samfund for de enkelte Rigers Nevtralisering hvert for sig. Om Sveriges Nevtralisering fandt en interessant Forhandling Sted i begge Kamre, især i andet, den 2den Marts og 28de April, og vel faldt det af H. P. Arnoldsen stillede Forslag; men Afstemningen var paavirket af Hensynet til de da endnu ikke behandlede »store Spørgsmaal«, hvis Løsning efter Landmandspartiets Flertals Mening

vilde vanskeliggjøres, dersom Forslaget om en Henvendelse til Regeringen i denne Sag forinden blev vedtaget — altsaa egentlig af et parlamentarisk Hensyn. I Følge Afstemningen maatte 70 Medlemmer betragtes som afgjorte Modstandere af Nevtraliseringstanken og som Tilhængere af Udvalgets Udtalelse om Sveriges moralske Pligtighed at »række den svageste Part en hjælpende Haand« under visse Omstændigheder i Tilfælde af en Krig mellem andre Stater, 59 som Tilhængere af Landmandspartiets daværende parlamentariske Opportunitetspolitik og 53 som Nevtralitetsvenner uden parlamentariske Hensyn. Paa Grund af Sveriges Forhold til Norge i udenrigspolitisk Henseende havde de svenske Forslagsstillere forinden henvendt sig til det norske Storthings »liberale« Forening, bestaaende af Thingets overvejende Flertal. Her blev Forslaget privat behandlet den 31te Marts og vandt næsten almindeligt Bifald. I Danmarks Rigsdag kom Tanken kun lejlighedsvis paa Tale, især under Forsvarssagens Behandling.

Spørgsmaalet om Unionen mellem Sverige og Norge kunde paa Grund af den stigende Spænding imellem det sidstes Folkerepræsentation og dets Konge, fordi han tillige er Sveriges Konge, ikke undgaa at vække alvorlige Bekymringer i begge Riger, i det man frygtede for, at det politiske Baand imellem Rigerne under den fortsatte indre Kamp i Norge kunde løsnes.

I øvrigt udvikledes det venskabelige Forhold imellem Befolkningen i de tre Riger yderligere. Tidligere Aars Fagmøder fortsattes, og nye opstode. Blandt de sidste maa nævnes det første skandinaviske Søfartsmøde, som var samlet i Gøteborg d. 23—26de Maj. Et svensk-norsk Universitetslærermøde holdtes i Kristiania den 2den—5te Juni, og lignende mindre Møder have fundet Sted imellem danske og svenske Universitetslærere baade i Kjøbenhavn og Lund. I Forbindelse med den nordiske Kunstudstilling, som den 2den Juli aabnedes i den den 1ste

April indviede nye Udstillingsbygning ved Charlottenborg i Kjøbenhavn. holdtes her et nordisk Kunstnermøde (det tredje) fra den 2den til 5te Juli. Uden for selve Norden holdtes et nordisk Præstemøde i London den 20de—28de Juli, hvor alle tre nordiske Riger samt Finland vare repræsenterede; paa dette forhandledes særlig Sømandsmissionen. I Forbindelse hermed bør nævnes den »Deklaration« om gjensidig Understøttelse i visse Tilfælde til trængende Sømænd, som afsluttedes mellem de tre nordiske Riger i Kjøbenhavn den 10de Avgust. (En lignende sluttedes mellem Danmark og England den 13de Avgust).

Rusland.

Den for det russiske Folk saa betydningsfulde Kejserkroning fandt endelig efter flere Opsættelser Sted i Moskva den 27de Maj 1883. I Mariæ Himmelfarts Domkirken i Kreml aflagde Kejseren den orthodoxe Kirkes Trosbekjendelse for Metropoliten Isidor af Novgorod, og efter at denne havde overrakt ham de kejserlige Insignier, paasatte han sig selv Kronen og kronede derpaa Kejserinden. De Bekymringer, hvormed man havde imødeset Højtideligheden, viste sig heldigvis ugrundede: intet nihilistisk Attentat greb forstyrrende ind i den Række af Fester, hvori Sendefærd fra de forskjelligste Lande og det i sin Helhed for Kejseren begejstrede Folk deltoge. Det af Alexander den 3dje udstedte aabne Brev til Folket indeholdt ikke noget om en fri Forfatning, men forkyndte kun Eftergivelse af Skatterestancer, Formildelse af nogle Straffe og Amnesti for en Del politiske Forbrydelser, særlig for landflygtige Deltagere i den polske Opstand. En af

Kejseren vedtagen Betænkning af Rigsraadet gav Raskolnikerne og andre Sekter Religionsfrihed og forbedrede i det hele deres Stilling. En anden Betænkning ophævede fra Nyaar 1884 Kopskatten for de fattigste Bønder og nedsatte den for andre. Derimod tilintetgjorde Kejseren de Forhaabninger, som Bønderne, ophidsede af Nihilisterne, havde fattet om en ny Inddeling af Grundbesiddelserne, og beroligede Adelen ved den Erklæring, at der ikke vilde ske noget nyt Indgreb i Grundejendommen til Fordel for Bønderne.

Imellem de talrige af Ærbødighed mod Kejseren overstrømmende Tiltaler og Adresser klang det som en Mislyd for ham, da Moskvas Borgemester, Professor Tshitsherin, ytrede, at Ruslands Velfærd beroede paa Folkets Medvirkning til at fremme de nødvendige Reformer. Tshitsherin faldt herover i Unaade og maatte nedlægge sit Embede; Kejseren var nu fast bestemt paa at beholde den uindskrænkede Herskermagt. I Petersborg forstyrredes Kroningshøjtidelighederne ved Uroligheder; men i Moskva fortsattes de uforstyrrede indtil den 9de Juni, hvorefter den kejserlige Familie vendte tilbage til Petersborg og Peterhof. Den 27de Avgust rejste den til Kjøbenhavn, hvor fra den først den 15de Oktober igjen vendte tilbage til Peterhof.

Den 11te Marts døde den gamle Fyrst Gortshakov i Baden-Baden, og samme Dag dræbte den tidligere Indenrigsminister Makov sig, efter at der var opdaget et stort Underslæb i hans Ministerium. Af de 1882 paagrebne nihilistiske sammensvorne bleve den 17de April 17, deriblandt 7 Kvinder, domfældte; 6 af dem dømtes til Døden. Henimod Slutningen af Aaret indtraf nye Begivenheder, som viste, at man ikke havde faaet Bugt med Nihilisterne. I et Institut for unge russiske Damer i Varszava opdagedes det, at en Lærerinde og flere Elever stode i Forbindelse med Nihilisterne og udbredte deres Skrifter, og den 28de December blev Underdirektøren i det hemmelige Politi i

Petersborg, Oberstløjtenant Sudeikin, som havde været en af det revolutionære Partis dygtigste Forfølgere, af en Nihilist Degajev, som længe havde staaet i Politiets Tjeneste, lokket til dennes Hus og dér myrdet efter den hemmelige Exekutivkomité's Befaling. Gjerningsmændene bleve ikke grebne.

Den langvarige Kirkestrid mellem Rusland og Vatikanet var 1882 endelig bilagt ved en Overenskomst. I Følge denne anerkjendte Paven den russiske Regerings Ret til Overopsynet over de romersk-katholske Seminarier, navnlig til Kontrol med Undervisningen i russisk Sprog, Litteratur og Historie; Lærerne ved disse Seminarier skulle kun kunne udnævnes af Biskopperne med Regeringens Samtykke. Der udnævntes flere nye Biskopper, og den russiske Regering lovede »saa vidt muligt« at ophæve de efter den sidste polske Opstand mod den romersk-katholske Gejstlighed trufne Undtagelsesforholdsregler. Dette Forsøg af den ledende Minister Tolstoy paa at fremkalde en Forsoning med de katholske Polakker har imidlertid mødt Modstand hos de indflydelsesrige orthodoxe Fanatikere Pobedonoszev og Katkov, saa at Haabet om bedre Forhold i Polen og Vestrusland truer med at glippe. General Gurko, som blev Generalguvernør i Varszava efter den humane Albedinskys Død, optraadte igjen i strængt russisk Aand.

I Østersøprovinserne søgte Regeringen at indskrænke Letterne og Estherne noget i deres alt for voldsomme Optræden mod Tyskerne; men Følgerne af de tidligere Ophidselser viste sig endnu i Brandstiftelser og agrariske Mord, bl. a. paa Godsejeren Baron Nolde (1ste Avgust).

Ruslands udenlandske Politik erklærede Kejseren i en Skrivelse, som han ved Kroningen den 27de Maj rettede til Udenrigsminister Giers, for fredelig, og det venskabelige Forhold til Tyskland fremhævede han ved at vise den tyske Sendemand særlig Opmærksomhed ved Festerne. Imidlertid

vakte det megen Opsigt i Tyskland og Østerrige-Ungarn, at der samledes talrige russiske Tropper, især Rytteri, langs med Grænsen, og den Rivalitet mellem Rusland og Østerrige-Ungarn, som mere og mere traadte frem i de nye Stater i det sydøstlige Evropa, fik undertiden en saa skarp Karakter, navnlig i begge Landes Presse, at man begyndte at blive urolig for Fredens Bevarelse. Den 26de Oktober ytrede den østerrigsk-ungarske Udenrigsminister Grev Kalnoky i den ungarske Delegation, at den russiske Presses Holdning vel gav Anledning til nogen Bekymring, men at Czaren og hans Regering ikke tænkte paa Krig, ikke blot paa Grund af Ruslands indre Stilling, men ogsaa fordi de vidste, at Østerrige i Tilfælde af et Angreb ikke vilde komme til at staa alene. Da det russiske Kabinet nu ikke ønskede at fremkalde en evropæisk Krig, fandt det sig i at vige noget tilbage i sin Stilling i de sydøstlige Stater og nærmede sig til Tyskland. Den 13de November kom Giers til Berlin, hvor han blev modtagen med Udmærkelse af Hoffet, og her fra rejste han til Fyrst Bismarck i Friedrichsruhe. At hans Sendelse havde haft et heldigt Udfald, fremgik af Kejser Vilhelms Udtalelse til den preussiske Landdags Præsidium den 28de November: han yttrede her, at Freden i Evropa nu kunde betragtes som fuldstændig sikret, og at »Vort Forhold til Rusland har taget den lykkeligste Vending«. Forstaaelsen mellem Tyskland og Rusland medførte ogsaa et bedre Forhold mellem Rusland og Østerrige-Ungarn, og de officiøse russiske Blade meddelte, at Giers paa Tilbagerejsen fra Montreux, hvor han siden November opholdt sig for sin Helbreds Skyld, vilde besøge Østerrige.

Den 3dje September døde den udmærkede russiske Forfatter Ivan Turgenjev i Bougival ved Paris.

Rumænien.

Stormagternes Donau-Konference (se Aarsoversigten i Historisk Arkiv 1883 II S. 34) aabnedes i London den 8de Februar 1883. Rumænien, som Stormagterne kun vilde indrømme en raadgivende Stemme, nægtede at deltage i Konferencen. Denne fornyede for det første den evropæiske Donau-Kommissions Mandat paa 21 Aar og udstrakte dens Myndighed til Jærnporten. Barrères Forslag blev dernæst vedtaget med nogle af Frankrig foreslaaede Ændringer til Fordel for Rumænien. Endelig fik Rusland alene Magten over Kilia-Mundingen. Konferencen opløste sig den 1ste Marts efter at have udnævnt en Redaktionskomité, som undertegnede Traktaten den 10de Marts. I Efteraaret ratificeredes den af Stormagterne; men Rumænien nægtede atter sit Samtykke. I denne Sag stode Kamrene, som sluttedes den 17de Marts, ogsaa Oppositionen, paa den rumænske Regerings Side.

De nye Kamre aabnedes den 22de Maj; Oppositionen, som væsentlig bestod af det gamle Bojarparti og hemmelig støttedes af Rusland, talte kun faa Stemmer. Regeringen hældede til den tysk-østerrigske Side; men dens Bestræbelser i denne Retning bleve gjorte den vanskelige ved en Begivenhed, som forefaldt i Jassy den 19de Juni. Ved en Banket, som afholdtes efter Indvielsen af et Mindesmærke for Stefan den store, tiltalte Kammerpræsidenten Kong Karl som »Rumænernes Konge«, og Senator Gradisteanu sagde i en Skaal til ham: »I Deres Majestæts Krone mangle endnu nogle Perler: Banatet, Bukovina og Transsilvanien, men forhaabentlig ikke for bestandig«. I Østerrige-Ungarn, hvor der lever henimod 3 Mill. Rumæner, vakte disse Ord Uro, og den rumænske Regering maatte tilfredsstille den mægtige Nabomagt ved udtrykkelig at misbillige de brugte Ytringer.

I Avgust rejste Kong Karl til Berlin, hvor han stod

Fadder til Kejserens Sønnesønssøn, og der fra til Wien, hvor han blev modtagen med stor Opmærksomhed af Hoffet og havde flere Samtaler med Ministrene Kalnoky og Kallay. I September havde dernæst Ministerpræsidenten Bratiano en Sammenkomst med Kalnoky i Wien og med Fyrst Bismarck i Gastein. Rumænien havde nu sluttet sig til det tysk-østerrigske Forbund, og da Stolojanu i de paa ny aabnede Kamre den 10de November interpellerede Regeringen om dens ydre Politik, svarede Bratiano: »Fyrst Bismarck stræber efter at opretholde Freden. Vi ere en Fredsliga, sagde han, og hvis I ønske Freden, kunne I slutte eder til os; ville I have en Krig, maa I vende eder til andre. Det er de Ord, som jeg har medbragt fra Berlin og Gastein«. Bratiano sluttede sin Tale med de Ord: »Jeg har valgt mig Fyrst Bismarcks Ord til Grundsætning og siger: vi ville have Fred, og hvo der vil fremkalde en Krig eller falde ind i vort Land, dens Fjender ville vi være«. Deputeretkammeret modtog denne Erklæring med Bifald og gik over til Dagsordenen.

I Foraarssamlingen havde Kamrene nedsat Udvalg, som under Parlamentets Ferie skulde udarbejde Forslag til en Forfatningsrevision. Disse Forslag, som forelagdes Kamrene i Efteraarssamlingen, gik bl. a. ud paa en Udvidelse af Valgretten. Indførelsen af almindelig Stemmeret forsvaredes af den tidligere Minister Rosetti, men fandt ikke Bifald hos Kammerets Flertal.

Serbien.

I Aaret 1881 var der opstaaet en Kirkestrid, fordi den serbiske Synode, som bestod af Biskopperne med Metropoliten Michael (udgaaet fra et russisk Kloster og nøje

knyttet til den russiske Kirke) i Spidsen, protesterede mod en af Skuptshinaen vedtagen Stempelafgift paa alle gejstlige Udnævnelser. Regeringen havde den 24de Oktober 1881 afsat Metropoliten; men de 4 andre Biskopper vilde ikke anerkjende denne Afsættelse ved Valget af en ny Metropolit. I Begyndelsen af 1883 indførtes derfor en ny Kirkelov, som bestemte, at den serbiske Synode herefter ikke blot skulde bestaa af Biskopperne, men tillige af 7 Præster, 5 Medlemmer af Skuptshinaen og 4 høje Embedsmænd. Denne nye Synode blev indkaldt til den 1ste April 1883 og valgte imod de udeblevne Biskoppers Protest en ungarsk Serber Theodosius til Metropolit; i Maj blev han indviet af Patriarken i Karlowitz. Da Biskopperne fremdeles nægtede at deltage i Synoden og vægrede sig ved at betale de dem derfor paalagte Bøder, bleve de afsatte og forviste til Klostere; Exmetropoliten fik Tilladelse til at gjøre en Valfart til Jerusalem. Saaledes endte Kirkestriden med, at Serbien ogsaa i gejstlig Henseende sluttede sig til Østerrige-Ungarn i Steden for til Rusland.

Den 9de Maj 1883 undertegnedes i Wien en Jærnbane-Konvention mellem Østerrige-Ungarn, Tyrkiet, Serbien og Bulgarien, hvorved Østerrige endelig naaede det Maal, det i lang Tid havde stræbt efter, at sikre sig en direkte Jærnbaneforbindelse fra Wien til Saloniki og Konstantinopel. Det viste sig atter her, hvorledes Tysklands og Østerriges Indflydelse havde faaet Overvægten over Englands, hvis Handelsinteresse, og Ruslands, hvis politiske Interesse hidtil havde hindret denne for Østerrige-Ungarn saa vigtige Sag. Konventionen skulde antages inden den 1ste Oktober, og derfor maatte der udskrives nye Valg til Skuptshinaen, hvis Mandat var udløbet. Disse Valg foretoges i September, medens Kong Milan efter et Besøg i Wien (fra den 20de Avgust) som den tyske Kejsers Gjæst var tilstede ved Manøvrerne i Homburg og derved bekræftede Serbiens Tilslutning til det tysk-østerrigske Forbund. Valgene fik

imidlertid et for Regeringen meget ugunstigt Udfald: efter Forfatningen havde den Ret til at udnævne 45 Deputerede, men ved Valgene satte den kun 35 af sine Tilhængere igjennem, medens der valgtes 80 radikale og 13 Tilhængere af Ristic. Kongen, som strax tiltraadte Tilbagerejsen, modtog ved sin Ankomst i Belgrad (den 1ste Oktober) Ministeriet Pirotshanaz's Afskedsbegjæring, i det han takkede det varmt for dets Virksomhed og især roste dets udenlandske Politik. Han henvendte sig derpaa til Nikola Cristic, en strængt konservativ Mand, der havde været Ministerpræsident før 1868, og denne dannede allerede Dagen efter et nyt Ministerium. Den 4de Oktober aabnede han Skuptshinaens Samling, men kun for strax efter at udsætte dens Møder og senere opløse den. Jærnbane-Konventionen blev derpaa ratificeret af Regeringen uden Skuptshinaen, og Finansloven for 1882—83 blev ogsaa erklæret gyldig for det følgende Aar.

De radikale, af hvilke nogle vistnok tænkte paa at styrte Huset Obrenovic og gjenindsætte det tidligere serbiske Fyrstehus, den af Montenegro og Rusland beskyttede Familie Karageorgevic, rejste nu en Opstand. En god Lejlighed til at ophidse Bønderne fik de ved Gjennemførelsen af en allerede i Juni udstedt Forordning, at Folkemilitsen skulde udlevere sine Vaaben, fordi der var vedtaget en ny Hærlov, efter hvilken enhver vaabendygtig Serber skulde tjene i den staaende Hær og derpaa gaa over til Reserven. Denne Forordning havde vakt stor Misfornøjelse, fordi Bønderne meget nødig vilde skille sig af med deres gamle Vaaben, som desuden vare værdiløse for Staten. Opstanden udbrød i Slutningen af Oktober; men Regeringen optraadte meget kraftig mod den. Presse- og Forsamlingsfriheden blev ophævet, en Standret blev nedsat, og Tropperne sejrede i flere Træfninger. Det radikale Partis Centraludvalg blev fængslet i Natten mellem den 6te og 7de November, og Standretten dømte de fleste af dets Medlemmer til Døden;

dog blev deres Straf af Kongen formildet til tiaarigt Fængsel. 18 fangne Oprorere bleve skudte, mange fængslede.

Montenegro.

De langvarige Grænsestridigheder med Albaneserne bleve endelig bilagte, efter at Tyrkerne havde undertrykt en Opstand i Albanien, og Porten var bleven enig med Montenegro om Grænsen. I Avgust rejste Fyrst Nikolaus derpaa til Konstantinopel, hvor han blev modtagen med stor Opmærksomhed af Sultanen. Tidligere var han rejst til Moskva for at deltage i sin mægtige Beskytters Kroningsfest. Den 12te Avgust højtideligholdt han i Cettinje sin Datters Bryllup med Fyrst Peter Karageorgevic, hvis Fader, den fra Serbien fordrevne Fyrst Alexander, af den serbiske Regering blev beskyldt for at have haft Del i Fyrst Michael Obrenovic's Mord (1858). Da Fyrst Peter er Prætendent til den serbiske Krone, og Kejseren af Rusland bevilgede det unge Ægtepar en aarlig Rente af 200,000 Fr., betragtedes dette Ægteskab som en Demonstration mod Kong Milan af Serbien, fordi han havde sluttet sig til det tysk-østerrigske Forbund.

Tyrkiet.

I Libanon skal der efter de om dets Styrelse 1861 trufne Bestemmelser udnævnes en kristen Guvernør paa 3 Aar af Porten med Stormagternes Billigelse. Den hidtil

værende Guvernør Rustem Pasha, hvis Myndighed udløb den 23de April 1883, havde ivrig arbejdet mod Frankrigs Indflydelse, hvorfor den franske Sendemand i Konstantinopel, Noailles, modsatte sig hans Gjenvalg. Porten foreslog da den albanesiske Miridit-Høvding Prenk Bib Doda; men imod ham gjorde England og Rusland Indvendinger. Sultanen forlængede nu foreløbig Rustems Myndighed; men da Frankrig bestemt protesterede herimod, blev man endelig i Maj enig om at vælge Wassa Pasha.

Finansernes Tilstand vedblev uagtet de af de tyske Embedsmænd foreslaaede Reformers Vedtagelse i Januar 1883 (se Aarsoversigten i Historisk Arkiv 1883 II. S. 41—42) at være slet. Det gik saa vidt, at en Hob af 2000 Kvinder, mest Soldaterenker, trængte ind i Finansministeriets Bygning for at kræve Udbetalingen af deres Pensioner, som de havde til gode for lang Tid. Den 7de Maj vedtog Sultanen Tobaksmonopolets Overdragelse til et Konsortium paa 60 Aar, mod at dette forpligtede sig til at betale 750,000 Pd. om Aaret til Bestyrelsen for den konsoliderede Gjæld og desuden en Andel i sit Udbytte til Staten.

De i den tyrkiske Hær indtraadte preussiske Officerer forelagde i Sommerens Løb Sultanen et Forslag til en Reform af Hæren, men der er endnu ikke begyndt paa dens Indførelse. Det venskabelige Forhold til Tyskland og Østerrige, som ogsaa viste sig i, at Porten opfyldte alle Østerriges Ønsker med Hensyn til den oven for (under Serbien) omtalte Jærnbane-Konvention, blev om Efteraaret endnu mere styrket ved Mukhtar Pashas Sendelse til Wien, til Kejsermanøvrerne i Homburg og til Fyrst Bismarck i Friedrichsruhe.

Østrumeliens Befolkning formindskes ved Mohamedanernes Udvandring; alene i de første 5 Maaneder af 1883 flyttede 80,000 til Lilleasien, og af de øvrige 100,000 ere senere mange vandrede ud. Finanstilstanden er ikke gunstig,

og Østrumelien skylder endnu Sultanen Tribut for flere Aar. Striden mellem Generalguvernøren Aleko Pasha og den russiske Generalkonsul Krebel endte endelig i Marts 1883 med Krebels Hjemkaldelse.

I Bulgarien udbrød der i Januar en Strid imellem Ministerpræsidenten, den russiske General Sobolev, og Udenrigsministeren Vulkovitz, da denne, som tillige stod i Spidsen for Post- og Jærnbanevæsenet, vægrede sig ved at tilstaa et russisk Selskab Koncession for alle bulgariske Jærnbaneanlæg. Fyrst Alexander gjorde sig forgjæves Umage for at tilvejebringe en Forsoning, og Vulkovitz maatte den 26de Januar gaa af. Ogsaa Jærnbane-Styrelsen kom nu i russiske Hænder, og de russiske Ministre, Sobolev og Krigsministeren Kaulbars, nødte Fyrsten til et Dekret, hvorefter ingen Officer skulde befordres i den bulgariske Hær, der ikke havde tjent to Aar i Rusland. Ligeledes søgte Sobolev og Kaulbars at gjøre den bulgariske Kirke afhængig af den russiske Synode, og da Metropoliten af Sofia i Marts af Synoden i Konstantinopel blev dømt til en midlertidig Indespærring i et Kloster, opfordrede de ham til ikke at tage Hensyn dertil. Metropoliten vilde imidlertid ikke unddrage sig sin Straf, og flere bulgariske Ministre toge deres Afsked. Den nye russiske Generalkonsul i Sofia, Oberst Jonin, optraadte lige saa hensynsløst som den i 1882 hjemkaldte Hitrowo, og Fyrst Alexander tabte til sidst Taalmodigheden. Han begunstigede en Overenskomst mellem det konservative og det radikale Parti, og da Nationalforsamlingen var traadt sammen midt i September, indgav den næsten enstemmigen Adresse, som udtalte det Ønske, at Forfatningen af Tirnova maatte blive gjenindført med nogle Forandringer, som Fyrsten skulde foreslaa. De russiske Ministre fordrede deres Afsked, som gjærne blev dem tilstaaet, og forlode Landet.

Fyrst Alexander, som havde indset, at den diktatoriske Magt, som han ved russisk Hjælp i 1881 havde tiltaget sig,

kun gjorde ham aldeles afhængig af Rusland, gjenoprettede ved aabent Brev af 19de September igjen den frie Forfatning, dog med Forslag til nogle Forandringer i konservativ Retning. Samme Dag dannedes det nye Ministerium, i hvilket der indtraadte 4 radikale, som Ministerpræsidenten og Indenrigsministeren Zankov og Udenrigsministeren Balabanov, og 2 konservative, som Finansministeren Natchevic. Til Krigsminister havde Fyrsten udsét sin Generaladjutant, den russiske General Lessovoy; men Jonin var ikke tilfreds hermed og optraadte paa sin sædvanlige overmodige Maade. I Oktober saae det ud til, at Bulgarien vilde følge Rumæniens og Serbiens Exempel og fuldstændig løsrive sig fra Ruslands Indflydelse. Da Kejser Alexander, i Steden for at stadfæste Lessovoys Udnævnelse, pludselig kaldte ham og Fyrstens Adjutant tilbage til Rusland, besluttede den bulgariske Regering den 25de Oktober at afskedige alle russiske Officerer, som vare russiske Undersaatter, af den bulgariske Hær og at kalde de 36 bulgariske Officerer, som tjente i den russiske Hær, tilbage. I November indtraadte imidlertid det oven for (under Rusland) omtalte Omslag i Forholdet mellem Rusland og Tyskland-Østerrige, og det kom til en Overenskomst, som skulde gjælde i 3 Aar, hvorved Rusland beholdt sin overvejende Indflydelse, men opgav det fuldstændige Herredømme i Bulgarien. Krigsministeren skulde udnævnes af Fyrsten med Kejserens Billigelse; han og alle russiske Officerer skulde være Bulgariens Love underkastede. Krigsministeren skulde i indre bulgariske Anliggender være ansvarlig for Fyrsten og Kamrene, men tillige som russisk Undersaat afhængig af Ruslands Repræsentant i Sofia. I December udnævntes derpaa Fyrst Kantakuzenos til Krigsminister.

I Oktober udstedte den bulgariske Regering en Amnesti for alle politiske Forseelser og bestemte, at i overvejende mohammedanske Distrikter Mohammedanerne skulde optages i Distriktsdomstolene. Nationalforsamlingen stadfæstede Jærn-

banekonventionen (se oven for under Serbien). Den 17de December vedtog den Regeringens Lovforslag, hvorefter der for Fremtiden skulde være 2 Kamre, et Senat paa 45 og et Deputeretkammer paa 100 Medlemmer. Efter 3 Aars Forløb skal den af begge Kamre sammensatte store »Sobranje« endelig vedtage Forfatningen.

Grækenland.

Trikupis, der var bleven Ministerpræsident i Marts 1882, holdt sig mod græsk Sædvane som saadan gjennem hele Aaret 1883 og befæstede sin Stilling ved nogle partielle Forandringer i Ministeriet. Ved Budgetforhandlingen udtalte han sig den 23de Februar om Jærnbane-Spørgsmaalet og gav Haab om, at Athen snart vilde komme i umiddelbar Jærnvejsforbindelse med Wien og det øvrige Evropa. Da den tidligere Ministerpræsident Kumunduros døde den 10de Marts, betegnede han hans Død som et sørgeligt Tab for Hellas og foreslog at udsætte Kammerets Møder i 5 Dage. Begravelsen foranstaltedes med stor Højtidelighed paa Statens Bekostning, og Kongen modtog Toget uden for Kathedralkirken. Efter at Kammeret havde vedtaget alle Regeringsforslag, sluttedes det den 6te April. Ved Lov af 31te Marts vare de nye Provinser inddelte i 3 Nomer: Larissa med 145,000 Indb., Trikkala med 117,000 og Arta med 31,000.

Da Kammeret igjen samledes den 8de November, forelagde Trikupis bl. a. en Lov til Indførelsen af større Stabilitet i Embedsstanden, saa at ikke ethvert Ministerskifte skulde medføre en ny Besættelse af alle Embeder. Da den af den tidligere Minister Delyannis ledede Opposition heri fandt en Hindring for sin Stræben efter at styrte

Ministeriet, aabnede den en Forhandling om Ministeriets Holdning, og Delyannis foreslog et Mistillidsvotum; men den 25de December gav Kammeret det med 40 Stemmers Flertal et Tillidsvotum.

Østerrige-Ungarn.

I det østerrigske Rigsraad vedtog Herrehuset den 20de Februar den nye Skolelov, som bl. a. nedsatte Skolepligten for ubemidlede Forældres Børn i visse Tilfælde fra 8 til 6 Aar og gav hele Menigheder Ret til samme Nedsættelse samt bestemte, at en Folkeskoles Bestyrer skulde høre til samme Trosbekjendelse som Skolebørnenes Flertal og være skikket til at give Religionsundervisning efter denne Bekjendelse. I Deputeretkammeret kom Skoleloven først til Behandling i April, efter at det i Marts havde vedtaget Finansloven for 1883. Skoleloven blev her med stor Heftighed bekæmpet af Venstre, men blev vedtagen den 28de April med 170 Stemmer mod 167. Dens egentlige Forkæmpere vare de klerikale og fevdale; men Czecherne (dog med Undtagelse af nogle »Ungczecher«) og Polakkerne støttede den med deres Stemmer, skjønt de til Dels ikke billigede den, og Polakkerne endog fik vedtaget, at den ikke skulde gjælde for Galizien. De frygtede nemlig for at give den græske Kirke udelukkende Indflydelse paa Skolerne i de røderussiske Egne i Østgalizien; i det øvrige Rige var det jo derimod den romersk-katholske Kirke, der fik Fordel af den. Rigsraadets Samling sluttedes den 18de Maj.

Strax efter indkaldtes de forskjellige cisleithanske Landdage, til Dels efter Opløsning af de gamle. Af særlig Betydning var Opløsningen af den bøhmiske Landdag, i hvilken Tyskerne hidtil havde haft Flertal. Ved de nye Valg

fik Prag lutter czechiske Repræsentanter, og de store Grundejere valgte næsten blot klerikal-fevdale. Af Landdagens 242 Medlemmer kom saaledes 167 til at høre til de forenede Czecher og klerikal-fevdale, 75 til det tyske Venstre. Czecherne havde altsaa endnu ikke naaet de til Forfatningsforandringer nødvendige 3/4, og den Opfordring, som efter Riegers Forslag blev stillet til Tyskerne, at de frivillig skulde opgive deres Forrettigheder, blev naturligvis skarpt afvist. I Krain, hvis Befolkning næsten udelukkende er slovenisk, bukkede Tyskerne, der hidtil havde haft Flertallet i Landdagen, ved de nye Valg næsten overalt under for Slovenerne. I Galizien sejrede Polakkerne ved Valgene til Landdagen næsten overalt over Røderusserne, hvis Repræsentanters Tal sank til 11. Regeringen, som ikke kunde undvære Polakkernes Stemmer, kom dem i Møde ved at vælge den ivrig nationale Zaleski til Statholder, da Grev Potocki havde søgt sin Afsked. I Tirol lod Landdagens klerikale Flertal den 10de Juli oplæse en »Trosenheds-Deklaration«, hvori der blev protesteret mod Opførelsen af de protestantiske Kirker i Innsbruck og Meran.

Tyskernes Forbitrelse over, at de ikke længer uhindret kunde undertrykke andre Nationaliteter, gav sig Luft ved flere Lejligheder. Da saaledes i Juni Professor Maassen, en født Meklenburger, der som Rektor for Wiens Universitet var Medlem af den nedreøsterrigske Landdag, i denne forsvarede Oprettelsen af en czechisk Skole i Wien, over hvilken Tyskerne, uagtet Czecherne udgjorde en talrig Bestanddel af Hovedstadens Befolkning, havde opløftet et højt Klageraab, og forekastede sine Landsmænd nationalt Hovmod og Mangel paa Retfærdighedsfølelse, protesterede de fleste Universitetsprofessorer (63 af 74) mod hans Tale, og Studenterne forstyrrede hans Forelæsninger ved larmende Demonstrationer. — Paa Grund af Tyskernes misfornøjede Stemning blev 200-Aarsdagen for Wiens Befrielse fra Tyrkerne (den 11te September) kun højtideligholdt ved Ind-

vielsen af en Mindetavle paa Kahlenberg, medens Polakkerne i Nærheden af Wien holdt deres særskilte Sobiesky-Fest.

Delegationerne, som samledes den 23de Oktober i Wien, viste sig meget tilfredse med Regeringens Udenrigspolitik og dens (oven for omtalte) Resultater og bevilgede saa godt som alle dens Fordringer. Deres Samling sluttedes den 14de November. Det østerrigske Rigsraad traadte derpaa igjen sammen den 4de December i den nye af Theophilus Hansen opførte prægtige Parlamentsbygning. Finansministeren Dunajevski forelagde Budgettet for 1884, som sædvanlig med et Underskud, og efter at det var overgivet til et Udvalg og et foreløbigt Budget var vedtaget, tog Rigsraadet allerede den 13de December Juleferie.

I Ungarn forelagde Undervisningsministeren Trefort den 17de Februar i Underhuset sin Middelskolelov, som gik ud paa at madjarisere de faa Middelskoler (lærde Skoler), som endnu havde bevaret deres nationale Sprog, nemlig 1 serbisk, 5 rumænske og 9 tyske, hvilke sidste tilhørte de transsilvanske Sachsere. Loven indeholdt følgende Bestemmelser: »Statsskolerne skulle have madjarisk Undervisningssprog. Trosbekjendelserne have Ret til at bestemme Undervisningssproget i deres Middelskoler; men det madjariske maa læres i et saadant Omfang, at Disciplene tilstrækkelig tilegne sig det, og Ministeren bestemmer Omfang og Læreplan. Skoleembedsexamen afholdes alene i det madjariske Sprog (i en Overgangstid af 10 Aar ogsaa i andre Sprog), og der er foreskrevet en Prøve i det madjariske Sprog, Stilistik og Litteratur.« Denne Lov vedtoges den 14de April af Underhuset med stor Stemmeflerhed mod Serbernes, Rumænernes, de transsilvanske Sachseres, de ungarske Protestanters og yderste Venstres Stemmer, den 4de Maj af Overhuset med alle Stemmer mod 1. Rigsdagssamlingen sluttedes den 28de Maj.

Stor Opsigt i hele Evropa vakte Processen mod Jøderne i Tisza-Eszlar, som beskyldtes for at have myrdet en

14aarig Pige, Esther Salymossy, der var forsvunden den 1ste April 1882, for at bruge hendes Blod til religiøse Handlinger. Hovedvidnet mod Jøderne var Synagogetjeneren Scharfs 16aarige Søn Morits, der med oprørende Frækhed vidnede mod sin egen Fader. Anklagen viste sig aldeles ugrundet, og Sagen endte den 3dje Avgust med fuldstændig Frikjendelse; men der udbrød derefter i Pest, Pressburg og flere Stæder antisemitiske Uroligheder, som maatte kues med væbnet Magt. I Modsætning til det antisemitiske Partis Bestræbelser forelagde Ministerpræsidenten Tisza i November en Lov om Ægteskaber mellem Kristne og Jøder. I Underhuset blev den vedtagen med stor Stemmeflerhed (den 30te November); men Magnaterne forkastede den med 109 Stemmer mod 103 (den 11te December). Underhuset vedtog derpaa (den 13 December) at opretholde Loven, som altsaa gik tilbage til Overhuset. Dens endelige Forkastelse falder først i Januar 1884.

I Kroatien, som har særskilt Styrelse og Landdag i Justits-, Indenrigs- og Undervisningsvæsenet, men i andre Sager hører under Kongeriget Ungarn, udbrød der i Avgust 1883 alvorlige Uroligheder. I Zagorien gjorde Bønderne, der lede Nød paa Grund af en daarlig Høst, Opstand, stormede de offentlige Bygninger, plyndrede Jødernes Huse og raabte: »Ned med den ungarske Krone! Vi ville have den kroatiske Krone!« Tropperne maatte skride ind og ikke faa Bønder bleve dræbte eller saarede. Mere Opsigt vakte imidlertid Urolighederne i Kroatiens Hovedstad, Agram. Finansdirektionen havde paa sine Bygninger dér anbragt nye Vaabenskjolde med ungarsk Indskrift ved Siden af de kroatiske, skjønt Kroatisk ifølge Forfatningen udelukkende er Landets officielle Sprog. Den 14de Avgust søgte Folket at nedrive disse Vaabenskjolde, men blev drevet fra hinanden af Tropperne, som fængslede mange og saarede adskillige. Den følgende Dag lykkedes det imidlertid Mængden at nedrive Skjoldene, som bleve traadte under Fødder, ligesom de

fængslede med Magt bleve befriede. Den 21de Avgust afholdtes der i denne Anledning et Ministerraad i Wien under Kejserens Forsæde, i hvilket der vedtoges Tvangsforholdsregler, som Kroatiens Banus, Grev Pejacsevic, ikke vilde gjennemføre, hvorfor han tog sin Afsked. Derpaa blev den kommanderende General i Kroatien, Baron Ramberg udnævnt til kongelig Kommissarius og overtog midlertidig Landets Styrelse. Han dæmpede Urolighederne og lod Vaabenskjoldene igjen anbringe paa to Finansbygninger; men da Tiden til den ungarske Rigsdags Efteraarssamling nærmede sig, forhandlede Tisza med de kroatiske deputerede, hvis Understøttelse paa Rigsdagen han ikke godt kunde undvære. Han blev enig med dem om, at de med Dobbeltindskrift forsynede Vaabenskjolde skulde afløses af nye uden Indskrift, og fik dette Kompromis vedtaget af den ungarske Rigsdag (10de og 12te Oktober). Den 16de Oktober udførtes denne Bestemmelse, og i December afløstes General Ramberg af en ny Banus, Grev Khuen-Hedervary. Den 17de December aabnede han den kroatiske Landdag og vandt ved sin forsonlige Fremtræden Flertallet for sig; men det yderliggaaende nationale Parti, som kun vilde nøjes med et selvstændigt storkroatisk Kongerige uden nærmere Forbindelse med Ungarn, optraadte under sin Fører Starcevic paa en saa voldsom Maade, at Starcevic og en deputeret fra den tidligere Militærgrænse, Pilepics, maatte udelukkes fra Aarets øvrige Møder.

Tyskland.

Saavel den tyske Rigsdag som den preussiske Landdag optog igjen deres Møder efter Juleferien den 9de Januar. I Rigsdagen meddelte Fyrst Bismarck, at

Kejseren havde anvist 600,000 M. af sit Dispositionsfond ved Rigshovedkassen til at lette Noden i de Egne i det vestlige Tyskland, hvor den store Oversvømmelse havde raset i Slutningen af December. Desuden indkom der store Summer fra Regeringen i de oven nævnte Egne og fra private, forholdsvis allermest, næsten 600,000 M., fra de forenede Stater i Nordamerika. — Den anden Behandling af Budgettet for 1883—84 begyndte den 20de Januar. Forhandlingerne drejede sig især om Militærbudgettet, der blev angrebet af Eugen Richter, men med en enkelt Undtagelse gik igjennem. Efter at Finansloven var vedtagen (den 16de Februar), udsattes Rigsdagens Samling til den 3dje April, hvorved den preussiske Landdag fik bedre Lejlighed til at fremme sine Forhandlinger.

Kort efter foregik to vigtige Embedsforandringer. Krigsminister Kameke syntes ikke Militærpartiet at være traadt skarpt nok op mod Richters Angreb, og Chefen for Admiralitetet Stosch forekom ogsaa Bismarck at have været alt for imødekommende mod de liberale. Rigskansleren overgav derfor Kejseren et Memorandum, hvori han erklærede det for upassende for Kronen i Militærsager at give efter for Oppositionen i noget Punkt. Kejseren billigede aldeles, at der ikke maatte røres ved det »umiddelbart under ham staaende Militærvæsen«, og Kameke og Stosch fik deres Afsked. Deres Efterfølgere bleve General Bronsart v. Schellendorf og General Caprivi.

Da Rigsdagen igjen var aabnet (den 3dje April), behandledes navnlig Forandringer i Næringsloven, som skulde indskrænke Kolportørers, Bissekræmmeres og handelsrejsendes ofte skadelige Virksomhed ved et strængere Politi-Tilsyn. Nogle Bestemmelser, som gave Politiet en alt for vilkaarlig Myndighed, bleve fjærnede ved de liberales Bestræbelser; men i sin Helhed vedtoges Loven den 2den Juni med 160 Stemmer mod 127. — Den 14de April overraskedes Rigsdagen ved et kejserligt Budskab, som beklagede,

at Forslaget om Forsikring for Arbejdere mod Ulykkestilfælde ikke var naaet videre; i Slutningen af Budskabet udtalte Kejseren i stærke Udtryk sin personlige Interesse for Arbejderstanden og sit Haab om endnu i sin høje Alder at se denne Sag fremmet. Den 19de April kom Sygekasseloven til anden Behandling; den vedtoges den 31te Maj i det væsentlige i Overensstemmelse med Regeringens Forslag. Imidlertid var Budgettet for 1884—85 blevet forelagt, »for at der næste Vinter kunde blive Tid til at behandle Forsikringsloven«; men Oppositionen saae heri et Forsøg paa at indføre det toaarige Budget ad en Bagdør og søgte at gjøre det unødvendigt ved at fremdrage Forsikringsloven. Da denne henvistes til et Udvalg, kom det dog til Budgettets første Behandling (den 5te—7de Maj); men efter Richters Forslag blev ogsaa det med 105 Stemmer mod 97 henvist til et Udvalg. Her behandledes det mod Fremskridtspartiets Ønske og blev i Juni vedtaget ved anden og tredje Behandling. Bismarck havde saaledes sat sin Vilje igjennem; men det var kommet til et Brud imellem ham og Udvalgets Formand, Bennigsen, som i lang Tid havde været det nationalliberale Partis Fører, men nu umiddelbart før Rigsdagens Slutning (den 12te Juni) nedlagde sit Mandat og trak sig tilbage fra Deltagelsen i det politiske Liv. Den af Kejseren særlig anbefalede Forsikringslov naaede i denne Samling ikke ud over Udvalget. Derimod vedtoges Handelstraktater med Serbien, Mejiko, Italien og en Litterærkonvention med Frankrig. En Handelstraktat med Spanien var ikke kommen i Stand ved Rigsdagssamlingens Slutning; men efter at den var vedtagen af Cortes, traf den tyske Regering efter indhentet Samtykke af Forbundsraadet den Overenskomst med den spanske Regering, at dens Bestemmelser strax skulde træde i Kraft under Forbehold af senere Ratifikation. Forordningen herom udkom den 9de Avgust; men der ytrede sig Misfornøjelse dels med denne Foregribelse af Rigsdagens Ret, dels med en Bestemmelse

i Traktaten, hvorefter den fra Tyskland til Spanien udførte Sprit, som ikke var vunden af tysk Raaprodukt, skulde være udelukket fra Toldnedsættelsen. Denne Bestemmelse gik ud over nogle Hamburger-Firmaer, som destillerede russisk Raaspiritus. Paa Grund heraf indkaldtes Rigsdagen igjen til den 29de Avgust. Efter at Handelstraktaten og den med England og andre Stater afsluttede Fiskeri-Konvention vare vedtagne, sluttedes den korte Samling allerede den 1ste September.

I den preussiske Landdag spillede som sædvanlig Forhandlinger om de kirkepolitiske Love Hovedrollen. Den Korrespondance, som i Slutningen af 1882 og Begyndelsen af 1883 blev ført imellem den preussiske Regering og den pavelige Kurie, syntes ikke at føre til noget Resultat, da den ene Part bestandig fordrede, at den anden først skulde begynde med at gjøre Indrømmelser. Under Indtrykket af denne Korrespondance behandledes Kultusministeriets Budget (den 22de Februar—den 2den Marts), ved hvilken Lejlighed Schorlemer-Alst og Reichensperger klagede over Katholikernes Undertrykkelse, og Windthorst sagde, at det ved Kulturkampen drejede sig om det Spørgsmaal, om der skulde gives frie kristne Kirker eller kun en Politianstalt, som man gav Navnet »Kirke«. Finansloven vedtoges den 8de Marts af Deputeretkammeret, den 16de af Herrehuset. Af andre Love bør nævnes Ophævelsen af Klasseskatten for de to nederste Klasser (under 900 M.) og Nedsættelsen af samme for de to næste Klasser, som blev vedtaget af Deputeretkammeret den 21de Februar, af Herrehuset den 16de Marts. De polske deputeredes og den nordslesvigske Landdagsmand Lassens Andragender om, at der i Skolerne maatte blive víst Retfærdighed mod deres Modersmaal, bleve naturligvis afviste.

Efter en Maaneds Udsættelse optog Landdagen igjen sine Forhandlinger den 16de April. I Deputeretkammerets første Møde stode forskjellige Petitioner paa Dagsordenen,

bl. a. en mod Vivisektionen, som af det konservativ-katholske Flertal blev henvist til Regeringens Overvejelse, skjønt Kultusminister v. Gossler hævdede Videnskabens Ret. Den 25de April behandlede Kammeret Windthorsts Andragende om Ophævelse af de Bestemmelser, i Følge hvilke gejstlige, som ikke vare anerkjendte af Staten, kunde straffes for at læse Messen og yde Sakramenter, samt om Gjenoptagelse af inddragne Statstilskud til de katholske Bispedømmer og gejstlige. Efter at Kultusministeren havde paavist de uheldige Følger, dette Forslags Vedtagelse vilde have for Forhandlingerne med Rom, som ingenlunde vare afbrudte, blev det forkastet med 229 Stemmer mod 133 (Centrum, Polakkerne og en Del af Fremskridtspartiet); men derimod vedtog Kammeret med 209 Stemmer mod 154 det konservative Partis Forslag, for hvilket nu ogsaa Centrum stemmede: at opfordre Regeringen til at forelægge et Lovudkast til en Revision af de kirkepolitiske Love, saa snart Forhandlingerne med Kurien tilstedte det, og overveje, om ikke allerede forud Straffebestemmelserne for at læse Messen og yde Sakramenter kunde fjærnes. Dette Forslags Vedtagelse svækkede den preussiske Regerings Stilling under Forhandlingerne med Vatikanet, og da den i en den 5te Maj af Schlözer i Rom overgiven Note tilbød væsentlige Indrømmelser, viste det sig ikke imødekommende. Bismarck besluttede derfor at tage Sagen i sin egen Haand, og den 5te Juni forelagde Regeringen pludselig et Lovudkast til Forandring af de kirkepolitiske Love. Katholikernes Anker mod disse drejede sig om følgende Punkter: 1) Biskoppernes Forpligtelse til at anmelde Ansættelsen af gejstlige og Statens Ret til absolut Veto mod samme. 2) De katholske Theologers Forpligtelse tll at underkaste sig Statens offentlige Examiner eller (som det i Lov af 31te Maj 1882 var blevet tilladt) paa anden Maade godtgjøre tilstrækkelig Dannelse. 3) Gejstlighedens Underkastelse under en særlig verdslig Domstol for kirkelige Anliggender.

4) Straffebestemmelserne mod ikke anerkjendte gejstlige for at foretage kirkelige Handlinger. Ved den nye Lov ophævedes de fleste af disse Indskrænkninger i den katholske Kirkes Frihed. Anmeldelsespligten indskrænkedes saaledes til de faste Embeder, den kirkelige Rets Myndighed afskaffedes for Kirkens indre Forhold, og Straffebestemmelserne ophævedes. Den Ret, som Udkastet havde forbeholdt Staten til at kræve en vis Uddannelse af Præsterne, blev i den endelige Lov ophævet, da Centrum stillede det som en Betingelse for at gaa ind paa Loven, og Kultusministeren kun lunkent forsvarede Udkastets Bestemmelse. Loven vedtoges den 25de Juni af Deputeretkammeret med 224 Stemmer mod 107; dens Modstandere vare nogle frikonservative og Fremskridtsmænd og alle nationalliberale; de sidste vare Majlovenes Ophavsmænd og nu deres Forkæmpere. Herrehuset vedtog Loven uforandret den 2den Juli med 64 Stemmer mod 16. Samme Dag sluttedes Landdagens Samling, som havde varet i 7½ Maaned.

Bismarck, som nærede en bitter Harme, ikke blot mod sine uforsonlige Modstandere, Fremskridtspartiet, men ogsaa mod sine tidligere Forbundsfæller, de nationalliberale, havde ved sin Eftergivenhed mod den katholske Kirke vundet Centrums Stemmer for sit Budget for 1884—85 i Rigsdagen og søgte nu i det hele at støtte sig paa det af de konservative og Katholikerne dannede Flertal; men de sidste vare endnu ingenlunde tilfredsstillede. Windthorst ytrede i Anledning af en Udtalelse af Kultusministeren den 25de Juni: »Det interesserede mig af Ministerens Mund at høre, hvorledes Hensynet til Landets politiske Stilling og Partiforholdene have medvirket til dette første Skridt, som skal bane Vej til Freden. Vil Regeringen i denne Henseende naa, hvad den har for Øje, saa tilraaber jeg Hr. Ministeren eftertrykkelig: det maa ikke blive ved dette første Skridt!« I samme Aand udtalte Kardinal-Statssekretæren Jacobini sig i en Note, som den 22de Juni blev overgivet Schlözer:

han erklærede heri, at man kun kunde naa til Fred ved at vende tilbage til Tilstanden før Majlovenes Udstedelse eller ved Overenskomst med Vatikanet, men ikke ved ensidig Lovgivning.

Den nye Kirkelov blev stadfæstet af Kongen den 11te Juli, og strax derefter opfordrede Kultusministeren Biskopperne til at indsende en Liste over de gejstlige, som ønskede en Dispensation fra de Fordringer, som Staten endnu stillede til katholske Theologer, hvorefter de jo saa i Følge den nye Lov kunde ansætte dem som Hjælpepræster i de mange Menigheder, som manglede Sjælesørgere, uden derom at gjøre nogen Anmeldelse. Biskopperne holdt i denne Anledning et Møde i Mainz, i hvilket ogsaa tre afsatte Biskopper deltoge. En af disse, Ærkebiskop Melchers af Køln, modsatte sig Indgivelsen af Dispensationsbegjæringer, da Kirken derved indirekte vilde anerkjende Majlovene; men man besluttede dog at henstille til Paven, om det ikke for det katholske Folks Skyld var raadeligt for én Gang at gjøre et Brud paa Princippet, og da han havde givet sit Samtykke, indkom henimod Aarets Slutning Dispensationsbegjæringerne, som næsten alle bevilgedes af Ministeren, dog med Undtagelse af dem for Elever af udenlandske Jesuitskoler. Den 3dje December gjorde dernæst Regeringen for første Gang Brug af Loven af 31te Maj 1882 med Hensyn til de afsatte Biskopper. Biskop Blum af Limburg blev nemlig benaadet og gjenindsat, og Statstilskuddene til hans Diøces bleve gjenoptagne, ligesom det allerede fra 1ste Oktober var sket for Diøceserne Kulm, Ermeland og Hildesheim, hvis Biskopper ikke vare afsatte. Tilbageholdelsen af Statstilskuddene fandt saaledes ved Aarets Ende kun Sted for de 3 Diøceser, Münster, Køln og Posen, som endnu manglede Biskopper.

Den nye Landdagssamling aabnedes den 20de November med en af Puttkamer oplæst Trontale. Forhandlingerne drejede sig indtil Juleferien (den 19de December)

om Budgettet for 1884—85, kun med en Afbrydelse af to Dage (den 5te og 6te December), i hvilke der forhandledes om et Forslag af den demokratiske Landdagsmand Stern fra Frankfurt om at indføre hemmelig Afstemning ved Landdags- og Kommunevalgene ligesom ved Rigsdagsvalgene. Det understøttedes af Katholiker, Secessionister og Fremskridtsmænd, som beskyldte Regeringen for Valgtryk, medens det bekæmpedes af konservative og nationalliberale, af de sidste mest fordi det ikke var raadeligt at røre ved et enkelt Led af Valgsystemet, som derved let kunde blive rokket ogsaa i andre Punkter, som man ikke ønskede ændrede. Denne Frygt bekræftedes ved Puttkamers Erklæring, at den preussiske Regering tænkte paa at foreslaa Forbundsraadet Afskaffelse af den hemmelige Afstemning ved Rigsdagsvalgene. Sterns Forslag forkastedes med 202 Stemmer mod 163.

Det tysk-østerrigske Forbund udvidedes i Begyndelsen af Aaret 1883 ved Italiens Tiltrædelse til en Tripelalliance. Derimod var Tysklands Forhold til Rusland og Frankrig mindre godt. Særlig foruroligedes Fredsvennerne i Eftersommeren paa den ene Side ved Forøgelsen af de russiske og tyske Tropper langs Østgrænsen, paa den anden Side ved truende Tegn paa Vestgrænsen. Den franske Krigsminister Thibaudin gjorde en Inspektionsrejse til Grænsefæstningerne, der var Tale om at mobilisere et fransk Armékorps, og i Anledning af nogle franske Blades heftige Udtalelser mod Tyskland lod Bismarck den 22de Avgust i en truende Artikel i »Norddeutsche allgemeine Zeitung« Frankrig anklage for at være Evropas Fredsforstyrrer. Den 30te Avgust modtes Bismarck og Kalnoky i Salzburg, hvor de vedtoge Grundtrækkene til en ny Alliancetraktat, som fastsatte, at naar to Stormagter paa én Gang rettede et Angreb mod Østerrige-Ungarn eller Tyskland, skulde de være forpligtede til at hjælpe hinanden med hele deres Magt. Rumænien og Serbien sluttede sig til de store Magters Forbund, og

Kongen af Serbien indfandt sig ved de store Manøvrer ved Homburg den 20de—27de September, hvor Kejser Vilhelm var omgiven af en hel Forsamling af fyrstelige Personer. Blandt disse var Opmærksomheden særlig henvendt paa den unge Konge af Spanien, som af Kejseren blev udnævnt til Chef for det i Strassburg garnisonerende slesvigholstenske Ulanregiment, en Udnævnelse, der i Frankrig blev opfattet som en Forhaanelse. Fra Homburg begav Kejseren sig til Niederwald, hvor han den 28de September indviede det store Mindesmærke over Sejren i 1870 og Tysklands Gjenoprettelse. En anden Mindefest, som højtideligholdtes i det protestantiske Tyskland, var 400-Aarsdagen efter Luthers Fødsel, den 10de November.

Ikke længe efter besvaredes Kongen af Spaniens Besøg ved den tyske Kronprins's Rejse til Spanien. Han lagde Vejen over Genua og Valencia og kom den 23de November til Madrid, hvor han blev modtagen med stor Jubel, rejste den 7de December til det sydlige Spanien og den 14de fra Barcelona til Genua, der fra til Rom, hvor hans Modtagelse var endnu mere glimrende. Hans Besøg gjaldt nærmest Kongen af Italien; men den 18de December besøgte han dog ogsaa Paven i Vatikanet, efter at han samme Dag havde nedlagt en Lavrbærkrans paa Victor Emanuels Grav i Pantheon. Den 23de December vendte han tilbage til Berlin. — Ved Aarets Ende vare Forholdene til Udlandet igjen blevne fuldstændig fredelige, til Rusland efter Giers's Besøg hos Bismarck endog venskabelige.

En lille Begyndelse til et tysk Kolonianlæg blev 1883 gjort af Firmaet Lüderitz i Bremen, som har erhvervet sig et Stykke Land, Angra Peqnenna, i Nærheden af Oranjefloden i Sydafrika.

I Elsass-Lothringen fortsatte Regeringen sine Bestræbelser for at germanisere Landet; det blev saaledes forbudt Staden Metz fra 1ste Januar 1884 at benytte Fransk som offentligt Sprog. Den ivrig fransksindede Rigsdagsmand

for Metz, Dyrlæge Antoine, var Gjenstand for en Række Forfølgelser. Først blev det forbudt ham at udgive et Blad; derpaa blev der foretaget Husundersøgelse hos ham, hvorefter man offentliggjorde hans Brevvexling med »Pariser Patrioternes Liga«, og endelig blev han den 1ste Oktober fængslet og anklaget for Landsforræderi, men den 28de igjen løsladt paa Grund af manglende Beviser.

I Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin døde Storhertug Frederik Frans den 2den, 60 Aar gammel, den 15de April efter 41 Aars Regering. Hans ældste Søn, Frederik Frants den 3dje, født den 19de Marts 1851, gift med den russiske Storfyrstinde Anastasia Michailovna, fulgte efter ham. Han er meget svagelig, men har en lille Søn.

I Storhertugdømmet Baden sejrede det nationalliberale Parti, som 1881 havde lidt et Nederlag lige over for de klerikale, ved Valgene den 5te Oktober over de tre andre Partier (det klerikale, demokratiske og konservative), saaledes at det i det nye Kammer kom til at tælle 34 af 63 Medlemmer. Det klerikale Parti, som paa Folkeforsamlinger i Heidelberg og Rastatt havde udstedt en aaben Krigserklæring mod Regeringen og Kirkelovene, fandt ikke Medhold hos mere maadeholdne Katholiker og talte nu kun 19 Medlemmer.

To bekjendte tyske Mænd døde 1883 uden for Tyskland: Komponisten Richard Wagner den 13de Februar i Venedig, Grundlæggeren af den moderne Socialisme Karl Marx den 15de Marts i London.

England.

Den 12te Januar fængslede Politiet i Dublin 22 Personer, som det havde mistænkt for Delagtighed i det Mord,

som i Maj 1882 var udøvet i Fønixparken paa Lord Cavendish og Bourke. Da nogle af de fængslede, navnlig en Hoveddeltager, Kommuneraadsmedlem Carey, mod Løfte om Straffefrihed optraadte som »Kronvidner« mod de øvrige, fik man fuldstændige Oplysninger om Mordet og erfarede, at der gaves en formelig Morderbande, »de irske uovervindelige«, hvis Formaal var at udrydde »Tyrannerne«. 5 Deltagere i Mordet bleve henrettede, Kronvidnerne løsladte og belønnede, de øvrige dømte til flere Aars Tvangsarbejde. Carey, hvis Liv blev truet af det dublinske Folks Had, blev hemmelig skaffet om Bord paa et Dampskib, men i Nærheden af Sydafrikas Kyst skudt af en Udsending fra »de uovervindelige«, O'Donnell, som var fulgt med paa Skibet. Efterretningen herom blev hilset med umaadelig Jubel i Dublin; men O'Donnell blev henrettet.

I Avgust blev der opdaget en ny Mordsammensværgelse i Limerick, og i September blev der gjort Forsøg paa at forgifte 40 Arbejdere, som havde hjulpet deres af Landligaen bandlyste Herre med Høsten; men størst Rædsel vakte dog gjentagne Dynamitexplosioner i London, som foranstaltedes af Fenierne i Ny-York, Dynamitapostlen O'Donnovan Rossas Disciple. Londons Politi forøgedes med 1000 Mand, Ministrene l dsagedes af hemmeligt Politi, og Parlamentet, som var traadt sammen den 15de Februar, vedtog i April med uhørt Hurtighed en stræng Lov om Anvendelse af Spræugstoffer, efter hvilken i Løbet af Sommeren flere grebne dynamitsammensvorne dømtes til livsvarigt Tvangsarbejde. Regeringens Forsøg paa at fremkalde Forholdsregler mod Dynamitapostlene i Amerika mislykkedes; men ved et stort Møde af Irlændere i Philadelphia (den 26de—27de April), sejrede dog den mere maadeholdne Retning, som efter Parnells Raad kun vilde anvende lovlige Midler.

Større Imødekommen end i Amerika fandt den engelske Regering hos Paven. Leo den 13de kaldte Ærkebiskoppen af Cashel, Croke, en Befordrer af Homerule-Agitationen, til

Rom for at drage ham til Ansvar, og den 11te Maj udstedte den pavelige Kurie en Rundskrivelse til den irske Gejstlighed, hvori den forbød den at deltage i Indsamlingen af en Nationalgave til Parnell og i det hele at virke for den irske Agitation. Den pavelige Indblanding blev imidlertid fuldstændig tilbagevist af Irlænderne, og medens Bidragene til Peterspengene saa vel i Irland som i Amerika aftoge, strømmede Bidragene til Parnell saa rigelig ind, at der paa et Møde i Dublin den 10de December kunde overrækkes ham en Nationalgave af 38,000 Pd. Sterl. Kun i Ulster, hvor hen den irske Nationalliga stræbte at udbrede sin Agitation, mødte den en voldsom Modstand af det i denne Provins talrige protestantiske Parti, Orangisterne.

I Parlamentet forelagde Regeringen et Lovudkast, som tillod Aflæggelsen af et Løfte i Steden for den brugelige Ed; men skjønt det blev varmt anbefalet af Gladstone, blev det forkastet med 292 Stemmer mod 289 (den 3dje Maj). Dagen efter rettede Bradlaugh, for hvis Skyld Forslaget var gjort, en Skrivelse til Formanden, hvori han forlangte at stedes til Ed; men efter Northcotes Forslag vedtoges det at nægte ham Adgang dertil og udelukke ham fra Retten til at møde uden at erklære hans Mandat for ugyldigt; man undgik paa denne Maade hans Gjenvalg. Blandt de i denne Parlamentssamling vedtagne Love var den vigtigste »Forpagterloven«, som med de i Irland indførte Reformer som Mønster forbedrede Forpagternes Stilling i England og Skotland. Dernæst maa nævnes en Fallitlov og nye skærpende Bestemmelser mod Valgbestikkelse. Overhuset forkastede den 28de Juni med 145 Stemmer mod 140 Regeringens Forslag om Ophævelse af den Lov, som forbyder en Enkemand at gifte sig med sin afdøde Hustrus Søster. Parlamentssamlingen sluttedes den 25de Avgust.

Den 17de Oktober samledes i Leeds en Reform-Konference af henved 2000 delegerede fra omtrent 500 liberale Foreninger, som vedtog en Resolution, i hvilken

Regeringen opfordredes til at forelægge det næste Parlament en Bill om Valgrettens Udvidelse, saaledes at Arbejderne paa Landet stilles paa lige Fod med Arbejderne i Stæderne. Endvidere udtalte Konferencen sig for Omlægning af de meget ulige Valgkredse, saaledes at de blive lige store. Denne Reformbevægelse begunstigedes af Ministeriets radikale Fløj med Chamberlain i Spidsen, medens dets Whigmedlemmer, som Krigsministeren Hartington, nærede Betænkelighed navnlig ved den udvidede Valgrets Indførelse i Irland. Chamberlain ytrede endog i en Tale: »Der klæber en Forbandelse ved Englands sociale Tilstande, og det er de faas Herredømme over Grundejendommene, der dog egentlig tilhøre Folket, som lever paa dem.« Den af Chamberlain ledede Cobden-Klub optog Clemenceau som Æresmedlem, hvorfor Goschen og andre maadeholdne liberale traadte ud af den. Ved denne Splid svækkedes det liberale Parti, og Ministeriets Stilling var henimod Aarets Ende ikke saa gunstig som tidligere, og det saa meget mindre, som dets udenlandske Politik viste sig uheldig, og der herskede Misfornøjelse i flere af Kolonierne.

I Ostindien vare Englænderne meget utilfredse med Vicekongen Lord Ripons Plan (gjennemført i Januar 1884), at lade indfødte Dommere tiltræde ogsaa i Processer mod Evropæere. Fra Avstralien kom der Efterretning om, at Regeringen i Queensland den 4de April havde hejset det engelske Flag paa Ny-Guinea for at tage denne store Ø i Besiddelse; men den engelske Regering vilde ikke anerkjende denne Handling. Derimod protesterede de avstralske Kolonier, som tænkte paa at danne en Konføderation og paa et Møde i Sidney vedtoge en Række Resolutioner, hvori England opfordredes til at annektere Ny-Guinea og Ny-Hebriderne og nedlægge et Veto mod andre Magters Udvidelse i det store Hav. Særlig klagede de ogsaa over den franske Forbryderkoloni paa Ny Kaledonien. I Sydafrika vare Boererne i den transvaalske Republik misfornøjede med den

1881 afsluttede Konvention og aabnede Underhandlinger om en Revision af samme. Deres Sendemænd, blandt dem Præsidenten Krüger, bleve den 7de November modtagne af Kolonialministeren Lord Derby; men ved Aarets Ende vare Underhandlingerne ikke tilendebragte. I Zululandet indsatte den engelske Regering igjen Cetevayo som Konge (i Januar), men hjalp ham ikke, da Høvdingen Usibepu slog ham den 21de Juli. Cetevayo maatte flygte til Englænderne og døde i Natal den 8de Februar 1884.

Særlig uheldig og uklar var Englands Politik i Ægypten (se dette Land). I Forbindelse med det ægyptiske Anliggende stod Suezkanal-Spørgsmaalet. Lesseps havde 1866 af Ismail Pasha faaet udelukkende Ret til at stifte og lede et Selskab til Kanalens Anlæggelse og Styrelse; men nu fordrede den offentlige Mening i England som en Frugt af Ægyptens Underkastelse enten en Forandring i Selskabets Styrelse eller Anlæggelsen af en ny rent engelsk Kanal, som kunde tilfredsstille den stigende Handels Fordringer. Den engelske Regering sluttede derfor en Kontrakt med Lesseps, i Følge hvilken Selskabet inden Slutningen af 1888 skulde anlægge en ny Kanal. Bekostningerne indtil et Beløb af 8 Mill. Pd. Sterl. vilde den engelske Regering laane Selskabet mod 3¼ pCt. Rente og Amortisation. Afgiften for Kanalfarten, over hvis Højde der klagedes, skulde reduceres i Forhold til det stigende Aktieudbytte. Engelske Medlemmer skulde indtræde i Styrelsen. Denne Overenskomst, som blev forelagt Underhuset den 11te Juli, vakte stor Harme i England, og da Gladstone ikke kunde vente at føre den igjennem, tog han sit Forslag tilbage, og alt blev indtil videre ved det gamle. I November kom Lesseps til England, hvor han forhandlede med de betydeligste Repræsentanter for den engelske Handel, og ved Aarets Ende syntes disse Forhandlinger at love et gunstigt Resultat.

Under disse Forhold havde der udviklet sig en Misstemning mellem England og Frankrig, som bl. a. viste sig

i, at et af Parlamentet nedsat Udvalg afviste Planen til en Tunnel under Kanalen (den 14de Juli). Mest umiddelbart stødte imidlertid de to store Sømagter sammen paa Madagaskar. Hovaernes Sendemænd sluttede den 19de Februar en Handelstraktat med England, som tilbød Frankrig sin Mægling. Denne blev afvist; men i den derpaa udbrudte Krig ydede de paa Madagaskar bosatte Englændere Hovaerne Understøttelse. Den 11te Juni meddelte Gladstone Underhuset, at den franske Admiral Pierre ved Indtagelsen af Tamatave havde udvist den engelske Konsul af Staden; han var kort efter død. Samkvemmet mellem et for Tamatave liggende engelsk Krigsskib og Englænderne i Staden var blevet afbrudt af Franskmændene; den britiske Konsulats-Sekretær og en Missionær Shaw vare blevne arresterede. Han ventede den franske Regerings Forklaringer. Denne Meddelelse vakte stor Harme i England; men efter nogle Underhandlinger jævnedes Sagen ved Indrømmelser fra Frankrig, navnlig en Erstatning til Missionær Shaw.

Nederlandene.

Det liberale Ministerium van Lynden, som havde været ved Roret siden 1878, indgav den 28de Februar 1883 sin Dimission, fordi andet Kammer havde vægret sig ved at behandle det af Regeringen forelagte Lovudkast om Nedsættelse af den høje Valgcensus. Skjønt de liberale havde Flertallet i Kamret, kunde de paa Grund af indre Splid ikke danne noget nyt Ministerium, og Kongen overdrog derfor dette Hverv til den orthodox-konservative tidligere Minister Heemskerk. Denne fik sit Kabinet dannet den 22de April og nedsatte en Kommission til Revision af For-

fatningen. Den 26de Maj sluttede andet Kammer sin Samling.

Ved de nye Valg paa Halvdelen af de deputerede, som foregik den 12te Juni, mistede de liberale 2 Pladser, hvorved deres Tal i andet Kammer sank til 45 (af 88). Generalstaternes nye Samling aabnedes den 17de September af Kongen med en Trontale, som bl. a. omtalte Krigen i Atshin, hvor hen der i Maj igjen var sendt Forstærkninger, og de ødelæggende vulkanske Udbrud ved Javas Kyst den 25de Avgust og følgende Dage, ved hvilke mange Tusende Mennesker vare omkomne. Budgettet for 1884 udviste et betydeligt Underskud, især det indiske Budget. Dettes Udgifter bleve aldeles strøgne af det liberale Flertal (med 45 Stemmer mod 43), hvorved Kolonialministeren, van Bloemen Waanders, en udpræget Repræsentant for den reaktionære Kolonialpolitik, blev nødt til at tage sin Afsked. Efter at ogsaa Generalguvernøren i Ostindien, Jacob, havde maattet vige for andet Kammers liberale Præsident, van Rees, kom det til en Overenskomst om Kolonialbudgettet.

Belgien.

Finansudvalget havde foreslaaet store Nedsættelser i Gejstlighedens Lønninger og Afskaffelsen af 442 overflødige Vikarpladser, hvilket motiveredes ved, at Belgien havde forholdsvis dobbelt saa mange gejstlige som Frankrig, og at de sysselsatte sig mest med politiske Agitationer, hvortil de opmuntredes af mange Biskopper. Der fandtes 1882 i Belgien 1559 Klostre (mod 779 i 1846), ved Siden af 7850 Statsskoler 5880 frie gejstlige Skoler, og i 492 Tilfælde havde Menighederne nægtet Lærerne ved Statsskolen Løn. Udvalgets Forslag bleve dog i Kammeret

væsentlig formildede. Mest optoges Forhandlingerne af Valgreformen. De radikale foresloge almindelig Valgret; men Ministerpræsidenten udtalte sig bestemt derimod, og Kammeret nægtede den 6te Juli Sagens Fremme med 116 Stemmer mod 11. Regeringen forelagde dernæst et Lovforslag om, at de, der paaviste en vis Skoledannelse, uden Census skulde være valgberettigede til Provins- og Menigheds-raad, hvor Reformen først burde prøves, inden man indførte den ved Valgene til Kammeret. Denne Lov vedtoges den 14de Avgust af Kammeret med 62 Stemmer mod 41, dernæst af Senatet.

Et Besøg af det nederlandske Kongepar i Spaa hos det belgiske den 19de Juli og et Gjenbesøg af det belgiske i Oktober viste det nu indtraadte venskabelige Forhold imellem begge Nationer.

Schweiz.

Det schweizerske Jærnbanevæsens fuldstændig private Karakter havde medført mange Misligheder. Den saakaldte Nationalbane i det nordlige Schweiz havde saaledes 1878 gjort Konkurs, og 4 Kommuner (Winterthur i Kanton Zürich og 3 Stæder i Aargau), som vare gaaede i Kavtion for den, skulde indløse dens Forpligtelser. Winterthur havde med store Anstrængelser opfyldt sine Forpligtelser, de fattigere aargauiske Stæder unddraget sig, men alle truedes de med økonomisk Ødelæggelse. Efter mange Stridigheder vedtoges det endelig i Forbundsforsamlingens Vintersession i December 1883, at Forbundet i denne Anledning skulde yde de to Kantoner et Laan. Forbundsraad Welti, som stod i Spidsen for Post- og Jærnbanevæsenet, fik i samme Session vedtaget en Lov om Forbundets Opsyn

over de private Jærnbaners Regnskabsvæsen; samme Dag (den 7de December) blev han valgt til Forbundspræsident for 1884.

I Marts sluttedes der Handelstraktater med Spanie nog Italien. Med Frankrig opstod der en Strid, fordi et fransk Regiment havde holdt Manøvrer i den nevtraliserede Del af Savoyen, hvor tillige Fæstningsanlæg forberedtes. Striden bilagdes ved, at Frankrig opgav Fæstningsanlæggene.

I Kanton Zürich forkastedes ved Folkeafstemning med 33,000 Stemmer mod 21,000 Vaccinationstvangen og vedtoges Gjenindførelsen af Dødsstraffen med 28,000 mod 25,000.

Frankrig.

Gambetta var død i de sidste Minutter af Aaret 1882, og den 5te Januar 1883 døde General Chanzy i Chalons sur Marne, hvor han kommanderede det 6te Armékorps. Hans Død blev ligesom Gambettas betragtet som en national Ulykke, og begges Jordefærd foranstaltedes af Staten, Gambettas den 6te Januar i Paris, hvor fra hans Lig den 12te Januar førtes til Nizza.

Den 9de Januar traadte Kamrene igjen sammen efter Juleferien under almindelig Uro, Ubestemthed og Misfornøjelse, udadtil især over de ægyptiske Forholds Udvikling. Da kastede pludselig en Proklamation af Prins Jerome Napoleon, som efter Gambettas Død fandt det passende at lade høre fra sig, en ny Forstyrrelse ind i den politiske Verden, som optog Kamrene i 1½ Maaned uden mindste Nytte. Om Morgenen den 16de Januar fandt man hans Manifest opslaaet paa Gadehjørnerne, samtidig med at det i Tusender af Exemplarer var sendt omkring i Pro-

vinserne. Han betegnede deri den republikanske Regering som i enhver Henseende ussel, erklærede sig for Napoleonernes Arving og opfordrede Nationen til at give sig en ny Regering ved almindelig Folkeafstemning. Ministeriet Duclerc tillagde denne Handling af den lidet ansete Prins Napoleon en alt for stor Betydning: den lod Plakaterne nedrive og Prinsen fængsle. (Den 9de Februar blev han løsladt, efter at Retten havde afvist Klagen). Hermed var imidlertid det radikale Parti ikke tilfredsstillet: det vilde benytte Lejligheden til at fjærne Prinserne af Huset Orleans, der ved deres Indflydelse i Hæren og Finansverdenen ganske vist vare farligere for Republikken end Prins Napoleon, men ikke havde foretaget noget Skridt imod den. Den tidligere Seinepræfekt Floquet forlangte derfor strax Udvisning af alle Prinser fra Frankrigs Territorium. Ministeriet holdt det for tilstrækkeligt at forelægge et Lovforslag i Kammeret (den 20de Januar), som bemyndigede Præsidenten til at udvise ethvert Medlem af Familier, der havde hersket over Frankrig, ved hvis Nærværelse Statens Sikkerhed maatte synes truet, og til at stille Personer af samme Familier, der tjente i Hæren, til Disposition. Ballue foreslog Afsættelse af Prinserne af Huset Orleans, der stode i Hæren. Alle Forslagene overgaves til et Udvalg, som aldeles overvejende bestod af Modstandere af Regeringsforslaget. Nogle af Ministrene (Duclerc, Krigsministeren Billot og Marineministeren Jauréguiberry) holdt paa dette, andre underhandlede med Udvalget og bleve enige med det om et Mæglingsforslag, som den 27de Januar forelagdes af Ordføreren Fabre. I Følge dette kunde 1) ingen Prins af de tidligere franske Herskerfamilier udøve et Valgretsmandat eller beklæde et Statsembede, 2) kunde Regeringen udvise enhver Prins, der syntes mistænkelig. Under disse Omstændigheder indgav Ministeriet sin Dimission, Grévy modtog den for de 3 Modstandere af det Fabre'ske Forslags Vedkommende, og Indenrigsministeren Fallières udnævntes

den 29de Januar til Ministerpræsident. Det var en ligefrem Nødhjælp: et svagt og ufuldstændigt Ministerium lige over for et ophidset Kammer. Det var meget vanskeligt at finde en Krigsminister, som vilde gaa ind paa at fjærne de Orleans'ske Prinser fra Hæren; først den 31te Januar fandtes en General, som var rede dertil, i Thibaudin, som 1870 var flygtet fra Mainz med Brud af sit Æresord.

Mod det Fabre'ske Forslag optraadte paa den ene Side saa vel Legitimister som maadeholdne Republikanere, paa den anden Side radikale, for hvilke det ikke gik vidt nok; det forsvaredes bl. a. af Fallières, der dog maatte afbryde sin Tale og melde sig syg, og Thibaudin. Efter stor Spektakel og et meget langt Møde den 1ste Februar blev det dog vedtaget med 355 Stemmer mod 142. Senatet nedsatte et Udvalg, som talte 8 Modstandere og kun én Tilhænger af Loven. Dette foreslog Forkastelse; men Waddington og Léon Say indbragte et Ændringsforslag til Artikel 2, hvorefter Prinser, som gjorde sig skyldige i en Handling eller Kundgjørelse mod Statens Sikkerhed, kunde straffes med Forvísning. Dette Ændringsforslag blev vedtaget med 158 Stemmer (maadeholdne Republikanere) mod 88 af Højre og 34 radikale; Artikel 1 blev forkastet. Kammeret henviste Senatets Forslag til det forrige Udvalg, som énstemmig forkastede det (den 14de Februar) og nu anbefalede Floquets Forslag. Kammeret vedtog dog et Mæglingsforslag af Proust og Martin Feuillée, der i det væsentlige stemmede overens med det Fabre'ske Forslag; men ogsaa dette blev forkastet af Senatet med 142 Stemmer mod 137 (den 17de Februar). Saaledes endte en fuld Maaneds Agitation mod Prinserne, der i høj Grad havde skadet Forretningslivet, uden nogen Lov. Ministeriet Fallières indgav sin Dimission. og den 21de Februar dannedes endelig et fuldstændigt og levedygtigt Ministerium.

I Spidsen for det traadte Jules Ferry, der ligesom

i flere tidligere Ministerier overtog Undervisningsvæsenet; han syntes snarere end nogen anden at kunne optræde som Gambettas Efterfølger, og det var ikke med noget let Hjærte. at Grévy henvendte sig til ham. Udenrigsministeren Challemel-Lacour havde under Gambetta været Sendemand i London, Indenrigsministeren Waldeck-Rousseau og Arbejdsministeren Raynal havde beklædt de samme Poster i Gambettas Ministerium, og Justitsministeren Martin Feuillée havde den Gang været Understatssekretær. Af Ministeriet Fallières optoges Tirard (Finanser). Hérisson (Handel), Cochery (Post og Telegrafer) og Thibaudin (Krig). En Admiral kunde ikke opdrives, og Senatoren Charles Brun, tidligere Skibsbygningsdirektør, men ikke Søofficer, overtog Marinen. Ferry oplæste den 22de Februar en Erklæring om Kabinettets Politik: Regeringens første Omsorg vilde være at imødekomme Kammerets Ønske om Prinsernes Fjærnelse fra Hæren ved Anvendelsen af ældre Love. Allerede Dagen efter udkom et Dekret, hvorved Hertugerne af Aumale, Chartres og Alençon mistede deres Stillinger i Hæren. Regeringen blev heftig angreben paa Grund af dette Skridt; men i Senatet afvistes et foreslaaet Dadelsvotum ved simpel Overgang til Dagsordenen, og Kammeret besluttede med stort Flertal at gaa over til Dagsordenen, i det det godkjendte Regeringens Fremgangsmaade. Det nye Ministerium havde fundet Støtte hos alle republikanske Partier, der vilde undgaa en ny Ministerkrise.

Efter denne 45 Dages forvirrede og næsten anarkiske Tilstand kunde Kamrene endelig tage fat paa Forretningerne. Deputeretkammeret sysselsatte sig først med Barodets og Andrieux's Forslag om Udførelse af den Forfatningsrevision, som var vedtagen den 26de Januar 1882*). Den var efter Gambettas Fald opsat i Følge Ministeriet Freycinets Ønske, men fordredes nu af Venstre. Efter Ferrys Ønske blev den

*) Se Aarsoversigten i Hist. Arkiv 1883, S. 68.

imidlertid atter indtil videre udsat. Budgettet for 1884 blev forelagt Kammeret den 12te Marts og overgaves til et Udvalg. — Senatet vedtog den 26de Februar Loven om Edsaflæggelse for Retten, men med den Forandring, at Eden kunde aflægges i religiøs Form eller uden denne, medens Kammeret havde vedtaget Afskaffelsen af den religiøse Ed. Altsaa vendte Loven tilbage til Kammeret. Den 19de Marts udsatte begge Kamrene deres Møder til den 19de April.

I Marts var der imidlertid forefaldet flere Uroligheder i Paris, hvor Mangelen paa Afsætning af Industriens Frembringelser fremkaldte Arbejdsløshed. Flere Bagerbutikker plyndredes, og nogle Urostiftere fængsledes, bl. a. Louise Michel. Finanstilstanden indgød Bekymring: i Steden for den hidtilværende Tilvæxt i Indtægter begyndte der at indtræde en Nedgang. For at lette det overordentlige Budget for de betydelige Summer, som Udførelsen af de offentlige Arbejder vilde kræve, aabnede derfor Arbejdsministeren Raynal Underhandlinger med de 5 store Jærnbaneselskaber om, at de skulde overtage Anlæggelsen af de allerede begyndte og de vedtagne Jærnveje. Selskaberne krævede til Gjengjæld, at Regeringen skulde give Afkald paa Tilbagebetalingen af 35 Mill. aarlig af de Forskud, den havde ydet Selskaberne. Regeringen, som maatte gaa ind herpaa, besluttede at dække disse 35 Mill. ved en Konvertering af de 5 pCts. Renter til 4½ pCt. Lovforslaget herom forelagdes i det første Møde efter Ferien; ved Forhandlingen i Kammeret den 23de og 24de April øvede Bonapartisterne en skarp Kritik over Finansstyrelsen; men Konverteringen vedtoges med stort Flertal, ligeledes den 26de April af Senatet.

Da der havde vist sig en stærk Tilvæxt i Gjentagelsen af Forbrydelser (fra 28 pCt. af de anklagede i Aaret 1850 til 51 pCt. i 1881), havde Regeringen forelagt en Lov om, at tilbagefaldne Forbrydere skulde deporteres; den vedtoges

af Kammeret med stort Flertal (den 8de Maj), men forelagdes saa silde i Senatet, at den ikke blev færdig i denne Samling. Større Iver viste Regeringen for Retsreformen. 1882 havde Kammeret i Principet vedtaget Dommernes Afsættelighed og Valg af Folket; men den 27de Januar 1883 havde det dog med 287 Stemmer mod 242 igjen forkastet denne yderst uheldige Bestemmelse. Nu forelagde Martin Feuillée et nyt Lovudkast, som vel ikke indeholdt Bestemmelsen om Dommernes Afsættelighed og Valg, men gav Justitsministeren Myndighed til i 3 Maaneder at reorganisere alle Domstole, d. v. s. i dette Tidsrum at kunne afsætte og indsætte Dommere. Denne meget betænkelige Lov vedtoges den 6te Juni med stort Flertal i Kammeret; i Senatet gik den kun med Nød og næppe igjennem med nogle ubetydelige Ændringer. Da Kammeret den 1ste Avgust havde vedtaget disse, kom Retsreformen til Udførelse. Justitsministeren fik derved Myndighed til at ophæve 614 Dommerembeder og afsætte lige saa mange Dommere; paa denne Maade fik han Lejlighed til at rense Dommerstanden for alle ikke-republikanske Elementer. Samlingen sluttedes den 2den Avgust.

Ved Siden af de indre Anliggender havde Kamrene sysselsat sig meget med Kolonialforetagender, som den offentlige Stemning mere og mere fandt Smag i. Savorgnan de Brazzas Foretagender i Kongolandet understøttedes ved franske Krigsskibe, som toge en Kyststrækning mellem Gabun og Kongos Munding i Besiddelse og bombarderede Staden Loango, da den vægrede sig ved at anerkjende fransk Overherredømme. Den 2den April hejsedes det franske Flag i Porto Novo paa Slavekysten, hvor Kongen havde givet sig under fransk Beskyttelse. Paa Madagaskar begyndte Tvangsforholdsreglerne, da Forhandlingerne med Hovaernes Sendemænd vare strandede. Admiral Pierre bombarderede i Maj Hovaernes Stationer paa Sakalavernes Kyst, som Frankrig

gjorde Fordring paa, og indtog den 11te Juni Hovedstadens Havn Tamatave.

Det vigtigste Foretagende var dog Erobringen af Tongkin. Da Ferrys Ministerium var blevet dannet, afløstes den hidtilværende nølende Fremgangsmaade af en kraftigere Optræden. Den af den franske Sendemand i Peking, Bourrée, afsluttede Traktat med Kina blev ikke anerkjendt, Bourrée blev kaldt tilbage, og Regeringen besluttede at sende Forstærkninger til Tongkin. Medens Kamrene forhandlede om den dertil krævede Bevilling, kom der en sørgelig Efterretning til Paris. Major Rivière, som med en lille Styrke havde forsvaret Hanoi mod alle Angreb af Annamiter og Kinesere af »det sorte Flag« (de i Tongkin bosatte uafhængige Sørøvere), var den 19de Maj ved et Udfald mod de sidste falden i et Baghold og myrdet tillige med 4 Officerer og 29 Soldater. Ved dette Budskab forstummede al Modstand mod Regeringens Forslag, Bevillingen vedtoges enstemmig, og senere (i Juli) udtalte Deputeretkammeret i en Dagsorden (med 391 Stemmer mod 82) sin Tillid til Ministeriets Politik. Forstærkningerne afsendtes saa hurtig som muligt, og den hidtilværende Sendemand i Japan, Tricou, blev sendt til Kina, hvor han den 1ste Juni overrakte et Ultimatum, som krævede Anerkjendelse af Annams Uafhængighed og under Trusel med Krig forbød kinesiske Troppers Afsendelse til Tongkin. Paa den anden Side førte ogsaa den kinesiske Sendemand i Paris, Marqvis Tseng, et truende Sprog, og man begyndte i Evropa at frygte for en Krig mellem Frankrig og Kina.

Da indtraf der en vigtig Begivenhed i Annams Hovedstad Huë: Kejser Tu-Duc, som havde paakaldt Kinas Hjælp, døde den 20de Juli, og den af ham udnævnte Efterfølger afløstes allerede to Dage efter af hans Broder Hiep-Hoa, som støttedes af de katholske Biskopper. De tre Mænd, hvem den franske Regering havde overdraget Styrelsen af Anliggenderne i Bagindien (Civilkommissæren Harmand, Admi-

ral Courbet og General Bouët) troede nu, at Øjeblikket var kommet til at tilrive sig hele Magten i Annam og Tongkin. I Tongkin gjorde Bouët et Forsøg paa at fordrive de sorte Flag fra deres Hovedpladser: Son-Tay, Bak-Ninh og Hai-Dzuong, der ligge i en Halvkreds omkring Hanoi ved Randen af den røde Flods Delta; men Regntidens Oversvømmelser havde gjort Vejene ufremkommelige, og den 15de Avgust maatte Bouët, der selv kommanderede Angrebet mod Son-Tay, trække sig tilbage med Tab. Derimod lykkedes det at tage Hai-Dzuong. De krigerske Foretagender i Tongkin maatte derefter standses, indtil der indtraf nye Forstærkninger Desto heldigere var Courbet i Annam. Han sejlede med en Eskadre fra Saigon til den Flod, som fører op til Huë, ødelagde den 18de—20de Avgust de Forter, som skulde beskytte Hovedstaden mod et Angreb fra Søsiden, og tvang den annamitiske Regering til at slutte en Traktat, som den 25de Avgust blev undertegnet af Kejser Hiep-Hoa. Dens vigtigste Bestemmelser vare følgende: 1) Frankrigs Protektorat over Annam og Tongkin anerkjendes. 2) Provinsen Bin-Thuam indlemmes i Fransk-Koshinkina. 3) Frankrig besætter alle strategisk vigtige Punkter i Annam. 4) Frankrig overtager Styrelsen af Annams Toldvæsen. 5) I Tongkin stilles de indfødte Mandariner under Opsyn af franske Residenter. Ved denne Traktat fik Frankrig i Virkeligheden Herredømmet over hele det østlige Bagindien. I September og Oktober underhandlede den franske Regering med den kinesiske, men uden Resultat.

I September indtraf imidlertid en Begivenhed, som skadede Frankrig meget i Evropas Øjne. Da Kong Alfons den 12te af Spanien paa Vejen til Tyskland vilde besøge Paris, hindrede Grévy det, fordi han ikke havde Lyst til at afbryde sit Ophold paa Landet; men da Kongen den 29de September kom til Paris paa Hjemrejsen, var han imidlertid bleven udnævnt til Chef for det slesvigholstenske Ulanregiment i Strassburg. De mod Ferry fjendtlige Blade (de intransi-

gente og de af Grévys Svigersøn Wilson inspirerede) overøste nu »Ulankongen« med Haan, medens de øvrige raadede til at modtage ham med værdig Ro »for ikke at tjene Bismarcks Planer, som netop havde udnævnt ham til Chef for et i Elsass liggende Regiment for at tirre og ydmyge Frankrig og stifte Ufred mellem det og Spanien«. Krigsministeren Thibaudin, som søgte de radikales Gunst, udeblev ved Modtagelsen paa Banegaarden; Grévy var vel til Stede, men ledsagede ikke Kongen til den spanske Sendemands Hotel. De øvrige Ministre kunde ikke hindre, at Mængden hylede og peb, da Kongen steg i Vognen med Ferry, og overøste ham med Skjældsord under Kjørselen. Da Kong Alfons derfor allerede vilde rejse den følgende Dag, bevægede Ferry ved indstændige Forestillinger Præsidenten til at aflægge ham et Undskyldningsbesøg. Han deltog da i en til hans Ære afholdt Banket, men afrejste allerede den 1ste Oktober. De radikale havde ikke betænkt sig paa at skade deres Fædreland ved at forstyrre det venskabelige Forhold til Spanien; men Ferry besluttede nu bestemt at bryde med dem. Thibaudin fik sin Afsked (den 5te Oktober) og afløstes af General Campenon, som havde været Krigsminister under Gambetta, og Ministerpræsidenten benyttede en Rejse til Rouen og Le Havre til offentlig at udtale sig skarpt mod det radikale Partis Færd.

Da Kamrene igjen traadte sammen den 23de Oktober, var Stillingen ikke gunstig for Regeringen. Finansernes Tilstand var daarlig, i Tongkin var der ikke endnu udrettet meget, og Forhandlingerne med Kina havde ført til et Brud med Marquis Tseng. De radikale, som rasede over Thibaudins Fjærnelse, valgte derfor Tongkin-Spørgsmaalet til Gjenstand for en Interpellation (den 26de Oktober). Ministrene optraadte imidlertid med Sikkerhed, og Kammeret besluttede den 31te Oktober (med 339 Stemmer mod 160) at gaa over til Dagsordenen med en Billigelse af Regeringens Forholdsregler. Derefter forlangte Marineministeren Peyron,

som havde afløst Brun, en Bevilling paa 9 Mill., der blev tilstaaet med 381 Stemmer mod 146, og Ferry, som i November overtog Udenrigsministeriet i Steden for Challemel-Lacour (medens Fallières blev Undervisningsminister), fik ved et nyt Tillidsvotum Fuldmagt til at gjøre, hvad han vilde i Tongkin. Den 18de December fik han atter en Bevilling paa 20 Mill. Fr. og kunde nu ogsaa meddele, at Admiral Courbet, som havde overtaget hele Ledelsen i Tongkin (efter at Bouët og Harmand vare kaldte tilbage), den 16de December havde indtaget Son-Tay. Imidlertid havde der igjen fundet et Tronskifte Sted i Annam. Kejser Hiep-Hoa blev den 28de November af de mod Frankrig fjendtlige Mandariner tvungen til at tage Gift, og en 15-aarig Prins, Kien Fuc, blev sat paa Tronen; men det lykkedes dog den franske Resident Champeaux at hindre et Brud af den afsluttede Traktat. Den nye Regering fandt nemlig ikke den Støtte i Kina, som den havde regnet paa. Vel havde Marqvis Tseng tidligere erklæret, at den kinesiske Regering ikke vilde taale Erobringen af Son-Tay og Bak-Ninh; men Fredspartiet fik dog Overhaanden i Peking, og et Forsøg paa at faa England til at overtage en Mægling blev afvist af Frankrig.

I December vedtog Kammeret Budgettet med nogle af de radikale fordrede Nedsættelser i Bevillingerne til Gejstligheden; men Senatet gjenindsatte disse Bevillinger, og Kammeret gav efter. Lige før Aarets Ende vedtoges derpaa Finansloven, og Samlingen sluttedes.

Den 24de Avgust døde Greven af Chambord, hvem det legitimistiske Parti kaldte Kong Henrik den 5te, barnløs i Frohsdorff (i Østerrige). Greven af Paris, der herved blev Huset Frankrigs Overhoved, begav sig med flere Orleans'ske Prinser til Frohsdorff, men vendte tilbage der fra uden at deltage i Jordefærden, fordi Enkegrevinden ikke vilde indrømme ham den første Plads. De fleste Legitimister anerkjendte ham som deres Overhoved; men det

lykkedes dog ikke at sammensmelte dem og Orleanisterne fuldstændig. Af andre Franskmænd, døde i Aaret 1883, fortjene at nævnes: Legitimisten Louis Veuillot, de ultramontanes Fører og Redaktør af det klerikale Hovedorgan L'Univers, † den 8de April, og Forfatteren Laboulaye, Direktør for Collège de France, † den 25de Maj.

Spanien.

I de første Uger af Aaret 1883 indtraadte en Ministerkrise. Finansministeren Camacho foreslog i Ministerraadet at sælge alle Statsskove for at dække Underskuddet, og da de øvrige Ministre bekæmpede dette skadelige Forslag, indgav han sin Dimission. Hele Kabinettet fulgte Exemplet, hvorefter Kongen opfordrede Ministerpræsidenten Sagasta til at danne et nyt Ministerium. Dette kom i Stand den 8de Januar og bestod af Sagastas Tilhængere (de monarkisk-liberale); af det gamle Ministerium beholdt foruden Sagasta kun Krigsministeren Martinez Campos sin Plads.

Som sædvanlig hjemsøgtes Spanien ogsaa 1883 af indre Uroligheder. I Februar udbrød der anarkistiske Bevægelser i Andalusien, som udgik fra »den sorte Haands Liga«, der stod i Forbindelse med Centralkomitéen i Genève; men der foretoges talrige Fængslinger, og Ordenen blev snart gjenoprettet. I Avgust udraabte Tropperne i Badajoz pludselig Republikken, og lignende Bevægelser, som understøttedes med Penge fra den radikale Partifører Zorilla, der opholdt sig i Frankrig, udbrød i det nordlige Spanien; men Befolkningen tog ingen Del i dem, og Oprørerne bleve enten tagne til Fange eller maatte gaa over Grænsen til Portugal og Frankrig. Kongen var i det hele populær, og efter hans oven for omtalte Rejse til Tyskland og den slette Modtagelse

i Paris ytrede denne Stemning sig med Begejstring, især ved Hjemkomsten til Madrid (den 2den Oktober). Udenrigsministeren, Vega de Armijo, som havde ledsaget Kongen paa Rejsen, fordrede, at Spanien ikke skulde lade sig nøje med Grévys mundtlige Undskyldning, men kræve en officiel Bekjendtgjørelse af samme. De fleste Ministre udtalte sig imidlertid derimod, og dette gav Anledning til et Ministerskifte, som i øvrigt allerede havde været paatænkt før Kongens Rejse. Kong Alfons ønskede nemlig at lade nogle Medlemmer af det saakaldte dynastiske Venstre, som hvis Leder Serrano betragtedes, indtræde i Ministeriet. Den 10de Oktober indgav derfor Sagasta sin Dimission, og en af hans Tilhængere, Posada-Herrera, hidtil Præsident i Cortes, dannede et nyt Ministerium. Halvdelen af dette blev tagen af det dynastiske Venstre, og dets betydeligste Medlemmer, Krigsministeren Lopez Dominguez og Indenrigsministeren Moret, hørte til dette Parti. Udadtil nærmede det nye Ministerium sig igjen til Frankrig, hvor Serrano blev Sendemand og to Dage efter den tyske Kronprins's Modtagelse i Madrid (den 24de November) udtalte de venskabeligste Følelser lige over for Nabolandet. Indadtil paatænkte det store Reformer, bl. a. Indførelse af den almindelige Stemmeret, men kom herved dels i indre Strid, dels i stærk Modsætning til Cortes, hvor Sagasta havde Flertallet.

Portugal.

Det portugisiske Kongepar aflagde i Maj 1883 et Besøg i Madrid, hvorved det venskabelige Forhold mellem Nabolandene befæstedes; strax derefter begyndte Forhandlingerne om en Handelstraktat. Ubetydelige Opstande i Efteraaret dæmpedes hurtig; men da Kommunevalgene faldt ud i

liberal Retning, ønskede Kongen at optage nogle mere liberale Medlemmer i det konservative Ministerium, og Ministerpræsidenten De Fontes Pereira de Mello omdannede derfor Kabinettet i denne Aand.

Italien.

Overordentlig Opsigt i hele Evropa vakte en Tale, som Udenrigsminister Mancini holdt i Deputeretkammeret den 13de Marts. Først forsvarede han den italienske Regerings Tilbageholdenhed i det ægyptiske Spørgsmaal i 1882, dernæst udtalte han sig meget skarpt imod Irredentisterne, og endelig forsikrede han, at Italien var nøje forbundet med Tyskland og Østerrige, hvorved det havde faaet Sikkerhed mod ethvert Angreb. Endnu bestemtere udtalte Mancini sig den 11te April i Senatet: »Forbindelsen beroede paa fuldstændig gjensidige Pligter og Rettigheder; om dens Form og dens nærmere Bestemmelser kunde han ikke sige noget, men dens Formaal var Forsvaret for Freden. Regeringen vilde med største Omhu stræbe efter at gjøre Forholdet til Frankrig virkelig venskabeligt; men hvis den franske Nation vilde grunde et afrikansk Rige paa Middelhavets Kyster, kunde Italien ikke rolig se derpaa.« Disse Erklæringer fremkaldte Interpellationer i Ungarn (den 14de April), i England (den 26de April) og i Frankrig (den 1ste Maj), hvor Challemel-Lacour svarede Hertugen af Broglie, at han ikke vidste mere, end hvad der stod i Bladene; Tripelalliancen syntes at være en Kjendsgjerning, men havde ikke noget foruroligende, da den ikke forfulgte nogen Angrebspolitik.

Finansernes Tilstand havde forbedret sig saa meget, at Kongen den 1ste Marts kunde undertegne et Dekret,

hvorefter Tvangskursen for Papirspenge skulde ophøre den 12te April. Handelsomsætningen var i de sidste 10 Aar stegen med 500 Mill. Fr., og Indførselens Overskud over Udførselen var sunket fra 233 til 76 Mill., en Sum, der rigelig opvejes af de talrige fremmede. Imidlertid ere Skatterne endnu meget trykkende, især for de smaa Grundejere. Ministeriet holdt derfor ogsaa fast ved Afskaffelsen af Formalingsafgiften, som der var stillet Forslag om at opsætte, for at Flaadeplanen hurtigere kunde gjennemføres. Depretis udtalte sig derimod og sejrede ved Afstemningen.

Ministeriet Depretis havde i det hele vundet Anerkjendelse for sin Politik: Nevtralitet mellem de gamle Partier, stræng Undertrykkelse af anarkiske Bestræbelser og fredelig Politik udadtil i Overensstemmelse med Tyskland og Østerrige. Nicoteras Interpellation, om Ministeriet endnu holdt fast ved Venstres Program, og hans Forslag til et Mistillidsvotum førte derfor, efter at Minghetti havde erklæret, at Højre nu kunde understøtte Ministeriet, den 19de Maj til Vedtagelse af en Dagsorden, som billigede Regeringens Politik. De Ministre, som hørte til den radikale Side af Venstre, kunde herefter ikke vel blive i deres Stilling, og efter at Ministeriet havde indgivet sin Dimission, omdannede Depretis det den 25de Maj saaledes, at Zanardelli og Baccarini afløstes af maadeholdne Mænd. Mancini, som ogsaa hørte til den mere radikale Side af Ministeriet, men var enig med Depretis i, at man ikke burde afvise Højres Understøttelse, blev paa sin Plads. — De politiske Debatter hindrede Lovgivningsarbejdet, og før Kamrenes Udsættelse (den 30te Juni) vedtoges ikke stort andet end en Lov om Oprettelse af et Nationalmindesmærke for Garibaldi paa Monte Janiculo og Handelstraktater med England og Tyskland.

Den 28de Juli blev Ischia hjemsøgt af et skrækkeligt Jordskjælv, som ødelagde flere Byer, især Casamicciola, og dræbte flere Tusende Mennesker.

Fornærmelser mod den italienske Konsul i Tripolis foranledigede Afsendelsen af et Panserskib, som dog blev kaldt tilbage, saa snart der var givet Oprejsning. I Avgust bleve italienske Undersaatter udplyndrede paa Kysten af Marokko, og den af Konsulen i Tanger fordrede Oprejsning blev nægtet. En Panserflaade blev derfor afsendt med et Ultimatum, som øjeblikkelig blev opfyldt. I Østafrika sluttedes Traktater med Kong Menelek af Shoa og Danakil-Høvdingerne.

Kamrenes Samling aabnedes igjen den 26de November. Imidlertid havde de saakaldte Pentarker: Cairoli, Crispi, Nicotera, Zanardelli og Baccarini søgt at organisere et stærkt Oppositionsparti. De holdt den 25de November en Banket i Neapel, hvori 86 deputerede deltoge; der klagedes her især over Regeringens Strænghed mod de radikale og deres Mildhed mod de klerikale. I Kammeret kom den lidenskabelige Nicotera med fornærmelige Ytringer mod Depretis og spyttede hans Sekretær Lovino i Ansigtet; ved den paafølgende Duel saaredes begge. Den 21de December toge Kamrene Juleferie.

Forholdet til Paven blev uforandret. Han modtog den 7de Oktober i Peterskirken c. 2000 italienske Pilegrimme og et lignende Antal romerske klerikale, der tilraabte ham: »Leve Pave-Kongen! Leve Roms sande Imperator!« I Kommunevalgene i Rom i Juni havde de klerikale deltaget og sat 10 af deres Kandidater (blandt 34) igjennem. Til den 89aarige Jesuitergeneral Beckx's Vikar og Efterfølger valgtes den 24de September Schweizeren Anderledy, hidtil »Assistent« for Provinsen Tyskland. (Til denne Provins høre ogsaa Østerrige-Ungarn, Schweiz, Belgien, Nederlandene og Skandinavien. De øvrige Provinser ere: Italien, Frankrig, England med Nordamerika, Spanien med Mejiko).

Ægypten.

Den af England aldeles afhængige ægyptiske Regering stødte paa umaadelige Vanskeligheder ved Gjenoprettelsen af en ordnet Tilstand. Under Anarkiet vare Finanserne komne i en forfærdelig Forvirring, og nu skulde man give Erstatning til de Evropæere, som havde lidt Skade, betale Englands Okkupationsomkostninger, gjenoptage Rentebetalingen til Statens Kreditorer, gjenoprette Hæren og indrette et kraftigt Politi. Til at fastsætte Erstatningerne nedsattes en international Kommission. Den fransk-engelske Finanskontrol var uagtet Frankrigs Protest bleven ophævet, og den engelske Kontrolør Colvin udnævntes til Kedivens eneste finansielle Raadgiver; i Juni afløstes han af Baring. Den engelske General, Sir Evelyn Wood. udarbejdede en Reorganisationsplan for Hæren, som formindskedes, og Politiet, som forøgedes; Officererne skulde til Dels være Englændere. I April afløstes Wood af General Stephenson. Lord Dufferin, der i November 1882 var hentet fra Konstantinopel for at ordne Ægyptens Forhold, udkastede Planen til en Forfatning, som blev forkyndt den 29de April. Efter denne fik Landet et lovgivende Raad paa 14 Medlemmer og en Landdag paa 46 Medlemmer. Derefter vendte Lord Dufferin tilbage til Konstantinopel. Valgene afholdtes i Slutningen af September, og den 24de November aabnedes det lovgivende Raad. Den engelske Troppestyrke var imidlertid bleven formindsket, og den engelske Regering erklærede gjentagne Gange, at den ikke tænkte paa at bemægtige sig Ægypten. Gjennemførelsen af Reformerne var i Juni bleven afbrudt af Koleraen, som især rasede i Damiette, men snart udbredte sig videre. Over 30,000 Mennesker skulle være bortrevne af den. I September begyndte Sygdommen at tage af; Englændernes Foranstaltninger imod den havde været meget mangelfulde.

I Sudan gik det 1883 meget uheldig. I Begyndelsen

af Aaret faldt Kordofans Hovedstad El Obeid i Oprørernes Hænder. Den 29de April overvandt vel de ægyptiske Tropper under Englænderen Hicks, der var traadt i Kediveus Tjeneste, en Afdeling af Mahdiens Tropper; men da Hicks senere rykkede frem mod Kordofan med 11,000 Mand, blev han i Nærheden af El Obeid omringet af talrige Fjender og bukkede under efter 3 Dages fortvivlede Kamp (den 3dje—5te November). De evropæiske Officerer fandt tappert kæmpende Døden; deres Hoveder plantedes paa El-Obeids Porte. Kort efter lede ægyptiske Tropper, som fra Suakim (ved det røde Hav) søgte at oprette Forbindelsen med Berber og Kartum (ved Nilen), Nederlag mod Beduinerne, og Baker Pasha. som fik Overkommandoen, kunde ikke udrette noget, fordi Ægypterne i Steden for at kæmpe kastede deres Vaaben, og England ikke sendte Hjælp. Vel maatte Englænderne opgive at trække deres Tropper bort fra Ægypten; men de raadede Kediven til at rømme Sudan. Da det ægyptiske Ministerium ikke vilde gaa ind derpaa, fremkaldtes et Ministerskifte, ved hvilket Nubar Pasha traadte i Spidsen for Regeringen.

Nordamerika.

I de forenede Stater vedtog den 47de Kongres i sin sidste Samling, som sluttedes den 4de Marts 1883, to vigtige Reformlove: en ny Toldtarif, som vel forhøjede Tolden paa enkelte Gjenstande, men i det hele nedsatte den, og en Lov til Forbedring af Embedsbesættelser, som især gik ud paa at hæve den Misbrug, at ved et Præsidentskifte alle andre Embeder besættes paa ny. Dernæst vedtoges en Lov, hvorefter Ministrene i Tilfælde af, at baade Præsi-

dent og Vicepræsident skulde mangle, efter en bestemt Orden skulle indtræde i Præsident-Embedet.

Den 48de Kongres, som var valgt i Efteraaret 1882, traadte første Gang sammen den 3dje December 1883. I Repræsentanthuset havde nu det demokratiske Parti et betydeligt Flertal (191 af 325), og af Senatets 76 Medlemmer vare 38 Republikanere, 36 Demokrater, 2 uafhængige. Forskjellen mellem begge Partier beroede imidlertid ikke mere saa meget paa politiske Grundsætninger som paa Spørgsmaalet om Frihandel, for hvilken Demokraterne vare stemte, eller Beskyttelse, som Republikanerne holdt paa. Præsident Arthur meddelte i sit Budskab til Kongressen, at Indtægterne i det løbende Finansaar gave et betydeligt Overskud, og foreslog at anvende det til Skabelse af en de forenede Stater værdig Krigsflaade; Mormonernes Trods mod den 1882 vedtagne Lov mod Polygamiet foreslog han at overvinde ved at fratage dem alle politiske Rettigheder og overgive Utahs Styrelse til en af Forbundet udvalgt Kommission.

Haïti.

Imod Præsident Salomon, der havde staaet i Spidsen for Regeringen siden 1879, udbrød der i Marts 1883 et Oprør. Oprørernes Anfører Boyer Bazelais bemægtigede sig først Staden Miragoane og senere Jacmel og andre Stæder. Regeringstroppernes Angreb bleve slaaede tilbage, og i September udbrød der ogsaa Opstand i Hovedstaden Port au Prince. Dér fik dog Regeringstropperne snart igjen Overhaanden; men de begyndte derpaa i Forening med Pøbelen at stikke Ild paa Staden fra flere Sider og plyndre de fremmede Kjøbmænds Huse. Til Lykke løb et engelsk

Krigsskib ind i Havnen og satte Tropper i Land, hvorefter Konsulerne lode Præsidenten vide, at hvis Ordenen ikke blev gjenoprettet inden Nattens Frembrud, vilde Gaderne blive rensede af Krigsskibets Kanoner og hans Palads blive beskudt. Derefter blev Hovedstaden rolig; de oprørske Stæder overgave sig i December.

Sydamerika.

I Ecuador styrtedes efter flere Aars Ro den 1876 indsatte Præsident Veintimilla, som stod i Spidsen for det radikale Parti. Opstanden var begyndt 1882 og havde faaet Overhaanden i de indre Provinser, medens Veintimilla trak sig tilbage til Søstaden Guayaqvil. Der fra søgte han i Begyndelsen af 1883 at undsætte Qvito, hvor hans Tilhængere endnu holdt sig; men han blev slaaet, og hans Modstander Alfaro rykkede ind i Qvito. Den 9de Juli erobrede Alfaro Guayaqvil, hvor fra Veintimilla flygtede til Lima; ligesom andre fordrevne sydamerikanske Præsidenter plyndrede han dog først Banken. Den 10de Oktober samledes en Kongres, paa hvilken det liberale Parti under Alfaro og Carbo fik Flertallet over de klerikale.

Krigen mellem Chile og Peru endte endelig 1883 med en Fred, i det væsentlige paa de Betingelser, som ere angivne i forrige Aars Oversigt. Overenskomsten sluttedes i April mellem den peruanske General Iglesias og Chiles Repræsentant Novoa, og efter at Admiral Montero, der havde Magten i det sydlige Peru, var bleven slaaet ved Huamachua, undertegnedes den endelige Fred den 20de Oktober i Ancon. 3 Dage efter rømmede Chilenserne Lima, og Iglesias holdt som »Presidente Regenerator« sit Indtog

i Hovedstaden. Chile havde imidlertid ogsaa indlemmet Araucanien og indtog i det hele en stærk Stilling.

Efter at Buenos Ayres med Distrikt var skilt fra Provinsen af samme Navn og forvandlet til et Forbundsdistrikt (som Columbia med Washington), og en ny Stad (1882) var grundet ved Havnen Ensenada (syd for Buenos Ayres) under Navnet »La Plata«, blev Provinsen Buenos Ayres's Regering den 20de Juni 1883 flyttet der hen. Under den dygtige Patriot, Præsident Roca, forvandles Argentina fra en løst forbundet Forening af 14 Stater til en virkelig Forbundsstat. I Juni ophævedes Tvangskursen for Papirspenge, hvorved Statens Kredit steg meget. En Industriudstilling vidnede om Landets store Opkomst.